

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2017/1–2

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei
IV. évfolyam, 2017/1–2. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVELŐDÉS- ÉS EGYETEMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEI

Megjelenik évente kétszer
IV. évfolyam, 2017/1–2. szám

FELELŐS KIADÓ:

Bódis József, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, Font Márta, Jankovits László,
Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

F. Dárdai Ágnes

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Polyák Petra

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Lengvári István, Méreg Martin, Molnár Dávid,
Pálmai Dóra, Polyák Petra, Schmelcz-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor

LEKTOR:

Draskóczy István

Lővei Pál (Sándor Mária tanulmánya)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Szilágyi Mariann

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Acél Róbert

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya
7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.
+36-72/501-600/22651, 22675
adastra-szerkesztoseg@lib.pte.hu
<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

10.15170/PAAA.2017.04.01-02.

Tartalom

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

Vonyó József

Egy kiállítás tanulságai. A Mozaikok a pécsi felsőoktatás múltjából és jelenéből című kiállítás megnyitója..... 9

TANULMÁNYOK

Fedeles Tamás

Oktatási központ a Mecsek lábánál. Az első magyar egyetem történetének súlypontjai..... 14

G. Sándor Mária

A pécsi püspökvár (a középkori egyetem), az Aranyos Mária-kápolna és Vilmos püspök síremléke régészeti feltárásának és kutatásának eredményei..... 41

Haraszi Szabó Péter

Egy kódex és ami mögötte van – A középkori pécsi egyetem egy ismeretlen professzora?..... 65

Font Márta

A siker reménye és a kudarc okai. Egyetemalapítások a középkori Magyarországon..... 78

Petrovics István

Temesvári és „bánsági” diákok a középkori európai egyetemeken..... 103

Kelényi Borbála

A Bécsi Egyetem magyarországi diákjai a középkorban. Kiegészítő adatok: karok és fokozatszerzés..... 134

Pieter Dhondt

Egyetemtörténet-írás: több mint jubileumok története?..... 151

Szögi László

A magyarországi egyetemtörténet-írás eredményei és feladatai..... 166

MŰHELY

Boda Miklós

Jubileumtól jubileumig. Pécs középkori egyeteme az elmúlt fél évszázad írásainak tükrében..... 186

Schmelcz-Pohánka Éva

Egy legenda nyomában. A pécsi egyetemi hallgatók ereklyéje a mohácsi csatából..... 211

Tóthné Radó Cecília

Egy 15. századi pécsi prédikátor műveltsége..... 222

Oroszi Sándor

Megroppant pályái, töretlen emberi tartás. Töredékek egyetemünk néhai professzora, Abay (Neubauer) Gyula életéből és tudományos munkásságából..... 230

A középkori pécsi egyetem válogatott bibliográfiája. Összeállította: Kerekes Imre..... 243

VISSZAPILLANTÓ

Egy pécsi irodalmár, veteránolvasó és városrajongó visszaemlékezése. Interjú Nagy Imre professzorral..... 257

SZEMLE

Barabás Gábor

Késő középkori külföldi egyetemjárások. Magyar diákok két szomszédos kelet-közép-európai egyetemen..... 274

Polyák Petra

Egyetemi jubileumokon innen és túl..... 277

Sztana-Kovács Adrienn

Egyetemtörténet-írás másképp..... 282

Content

SPEECHES AND SALUTATIONS

József Vonyó

Lessons of an Exhibition. Opening of the 'Mosaics from the Past and the Present of Higher Education in Pécs' Exhibition 9

STUDIES

Tamás Fedeles

Educational Centre at the Feet of the Mecsek. Focal Points of the First Hungarian University's History..... 14

Mária Sándor

The Results of Archaeological Explorations and Research of the Bishop's Palace (medieval University), the Chapel of Aranyos-Mária and the Sepulchre of Vilmos, the Bishop of Pécs 41

Péter Haraszti Szabó

An Unknown Professor of the Medieval University of Pécs?..... 65

Márta Font

The Hope of Success and the Background of the Failure: Establishing Universities in Medieval Hungary 78

István Petrovics:

Students from Temesvár and Bánság in the Medieval European Universities 103

Borbála Kelényi

Students from the Medieval Hungarian Kingdom at the University of Vienna. Additional Data to their Studies: Faculties and Graduation 134

Dhondt Pieter

University History Writing: More than a History of Jubilees?..... 151

László Szögi

Results and Tasks of Hungarian University History..... 166

COMMUNICATIONS

Miklós Boda

„From Jubilee to Jubilee”. The Medieval University of Pécs in the Light of the Writings of the Last Half Century..... 186

Éva Schmelczér-Pohánka

On the Trail of a Legend. The Relic of the Pécs University Students from the Battle of Mohács..... 211

Cecília Tóthné Radó

The Intellect of a 15th-century Preacher from Pécs..... 222

Sándor Oroszi

Shattered Career, Unbroken Humanity. Fragments from the Late Professor of our University, Abay (Neubauer) Gyula's Life and Scientific Work..... 230

Selected Bibliography of the Medieval University of Pécs. Compiled by Imre Kerekes..... 243

RETROSPECTIVE

Reminiscences of a Litterateur, Veteran Reader and City Enthusiast. Interview with Professor Imre Nagy..... 257

REVIEW

Gábor Barabás

Students in Foreign Universities in the Late Middle Ages. Hungarian Students at Two Neighbouring Central and Eastern European Universities..... 274

Petra Polyák

University Jubilees from Here and Beyond..... 277

Adrienn Sztana-Kovács

A Different Way of University History Writing..... 282

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

Egy kiállítás tanulságai *A Mozaikok a pécsi felsőoktatás múltjából és jelenéből* című kiállítás megnyitója¹

Klimo Könyvtár, Pécs, 2017. május 31.

Egy kiállítás installációi előtt, között állunk. Egy kiállítás – miként jelen tárlat címe is találóan jelzi – csak mozaikokat mutathat fel valamely fontos jelenség egészéből. Az értő szemlélődő azonban az apró építőkövek jelzéseit és a közöttük lévő összefüggéseket végiggondolva a bemutatni kívánt objektumról fontos és a teljesség lényegét kifejező információkat szerezhet.

E kiállítás a pécsi felsőoktatás – egyetemek és más felsőoktatási intézmények – megszakításoktól terhes hat és fél évszázados fejlődését foglalja össze. Nem önmagában. Teljes(ebb) képet akkor kaphatunk, ha a 2010-ben megnyílt állandó kiállítás kiegészítéseként, annak részletesebb bemutatásaként értelmezzük. Ezért érdemes ilyen sorrendben megtekinteni a két helyszínt.

Pécs büszkén vallhatja magát *egyetemváros*nak. Ez az elnevezés szerte a világban rangot jelent. De nem üres címet. A rangot nem az intézmény neve adja, hanem funkciója, működésének tartalma és hatása. Az eredeti latin név – *universitas* – egyetemességet jelent. Az egyetemek, melyek mindig több tudományágat képviselő karokból állnak, az *university* teljes megismerésére törekcszenek. A természeti környezet fizikai, kémiai és biológiai jelenségeit épp úgy kutatják, mint az ember testi, szellemi és pszichikai adottságait. De nem csak az embert mint egyént, hanem közösségeit, azok sokoldalú – gazdasági, kulturális, vallási stb. – tevékenységét és mindennek jogi, politikai kereteit. Bizton állíthatjuk, hogy a mai pécsi egyetem tíz kara és azok intézetei, tanszékei kutatómunkájukkal a világegyetem minél teljesebb megismerését, új, eddig ismeretlen jelenségek feltárását szolgálják. Oktatási tevékenységükkel pedig e tudást továbbvinni, továbbfejleszteni képes, az ehhez szükséges ismeretekkel, módszerekkel felvértezett generációkat nevelnek. A kiállítás tárlóiban, tablóin láthatjuk e széleskörű munkásság fontos tárgyi emlékeit, dokumentumait, képi megjelenítését.

A kezdet egy bölcs királynak, a tudományok terjedését pártoló egyházfőnek és nemcsak szellemi, hanem anyagi támogatást is nyújtó pécsi püspököknek köszönhető. Mert az *universitas* nem képes valamiféle önfejlődés eredményeként létrejönni, és kivételes esektől eltekintve fenntartani sem tudja önmagát – ha nem áll mögötte alapítóként és fenntartóként az állam vagy az egyház, egy tehetős város, esetleg alapítvány. Az egyetemek szimbiózisban élnek az őket körülvevő közeggel, számos szoros szállal kötődnek közvetlen és távolabbi környezetükhöz. Ezt igazolja kiállításunk történeti áttekintése is.

Az első pécsi egyetem – megfelelő támogatók hiányában – a 14. század végére minden bizonnyal elsorvadt. Emléke azonban megmaradt. A 15–16. századi humanisták,

¹ *A Mozaikok a pécsi felsőoktatás múltjából és jelenéből* című kiállítás a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya rendezésében 2017. május 31-től 2018. március 31-ig tekinthető meg a Klimo Könyvtárban (Pécs, Szepesy Ignác utca 3.). – A szerk.

majd olyan kiemelkedő szellemiségű püspökök, mint Berényi György, Klimó György és Szepesy Ignác ápolták hagyományát. Berényi püspöksége idején létesült a Papnevelő és Hittudományi Intézet, melynek 1949-ben történt feloszlata után jogutódja, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola 1991-ben kezdte meg ismét működését.

Utóbbiak arra is kísérletet tettek, hogy újraélesszék az egyetemet Pécsen. Bár ez nem sikerült nekik, Klimó György az első magyarországi nyilvános könyvtár gazdag anyagának összegyűjtésével megeremtette a későbbi universitas alapjait. Szepesy Ignác pedig elérte, hogy – ha egyetem nem is, de – püspöki jogakadémia létesülhetett a városban, amelynek tanárai az 1923-ban végre újra elinduló egyetemi oktatásba is bekapcsolódhattak. Ezeket a fázisokat nemcsak a kiállításban látható dokumentumok illusztrálják. A tablók és tárlók a Szepesy által emeltetett, a Püspöki Jogakadémiának helyet adó épület folyosóin és termeiben állnak. E ház és a Klimó Könyvtár vitrinjeiben sorjázó gyönyörű könyvek, az asztalokon látható régi földgömbök és térképek épp úgy e történet fontos dokumentumai, mint a most kiállított anyag darabjai.

A jogakadémia – korabeli nevén joglyceum – azonban nem volt egyetem. Annak létesítésére megújuló, de sikertelen kísérleteket tett a város az 1870-es évektől az első világháborúig. Az ország trianoni tragédiájának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy Pécsen ismét orvosok, bölcsész- és joghallgatók ülhessenek be az egyetem padjaiba. Állami döntés eredményeként kormányzati kezdeményezésre, országgyűlési törvény hatályával telepítették az 1912-ben Pozsonyban alakult Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet városunkba. A korabeli kormányzaton múlt az is, hogy miközben Szegeden komplett egyetemi campus épülhetett, Pécsen – a jogi kar két világháború között épült új otthonától és a Szent Mór Kollégiumtól eltekintve – az egyetem kénytelen volt megelégedni régi középiskolai és kórházi épületekkel. A világválság idején pedig az egyetem megszüntetésére irányuló kormányzati döntések ellen is fel kellett venni a harcot. Az akkor sikeres ellenállás hatástalannak bizonyult 1940-ben, amikor is a kormány a bölcsészkart „ideiglenes jelleggel” áthelyezte a visszafoglalt Kolozsvárott újjászervezett egyetemre – Trianon után Szegedre helyezett elődjének visszatelepítése helyett.

Állami döntésen múlt az is, hogy a második világhégés után nem szervezték újjá a kart. Az 1949-re kiteljesedő pártállam – saját hatalmi érdekeinek megfelelően – 1948-ban az államosított általános iskolák felső tagozatai megnövekedett tanárigényének kielégítése érdekében, de immár az új ideológiai elvárásoknak is megfelelő tanárok képzésére tanárképző főiskolát létesített. Ez épp úgy részét képezte az egyetemi autonómia felszámolásának, mint a tudományegyetem karainak különálló egyetemekké alakítása. Az önálló Orvostudományi Egyetem, és még inkább a Pécsi Tudományegyetem (*egyetlen*) Állam- és Jogtudományi Karának kreálása megcsúfolása volt az „universitas”, azaz az egyetemesség szellemének.

A pártállam kádári korszakában születtek olyan döntések, amelyek kedvezően befolyásolták a pécsi felsőoktatás fejlődését. 1970-ben a két felsőfokú technikumból létrejött a Pollack Mihály Műszaki Főiskola, és megkezdte működését a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem kihelyezett tagozata. Ennek egyetemi karrá válásával lett kétkarú az addig csak jogi kart tartalmazó Pécsi Tudományegyetem. A nagy lépést a Tanárképző Főiskola integrálása és egyetemi karrá minősítése, a Janus Pannonius Tudományegyetem

megalapítása jelentette 1982-ben. A folyamat a tanárképző kar három önálló karrá válásával, a Műszaki Főiskola integrálásával folytatódott, hogy – annak betetőzéseként – a Janus Pannonius Tudományegyetem, a Pécsi Orvostudományi Egyetem és a szekszárdi Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola egyesülésével 2000-ben létrejön az egységes Pécsi Tudományegyetem. Közben jelentős oktatási, szociális épületekkel, klinikákkal, a kutatást, a gyógyítást, az oktatást segítő felszerelésekkel is gazdagodtak az intézmények. Mindezt gazdagon illusztrálják a kiállítás szemléletes tablói.

A hatalom döntései nem csak az intézmények és karaik létét, szervezetét határozták meg. Befolyásolták az oktatók és hallgatók mozgásterének, szakmai, szociális, kulturálódási, önkifejezési lehetőségeinek alakulását is. A tárlókban található gazdag és színes anyag mutatja be ennek korszakonként – mondhatjuk, politikai rendszerenként – tapasztalható változásait. Az autonómia biztosítása idején tág tere nyílt az alkotómunkának, míg a szoros párt(állami) felügyelet béklyókat igyekezett tenni tanárookra és tanítványokra egyaránt. Számos példát láthatunk a kiállításban arra, hogy a kiemelkedő személyiségek, a szuverenitásukat megőrző professzorok – ha részlegesen is – tovább éltették az autonómia maradványait, a gondolkodó, kreatív diákok pedig tudományos diákkörökben, művészeti csoportokban találtak önkifejezési lehetőséget. Ennek is köszönhető, hogy a pécsi felsőoktatásnak nincs olyan korszaka, amelyben ne születtek volna kiemelkedő, országos, sőt, nemzetközi szinten is jelentős teljesítmények a legkülönbözőbb szakmai területeken. A megszámlálhatatlan mennyiségű, jelentős hányadát tekintve külföldön is jegyzett publikáción túl, ezt bizonyítja a számos magas állami kitüntetés, Kossuth- és Széchenyi-díj, illetve további külföldi és hazai tudományos és művészeti díjak sokasága. Mind több oktatónk, kutatónk lett rendes vagy levelező tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, akik annak vezető testületeiben is aktív szerepet vállaltak. Az egyetem professzorai szervezték meg 1969-ben, és vezetik ma is a dél-dunántúli tudományos élet irányító szervét a Pécsi Akadémiai Bizottságot, továbbá vezetői számos nemzetközi és hazai tudományos társaságnak, egyesületnek, folyóirat-szerkesztőségnek. Nem lebecsülendő a diákjaink által országos tudományos diákköri konferenciákon, nemzetközi és hazai művészeti fesztiválokon elért győzelmek jelentősége sem.

Mindezek révén – a kiállítás mozaikjait egységbe foglalva, összefüggéseit végiggondolva – fontos tanulságot vonhatunk le: az a hatalmi tényező, amely egy ország vagy egy város irányítására vállalkozik, akkor jár el bölcsen, ha Anjou Nagy Lajos, V. Orbán pápa és a korabeli pécsi püspökök, Koppenbach Vilmos, Alsáni Bálint módjára jár el. Az egyetemes tudást felhalmozó és terjesztő egyetemet nem elsorvasztja, nem korlátozza, nem a maga képére igyekszik formálni, hanem hagyja, hogy autonóm módon működhessen, anyagi eszközökkel kiemelten támogatja abban, hogy újabb és újabb ismereteket, összefüggéseket tárjon fel a világról és az emberről – szigorúan a tudomány szabályai szerint. Az a hatalom, amely szolgájává kívánja tenni az universitást, kizárólag saját szűk és önző hatalmi érdekeit szolgálja. Az egész társadalom hosszú távú fejlődését biztosító hatalom úgy állítja szolgálatába az egyetemet, hogy igényli és hasznosítja a benne felhalmozott tudást. Nem ő akarja meghatározni az egyetem működését, hanem saját döntéseit alapozza az utóbbiban felhalmozott tudományos ismeretekre. Mégpedig nemcsak válsághelyzetek

megoldására, hanem a társadalom egésze vagy egy városi közösség hosszú távú, stabil fejlődését biztosító, megalapozott tervek kialakítására – a krízisek elkerülése érdekében is.

Gratulálva az alkotóknak, abban a reményben nyitom meg a tartalmas kiállítást, hogy a kudarcokkal terhes, de sikerekben is gazdag 650 év után egyetemünk szabadon, erősödő autonómiát élvezve, egyre kedvezőbb és biztosabb anyagi, technikai és személyi feltételek között fejlődhet, s a benne felhalmozott szellemi értékekkel az egész magyar társadalmat, sőt, a Föld más térségeit is gazdagíthatja, gyarapíthatja – immár majd száz országból verbuváló diákjai révén is.

Vonyó József

TANULMÁNYOK

Fedeles Tamás

Oktatási központ a Mecsek lábánál

Az első magyar egyetem történetének súlypontjai¹

„Orbán püspök, Isten szolgáinak szolgálója. A dolog örök emlékezetére. (...) elhatározzuk, s egyúttal el is rendeljük, hogy az említett Pécs városában létesüljön egy studium generale, ahol örök időkre tanítsák az egyházjogot és a polgárjogot, valamint minden más tisztes tudományt, kivéve a teológiát”² – olvasható az 1367. szeptember 1-jén kiállított pápai bullában. Az első magyar egyetem alapításának 650 éves évfordulója méltán töltheti el büszkeséggel a pécsi egyetem és a város polgárait, ugyanakkor mindez jelentősen túlmutat Pécsen, hiszen e hat és fél évszázada történt alapítás a magyar oktatás, művelődés és kultúra történetének mindmáig kiemelkedő jelentőségű eseménye. Az alábbiakban e jubileumhoz illeszkedően a középkori pécsi egyetem meglehetősen szűkre szabott történetének legfontosabb csomópontjait tekintem át.

Püspöki székhely, káptalani iskola, hiteleshely

A középkori magyar egyházmegyei centrumok közül a pécsi az egyetlen, amelynek pontos alapítási dátuma korunkra maradt. Az eredeti oklevél interpolált, többszörösen átírt szövegét egy 1404-es diploma őrizte meg,³ amely szerint 1009. augusztus 23-án került sor az ünnepélyes aktusra Győr várában.⁴ A püspöki székhely kiválasztásában alapvető szerepet játszottak az egykori Sopianae északi temetőjének államalapítás korát megérő ókeresztény szakrális épületei, amelyek közül néhányat, így a *cella trichorát* – a legújabb kutatások alapján – a Karoling-korban is liturgikus célokra használták.⁵ A püspöki központtól délre-délkeletre lévő terület spontán fejlődési folyamat következtében vált önálló település-magokból egységes püspöki *civitassá* a 13. század derekára, amely a következő évszázad közepére országos relációban is egyházi, kulturális, gazdasági centrummá bővült.⁶

Pécs első püspöke, az itáliai származású Bonipert (1009–1036) a kezdetektől nagy gondot fordított az egyházmegye krisztianizációjához nélkülözhetetlen klerikus-utánpótlás képzésére. Ennek érdekében székesegyházi iskolát alapított, ahol a latin nyelv, valamint a keresztény hitelvek (katekézis) alapjait sajátíthatták el a tanulók. „*Azt jelentette nekünk fiunk, a te híved, Hilduin, irántunk való szereteted jeleinek hűség közvetítője, hogy szeretnél egyet Priscianusainkból: ezt szívesen küldjük el általa.*”⁷ A fenti sorok Fulbert chartresi-

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00234/16/2) támogatásával készült. A szerző a PTE BTK Történettudományi Intézet egyetemi docense, valamint az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

2 Szögi 1995. 57.

3 DHA I. 58. Magyar fordítása: ÁKÍF 92–94.

4 Az alapítás körülményeire, tágabb magyar és európai összefüggéseire lásd KOSZTA 2009. 13–42.

5 Erre lásd TÓTH 2016.

6 A település fejlődésére lásd FEDELES 2011; FEDELES 2013; KOSZTA 2012; KOSZTA 2015.

7 ÁKÍF 103–104.

püspök (1007–1028) Boniperthez intézett (válasz)levelében olvashatóak, aki 1020 táján Pécsre küldte a középkor egyik legismertebb latin grammatikai kézikönyvét, a 6. századi Konstantinápolyban működő tudós, Priscianus *Institutiones grammaticae* címen ismert munkáját.⁸ Az iskola a székesegyház klerikus közössége, a székeskáptalan felügyelete alatt működött, élén az olvasókanonok (*lector*) állt; az oktatásban fontos szerepet játszott az éneklőkanonok (*cantor*) és a lektor helyettese (*sublector*) is. Minthogy a káptalanhoz szorosan kötődött az intézmény, káptalani iskolának is nevezték. Az elemi szintű ismeretek megszerzését követően a tananyag a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) köré szerveződött. A növendékek latin grammatikát, retorikát tanultak, majd a tehetséges ifjak ezt követően számtani, geometriai, ének-zenei ismereteket szerezhettek. Igen fontos részét képezte a tananyagának a retorika keretében oktatott *ars dictandi*, amely a levél- és oklevél-szerkesztés szabályainak elsajátítását foglalta magába.⁹ Magától értetődően az oktatáshoz szükséges volt az alapvető művek másolását végző *scriporium*ra, valamint a kéziratokat, kódexeket őrző könyvtárra is. A székesegyházi bibliotéka pedig a későbbi egyetemi oktatásban is fontos szerepet játszott.

A középkori Magyarországon az *ars dictandi* ismeretek oktatására mindenképpen szükség volt, hiszen a jogi írásbeliség letéteményesei elsősorban a hiteleshelyek (*loca credibilia, loca authentica*) voltak. A magánjogi írásbeliség igénye hívta életre a hiteleshelyi szervezetet, mivel az elsősorban szóbeliségen alapuló középkori magyar társadalom egyre nagyobb szükségét érezte a jogi cselekmények (adásvétel, zálogosítás, végrendelet stb.) írásba foglalásának. Ezt a feladatot az egyházi intézmények végezték, a székes- és a nagyobb társaskáptalanok, valamint az egyes szerzeteskonventek. A hiteleshelyi intézményrendszer kialakulása és működése tette szükségessé azt is, hogy a káptalanok és szerzetesházak tagjai a magyar szokásjogban is jártasak legyenek. A dómiskolában tanuló növendékek számára tankönyvként szolgáltak az oklevelek formulás részeit tartalmazó gyűjtemények (formuláriumok), amelyek létrejöttét az oklevélforgalom tömegessé válása tette szükségessé. A különböző típusú oklevelek alapvető formuláit így csak a konkrét ügyhöz kellett igazítani, ezáltal lényegesen gyorsabbá vált egy-egy kiadvány elkészítése. Több középkori formuláskönyv is ismert, amelyek közül egy a pécsi székeskáptalanhoz köthető.¹⁰ A pécsi székesegyház kanonoki testülete kimutathatóan 1214-től állított ki közhitelű okleveleket, s a későbbiekben a Dél-Dunántúl legtekintélyesebb hiteleshelyeként működött.¹¹ A káptalan hiteleshelyi kancelláriája magától értetődően szoros kapcsolatban állt az iskolával, hiszen mindkét intézmény irányítása az olvasókanonok feladata volt, továbbá az oklevelek szövegét lejegyző nótáriusok is vélhetőleg a dómiskolában tanultak. Mind a székeskáptalan, mind pedig a székesegyházi iskola hatása a püspökség központjából távolra sugárzott. Ezt mutatja, hogy a káptalant és az iskolát távoli megyékből származók is felkeresték. Az 1290-es években Pozsegán a pécsi olvasókanonoki méltóság mintájára szervezték meg a lektori hivatalt és a káptalani iskolát is, mely intézkedés hátterében – a két település földrajzi elhelyezkedésén kívül – minden bizonnyal a pécsi székesegyházi iskola tekintélye és magas színvonala állt.¹²

⁸ NEMERKÉNYI 2004. 13–30.

⁹ BÉKEFI 1910. 246–274.; MÉSZÁROS 2000. 1–83.

¹⁰ A hiteleshelyekre lásd ECKHART 2012. A formulárium kiadása: IVÁNYI 1904–1905.

¹¹ KOSZTA 1998; FEDELES 2003a.

¹² KOSZTA 2007. 120.

A fentiek tükrében tehát Pécs a 14. század derekán az írásbeliség, az oktatás és a művelődés egyik, de korántsem az egyetlen magyarországi centruma volt, amely kellő háttérrel biztosíthatott a magasabb szintű oktatás megszervezéséhez. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért nem Esztergomban, Váradon, Egerben, Gyulafehérváron, vagy más püspöki-érseki központban került sor egyetemalapításra? Miért éppen a mecsekaljai településen nyitotta meg kapuit a Magyar Királyság első univerzitása?

„Vylhelmus Dei et Apostolica gratia episcopus Quinqueecclesiensis”¹³

A középkori pécsi egyetem létrehozása szervesen illeszkedett a kelet-közép-európai egyetemalapítások sorába. A IV. Károly német–római császár (1346–1378) által életre hívott prágai egyetemet (1348) követő alapítási hullám idején szinte azonos időben jött létre a krakkói (1364), a bécsi (1365), végül pedig a pécsi *studium generale*.¹⁴ Az említett egyetemek és a pécsi intézmény között a székhelyek kiválasztása tekintetében egy markáns különbség mutatkozott. Míg ugyanis Prága a Luxemburgok, Krakkó a Piastok, Bécs pedig a Habsburgok rezidenciájának adott otthont, addig a dél-dunántúli Pécs „mindössze” egy fejlett püspökvárosként élte mindennapjait, hiszen a Magyarországon regnáló Anjouk udvarukat Visegrádon rendezték be.¹⁵

Az egyetem helyszínének kiválasztásával kapcsolatosan a korábbi historiográfiában több lehetséges alternatíva is felmerült. Az egyik elképzelés szerint azért esett Pécsre a választás, mivel a 14. század folyamán a pécsi és a szomszédos zágrábi egyházmegye területéről iratkozott be a legtöbb magyar diák külföldi egyetemekre, következésképpen az újonnan létesített intézmény számára e körülmény ismeretében biztosított lett volna a folyamatos hallgatói utánpótlás.¹⁶ E nézet relevanciáját tovább erősíti a korabeli demográfiai helyzet is, ugyanis az ország legnépesebb régiói közé tartozott a Dél-Dunántúl, kiváltképp a pécsi egyházmegye területe.¹⁷ Többek véleménye szerint a város fekvése geopolitikai szempontból igen kedvező volt, amely különösen az Anjou-kor második felében, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) déli-délnyugati expanzív politikája idején jelenthetett előnyöket.¹⁸ Ez utóbbi szemponttal kapcsolatban érdemes figyelembe vennünk a korabeli közlekedésföldrajzi viszonyokat is, amely ismeretében Zágráb bizonyosan alkalmasabb helyszín lett volna egy egyetem számára.¹⁹ Több kutató pedig úgy vélekedett, hogy az egyetem alapítását, valamint székhelyének kiválasztását a balkáni területen burjánzó bogumil és patarén eretnesség elleni küzdelem igénye motiválhatta.²⁰ Ez utóbbi elképzelés azonban minden alapot nélkülöz, tekintve, hogy az alapítólevélben *expressis verbis* szerepel a teológiai fakultás felállításának tilalma.²¹ Gábrriel Asztrik, a nemzetközi elismertségnek örvendő egyetemtörténész teljes joggal fogalmazta meg ezzel kapcsolatos aggályait: „Ho-

¹³ MNL OL DL 5573.

¹⁴ SZÉKELY 1967; VETULANI 1967.

¹⁵ A középkori egyetemekre összefoglalóan lásd: RÜEGG 1993. Visegrádra lásd MÉSZÁROS 2009.

¹⁶ GABRIEL 1969. 17.

¹⁷ CSIZMADIA 1965. 10.

¹⁸ SZÉKELY 1967. 159.; GABRIEL 1969. 15.; KLANICZAY 1974. 162.; PETROVICS 2005. 30.

¹⁹ Zágráb jelentőségére lásd VARGA 2008.

²⁰ Pl. CSIZMADIA 1965. 9.; SZÉKELY 1967. 162.; KOVÁCS 1967. 39–40.

²¹ „*quam alia qualibet licita, praeterquam in Theologia*” – SZÖGI 1995. 55.

gyan szolgálhatja egy teológiai fakultással nem rendelkező iskola a hittérítők felkészítését és az eretnekekkel szembeni küzdelmet?”²² Az elmondottakat mérlegelve, a rendelkezésre álló források ismeretében magam azonban úgy gondolom, hogy a *studium generale* életre hívásának gondolata Vilmos pécsi püspökben (1361–1374) fogalmazódott meg, így érdemes a főpapot és az alapítás közvetlen hátterét közelebbről szemügyre vennünk.

Wilhelm von Koppenbach származásáról meglehetősen kevés információval rendelkezünk. A család Saarland területéről, Bliesgauból származott, névadó településük, Koppenbach pedig Felső-Bajorországban, közelebbről Ingolstadt és München között helyezkedik el. A zweibrückeni grófok szolgálatában álló elszegényedett nemesi família első ismert tagja, János 1294-ben bukkant fel a forrásokban.²³ Vilmos valószínűleg a 14. század első évtizedében látta meg a napvilágot.²⁴ Ifjúkoráról nem rendelkezünk információkkal, így tanulmányairól sem tudunk. Későbbi diplomáciai tevékenységét, valamint a pécsi egyetem alapításában játszott szerepét mérlegelve azonban kánonjogi ismeretekkel bizonyosan kellett rendelkeznie, ennek alapján pedig egyetemi képzettségére következtethetünk.

Magyarországra kerülésével kapcsolatban érdemes röviden érintenünk szűkebb pátriája hatalmi konstellációját. Maga a zweibrückeni grófság 1335-től a Luxemburg-dinasztia érdekkörébe tartozott, ugyanis Walram gróf, a későbbi IV. Károly császár szolgálatába lépett. A grófok territóriumuma a speyeri egyházmegyéhez tartozott, melyet 1331-től ugyancsak egy Luxemburg, jelesül Károly nagybátyja, Balduin trieri érsek – egyúttal birodalmi választófejedelem – kormányzott. Az egyházi pályára lépő Vilmos e körülmények következtében, vélhetőleg Balduin ajánlására kerülhetett IV. Károly látókörébe, aki káplánként alkalmazta. 1353 tavaszán kerülhetett kapcsolatba I. Lajos királlyal, ugyanis ekkor Budán találkozott a magyar és a német uralkodó, s újonnan kötött házasságaik ünneplése mellett, születendő gyermekeik révén dinasztikus kapcsolatot kívántak kötni. A német származású klerikus és a magyar uralkodó ismeretsége azonban vélhetőleg korábbról datálódott. Nagy Lajos első hitvese ugyanis Károly első házasságából született leánya, Margit volt (†1349).²⁵

Vilmos első ismert egyházi javadalma, a bergzaberni plébánia (1353) a zweibrückeni grófok kegyurasága alá tartozott. 1353 májusában már a magyar király káplánjaként kérényezett egy speyeri kanonoki stallumot az uralkodó támogatásával – eredménytelenül. Hamarosan azonban siker koronázta törekvését, s 1358 áprilisában a speyeri székeskáptalan javadalma volt.²⁶ Egy 1357 májusában szintén a Szentszék elé terjesztett folyamodványában Lajos király titkáráként és szeretett tanácsosaként (*secretarius et predilectus consiliarius*) szerepelt, következésképpen ekkor már vélhetőleg a Magyar Királyság területén élt.²⁷ Hamarosan magyar egyházi javadalmak birtokába jutott. 1358 áprilisában császári prépostként tűnt fel, majd egy javadalomcsere folytán az egri székeskáptalan élére került. Az egri nagypréposti méltóság a leggazdagabb magyar káptalani javadalmak közé tartozott, amellyel az uralkodó mindenekelőtt Vilmos szolgálatait honorálta. A klerikus ugyan-

²² „How can a school without a Faculty of Theology serve such a purpose, that of training missionaries and fighting heresies?” – GABRIEL 1969. 13–14.

²³ ZIMMERMANN 2001. 34.; ZIMMERMANN 2004. 253.

²⁴ Harald Zimmermann 1313 körüli születési időt valószínűsített, amely szintén elfogadható. Vö. ZIMMERMANN 2001. 35.

²⁵ FEDELES 2009. 109.

²⁶ FOUQUET 1987. II. 408. 76. sz.

²⁷ BOSSÁNYI 1916–1918. II. Nr. 92.; ZIMMERMANN 2001. 35.

is 1358 októberétől királyi kápolnaispánként (*comes capellae regiae*) és titkos kancellárként (*secretarius cancellarius*) szolgálta a királyt.²⁸ Egyházi pályafutása csúcspontja a pécsi püspöki méltóság elnyerése jelentette, amelyre Neszmélyi Miklós halálát követően szemelte ki az uralkodó.²⁹ A püspökség élén a Szentszék végül 1361. január 18-án erősítette meg.³⁰

1358 őszétől királyi kápolnaispánként és titkos kancellárként működött egészen haláláig. A királyi kápolna – természetesen a liturgikus feladatok ellátása mellett – az Anjou-korban, egészen Vilmos haláláig a királyi udvar központi hiteleshelyeként is működött, emellett pedig a király diplomáciai testületének bázisa volt. Ez utóbbi funkciója révén pedig elsősorban kánonjogi ismeretekkel rendelkező klerikusokat találunk az időszakban a *capella regiában*, s e körülmény szoros összefüggésben áll az ország elsőként létrehozott egyetemének, a pécsi *studium generalenak* a megalapításával.³¹ Az alapítás háttérében ugyanis elsősorban az a királyi diplomáciában szerepet vállalókkal szemben támasztott igény állt, hogy a – főként a Szentszékkel folytatott – tárgyalásokhoz nélkülözhetetlen kánonjogi képzettséggel rendelkezzenek. Minthogy az uralkodó diplomatáinak döntő többsége a királyi kápolna klerikusai közül került ki, mindenekelőtt tehát a királyi káplánok számára voltak nélkülözhetetlenek a megfelelő szintű jogi ismeretek. Nagy Lajos regnálásának kezdetétől kimutatható az a jelenség, miszerint kápolnája tagjai különböző egyházi javadalmak birtokában iratkoztak be az itáliai egyetemek jogi fakultásaira. Vilmos püspök titkos kancellárként és kápolnaispánként 1358-tól állt a királyi diplomáciai testület élén, következésképpen ő ismerhette fel leginkább a hazai egyetem alapításával járó előnyöket. E kérdésben a kiváló diplomata-püspök saját tapasztalatokkal is rendelkezett, ugyanis IV. Károly császár egykori káplánjaként bizonyára jól ismerte a prágai univerzitást. Mindezek fényében nincs okunk kételkedni abban, hogy az egyetemalapítás legfontosabb célja éppen az volt, hogy az uralkodó diplomatái Bologna és Padova helyett immár a sokkal könnyebben elérhető, s minden bizonnyal jelentősen kevesebb költséget felemészítő pécsi *studium generalen* pallérozódjanak. Természetesen az uralkodó hozzájárulása is szükséges volt az egyetem létrehozásához, azonban I. Lajos szerepvállalása mindössze a hivatalos szentszéki eljárás során szükséges formai követelménynek tekinthető. A püspök kezdeményező voltát mind az egyetem székhelyének kiválasztása, mind pedig a professzorok javadalmazásában vállalt szerepe alátámasztja.³²

Vilmos püspöki kinevezését követően igen jelentős summa befizetésére tett ígéretet. A *Camera Apostolica*, valamint a bíborosi kollégium számára a *servitium commune* fejében 3400 kamarai aranyforint, továbbá öt *servitia minuta*, azaz összesen 3825 forint teljesítésére vállalt kötelezettséget.³³ A legújabb kutatások alapján a gondosan adminisztrált pápai taxa-könyvekben feltüntetett adó összege az egyházmegyék várható éves jövedelmének – a korábban vélt egyharmaddal szemben – ötöd-hatod részét tette ki.³⁴ A Vatikáni Titkos Le-

²⁸ FEDELES–KOSZTA 2011. 103–104.

²⁹ 1360. július 25-én „*Wilhelmus prepositus Erlacensis comes capelle (...) et postulatus episcopus Quinqueecclesiensis*”-ként szerepelt egy oklevélben. KOLLER 1782–1812. III. 84.

³⁰ EUBEL I. 431.

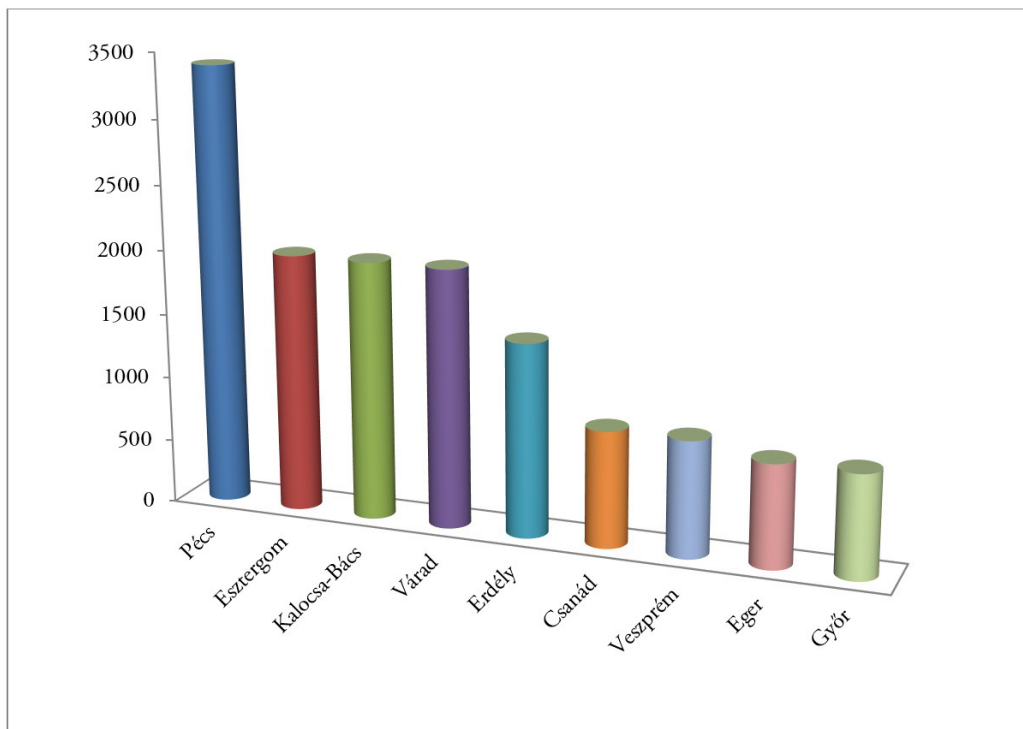
³¹ BÓNIS 1968. 26.; BÓNIS 1971. 42.

³² FEDELES 2015a. 112.

³³ A korunkra maradt pápai adókönyvek adatai szerint 1364 és 1370 között összesen 2027 forintot el is juttatott Avignonba. CAMERALIA I. 62., 425., 429., 431., 439., 446., 449., 456. sz.

³⁴ FEDELES 2014. 201.

véltárban őrzött *Obligationes et Solutiones* kötetek adatai alapján a korszak leglukratívabb magyar egyházmegyéjeként tekinthetünk a pécsire.³⁵

1. táblázat – A leggazdagabb magyar egyházmegyék szervíciói a 14. század második felében (kamari aranyforintban)

„in dicta civitate Quinque Ecclesiensi de cetero sit studium generale”³⁶

Egy újonnan létesítendő egyetem felállítását alapos vizsgálatok előzték meg, hiszen a működését engedélyező Szentszék számára garanciára volt szükség a kiválasztott helyszín alkalmasságát, valamint az intézmény működéséhez szükséges szellemi és pénzügyi háttérrel illetően. Pécs esetében Bartolomeo Piacentini, a padovai egyetem jogászprofesszora tájékozódott a körülmények felől.³⁷ A jogtudós és egyúttal kiváló diplomata Francesco Carrara padovai herceget képviselte a magyar–velencei béketárgyalásokon, melynek eredményeképpen megkötötték a zárai békét (1358). Mivel Koppenbachi Vilmos is jelen volt a békeokmány aláírásánál, vélhetőleg akkor ismerkedett meg Piacentinivel. Minden bizonnyal az ő tanácsára hívta meg Nagy Lajos király az itáliai tudóst Magyarországra, melyről a korabeli források is tájékoztatnak. Eszerint 1360-ban a magyar királyi udvarnál járt a professzor, s az uralkodó tanácsosának nevezte ki és vendégül látta egy ideig. Piacentini látogatása minden valószínűség szerint a pécsi egyetemalapítás előkészítésével hozható

³⁵ A magyar adatokat lásd CAMERALIA I. A nyugati kereszténység egyházmegyéire vonatkozó adatokat lásd HOBERG 1949.

³⁶ SZÖGI 1995. 53.

³⁷ Személyére lásd BIANCHI 2015.

összefüggésbe. A magyar–padovai szövetség révén az alapítandó magyar egyetem számára a padovai *studium generale* szolgált mintaként, melynek egyik legjobb ismerője maga Piacentini volt. Amint köztudott, 1367. szeptember 1-jén, a viterbói pápai palotában kelt a pécsi egyetem működését engedélyező bulla.³⁸ Ekkor a pápai udvarban tartózkodott Bartolomeo Piacentini és Pileo Prata padovai püspök, az ottani egyetem kancellárja. E körülmény alapján pedig arra következtethetünk, hogy a pápai Kúriában a *studium generale* létesítését engedélyező processzus során a magyar ügyekben (is) járatos itáliai professzor véleményét is kikérték. Ekkor ugyancsak az itáliai városban tartózkodott Radolphus de Castello ágostonrendi szerzetes, a korszak egyik legképzettebb teológusprofesszora, aki néhány nappal korábban, augusztus 28-án érkezett vissza Magyarországról. Castello jelenléte pedig egyértelműen arra utal, hogy ő lehetett az a Szentszék által megbízott személy, aki az alapítás engedélyezése előtt a még problémásnak vélt ügyeket Magyarországon próbálta elrendezni.³⁹

A 14. század második felében az egyetemalapításokat megelőző, egységes szentszéki eljárás a következőképpen foglalható össze. 1) Az uralkodó kérvényt nyújtott be a Szentszékhez. 2) A római Kúria szerteágazó vizsgálatot indított annak megállapítása érdekében, hogy a leendő egyetem székhelyéül kijelölt település megfelelő-e az intézmény felállítására. 3) Ezt követően megküldték a Szentszék számára az alapító okiratot, valamint a városi hatóság által az egyetem tagjai számára biztosított privilégiumokról szóló dokumentumokat. 4) Végül pedig – amennyiben minden körülmény kedvezően alakult – kiállításra került az alapítást rögzítő pápai bulla.⁴⁰ Pécs esetében tehát a hivatalos folyamodványt (*supplicatio*) az ország szuverén uralkodója terjesztette be. Mindazonáltal a király szerepe – amint fentebb utaltam erre – mindössze protokollárisnak tekinthető: az intézmény működésének biztosítására egyértelműen Vilmos pécsi püspök személye jelentett garanciát. Erre utal a szeptember 2-án Lajos királynak címzett pápai bulla felszólítása is, amelyben Orbán pápa az egyetem működésének engedélyezését ahhoz kötötte, „*hogy az ebben az iskolában előadó magiszterek és doktorok illő díjazásáról Magyarország mindenkori királya gondoskodjék*”.⁴¹ Amint az alábbiakban látni fogjuk, e figyelmeztetés írott malaszt maradt, ugyanis a professzori gárda fizetésének feladata a püspökre hárult.

A Mecsekalján kapuit megnyitó intézményt a korabeli források az általános gyakorlatot követve *studium generalenak* nevezik. Ma a legmagasabb szintű képzést nyújtó felsőoktatási intézményeket nevezük egyetemnek, amely elnevezés a latin *universitas* szó megfelelője. Mindazonáltal a középkorban e szónak sokkal tágabb jelentéstartalma volt, általánosan mindenfajta szövetség, közösség jelölésére használták. Így például az Erdély területén széleskörű autonómiával rendelkező németek közösségének általános elnevezésében ugyancsak feltűnt (1486) az egyetem szó (*Universitas Saxonum*). Éppen ezért a középkori egyetemekre az általános tanulmányokra utaló *studium generale*, illetőleg a taná-

³⁸ SZÖGI 1995. 53–56.

³⁹ BODA 2002. 7–13.

⁴⁰ VETULANI 1967. 23–34.

⁴¹ „(...) *ac volumus, quod magistris et doctoribus, qui in huiusmodi legunt studio per Regem Ungarie pro tempore existentem, in competentibus stipendiis provideatur.*” – SZÖGI 1995. 56–58. (A magyar fordítás Bene László munkája).

rokra és a diákokra vonatkozó *universitas magistrorum et scholarium* terminusokat célszerű használnunk.⁴²

A középkori pécsi egyetem alapítólevelének eredeti példánya nem maradt korunkra. Ismert szövegét két, a pápai kancellárián vezetett másolati könyvben, a jelenleg a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött *Registra Vaticana* sorozat 16., valamint a *Registra Avenionensia* 165. kötetében rögzítették.⁴³ A pápai bulla egyértelműen fogalmaz a felállítandó karok, valamint a tanárok és diákok kiváltságai tekintetében: „*elhatározzuk, s egyúttal el is rendeljük, hogy Pécs városában létesüljön egy studium generale, ahol örök időkre tanítsák az egyházjogot és a polgárjogot, valamint minden más tisztes tudományt, kivéve a teológiát, s hogy az ott működő tanárok és hallgatók birtokolják mindazt a kiváltságot, szabadságot és mentességet, amit a doktorok, tanárok és hallgatók a studium generalékon élveznek és gyakorolnak.*”⁴⁴ A szabad művészetek karának (*facultas artium*) megszervezését ugyan kifejezetten nem tartalmazza az alapítólevél szövege, azonban tekintve a középkori egyetemek felépítését és működését, a magasabb szintű, így a jogi tanulmányokat is előkészítő kar nélkülözhetetlen volt. Itt kapták meg ugyanis a hallgatók a felsőbb karok (*superiores*) látogatásához szükséges alapvető, elsősorban a latin nyelvi ismereteket biztosító grammatikai képzést.⁴⁵ E fakultás alapvetően a régi hagyományokkal rendelkező, magas színvonalon működő székesegyházi iskolára, annak könyvtárára s az ott működő tanárookra épülhetett. Amint ezt fentebb már említettem, a jogi kar létrehozása volt a legfontosabb szempont az egyetem életre hívásánál. Noha a pápai oklevél egyaránt említi a kánon- és a polgárjog (római jog) oktatását, adataink csak az egyházjogra vonatkozóan vannak; bizonyosan ez volt a fontosabb. Az általános megfogalmazásba természetesen az orvosi kar is beletartozhatott, azonban működésére vonatkozóan hiányoznak a közvetlen adatok.⁴⁶

Amint láthattuk, Pécsen a teológiai kar felállítását a Szentszék nem engedélyezte (*praeterquam in Theologia*). E tekintetben tehát a pécsi – hasonlóan egyébként a krakkói és a bécsi egyetemekhez – „csonka” intézménynek tekinthető. Egyes vélemények szerint a teológiai fakultás felállításának tilalma a párizsi egyetem monopolhelyzetével hozható összefüggésbe. E szerint a legmagasabb teológiai képzést nyújtó intézmény privilégiumait, s magának a karnak a tekintélyét kívánta a Szentszék tovább növelni, s ennek érdekében nem engedélyezték az újonnan alapított egyetemek számára e fakultás létesítését.⁴⁷

Az újabb, mértékadó kutatások két további körülményre irányították a figyelmet. Egyrészt sokkal inkább a prágai teológiai kar védelmének igénye, valamint a krakkói eset állhatott az említett tiltás hátterében. A lengyel egyetem létesítését ugyanis a III. Kázmér királlyal (1333–1370) szemben álló krakkói püspök nem támogatta, ennek következtében az alapítás sikere mindenekelőtt a gnieznói érsek diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhető. A helyi ordinárius magatartása pedig szinte lehetetlenné tette a teológiai kar felállítását.

⁴² FEDELES et alii 2011. 14.; FONT 2015. 11.

⁴³ ASV Reg. Vat. vol. 16, fol. 68v–69r; ASV Reg. Av. vol. 165, fol. 441v–442r.

⁴⁴ „*statuimus, ac etiam ordinamus, ut in dicta civitate Quinque Ecclesiensi de cetero sit studium generale, ibique perpetuis temporibus inibi vigeat tam in iuris canonici et civilis, quam alia qualibet licita, praeterquam in Theologia, facultate, et quod legentes et studentes ibidem omnibus privilegiis, libertatibus, concessis doctoribus, legentibus et studentibus commorantibus in studio generali, gaudeant et utantur*” – SZÖGI 1995. 53–55.

⁴⁵ HAJNAL 2008.

⁴⁶ Petrovich Ede a városban működő ispotály 14. századi patrocíniumváltására alapozta az orvosi kar működésére vonatkozó hipotézisét. PETROVICH 1960. 273.

⁴⁷ BÉKEFI 1909. 32–33.

Ugyanakkor a Lengyel Királyság periférikus helyzete, azaz a Szentszéktől való nagy távolsága is hozzájárult az engedély megtagadásához. Róma pedig nem látta biztosítottnak a hit tisztaságának megőrzését egy olyan ország teológiai karán, amely az ortodoxokkal szemben toleranciát tanúsított, s amely nem lépett fel szigorúan a pogány litvánokkal szemben. Szintén nem nézte jó szemmel a pápaság a lengyel király izraeliták iránt tanúsított toleranciáját. Krakkó esete így precedenst teremtett, melynek következtében IV. Rudolf herceg kifejezett kérése ellenére V. Orbán pápa Bécsben sem engedélyezte a teológiai kar felállítását, holott ez esetben minden feltétel adott volt. Az engedély nyilvánvalóan diszkriminatív lett volna Krakkóval szemben. Mindennek egyenes következményeként a Mecsek lábánál sem kezdhetette meg működését a teológiai fakultás.⁴⁸

Struktúráját tekintve a pécsi a kancellári típusú egyetemek közé tartozott, amely a bolognai modell alapján működő padovai intézmény mintáját követte. Élén a mindenkori püspök állt kancellárként. Az ő kezében összpontosult a tulajdonképpeni hatalom, így ő gyakorolt joghatóságot a diákok és a professzorok felett, s ugyancsak ő kormányozta az intézményt. A püspöki szék üresedése esetén a székeskáptalan által választott helynök viselte a kancellári hivatalát. A sikeres vizsgát követően a kancellár adományozta az akadémiai fokozatokat a jelölteknek. Az eljárás a következőképpen alakult: a vizsgáztató professzorok bemutatják a kancellárnak a fokozatra érdemes jelöltet, majd ezt követően ő egybehívta az adott fakultás doktorait és magisztereit. Miután a szakmai grémium alapos vizsgálat során alkalmasnak ítélte a vizsgázót, a kancellár megadta számára a megfelelő tudományos fokozatot, valamint a tanítási engedélyt (*licentia ubique docendi*). Ettől kezdve tehát az újdonsült doktor bármelyik egyetemen taníthatott, természetesen a doktori fokozatának megfelelő karon.⁴⁹

„doctoribus vel licentiatis in studio Quinqueecclesiensi actu legentibus”⁵⁰

Az egyetemi oktatás kvalifikált tanári gárda nélkül természetesen elképzelhetetlen, a következőkben tehát érdemes összegeznünk a pécsi stúdiummal összefüggésbe hozható professzorokra vonatkozó legfontosabb adatokat.⁵¹

A Pécsen oktató professzorok közül kétségkívül a bolognai származású kánonjogász, Galvano da Bologna (*Galvano Bethini de Bononia*) a legismertebb.⁵² Felsőfokú tanulmányait Padovában végezte, ahol kánonjogi doktorátust szerzett (1361), majd a következő években a padovai egyetem egyházjog-tanáráként tevékenykedett.⁵³ Galvano első alkalommal 1371 szeptemberében tűnt fel a magyar ügyekkel kapcsolatos forrásokban. Ekkor XI. Gergely pápa levelében arra szólította fel, hogy Vilmos pécsi püspökkel, a pécsi egyetem kancellárjával együtt munkálkodjanak a magyar király és a német–római császár közti béke megteremtésén. Egy évvel később pedig Bachensteini Albert pécsi kanonok társaságában tárgyalt a magyar király diplomatájaként Avignonban.⁵⁴ Az uralkodó diplo-

⁴⁸ CSIZMADIA 1965. 12.; VETULANI 1967. 45–47.; KNOLL 2016. 16–17.

⁴⁹ FEDELES 2015a. 116–117.

⁵⁰ ASV Reg. Av. vol. 173, fol. 373r.

⁵¹ PETROVICH 1967; FEDELES 2015b.

⁵² COLLE 1825. 46–52.

⁵³ CSIZMADIA 1967. 113.

⁵⁴ CSIZMADIA 1967. 111.; FEDELES 2005. 318.

máciai testületének tagjaként tehát egyházi jogi ismereteit a magyar király képviselőjében (is) kamatoztatta. Vilmos püspöknek Galvano személyében egy elismert itáliai kánonjogászt sikerült Pécsre csábítania, aki az 1370-es évek elején kapott katedrát a Mecsek alján. 1372. szeptember 30-án kelt XI. Gergely pápa bullája, amelyben megerősítette Galvano professzori javadalmazását.⁵⁵ Pécsi működéséért kimagasló juttatásban részesült, ugyanis évi 300 ezüstmárkát keresett, amely 600 aranyforintnak felelt meg; ezen felül megkapta Ürög falu tizedét (amely 70 forintot tett ki), valamint a városban egy lakást is rendelkezésére bocsátottak.⁵⁶ Tekintve, hogy nyugat-európai kollégáinak oktatásból származó éves bevételei átlagosan nem haladták meg a 100 forintot, európai összehasonlításban ő volt a korszak legjobban fizetett professzora.⁵⁷ Mindezt kellően szemlélteti, hogy a korszak a bolognai tanárai évi 60 dukát honoráriumot kaptak.⁵⁸ E kimagasló díjazás valószínűleg azzal magyarázható, hogy Galvano egyúttal a püspökség jogtanácsosi teendőit is ellátta, továbbá a király és az egyház érdekében kifejtett diplomáciai tevékenységét is ily módon honorálhatta a püspök. Az itáliai tudós Vilmos püspök halálát követően elhagyta a várost, amely egyértelműen a főpappal fennálló szoros kapcsolatára utal. 1374 és 1376 között Bolognában,⁵⁹ 1379–1382 között Padovában, majd pedig ismét Bolognában tanított. Bolognai működése során a pápa utasítására évi 260 dukát díjazásban részesült, amely ötszöröse volt az ottani átlagos professzori salláriumnak.⁶⁰ Több kánonjogi munkája ismert, melyek közül az egyiket (*Repetitio in glossa Opinionem. Cap. I. De constitutionibus*) vélhetőleg pécsi működése idején írta.⁶¹

A közelmúltig mindössze csak feltételezhettük, miszerint egy bizonyos Rudolf nevű személy, a szabad művészetek magisztere és a kánonjog licenciátusa Pécsen egyházi jogot tanított. Mindez Petrus Stephani pápai adószedő számadáskönyvének egy, az 1372-es évnél olvasható bejegyzése alapján volt vélelmezhető. A feljegyzés arról tájékoztat, hogy Vilmos püspök a számára biztosított apostoli tekintély alapján egy kanonoki javadalmat

⁵⁵ KOLLER 1782–1812. III. 129–131.

⁵⁶ „(...) *ibi provisionem annuam trecentarum marcharum argenti, seu sexcentorum florenorum auri percipiendam et habendam per te insuper bonis ad mensam episcopalem Quinque Ecclesiensem spectante tibi que in certis terminis persolvendam constituit, et etiam deputavit. Et quod nihilominus, villam de Yruch Quinque Ecclesiensis dioecesis et domum quam in Civitate Quinque Ecclesiense inhabitas (...)*” – KOLLER 1782–1812. III. 129–131.

⁵⁷ ÁBEL 1881. 12.; GABRIEL 1969. 24.

⁵⁸ COLLE 1825. 48.

⁵⁹ 1374. augusztus 3-án kelt XI. Gergely bullája, amelyben elrendelte Galvano felvételét a bolognai egyetem professzori kollégiumába. „*Sane accepimus, quod dilectus filius Galvanus de Bononia, decretorum doctor. adeo hactenus iuris canonici studiis laudabiliter insudarit, prout adhuc indefessis laboribus et sollicitudine operosa insudat, quod olim in Paduano studio generali doctoratus insignia meruit obtinere, et deinde in ipso Paduano, et Quinqueecclesiensi studiis laudabiliter, et ordinare decretales easdem in nostrae Bononiensis civitatis studio est assumptus. Cupientes igitur etc. vobis per Apostolica scripta mandamus. quatenus Galvanum praedictum vestro Collegio pro nostra et Apostolicae Sedis reverentia aggregare (...)*” – COLLE 1825. 48.

⁶⁰ „*Attendentes, quod dilectus filius Galvanus de Bononia (...) nuper assumptus ad legendum in Bononiensi studio decretales easdem, specialiter pollens dono scientiae, in specialis favoris nostri gratiam promeretur, et quod ultra sexaginta ducatos auri pro sallario secundum morem dicti studii Bononiensi annuatim percipere non deberet, et quod extra eandem civitatem sibi multo maius salarium datum est hactenus, et daretur etiam in futuris, ac nolentes propterea tantum doctorem occasione praedicta concedere a studio Bononiensi praefato, nec cum suo damno retinere invitum, ducentos ducatos auri ultra dictos sexaginta ducatos de speciali dono deputavimus Galvano praedicto, persolvendos eidem annis singulis; et, ne id trahatur ab aliis doctoribus forsitan in exemplum, ordinavimus etc.*” – COLLE 1825. 48.

⁶¹ Munkáinak jegyzékét lásd COLLE 1825. 50–52.

adományozott a kánonjogi licenciátussal rendelkező Rudolf mesternek az eгри egyházban.⁶² Az illető később a pécsi székeskáptalan préposti stallumát is elnyerte (1383–1400), amely körülmény ugyancsak erősítette az említett hipotézist.⁶³ Az ominózus eгри javadalomadományozás ahhoz a pápai engedélyhez illeszkedett, amelyben a pécsi püspök felhatalmazást kapott, hogy a Magyar Királyság három egyházában, három üresedésben lévő vagy a jövőben megüresedő kánonoki javadalmat rezerválhasson három alkalmas személy részére.⁶⁴ 2016 júniusában, a Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásaim alkalmával bukkantam arra a pápai dokumentumra, amely kétségtelenné teszi a Rudolfra vonatkozó korábbi feltételezést, valamint az egyetem tanárainak javadalmazásáról is informál. Az 1371. augusztus 21-én kelt dokumentum szerint XI. Gergely pápa Vilmos pécsi püspök kérésére engedélyezte, hogy a preláthus az esztergomi, az eгри és a zágrábi egyházakban (*in Strigoniensi et Agriensi ac Zagrabiansi ecclesiis*) három alkalmas, a pécsi egyetemen tanító, kánon-, illetve civiljogi doktorátussal vagy licenciátussal rendelkező személy számára (*tribus perosnis ydoneis in iure canonico vel civili doctoribus vel licentiatis in studio Quinqueecclesiensi actu legentibus*) egy vagy két egyházi javadalmat (*unum vel duo beneficia ecclesiastica aut duas prebendas*) juttathasson.⁶⁵ Sajnos egyelőre az említett esztergomi és zágrábi székesegyházakban javadalomhoz jutó pécsi professzorokra vonatkozó információ nem áll rendelkezésünkre. A pécsi *studium generale* tanárainak járandóságát tehát a püspökség vagyona mellett különböző egyházi javadalmakból finanszírozták. 1367-ben V. Orbán, míg 1376-ban utóda, XI. Gergely pápa engedélyezte a pécsi *studium* tanárainak és tanulóinak egyetemi működésük idején, hogy öt esztendőn át egyházi stallumaiktól távol élve is élvezhessék azokból származó jövedelmeiket.⁶⁶ E gyakorlat egyáltalán nem példanélküli, ugyanis a professzorok egyházi javadalmakkal történő honorálása általános jelenségnek számított a korszakban.⁶⁷

A nürnbergi eredetű Hermann Lurcz pécsi működéséről mindössze egyetlen utalással rendelkezünk. 1379-ben a prágai egyetem *Liber decanorum* kötetébe feljegyezték, hogy Lurcz a pécsi egyetemről érkezett Prágába.⁶⁸ Mindebből tehát egyértelmű, hogy az illető pécsi *studium generale*-ről Csehországba ment, az azonban e rövid bejegyzés alapján nem dönthető el minden kétséget kizáróan, hogy Pécsen csak tanulmányokat folytatott-e vagy a professzori kar tagjaként működött, esetleg pécsi tanulmányait követően kapott az *alma mater*-ben katedrát. Pécsi tevékenységéről közelebbi információval nem rendelkezünk, következésképpen csak feltételezhetjük, hogy az első magyar egyetem tanára volt, amelyet megerősíthet az a tény, hogy Pécsről történő távozását követően Prágában a szabad mesterségek tárgyait tanította. Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy Pécsen a *facultas artium* oktatója lehetett. 1382-ig adatolható prágai tanári munkája mellett orvosi tanulmányokat folytatott.⁶⁹ 1386 tavaszán már Bécsben találjuk, ahova valószínűleg az

⁶² MVH I/1. 479–480.

⁶³ Személyére lásd FEDELES 2003b.

⁶⁴ MVH I/1. 495.

⁶⁵ ASV Reg. Av. vol. 173, fol. 378rv.

⁶⁶ BÉKEFI 1909. 124–125.; KOLLER 1782–1812. III. 178–180.

⁶⁷ FEDELES 2009. 563. és a 33. jegyzet további irodalommal.

⁶⁸ „1379 Item in vigilia Trinitatis receptus fuit mag[ister] Hermannus Lurcz de studio Quin[queec]cle[sien]si d[edit]” – LIBER DECANORUM 186.

⁶⁹ GABRIEL 1969. 26.; FEDELES 2015b.; HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017. II. 66. 180. sz.

egyetem újjászervezésén fáradozó III. Albert herceg hívta. Hamarosan az egyetem orvosi fakultásának elismert professzora lett, amelyet jól szemléltet, hogy a kar dékánjává is megválasztották (1389), sőt az ő nevéhez fűződik az orvosi kar szabályzatának összeállítása. Tekintélyét jelzi, hogy 1390-ben az egyetem rektorává választották. Időközben Bécsben teológiából is doktori fokozatot szerzett (1392), majd 1395-től az erfurti egyetemen teológia- és orvosprofesszorként működött, 1396-ban pedig az intézmény rektori tisztségét látta el. Tudományos tevékenységének egyetlen ismert alkotása a *De parallogismis circa materiam SS Trinitatis fieri consuetis* című filozófiai traktátus.⁷⁰

A középkori pécsi *studium generale* rövid működése idejéből mindössze egyetlen doktortárról maradt korunkra forrás. 1369 tavaszán V. Orbán pápa felhatalmazása alapján Pál szebeni prépost nyerhette el a doktori címet, amennyiben a szükséges vizsgát abszolválta. Érdemes ehelyütt a Cato bácsi préposthoz intézett pápai utasítás szövegéből a fontosabb részeket felidézünk:

„Mivel – mint értesültünk róla – szeretett fiunk, Pál szebeni prépost annyira törekedett és előrehaladt kánjogi tanulmányaiban, hogy immár tudósa annak, s érdemes arra, hogy e tudományokban elnyerje a doktori címet és annak jelvényeit, Pál azon alázatos kéréssel fordult hozzánk, hogy méltóztassunk őt apostoli kegyünkől a mondott doktori fokozatra emelni. Mi tehát (...) a jelen okirattal teljes és szabad hatáskört engedünk arra, hogy ugyanezen Pált Pécs városában, amennyiben erre őt alapos vizsgáztatás során alkalmasnak és megfelelőnek találod (...) doktori címmel és tanítási joggal ruházd fel.”⁷¹

Pált nem Vilmos püspök, az egyetem kancellárja avatta doktortárrá, melynek a főpap hivatali elfoglaltsága vetett gátat. A püspököt egyik közeli munkatársa, a királyi kápolnában dolgozó Cato kánjogi doktor képviselte, aki maga is diplomáciai szolgálatokat látott el.⁷² Pál tehát ezek alapján Pécsen szerzett kánjogi doktorátust, sőt nagyon valószínű, hogy a pécsi *studium generale*n fejezte be tanulmányait. Ez utóbbi feltételezést látszik alátámasztani egy, a közelmúltban ismertté vált, a nagyszzebeni Brukenthal Könyvtárban őrzött kézirat is. Az 1364-re datált, kánjogi traktátusokat tartalmazó szöveg kolofonszerű címe ugyanis a következő: „*Hanc summam recitavi ego Galvanus decretorum doctor Paduensis decretales actui legens.*”⁷³ Mindez pedig minden valószínűség szerint arra utal, hogy Pál prépost vitte magával szolgálati helyére az említett kánjogi jegyzeteket Pécsről. Doktori

⁷⁰ HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017. II. 66. 180. sz.; PETROVICH 1968a. 93.

⁷¹ 1369. április 2.: „*Cum, sicut accepimus, dilectus filius Paulus prepositus Cibiniensis adeo in iuris canonici facultate studuerit et profecerit in eadem, quod in ea peritus existit et digne meretur in ipsa facultate honorem et insignia recipere doctoratus fuit nobis pro ipsius Pauli parte humiliter supplicatum, ut ipsum ad honorem dicti doctoratus promoveri de benignitate apostolica dignaremur. Nos itaque (...) eidem Paulo in civitate Quinqueecclesiensi, si ipsum per diligenter examinationem ad hoc ydoneum et sufficientem esse repperis, doctoratus honorem et docendi licentiam (...) plenam et liberam concedimus tenore presentium facultatem.*” – ASV Reg. Av. vol. 170, fol. 541r. – Az oklevél szövegét Békefi Remig adta ki Fraknoi Vilmos gyűjtése nyomán (BÉKEFI 1909. 126–127.), s ez alapján közölte Szögi László (SZÖGI 1995. 62–63., az idézett magyar fordítás i.m. 63.). Utóbbi kötetben azonban tévesen 1377-es datálás olvasható, s így XI. Gergely pápának tulajdonítja a bullát. Az eredeti regiszterkötet azonban kétségtelenné teszi a szöveg keletkezési idejét, ugyanis a következő cím olvasható rajta: „*Urbanus V. anno VII.*”

⁷² KLANICZAY 1974. 165.

⁷³ A kéziratot Adinel Ciprian Dincă, a kolozsvári Babeş-Bolyai tanára fedezte fel, amelynek feldolgozásán jelenleg is dolgozik. Ezúton is köszönöm, hogy felhívta a figyelmem a kéziratra.

vizsgáját követően a szebeni prépost vélhetőleg az egyetem jogi fakultásán oktatott, jöllehet erre vonatkozó adataink nincsenek.⁷⁴

Az említettekén kívül további három személyről tételezhető fel, hogy esetleg a pécsi *studium generale* tanárai lehettek: Kolozsvári Jakab egri kanonokról, Szlavóniai Miklós pozsegai prépostról, valamint Czudar Imre kalocsai, majd fehérvári prépostról, pécsi, csanádi, egri kanonokról.⁷⁵ Közülük leginkább utóbbiról képzelhető el a pécsi professzorság. Ő a szabad művészetek mestereként és kánonjogban járatos személyként tűnt fel forrásainkban, s mindemellett a királyi kápolna tagjaként (és pécsi javadalmasként) Vilmos püspökkel is szoros kapcsolatban állt. Mindazonáltal csak rövid ideig lehetett az egyetem tanára, ugyanis 1376-ban elnyerte a váradi püspökséget, s ezt követően bizonyosan nem folytatta tovább e tevékenységét.⁷⁶

„olim in studio Quinqueecclesiensi”⁷⁷

A pécsi egyetemre beiratkozók legfontosabb adatait tartalmazó anyakönyv nem maradt korunkra. Matrikula hiányában pedig csak sporadikus adatok állnak rendelkezésre az egykori hallgatókra vonatkozóan. Az említett Pál szebeni préposton kívül további nyolc egykori diák köthető az intézményhez. Közülük Wydera Péter a Mecsekalján szerezte meg a *baccalaureus artium* fokozatot, ezt követően pedig a prágai egyetemen folytatta tovább tanulmányait (1384).⁷⁸

Két, az 1400-as évek elején a Szentszékhez benyújtott folyamodvány őrizte meg néhány egykori pécsi hallgató nevét. Az alábbiakban röviden összefoglalt, már-már krimibe illő történetek a középkori diákélet veszélyeit villantják fel. Az egykor Pécsen tanuló (*olim in studio Quinqueecclesiensi causa acquirendi scientie margaritam resideres*) Csót Benedek fia Györgyöt tanuló társa (*qui etiam ibidem studebat*) Kancellár János több ízben, minden ok nélkül igen súlyos szavakkal becsmérelte. Ráadásul tettleges bántalmazással is megfenyegette. A sértett ifjú íjat és más fegyvert hozatott testi épségét védendő, s a magiszternél is panaszt tett társa ellen. Az iskolamester György kérésének eleget téve megdorgálta Kancellár Jánost. A vehemens ifjú azonban a megbékélés helyett egyenesen tanárára támadt egy bottal, aki kénytelen volt az iskolából hazamenekülni. Tanuló társuk, Szöllősi Fábrián fia György az esetet látva rábírta Csótot, hogy együtt menjenek szállásukra. Útjuk Kancellár lakása előtt vezetett, aki kihasználva az alkalmat nyíllal lőtt rá. Minthogy életük forgott veszélyben, Csót elővette íját, s viszonzta a támadást. Egyik nyílvesszeje balszerencsés módon a támadó bal szemébe fúródott, melynek következtében az három nap múlva elhunyt (*post triduum diem clausit extremum*). A Szentszék végül 1400 nyarán felmentette Csótot, majd később Szöllősit is az emberölés vádjától, mivel a magasabb egyházi rendeket kívánták felvenni.⁷⁹

A másik történet főszereplői, László fia Lukács és egy név szerint nem ismert tanuló társa (*constudens*) szintén a pécsi egyetem hallgatói voltak. Egy alkalommal Lukács laká-

⁷⁴ FEDELES 2015b.

⁷⁵ PETROVICH 1967. 290–296.

⁷⁶ Személyére lásd FEDELES 2005. 344–345.

⁷⁷ MVH I/4. 219.

⁷⁸ PETROVICH 1968a. 95.

⁷⁹ MVH I/4. 219–220., 281–282.

sán tartózkodtak, midőn ő egy késsel, míg társa egy ostorral játszott. E közben történt a szerencsétlenség, mely során Lukács a késsel véletlenül megsebesítette társát a karján. Egy nappal az esetet követően a sérült diák karja feldagadt. Orvoshoz fordultak, aki köpölyözést ajánlott a fájdalom csillapítására. Ez azonban nem segített, sőt a sértett állapota egyre rosszabbra fordult, hovatovább 12 nap múlva elhunyt. Lukács vétlensége okán, melyet a sérült még halála előtt szintén elismert, pápai felmentésért folyamodott, melyet 1402 februárjában meg is kapott.⁸⁰

1372-ben Zimonyi Miklós bácsi kanonok Pécsen három könyvet vásárolt Sasmikó András nevű társától, köztük egy grammatikai munkát. Az igényesen összeállított 99 lapos pergamenkézirat a latin grammatika tanulmányozásához használható szemelvényeket tartalmazott, többek között Priscianus nyelvtani kézikönyvéből. A nyelvtani szabályok magyarázata mellett egy a levélírásban vezérfonalként használható rész (*summa dictaminis*) is megtalálható a kompilációban. Nem zárható ki, hogy a kézíraton található bejegyzést (*dum morabatur Quinqueecclesiis a quondam socio Andrea nomine alio Sasmiko*) úgy értelmezzük, miszerint ők hosszabb ideig Pécsen tartózkodtak, s tanulóársak voltak. Ezek alapján pedig vélelmezhető, hogy ők az egyetem *artes* fakultásának hallgatói lehettek.⁸¹

A középkori egyetem épületének kérdése

Az egyetemi előadások helyszíne a 18. századtól kezdve élénken foglalkoztatja az egyetem történetével foglalkozókat. A 19. század végén, egy építkezés során napvilágra került címerkő-töredék kapcsán folyt polémia, azonban mára e körül bizonyossá vált, hogy stílusjegyei alapján a 15–16. század fordulójára datálható, s illetően nem hozható összefüggésbe a pécsi egyetemmel. A fragmentumot minden valószínűség szerint egy reneszánsz sírkő töredékének tarthatjuk. Az intézmény lokalizálása során korábban több lehetséges helyszín is felmerült, így a Citrom utca, az egykori Domonkos-rendi kolostor, valamint az Alsósétatér is.⁸²

Evlia Cselebi 17. századi török utazó impulzív beszámolója alapján merült fel, hogy a középkori *studium generale* a püspökvárban, a székesegyház közelében működött.⁸³ A krakkói analógia is e megállapítást erősíti meg, ugyanis Nagy Kázmér a kezdeti időszakban a Wawelben biztosított az egyetem számára működési lehetőséget. A váron belüli pontos helyszínt a Gerő Győző és Sándor Mária vezette régészeti feltárások nyomán az utóbbi szakember határozta meg. Az 1967-ben kezdődött munkálatok során a székesegyház mögötti északnyugati területen a Neszmélyi Miklós püspök (1346–1360) által alapított Aranyos Mária-kápolna (*capella deaurata beate Marie*) maradványai kerültek napvilágra. Az attól keletre lévő részen egy jelentős méretű (35×10 méteres) gótikus épület maradványai kerültek felszínre, amely emeletének északi homlokzata a 17. század során omlott le. Az archeológiai munkák során ismertté váltak a korábbi, román kori püspöki palota épületének egyes elemei is. Sándor elmélete szerint a palotát a 14. század derekán a székesegyházról délnyugatra lévő területre helyezték át, majd a feltöltéssel kiképzett te-

⁸⁰ MVH I/4. 412–413.

⁸¹ VIZKELETY 2001.

⁸² BODA 2002. 25–56., 57–68.

⁸³ SUDÁR 2012. 72. Sudár Balázs véleménye szerint azonban e szöveghely felhasználása a középkori egyetem lokalizálása kapcsán meglehetősen problémás, következőképpen az érvelésben kevésbé használható. SUDÁR 2012. 172.

raszon építették fel az említett kápolnát, valamint az attól keletre elhelyezkedő impozáns építményt, melyet a régészasszony a középkori egyetem épületével azonosított. Ez utóbbi földszintjén feltárt 19 méteres helyiség az ásató nézete szerint az egyetem nagy előadóterme (*magna aula*) volt.⁸⁴ Hipotézisét, miszerint a feltárt épületet maga Vilmos püspök emeltette az egyetem számára, egy a feltárás során előkerült címerkövel is alátámaszthatónak vélte.⁸⁵ Legutóbb ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Az [egyetemi – F. T.] épület helyét és rendeltetését igazolja az ott előkerült – az alapító Vilmos püspökre utaló – címerkö, amely az »aula magna«-ban volt elhelyezve a bejárat fölött”.⁸⁶ Az említett jelvény leírása a következő: a csücsköstalpú pajzs alakú címerkö mezejében egy, a kőlap síkjából kiemelkedő, szárainak végénél kifele hajló, a pajzs széleit érintő kereszt látható. A kereszt szárainak metszéspontjában két egymásra helyezett kulcs, Szent Péter apostolfejedelem, a pécsi székesegyház védőszentjének attribútuma, míg a kereszt négy szárának végén egy-egy Anjou liliom került ábrázolásra.⁸⁷ E címer Vilmos püspök *pontificalis* pecsétjén, a pecsétmező heraldikai jobb oldalának alsó mezejében is látható,⁸⁸ amely egyértelműen arra utal, hogy az embléma a prelátus főpapi inszigníája, nem pedig az általa alapított intézmény szimbóluma volt.

Sándor Mária röviden ismertetett azonosítási kísérlete azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Elsőként azt kell tekintetbe vennünk, hogy az általános gyakorlat szerint az első, kifejezetten egyetemi célra szánt épületeket Nyugat-Európában is csak a 15. századtól kezdve emelték. Az egyetemeknek eleinte nem voltak saját épületeik és telkeik,

1. kép – A Koppenbachi Vilmos püspök címerét tartalmazó kő

2. kép – Vilmos püspök pontificalis pecsétjének lenyomata

⁸⁴ Néhány munka az ásatásokról, valamint az egyetem épületéről készült írásai közül: SÁNDOR 1987; SÁNDOR 1997; SÁNDOR 1998; SÁNDOR 1999; SÁNDOR 2004; SÁNDOR 2015.

⁸⁵ SÁNDOR 1987. 70.

⁸⁶ SÁNDOR 2015. 52.

⁸⁷ TAKÁCS 1994. 300.; FEDELES et alii 2011. 24.

⁸⁸ A *sigillum* egyetlen ismert lenyomata Esztergomban, a Prímási Levéltár Lad. 73-Cc-24. jelzeten őrzött oklevélen található.

így tulajdonképpen állandó helyük sem, következésképpen folyamatos mozgásban voltak. A 14. század folyamán már épületeket szereztek saját használatukra, a 15. században pedig a konkrét oktatási-adminisztratív céloknak megfelelő új épületeket emeltettek. A 16. században készültek el azok az épületegyüttesek, amelyek már a teljes egyetemet reprezentálták. Az oktatás kezdetben a szabadban, főként azonban bérelt helyiségekben folyt. Sok esetben magánházakban elhelyezett lektoroknál, illetőleg olyan nyilvános épületekben álló termekben, amelyeket a kolostorok, a székeskáptalan, valamint a város bocsátott rendelkezésükre. A nagy hallgatóságot vonzó rendezvényeket nyilvános tereken rendezték, a gyűléseket, vizsgákat, a rektorok beiktatását és a nagyobb ünnepeket általában a templomokban, kolostorokban tartották.⁸⁹

Bolognában az oktatás helye a kezdeti időszakban (12–14. század) a doktorok magánházaiban volt, melyeket az iskola bérelt számukra. Az igen népszerű tanárok nyilvános épületekben, sőt a városban a szabad ég alatti nagyobb tereken is tarthatták az előadásait. A 14. század elején a város különböző részein működő iskolák-fakultások koncentrációja figyelhető meg, ugyanis egy állandó városnegyedet jelöltek ki, ahol oktatás céljára termeket, házakat béreltek. Bolognában az első oktatási céllal létesített egyetemi épületet 1447-ben vette használatba a jogi kar. Párizsban mind a fakultások, mind pedig a nációk találkozóit általában templomokban, konventekben tartották, ám a hely nem volt állandó. Sem az egyetem, sem pedig az egyes karok nem rendelkeztek saját épületekkel. Az *artes* fakultás még 1329-ben is házakat bérelt oktatási célra, melyeket csak 1464 után vásároltak meg. A teológiai kar előadásait még a 14. század elején is a székeskáptalan káptalantermében tartották, majd rövid ideig egy kolostortemplomban. Az orvosi kar iskolájának első említése 1369-ből származik. A kánonjogi fakultás pedig 1415-ben építettett két tágas iskolát. A szintén patinás oxfordi egyetem oktatási célból emelt épületeire ugyancsak a 15. századtól vannak adataink. A bölcséleti fakultás számára emelt új épület 1439-ben készült el. 1426-ban az egyetem gyűjtést rendezett annak érdekében, hogy a teológiai fakultás – melynek előadásait addig a Szűz Mária templomban tartották – saját épületet emelhessen, mely majd csak 1488-ra készült el. A jogászok oktatása még a 15. században is Szent Edvárd templomban folyt.⁹⁰

A 14. században alapított kelet-közép-európai *studium generalek* esetében is azt láthatjuk, hogy az egyetem alapítása nem járt együtt az egyetemi épületek emelésével. A prágai egyetemnek eleinte nem volt saját épülete. A gyűléseket a várban lévő Mindenszentek prépostsági templomban tartották, s ugyanott voltak a teológiai fakultás előadásai. 1366-ban alapította az *artes* számára IV. Károly császár a *Collegium Carolinumot*, amely épületének aulája szolgált az összejövetelek helyszínéül, itt rendezték be a könyvtárat és bölcséleti kar tantermeit is. 1371-ben a jogászok, majd később az orvosok is kaptak egy-egy oktatási épületet.⁹¹

A krakkói *Collegium Maius*, amelynek előképei a prágai Károly Kollégium, valamint a – szintén a 1360-as években készült – bolognai *Collegio di Spagna* voltak, a 15. század folyamán alakult ki.⁹² Mindazonáltal a kollégiumokkal kapcsolatban fontos hangsúlyoznunk, hogy ezek különböztek a pusztán oktatási célú épületektől, hiszen ezek egyúttal a

⁸⁹ RÜCKBROD 1977. 33–35.; KIENE 1983. 65.; GIEYSZTOR 1993. 133.

⁹⁰ RASHDALL 1895. I. 219., 400–401., II. 461.; RÜCKBROD 1977. 68–73., 88–90., 100.

⁹¹ RÜCKBROD 1977.

⁹² ESTREICHER 1974. 11–15.; KNOLL 2016. 64–78., 114–130.

professzorok lakásait is magában foglalták.⁹³ Ezt jól szemlélteti a III. Albert herceg alapította (1384) bécsi *Collegium Ducale* története. Az emeletes kollégiumépületben rendezték be 12 professzor lakását, akik szolgálóikkal együtt a ház nagy részét használták. Ennek következtében igen kevés hely maradt az oktatásra. 1412-ben felmerült az igény az *artes* fakultás részéről, hogy az egyetemi épületet bővíteni kellene. Végül 1417-ben a herceg konszenzusával két telket vásároltak az egyetem közelében, majd 1421-ben maga a herceg vett meg egy, az egyetem épületéhez csatlakozó öreg házat. 1425-re készült el végül az új egyetemi épület, amelyet a nagy előadóteremről aulának neveztek. Az aula az emeleten kapott helyet, ezt használták az *artes* kar nagyelőadásai során, valamint egyéb ünnepi alkalmakkor. Az alsó szinten egy-egy előadótermet kapott a további három kar. E mellett továbbra is használtak egyéb objektumokat, így például a teológusok számára a dominikánusoknál és a Szent Miklós templomban is tartottak előadásokat.⁹⁴ Mindezek alapján általános érvényűnek tarthatjuk Hastings Rashdall megállapítását, miszerint a 15. századra tehető általában az önálló egyetemi épületek emelése, vásárlása, s az 1400-as évektől kezdtek a professzorok saját lakásaik vagy a bérelt iskolák helyett az egyetem saját épületeit használni.⁹⁵

Az előzőekben vázolt folyamatok nyomán merül fel a kérdés, hogy vajon Pécsen miért lett volna szükség már az alapításkor egy önálló egyetemi épületre? Bizonyára rendelkezésre álltak az egyetemi gyakorlatok, előadások számára megfelelő helyiségek a püspökváron belül, azt tehát véleményem szerint erősen kérdéses, hogy Vilmos püspök az egyetem

3. kép – Az ún. középkori pécsi egyetem épülete

⁹³ KIENE 1983. 94.

⁹⁴ ASCHBACH 1865. 39–40., 191–195.; UIBLEIN 1985. 11., 19–30.; PERGER 1985. 86–87.

⁹⁵ RASHDALL 1895. I. 219.

számára önálló épületet létesített volna.⁹⁶ A székesegyháztól északra Neszmélyi Miklós püspök által emeltetett gótikus épület a 14. század püspöki palotaként funkcionált, a nyugati oldalán a főpap által alapított Aranyos Mária-egyház pedig a püspöki palotakápolna és temetkezőhely szerepét töltötte be. Kétségtelen tény, hogy a Sándor Mária által fel-tárt építmény emelése, átépítése az említett címerkö alapján mindenképpen Vilmos püspökkel hozható kapcsolatba. Ugyanakkor problémás egy épületen lévő címernek, egyéb közvetlen adatok hiányában funkciójelző szerepet tulajdonítani. Általános gyakorlatnak számított ugyanis, hogy az építtető az általa emelt épületeken elhelyeztette címerét.⁹⁷ E megfontolásból pedig mindössze az következik, hogy Koppenbachi Vilmos püspöksége idején jelentős építkezések folytak az objektumon.

Hol tartották előadásait tehát a pécsi professzorok? Mindenekelőtt fontos leszögez-ni, hogy az egyetemi oktatás a fentebb bemutatott példák alapján a vizsgált korszakban nem kötődött egyetlen épülethez sehol Európában. Mindezek alapján tehát teljes mértékben osztom Petrovich Ede évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott véleményét: „*Pécssett sem kereshetünk egyetlen épületet, mely otthona lett volna az egész egyetemnek.*”⁹⁸ A pécsi *studium generale* hallgatói – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a több évszázados múltra visszatekintő székesegyházi iskola termeiben, a professzorok házaiban, valamint a nagyobb templomokban sajátíthatták el az új ismereteket.⁹⁹

A középkori pécsi egyetem megszűnése

A pécsi *studium generale* működését többen megkísérelték egészen a 15. század derekáig-végéig, hovatovább Istvánffy Miklós krónikája nyomán néhányan egészen 1543-ig kiterjeszteni.¹⁰⁰ A legismertebb hipotézis szerint az egyetem a 15. század első harmadában *schola maior*ra, azaz egy „csökkentett funkciójú” egyetemmé, püspöki főiskolává sorvadt, ahol bölcséleti és jogi képzés folyt.¹⁰¹ E feltételezést azonban bizonyosan elvethetjük, tekintve, hogy a 15. századi forrásokban szereplő pécsi *schola maior* elnevezés a székesegyházi-káptalani iskolára vonatkozik. Az alsó és középső tagozat *schola minor*ra vált, míg a felső tagozat *schola maior*ként működött tovább. Az alsó és középső tagozaton elsősorban a latin grammatikát sajátíthatták el a diákok, míg a felső tagozaton etikát, filozófiát, teológiát, csillagászatot, zeneelméletet, jogtudományt tanulhattak. Az elemi ismeretek oktatásába tanulmányaikban előrehaladt, idősebb diákok is bekapcsolódhattak, amint ezt Veresmarthy Ipoly példája is mutatja. Ő a pécsi székesegyházi iskola felső tagozatán tanult, alsó

⁹⁶ Az épület funkcióját illető bizonytalanságot Buzás Gergely régész-művészettörténész utóbbi évtizedekben publikált kutatási eredményei is szemléltetik. 2009-ben úgy vélte, miszerint az objektumot a 15. század első negyedében még palotaként használták. Néhány évvel később azonban már úgy látta, hogy Vilmos a püspöki rezidenciát áthelyeztette a székesegyház délnyugati oldalára, a székesegyház északi oldalán álló gótikus épületet pedig az egyetem számára alakíttatta át. Buzás 2009. 655–656.; Buzás 2016. 90–92.

⁹⁷ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a 14–15. századtól kezdve vált általánossá az egyetemek címerhasználat, melyeket az épületeiken, bútoraikon is ábrázoltak. Vö. GIEYSZTOR 1993. 137.

⁹⁸ PETROVICH 1971. 158–159.

⁹⁹ FEDELES–KOSZTA 2011. 213–214.

¹⁰⁰ „(...) *fuit etiam olim in ea* [in Quinqueecclesiensi – T. F.] *Gymnasium litterarum haud incelebre, tanto iuuentum studiosorum concursu, ut paucis ante hoc bellum* [anni 1543] *annis, duo millia eorum in ea numerata fuisse ferantur.*” – Idézi: ÁBEL 1881. 55–56. 17. jegyzet.

¹⁰¹ BÉKEFI 1909. 49.; PETROVICH 1966. 166.; GABRIEL 1969. 33.

tagozatán pedig latin grammatikát oktatott az 1430-as évek elején. Több általa másolt kéziratot tartalmaz a Bécsi Nemzeti Könyvtár egyik kódexe, amelyeken pécsi *studens ac declenistaként*, és *declenistaként* nevezte meg magát. 1438-ban pedig a bécsi egyetemre iratkozott be.¹⁰²

Az elmondottak alapján tehát bizonyosnak látszik, hogy az erősen Vilmos püspök személyéhez kötődő pécsi *studium generale* az alapító halálát követően hanyatlásnak indult. Legtekintélyesebb professzora, Galvano da Bologna elhagyta Pécsset, 1374-től már ismét Itáliában tanított. Koppenbachi Vilmos pécsi püspökutóda Alsáni Bálint (1374–1408) még betöltötte a kancellári hivatalt, azonban vélhetőleg püspöksége idején szűnt meg az intézmény működése, az 1390-es években. Biztosan nem működött már *universitas* Pécsset az óbudai egyetem alapítása idején (1395).¹⁰³

Végezetül joggal tehetjük fel a kérdést: vajon milyen okok vezethettek a pécsi egyetem megszűnéséhez? Nyilvánvalóan minden intézmény elsorvadásának számos egyedi oka lehetett, melyek közül a legtöbbre források híján talán már soha nem fog fény derülni. Pécs esetében leginkább azt emelhetjük ki, hogy az intézmény minden szállal az alapító Vilmos püspök személyéhez kötődött. Az ő halálával mutatkoztak a bomlás jelei, amelynek szemléletes példáját nyújtja Galvano Bethini professzor távozása. A Lajos király halálát követő néhány év zavaros belpolitikai viszonyai (1382–1387), mely során a Horvátiak Pécsset is feldúlták, ugyancsak kedvezőtlenül hathatott az egyetem működésére, amely vélhetőleg e válságos periódusban zárta be kapuit.¹⁰⁴ Mindazonáltal nem példanélküli a régióban alapított egyetemek esetében a kezdeti, elsősorban pénzügyi bizonytalanság. A krakkói *studium generale* éppen Nagy Lajos lengyelországi regnálása idején (1370–1382) indult hanyatlásnak, amelyet II. Jagelló Ulászló lengyel király szervezett újjá az 1390-es évek második felében.¹⁰⁵ A bécsi egyetemnek pedig III. Albert herceg adott új impulzusokat a második alapítólevél kiadásával (1384).¹⁰⁶ E két intézmény esetében tehát gyakorlatilag újr alapításról volt szó.¹⁰⁷

Végül még egy szempontot érdemes mérlegelnünk, amely túlmutat Pécsen, s tulajdonképpen valamennyi középkori magyar egyetem rövid működésének hátterében kitapintható. Jelesül azt az aspektust, hogy a középkori magyar társadalom tagjainak felsőfokú tanulmányokra mutató igényét tekintve egyáltalán nem volt szükség hazai egyetemre. Ezt egyrészt a magasabb szintű ismeretekre vágyók össznépszerűsége belüli alacsony aránya, másrészt *studium generalek* magas pénzügyi igénye sem tette lehetővé. Nem véletlen tehát, hogy mind Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) óbudai (1395, 1410), mind pedig Hunyadi Mátyás (1458–1490) pozsonyi egyeteme (1467) sem bizonyult hosszú életűnek. A tanulni vágyó magyar ifjak a kezdeti időszakban elsősorban az észak-itáliai intézményeket látogatták, majd pedig a 14. század közepétől elérhető távolságra voltak számukra az újonnan létesített prágai, krakkói és bécsi, később pedig a német egyetemek. Mindezt kellően alátámasztja a régióban működő intézményeket látogató magyarok

¹⁰²Petrovich Ede tévesen a pécsi egyetemmel hozta összefüggésbe. PETROVICH 1968b.; Tüskés 2008. 154. 2705. sz.

¹⁰³Zsigmond király óbudai alapításaira lásd DOMOKOS 1997.

¹⁰⁴Ezen eseményre, valamint a város középkori pusztulásaira lásd FEDELES 2017.

¹⁰⁵HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017. I. 48.

¹⁰⁶Az egyetem történetére összefoglalóan lásd MÜHLBERGER 1996.

¹⁰⁷FONT 2015. 19–20.

1380-as évektől megfigyelhető növekvő aránya. Prágában az 1370-es évek második felétől figyelhető meg az emelkedő tendencia, amelynek csúcspontját 1383 jelenti.¹⁰⁸ Bécsben 1365–1526 között összesen 7213, 1377 és 1400 között pedig 616 magyar diák fordult meg. Utóbbiak között 12 pécsi illetőségűt találunk, és további 11 fő a pécsi egyházmegye területéről származott.¹⁰⁹ A krakkói *studiumon* a 15. század elejétől tűntek fel a magyar diákok, a legtöbben pedig a század második felében látogatták közülük az intézményt.¹¹⁰

KÉPJEGYZÉK

1. kép	FEDELES et al. 2011. 26.
2. kép	FEDELES et al. 2011. 26.
3. kép	A szerző felvétele

FORRÁSOK

- ÁKÍF *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)
- ASV Archivio Segreto Vaticano
- ASV Reg. Av. Registra Avenionensia
- ASV Reg. Vat. Registra Vaticana
- BOSSÁNYI 1916–1918 BOSSÁNYI Árpád: *Regesta Supplicationum. (A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású adatai) 1342–1394.* I–II. Budapest, 1916–1918.
- CAMERALIA *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536).* I–II. Feltárta, szerkesztette és közreadja: †LUKCSICS József – TUSOR Péter – FEDELES Tamás. Szerkesztőtárs: NEMES Gábor. Budapest–Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 9–10.)
- DHA *Diplomata Hungariae antiquissima edendo operi praefuit Georgius Györffy.* I. 1000–1131. Budapest, 1992.
- HOBERG 1949 *Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis.* Excerpsit: HOBERG, Hermannus. Città del Vaticano, 1949. (Studii e Testi 144.)
- IVÁNYI 1904–1905 IVÁNYI Béla: Egy 1526. előtti ismeretlen kéziratos formuláskönyv. *Történelmi Tár*, 1904. 481–538., 1905. 33–41.
- KOLLER 1782–1812 KOLLER, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum.* I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812.

¹⁰⁸HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017. I. 27–28., II. 11.

¹⁰⁹TÜSKÉS 2008. 45–70.

¹¹⁰HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017. I. 52.

- LIBER DECANORUM *Liber Decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis, ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585.* Pragae, 1830. (Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis Vol. I. Pars. I.)
- MNL OL DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár
- MVH *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár.* I/1–6. II/1–3. Bp., 1881–1909. [reprint: 2000]
- SUDÁR 2012 SUDÁR Balázs: *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás.* Pécs, 2012. (Források Pécs történetéből 4.)
- SZÖGI 1995 *Régi magyar egyetemek emlékezete. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez 1367–1777.* Szerk. és a bevezetést írta: SZÖGI László. Budapest, 1995.

IRODALOM

- ASCHBACH 1865 ASCHBACH, Joseph: *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens.* Wien, 1865.
- ÁBEL 1881 ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban.* Budapest, 1881.
- BÉKEFI 1909 BÉKEFI Remig: *A pécsi egyetem.* Budapest, 1909.
- BÉKEFI 1910 BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.* Budapest, 1910.
- BIANCHI 2015 BIANCHI, Di Francesco: Piacentini, Bartolomeo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani.* Volume 83. 2015. ([http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-piacentini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-piacentini_(Dizionario-Biografico)/) [2017. 06. 01.]
- BODA 2002 BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Pécs, 2002.
- BÓNIS 1968 BÓNIS György: A capella regia és a pécsi egyetemalapítás. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. A pécsi egyetem-történeti konferencia anyagából.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 21–26. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 60.)
- BÓNIS 1971 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, 1971.
- BUZÁS 2009 BUZÁS GERGELY: Az egyházmegye építészeti emlékei. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543).* Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 611–713.

- BUZÁS 2016 BUZÁS Gergely: A középkori pécsi püspökvár. In: *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról*. Szerk. HEIDL György – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Pécs, 2016. 75–103.
- COLLE 1825 COLLE, Francesco Maria: *Storia scientifico-letteraria dello Studio di Padova*. Vol. III. Padova, 1825.
- CSIZMADIA 1965 CSIZMADIA Andor: *A pécsi egyetem a középkorban*. Pécs, 1965. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 40.)
- CSIZMADIA 1967 CSIZMADIA Andor: Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967. 111–128.
- DOMOKOS 1997 DOMOKOS, Leslie S.: The Founding (1395) and Refounding (1410) of the University of Óbuda. In: *Universitas Budensis, 1395–1995*. Eds. SZÖGI, László – VARGA, Julia. Budapest, 1997. 19–34.
- ECKHART 2012 ECKHART Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2012. (Studia Notarialia Hungarica 11.)
- ESTREICHER 1974 ESTREICHER, Konrad: *Collegium Maius, Stammsitz der Jagellonischen Universität Krakau. Geschichte, Bräuche, Sammlungen*. Warszawa, 1974.
- EUBEL EUBEL, Conrad: *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*. Bd. I–II. 2. Aufl., Münster, 1913–1914.; Bd. III. Münster, 1910.
- FEDELES 2003a FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete (1354–1526). In: *Középkortörténeti Tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. WEISZ Boglárka. Szeged, 2003. 9–22.
- FEDELES 2003b FEDELES Tamás: Rudolf prépost a szabad művészetek borostyánkoszorúsa és a kánonjog licenciátusa. *Pécsi Szemle*, 6. (2003):2. 8–13.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: Studium Generale Quinqueecclesiense. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 557–572.
- FEDELES 2011 FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe”. *A város középkori históriája*. Pécs, 2011.
- FEDELES 2013 FEDELES Tamás: Pécs középkori helyrajza. In: *Pécs város topográfiaja a kezdetektől a 20. század elejéig*. Szerk. FEDELES Tamás. Pécs, 2013. 67–97. (Pécsi Mozaik 3.)

- FEDELES 2014 FEDELES Tamás: A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a Konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. BÁRÁNY Attila – PÓSÁN László. Debrecen, 2014. 189–204.
- FEDELES 2015a FEDELES, Tamás: 1367 Pécs/Fünfkirchen. Die erste ungarische Universität. *Specimina Nova Pars Prima, Sectio Mediaevalis VIII.* (2015) 109–137.
- FEDELES 2015b FEDELES, Tamás: A középkori pécsi egyetem tanárai. In: *Pécsi Egyetemi Almanach I. 1367–1950*. Szerk. LENGVÁRI István. Pécs, 2015. 11–14.
- FEDELES 2017 FEDELES, Tamás: „a tűzvész tombolása következtében minden összeomlott”. A középkori Pécs pusztulásai. (Megjelenés alatt.)
- FEDELES–KOSZTA 2011 FEDELES, Tamás – Koszta, László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*. Wien, 2011. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. II.)
- FEDELES et al. 2011 FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 2011.
- FONT 2015 FONT Márta: A középkori pécsi egyetem. Történeti összefoglalás. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 11–20.
- FOUQUET 1987 FOUQUET, Gerhard: *Das Speyerer Domkapitel im späten Mittelalter (ca. 1350–1540). Adlige Freundschaft, fürstliche Patronage und päpstliche Klientel*. Bde I–II. Mainz, 1987. (Quellen und Abhandlungen zur mittelhessischen Kirchengeschichte, Bd. 57.)
- GABRIEL 1969 GABRIEL, Asztrik L.: *The mediaeval universities of Pécs and Pozsony*. Frankfurt am Main, 1969.
- GIEYSZTOR 1993 GIEYSZTOR, Alexander: Organisation und Ausstattung. In: *Geschichte der Universität in Europa. Band I. Mittelalter*. Hrsg. RÜEGG, Walter. München, 1993. 109–138.
- HAJNAL 2008 HAJNAL István: Írásoktatás a középkori egyetemeken. Budapest, 2008. (Az Információtörténelem Klasszikusai)
- HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016–2017 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348–1525*. I–II. Budapest, 2016–2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2)
- KIENE 1983 KIENE, Michael: Die Grundlagen der europäischen Universitätsbaukunst. *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 46. (1983) 63–114.
- KLANICZAY 1974 KLANICZAY Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78. (1974) 161–178.

- KNOLL 2016 KNOLL, Paul W.: „*A Pearl of Powerful Learning*”. *The University of Cracow in the Fifteenth Century*. Leiden/Boston, 2016. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 52.)
- KOSZTA 1998 KOSZTA László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*. Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.)
- KOSZTA 2007 KOSZTA László: *Írásbeliség és egyházszervezet*. Szeged, 2007. (Capitulum III.)
- KOSZTA 2009 KOSZTA László: A 14. század közepéig. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 57–108.
- KOSZTA 2012 KOSZTA László: Pécs városszerkezete a 11. századtól a 14. század közepéig. In: „*Köztes-Európa*” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. BAGI Dániel – FEDELES Tamás – KISS Gergely. Pécs, 2012. 297–328.
- KOSZTA 2015 KOSZTA László: A püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódoltságig*. Főszerk. VONYÓ József. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 21–172.
- KOVÁCS 1967 KOVÁCS, Endre: Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur. In: *Les Universités Européennes du XIVe au XVIIIe Siècle. Aspects et Problèmes. Actes du Colloque International à l'occasion du VIe Centenaire de l'Université Jagelloenne de Cracovie 6–8 Mai 1964*. Genève, 1967. 36–47.
- MÉSZÁROS 2000 MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, 2000.
- MÉSZÁROS 2009 MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád, 2009.
- MÜHLBERGER 1996 *Die Universität Wien. Kurze Blicke auf eine lange Geschichte*. Hrsg. MÜHLBERGER, Kurt. Holzhausen/Wien, 1996.
- NEMERKÉNYI 2004 NEMERKÉNYI, Előd: *Latin classics in Medieval Hungary eleventh Century*. Debrecen–Budapest, 2004.
- PERGER 1985 PERGER, Richard: Universitätsgebäude und Bursen vor 1623. In: *Das alte Universitätsviertel in Wien*. Hrsg. HAMANN, Günther – MÜHLBERGER, Kurt – SKACEL, Franz Wien, 1985. 75–102. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs 2.)
- PETROVICH 1960 PETROVICH Ede: Pécs középkori kórháza. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (1960) 271–274.
- PETROVICH 1966 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (1966) 153–170.

- PETROVICH 1967 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71. (1967) 290–296.
- PETROVICH 1968a PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 89–109. (*Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 60.)
- PETROVICH 1968b PETROVICH Ede: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72. (1968):6. 672–676.
- PETROVICH 1971 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem épülete és címere. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (1971) 151–166.
- PETROVICS 2005 PETROVICS István: A középkori pécsi egyetem és alapítója. *Aetas*, 20. (2005):4. 29–39.
- RASHDALL 1895 RASHDALL, Hastings: *The Universities of Europe in the Middle Age*. I–II. Oxford, 1895.
- RÜCKBROD 1977 RÜCKBROD, Konrad: *Universität und Kollegium. Baugeschichte und Bautypen*. Darmstadt, 1977.
- RÜEGG 1993 *Geschichte der Universität in Europa. Band I. Mittelalter*. Hrsg. RÜEGG, Walter. München, 1993.
- SÁNDOR 1987 G. SÁNDOR Mária: Freilegung der Bischofsburg von Pécs und der ersten mittelalterlichen ungarischen Universität. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 3. (1987) 67–83.
- SÁNDOR 1997 SÁNDOR, Mária: Die Lage und das Gebäude der mittelalterlichen Universität von Pécs. In: *Universitas Budensis 1395–1995*. Ed. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest, 1997. 61–66.
- SÁNDOR 1998 SÁNDOR Mária: A középkori pécsi egyetem helye és épülete. *Pécsi Szemle*, 1. (1998):3–4. 11–15.
- SÁNDOR 1999 G. SÁNDOR, Mária: *Die Bischofsburg zu Pécs – Archäologie und Bauforschung. Pécs püspökvár – Régészet és épületkutatás*. Budapest, 1999. (ICOMOS–Hefte des deutschen Nationalkomitees XXII.)
- SÁNDOR 2004 G. SÁNDOR Mária: A pécsi középkori egyetem feltárásának és kutatásának újabb eredményei. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs. Budapest, 2004. 79–83. (*Monumenta Historica Budapestiensia* XIV.)
- SÁNDOR 2015 G. SÁNDOR Mária: A püspökvár középkori története és az egyetem épülete. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 45–54.

- SZÉKELY 1967 SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemlétesítések összefüggéseiben. *A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (1967) 155–174.
- TAKÁCS 1994 TAKÁCS Imre: Vilmos pécsi püspök (1361–1374) pecsétje. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon*. Szerk. MAROSI Ernő et al. Budapest, 1994. 299–300.
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen, 1365–1526*. Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)
- TÓTH 2016 TÓTH ZSOLT: Sopianae késő római kori ókeresztény temetője és az első középkori székesegyház. In: *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról*. Szerk. HEIDL György – RAFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Pécs, 2016. 43–74.
- UIBLEIN 1985 UIBLEIN, Paul: Die Universität Wien im 14. und 15. Jahrhundert. In: *Das alte Universitätsviertel in Wien*. Hrsg. HAMANN, Günther – MÜHLBERGER, Kurt – SKACEL, Franz Wien, 1985. 17–36. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs 2.)
- VARGA 2008 VARGA Szabolcs: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő-középkorban. *Urbs. Magyar Városhálózati Évkönyv*, 3. (2008) 249–273.
- VETULANI 1967 VETULANI, Adam: A pécsi egyetem, valamint a krakkói és bécsi testvéregyetemek alapításának körülményei. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967. 21–50.
- VIZKELETY 2001 VIZKELETY, András: Ein Textzeuge der Grammatikstudien an der Universität Pécs? In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Hrsg. FONT, Márta – SZÖGI, László. Pécs, 2001. 41–49.
- ZIMMERMANN 2001 ZIMMERMANN, Harald: Wilhelm von Koppenbach, der Gründer der Universität Fünfkirchen. In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Hrsg. FONT, Márta – SZÖGI, László. Pécs, 2001. 33–39.
- ZIMMERMANN 2004 ZIMMERMANN, Harald: Der fünfkirchner Bischof Wilhelm von Koppenbach und die siebenbürger Sachsen. Einige Überlegungen. In: *In honorem Gernot Nussbächer*. Ed. NAZARE, Daniel – POPOVICI, Ruxandra – BOGDAN, Florin. Braşov, 2004. 251–267.

Educational Centre at the Feet of the Mecsek. Focal Points of the first Hungarian University's History

by Tamás Fedeles

(Summary)

Among the universities, which were established around the European continent gradually from the second half of the 14th century, we have to highlight the role of Pécs within the Kingdom of Hungary. The University of Pécs (*studium generale*) was founded in 1367 by bishop William of Koppenbach (1361–1374), who played an essential role in the operation of the institution. The most important objective of the establishment of the university was that the diplomats of the king (contemporarily King Louis I the Great) would be able to study in the territory of Hungary instead of the Italian cities. Self-evidently, the costs of studying at a local university proved to be much lower than spending years in the well-known Italian cities such as Bologna and Padova. As an ecclesiastical seat, Pécs offered an excellent opportunity for the development of a newly-established institution. The cathedral chapter school and the library also had an important role in the foundation. In my paper I will discuss the most important details regarding the short history of the medieval university of Pécs.

G. Sándor Mária

A pécsi püspökvár (a középkori egyetem), az Aranyos Mária-kápolna és Vilmos püspök síremléke régészeti feltárásának és kutatásának eredményei¹

Dr. Gerő Győző (1924–2011) régész emlékére

Pécs Szent István király korában (1000–1038) az első tíz magyar püspökségi központ egyike volt. A 11–12. századi településmagot az 1009-ben Szent Péter tiszteletére alapított püspökség jelenti, a Székesegyházzal és a hozzá tartozó épületekkel. Az elpusztult középkori épületek egy része az ásatások során került elő.

A részben a római városra települt középkori Pécs utca- és térhálózata eltér a római városszerkezettől. A középkori Székesegyház körül elhelyezkedő ókeresztény temetőkápolnának egyike egyes kutatók véleménye szerint még megérte a 11–12. századot. Az itt álló sírkápolnának és temetői bazilikának mint szakrális központnak feltételezhetően meghatározó szerepe volt abban, hogy a püspökvár annak környezetében alakult ki. A püspökvár, amely feltehetőleg már a korai időben is erődített volt, a város északnyugati sarkában áll.

Kutatástörténet

Előzmények

Az 1930-as évek végén Pécs városa tervbe vette a püspökvár délnyugati sarkában levő barbakán és a várfalak kiszabadítását. A várfalak egy részének külső oldalaihoz, a várárokból a 19. század végén és a 20. század elején kis, földszintes épületeket építettek, amelyek az északi oldalon teljesen eltakarták a várfalat. A barbakán ugyancsak kis házakkal volt körülvéve. Ekkor azonban a várfalak és a barbakán kiszabadítására még nem volt lehetőség, ám a szándék nem merült feledésbe.

Az 1960-as évek közepén Pécs Város Tanácsa elhatározta, hogy városrendezési és turisztikai célból a várat és városfalakat kiszabadítja a hozzáragasztott, silány minőségű házak beépítéséből. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség (OMF) Tudományos Osztályának régésze, G. Sándor Mária (középkor), valamint Gerő Győző (török kor) 1965-ben kezdte meg a Püspökvár régészeti és épületrégészeti kutatását, 1965 és 2010 között ők vezették a feltárást. A helyreállítás tervezője 1970-ig Ferenczy Károly építész volt, majd 1986 és 2010 között Schönerné Pusztai Ilona vezetőtervező, Schöner László építész és Metzinger Ferenc statikus.

Elsőként a barbakán és a hozzá kapcsolódó térrendszer régészeti és épületrégészeti kutatása történt meg, továbbá a déli falszorosé a várárokkal, amely – feltöltését követően – a 18–19. századtól a püspöki palotához tartozó park volt. (Ez jelenleg a Barbakánkert.)

¹ A folyóirat közlési szokásaitól eltérően a jelen tanulmány elkészítése során felhasznált szakirodalmat a tanulmány végén, összesítve ismertetjük. – A szerk.

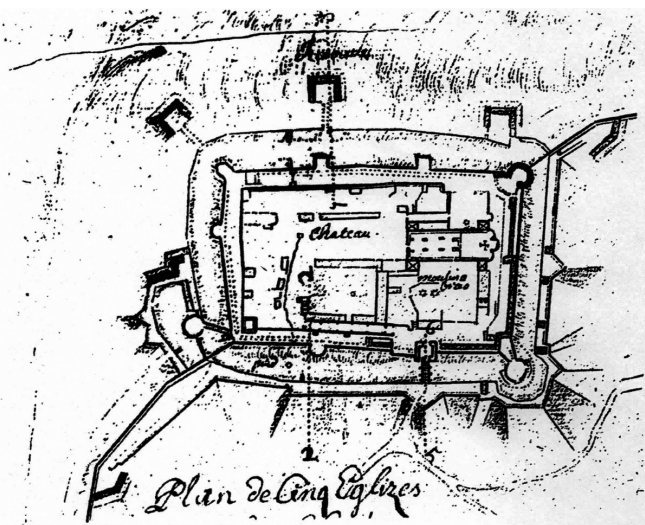
A továbbiakban a nyugati várárok és a várfal, valamint a bástyák kutatására került sor. Az OMF Tudományos Osztályának vezetője, dr. Entz Géza felismerve a pécsi püspökvár régészeti, történeti jelentőségét, sok éven át biztosította a lehetőséget a kutatásra, amelyhez financiálisan Pécs város Tanácsa jelentősen hozzájárult. Az északi várfal külső oldalának kutatására csak az épületbontások után volt lehetőség. A bontások műemléki és régészeti megfigyelés mellett folytak. Először a külső és részben a belső várfalak kutatása történt meg, ami a vár és város történetére vonatkozóan új eredményeket hozott.

Kutatások az 1970-es évektől

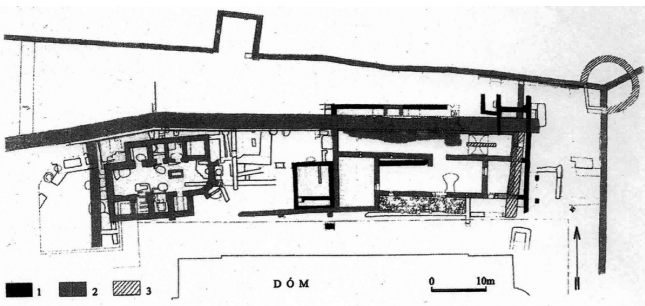
1978-ban kezdődött meg az ásatás a püspökvár belső északi területén, az északi várfal és a székesegyház közötti szakaszon, illetve az északi, keleti és nyugati várfal által határolt területen. A továbbiakban az ezen a területen majd félévszázadig tartó – időnkénti a forráshiány miatt lelassuló – kutatást foglaljuk össze. A régészeti feltárásokkal összhangban folyt az építésztervező és a szerkezettervező által végzett tervezési és szükséges állagvédelmi munka.

A terület – a Püspökvár – a középkortól a pécsi püspökség tulajdona volt. A feltárás Cserhádi József megyéspüspök jóindulatú hozzájárulásával indulhatott meg. A fenti terület a 18. századtól kezdve püspöki gyümölcsöskert, a barbakan és a déli várárok pedig a püspök parkja volt. 1979-ben Pécs Város Tanácsa a területet megvásárolta, majd a kilencvenes évek elején a magyar állam tulajdonába került.

Az ásatás a székesegyház-tól északra, mintegy hat méter magasságban kezdődött. Váratlan fordulat volt, hogy a hatméteres feltöltésből egy nagyméretű gótikus épület maradványai bontakoztak ki. Ez annál is érdekesebb, mert Joseph de Haüy hadmérnök a pécsi várat és a várost ábrázoló 1687-es térképén (1–2. kép) semmiféle épületet, falat nem jelölt a vár északkeleti sarkában. A várfal indokolatlan

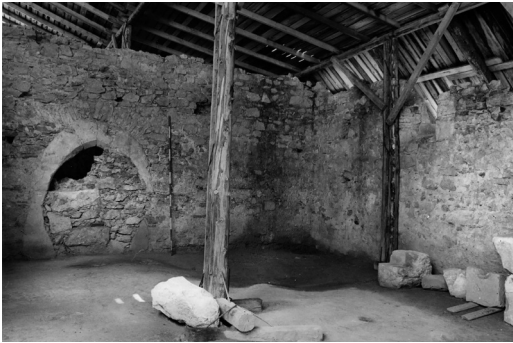
1. kép – Joseph de Haüy hadmérnök Pécsét ábrázoló térképének részlete 1687-ből: a Püspökvár helyszínrajza (Generallandesarchiv Karlsruhe VIII/21)

2. kép – Az ásatás átekintő alaprajzának részlete. 1. román kor, 2. gótika, 3. török

megszakadása, illetve hiánya a korábbi helytörténeti kutatás számára megoldatlan kérdést jelentett. Annál is inkább, mivel Haüy egy évvel a város törököktől való visszafoglalása után készült térképéről a kutatók felfogása az volt, hogy a teljes középkori és a török kori állapotot rögzíti. Arra viszont nem gondoltak, hogy a középkori épületek a török harcok során elpusztulhattak. A régészeti feltárások során derült ki, hogy a területen épületek álltak a középkorban.

Az ásatáson előkerült mintegy hat méter hosszú, tíz méter széles épület megmaradt falmaradványainak magassága közel négy méter volt. (3. kép) A helyiségek ablak- és ajtókeretei a 14. századból származtak. (4. kép) Az északi oldalon az épület teljes hosszában húzódó belső folyosó volt. (5. kép) A földszinten középen egy nagy terem helyezkedett el, amelyhez egy-egy helyiség csatlakozott a keleti és nyugati oldalon. Az épület alatt egy téglalap alaprajzú, 12–13. századi épület maradványai kerültek elő. (6. kép)

3. kép – Az egyetem nagytermének délkeleti részlete feltárás után a gótikus ajtóval és az ideiglenes védőtetővel

4. kép – A délkeleti helyiség a Dóm felől 16. századi ablakkal és ajtóval

5. kép – Az északi folyosó berobbantott emeleti ablakának maradványa a feltárás után

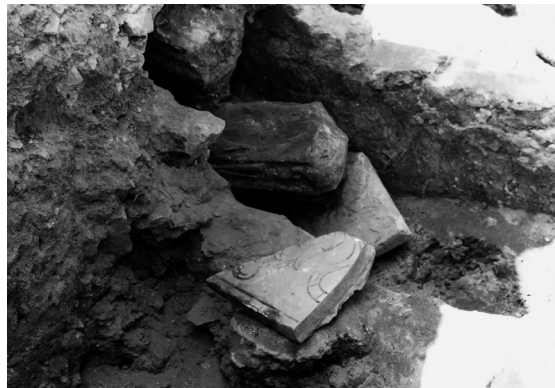

6. kép – A feltárt, román kori püspöki palota részlete a bedőlt, román kori oszlopfővel

Az ásítás az északi püspöki kertben, nyugati irányban tovább folytatódott, és újabb jelentős eredményeket hozott. Itt egy nagyméretű, sokszögzáródású szentéllyel rendelkező, gótikus kápolna került elő. (7. kép) A történeti forrásokból ismert, hogy a székesegyház északi oldalánál állt az Aranyos Mária-kápolna, amelyet Neszmélyi Miklós püspök (1346–1360) alapított. A kápolna feltételezhető helyének meghatározásával, oklevelek alapján már a korábbi helytörténeti kutatás is próbálkozott. Haüy 1687-es térképén nem volt ábrázolva, csak az ásítások tudták meghatározni pontos helyét és alaprajzát. A kápolna feltárása nagy szenzációval szolgált, amikor a főhajóban, az oltárvonalban, a szentélytől nem messze egy falazott sírból 14. századi, részben festett szobrok részletei, valamint gótikus architektikus faragványok kerültek elő. (8. a–b. kép)

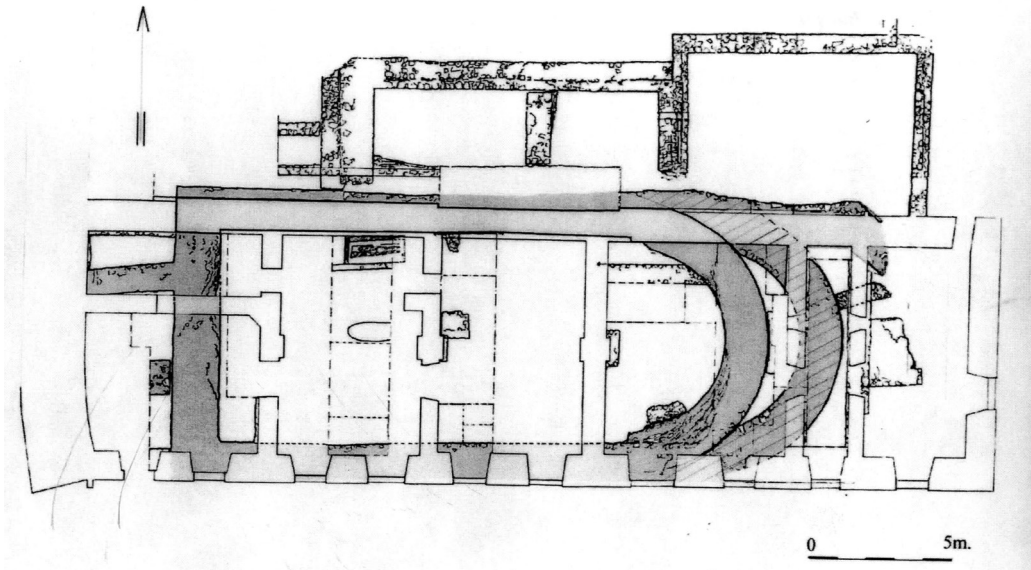

7. kép – Az Aranyos Mária-kápolna feltárás után

8 a–b. kép – A szobortemető feltárása a kápolnában a falazott sírban

A régészeti kutatás tovább folytatódott a püspökvár északnyugati belső sarkáig. A korábbi helytörténeti kutatás is feltételezte Joseph de Haüy 1687-es és Hermann 1754-es térképei alapján, hogy a ma is ott álló, a 18. századból származó udvarmesterház helyén állhatott Keresztelő Szent János 1217-ben alapított, várbeli kápolnája. Az épületrégészeti kutatás és az ásítás során kiderült, hogy az udvarmesteri ház a 13. századi kápolna romjaira épült. (9. kép)

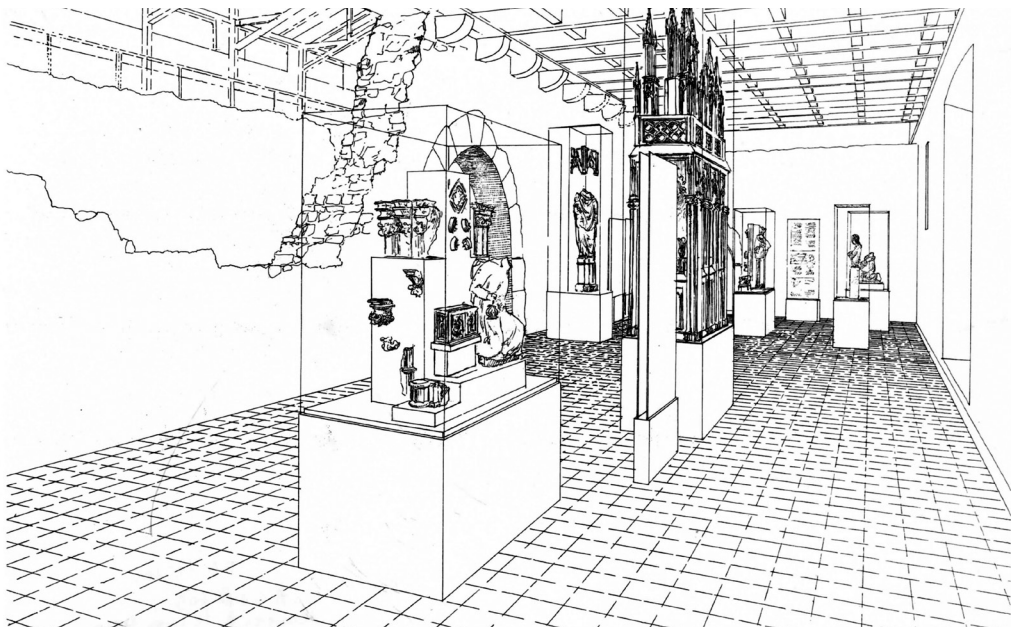

9. kép – A Keresztelő Szent János kápolna feltárás után: alaprajz (Szijártó Kálmán rajza)

A pécsi középkori egyetem kutatásával már az 1900-as évek elején foglalkozott Békefi Remig, aki *A pécsi egyetem* címmel 1908-ban tartotta meg akadémiai rendes tagi székfoglalóját. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) által 1909-ben kiadott munka alapműnek tekinthető mindazok számára, akik a pécsi egyetem történetével, helyének meghatározásával foglalkoznak. A pécsi egyetem történetére vonatkozóan nagy jelentősége van Petrovich Ede történész kutatásainak és publikációinak is, aki a pécsi káptalani levéltár vezetője volt 1987-ben bekövetkezett haláláig. Petrovich a püspökvárban folyó régészeti feltáró munkát élete végéig nyomon kísérte, és hasznos tanácsokkal szolgált a középkori egyetem helyének meghatározásához. (Nagy öröme volt az Aranyos Mária-kápolna megtalálása is.)

A kutatás során a feltárt leletek bemutatása is fontos tényezővé vált. (10. kép) Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata 1992-ben megalapította a Középkori Egyetem Alapítványt a középkori egyetem helyreállításának, bemutatásának előmozdítása céljából. Az alapítvány kuratóriumának első elnöke Hámori József akadémikus, a Pécsi Tudományegyetem (PTE) akkori rektora volt, őt Flerkó Béla, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottságának (PAB) volt elnöke követte, majd Font Márta történész, tanszékvezető egyetemi tanár irányította kuratóriumi elnökként az Alapítványt, annak megszűnéséig. A kuratórium titkára a megalakulástól dr. Sándor Mária régész, kandidátus volt. A kuratórium tagjai neves kutatók, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMVH), a Pécsi Püspökség és a PTE reprezentánsai voltak.

Az Alapítvány feladata a helyreállítási munkák tudományos és gazdasági feladatainak koordinálása és bonyolítása volt, de tevékenységi köre a húsz év alatt bővült is: konferenciákat szervezett az egyetemtörténet tárgyköréből. A legjelentősebbre – a PTE-vel és az MTA PAB-al közös rendezésben – 2001-ben került sor *Ungarische Universitätsbildung und Europa* címmel, melynek előadásai kötetben is megjelentek, mint ahogy az ezt követő, *A középkori Pécsi egyetem helyreállításának problémái* című konferencia előadásai is.

10. kép – A Keresztelő Szent János kápolna feltárás után: alaprajz (Szijártó Kálmán rajza)

A kiállítás előzményei és megvalósítása

A középkori egyetem helyreállított épületébe tervezett kiállítás előkészítése a Középkori Egyetem Alapítvány közreműködésével zajlott. Majdnem egy évtizednyi kutatómunkával elkészült *A pécsi Püspökvár, a középkori Egyetem, az Aranyos Mária-kápolna gótikus szobrai* című kiállítás koncepciója, forgatókönyve, grafikai feldolgozása G. Sándor Mária, Gerő Győző régészek és Szijártó Kálmán grafikus munkájának eredményeként. (10. kép) A forgatókönyv-tervezet szolgált alapanyagul az *Értékes Pécs* című pályázat elkészítéséhez, mely lehetővé tette a kiállítás megvalósítását. A kiállítás részleteiben is kidolgozott szakanyagát G. Sándor Mária (a középkori egyetem története), Kovács Gyöngyi (török kor), Schőnerné Pusztai Ilona és Metzinger Ferenc (helyreállítás-történet) készítette el.

A kiállítás rendezésének bonyolítását és a terület üzemeltetését 2013-ban a pécsi Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. vette át. A 2016 májusában megnyílt kiállítás azonban nem a fenti szerzők munkája, akik a megvalósított multimédiás interaktív kiállítás nem minden elemét érzik bizonyítottnak. A kiállításon bemutatásra került a feltárt gótikus szobrok egy része is, restaurálásuk és a kiállításban történt elrendezésük Osgyányi Vilmos kőszobrász, restaurátor munkája.

A Püspökvár középkori története a régészeti feltárás tükrében

A Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnája

Az oklevelek a 13. században, 1217-ben említik először a Szent János-kápolnát a várban, a székesegyházon kívül. Az épületet a középkor folyamán többször átépítették, bővítették,

de a török hódoltság végéig fennmaradt. Joseph de Haüy 1687. évi térképe és Hermann 1754-es helyszínrajza a Püspökvár északnyugati részében jelölt egy kápolnát, ez alapján a korábbi helytörténeti kutatás már feltételezte, hogy az 1780-ban épült udvarmesteri ház alatt lehetnek a kápolna romjai. Az ásás és az épület régészeti kutatása bebizonyította, hogy a barokk épület valóban a kápolna alapjaira épült.

A kutatás során egy 23,5 méter hosszúságú, 10,5 méter széles, román kori kápolna került elő, amely az első és második építési korszakában félköríves szentélyzáródású volt. A második építési korszakban, a tatárjárás után a kápolna nyugati végéhez torony épült. Az 1754-es Hermann-féle helyszínrajz a kápolna romjait sokszög-szentélyzáródással ábrázolta. A gótikus szentély csekély részleteit meg is találták a feltárás során. A kápolna gótikus átépítése a Püspökvár 14. század második felében történő, nagyarányú építkezéseivel hozható összefüggésbe. (9. kép) A barokk épülethez másodlagosan felhasznált faragott kövek is jórészt a 14. századból származnak.

A román kori püspöki palota

A Püspökvár északkeleti sarkában állt a 12–13. századi, román kori püspöki palota. Helyének és alaprajzának meghatározása a régészeti feltárással és az analógiák segítségével vált lehetővé. A palota egy kelet–nyugati irányú, nyújtott téglalap alaprajzú épület volt. Délnyugati sarkához egy négyzet alaprajzú torony csatlakozott, amelynek földszinti helyisége eredetileg boltozott volt, ahogy ezt az ásás során a toronyban előkerült, nagyméretű, finoman faragott, 12. századi akantuszleveles oszlopfe is igazolja. (11. kép)

11. kép – Akantuszleveles, 12. századi oszlopfe a román kori püspöki palotából (Hack Róbert felvétele)

Az esztergomi, Árpád-kori, érseki palota, valamint számos lengyel párhuzam is arra utal, hogy a püspöki paloták a 11–13. században a székesegyházaktól északra, azok közvetlen közelében helyezkedtek el. Alaprajzuk általában téglalap alakú volt.

A Püspökvár erődítési rendszere

A Püspökvár erődítési rendszerét bemutató, első, hiteles ábrázolás Joseph de Haüy már említett térképe. Arra vonatkozóan azonban, hogy milyen volt a vár erődítési rendszere a középkor folyamán és hogyan változott, legnagyobb részben – az írásos források csaknem teljes hiánya miatt – a régészeti kutatás adhatott válaszokat.

A tekintetben, hogy a székesegyházból és a püspöki palotából, valamint a hozzájuk tartozó épületekből létrejött épületegyüttest a korai Árpád-korban mi védte, feltétele-

zésekre vagyunk utalva. Az irodalomban az a megállapítás olvasható, hogy „Pécsett a tatárjárás után egyházi kővár épül”. Kővárként történő első említését 1248-ból ismerjük. Valószínű, hogy a Püspökvárat valamilyen palánkerődítmény övezte, de ennek maradványa nem volt észlelhető az ásás során.

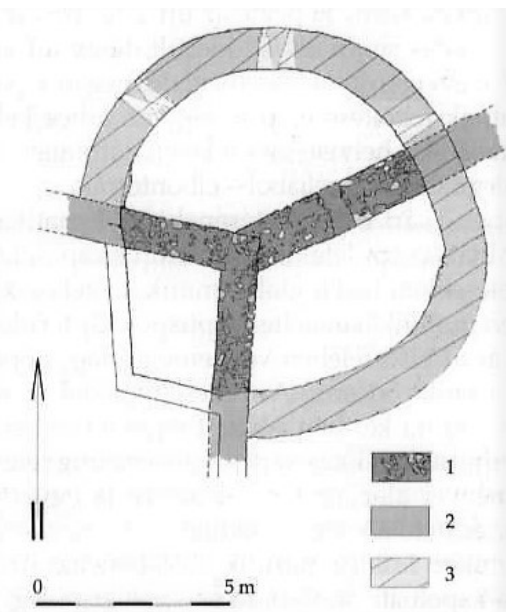
A pécsi Püspökvár legkorábbi, külső várfala szinte egyedülálló a várépítézet történetében. A jelenleg is álló északi falnál végzett, nagyobb arányú feltárások során derült ki, hogy alatta annak alapjaként húzódik a kőből épült, első, a 13. század közepén épített várfal maradványa. A korai északi és keleti várfal északkeleti sarka ebben az építési korszakban derékszögben csatlakozott, innen indul az északkeleti várfal kelet felé. (12. kép)

Az északi külső várfal kutatása alapján megállapítható volt, hogy a későbbiek során is megtartotta a 13. század közepén épült nyomvonalat. Ezt a várfalat a 14. század második felében vagy a 15. század elején két négyszög alaprajzú, kulcslyuk alakú lőréssekkel áttört toronnyal erősítették meg. A vár északkeleti sarkát feltehetően egy négyszögű torony zárta le, ahogy az Anthon Salomon Schmidt a vár 1664. évi ostromát ábrázoló tollrajzán látható. Ennek maradványai az ásás során nem kerültek elő, mivel helyén háromnegyed kör alaprajzú, több szinten törésekkel áttört, török bástya áll jelenleg is. Az ásás során, továbbá a középkori, keleti várfal jelentősebb összefüggő szakasza is előkerült.

A külső várfal északnyugati sarokbástyája a középkorban félkör alaprajzú volt, de a kutatás során kiderült, hogy a törökök szabálytalan ötszög alaprajzú sarokbástyává építették át. A nyugati várfalat a középkorban középen egy négyszög alaprajzú torony erősítette, melynek maradványait felhasználva a törökök egy lőréssekkel áttört bástyát építettek.

A vár déli részén, a külső várfalnak a várórok felőli részén csak kisebb kutatást végeztünk a falat erősítő, félkörös bástya területén, mely a feltárt maradványok alapján török építmény volt. Arra, hogy a vár délnyugati sarkának védelmét a 13–14. században milyen védmű biztosította, még a régészeti feltárások sem tudtak választ adni. Valószínű azonban, hogy a ma is álló barbakán előzményeként létezett egy a várból közvetlen a városba vezető kapu, illetve kaputorony.

A Püspökvár védelmi rendszerének korszerűsítését jelentik azok a 15. század végi építkezések, amelyek Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) nevéhez fűződnek, aki a vár déli részét igyekezett megerősíteni. Ő volt az építtetője a vár délnyugati tornyának, a barbakánnak. A kör alaprajzú tornyot egy ún. nyaktaggal és a belső kapuval erősítették. A nyaktag és a belső kapu maradványai a régészeti feltárás eredményeként kerültek napvilágra és váltak értelmezhetővé. A barbakánon gyilokjáró fut körbe, amelyre a falba

12. kép – Pécs, püspökvár. A vár északkeleti török saroktorony és az abban feltárt 13. századi vár sarokcsatlakozása a várfal részleteivel. Rajz: Szijártó Kálmán. 1. Román kor (13. század); 2. gótika (14–15. század); 3. török kor (15–17. század)

13. kép – A barbákán a nyaktaggal, és a gótikus kapu a feltárás és helyreállítás után (Hack Róbert felvétele)

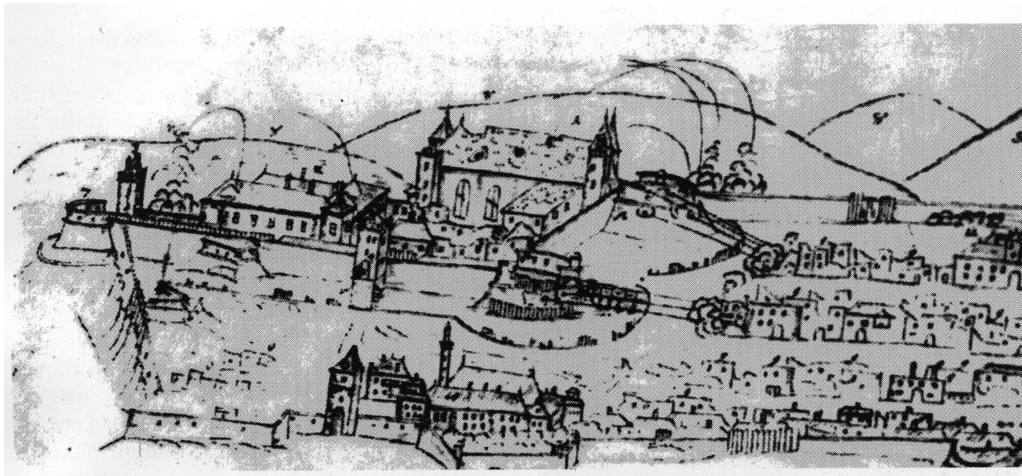
letesebben kell foglalkozni. A belső várfal megépítésére Koppenbachi Vilmos püspök idejében, a 14. század harmadik negyedében került sor, a középkori egyetem megépítésével egyidejűleg. A Neszmélyi Miklós püspök által 1355-ben alapított Aranyos Mária-kápolna azonban még a belső várfal építése előtt épülhetett, ezt a kápolna és a várfal elhelyezkedése is alátámasztja. Amikor Neszmélyi az Aranyos Mária-kápolnát építtetni kezdte, valószínűleg megkezdődött a 11–13. századi püspöki palota elbontása, melyet a püspöki palotából származó, román kori építészeti fragmentumok másodlagos felhasználása, a kápolna alapozásába történő beépítése is bizonyít. Minden bizonnyal már részben el kellett készülnie az új gótikus stílusban épült palotának a mai palota helyén. Minthogy azonban püspöki palota a középkortól a püspökök rezidenciája, így természetesen régészeti feltárásokat, falkutatást nem lehetett végezni. Ezért csak bizonyos külső maradványokat lehetett mindenkor megfigyelni, de az építészeti periódusokat nem lehetett megállapítani. Így például a palota délkeleti tornyának padlásterében „in situ” meglevő, boltozati bordarészlet figyelhető meg. Ez annak a gótikus, zárt erkélynek a maradványa, amely a palota délkeleti sarkának emeletén volt. A fenti építkezés feltételezhetően Albeni Henrik püspök nevéhez fűződik.

A 16. században Szatmári György püspök (1505–1521) időszakában zajlott az átépítés, amelynek eredményeként a palota déli homlokzatán nagyméretű, reneszánsz ab-

épült lépcsőfeljárat vezet. A falat az alsó szinten kulcslyuk alakú törések törik át, tetejét pártázatos oromzat tagolja. Az északra, a városon kívülre vezető felvonóhidas kapu kökeretes, félköríves záródású. A nyaktagot a keleti végén kettős farkasveremmel megerősített, felvonóhidas kapu zárja le. (13. kép) Úgy látszik, hogy a pécsi Püspökvár 15. század végi átépítése és védművekkel történt megerősítése, korszerűsítése az utolsó ilyen mértékű, védelmi jellegű építkezés volt a török hódoltság előtt.

Pécset és várát a törökök 1543. július 20-án foglalták el. A törökök ezt követően a várfalakat és bástyákat kijavították, s számottevő erődítési munkát végeztek el. A vár erődítésrendszerének kutatása során megállapítást nyert, hogy a törökök nagyrészt megtartották a korábbi, középkori védelmi rendszert, de azt részben korszerűsítették, újabb bástyákkal és falakkal erősítették meg.

A belső várfallal és a hozzá kapcsolódó középkori épületekkel rész-

14. kép – A Pécs ostromát ábrázoló 1686–1687-ben készült tollrajz részlete
(Wien Österreichische Staatsarchiv, Festungen 1. Reichsakt 138.)

lakkereteket helyeztek el, melyek másodlagosan kerültek elő. Joseph de Haüy 1687-es térképe, valamint az 1686–1687-ben készült tollrajz (14. kép) a palotáról és a Dóm térről, annak középkori beépítettségéről is tájékoztatnak. Ezen, valamint Hermann 1754-es helyszínrajzán is felismerhető a székesegyház délkeleti tornya előtti épület, a Szt. György által építtetett „Aedes Sacmariae”, mely Petrovich Ede feltételezése szerint kápolna és könyvtár volt.

A középkori egyetem épülete

Közép-Európában a 14. század közepén több egyetem is létrejött, ám alapításuk körülményei és fejlődésük bizonyos fokig eltért a korábbi alapítású európai egyetemektől. 1348-ban IV. Károly császár székvárosában, Prágában alapított egyetemet, melynek eleinte nem volt külön épülete. Nagy Kázmér 1364-ben Krakkóban alapított egyeteme a királyi várban, a Wawelben kapott helyet. Az 1365-ben IV. Rudolf herceg alapította bécsi egyetem épületének egy részéről egy III. Albrecht herceg idejéből, 1384–1385-ből származó ábrázolás is ismert. (15. kép) A pécsi egyetemet 1367-ben Nagy Lajos király alapította, melyet V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén engedélyezett. A pécsi egyetem volt az első, egyetemi szintű tanulmá-

15. kép – A középkori bécsi egyetem részlete, 1384–1385
(Wien Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek
Cod 2765, fol. 1)

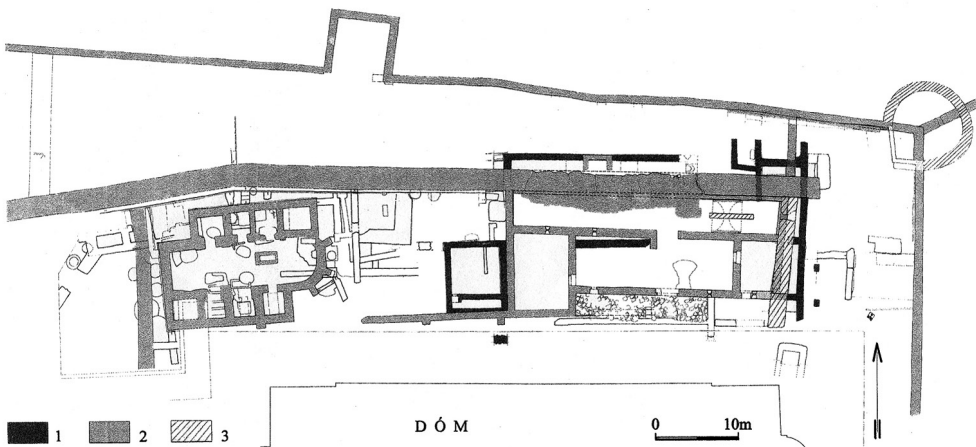
nyokra szolgáló magyarországi intézmény. Fenntartója és első kancellárja Koppenbachi Vilmos püspök volt. (16. kép)

Míg a három másik közép-európai egyetem (Prága, Krakkó, Bécs) az uralkodók székhelyén létesült, az első magyar egyetem nem a fővárosban, hanem attól távolabb, egy dél-magyarországi püspöki városban kapott helyet. A javaslattevő, Koppenbachi Vilmos királyi kancellár pécsi püspök is volt, s nemcsak sugalmazta a hely kiválasztását, de vállalnia kellett az intézmény fenntartását is, ezzel nyerhette el a király beleegyezését és a pápai jóváhagyást. Az egyetemi vizsgák vezetését és elfogadását a pápa ugyancsak a pécsi püspökre bízta. Az egyetemen (*studium generale*) kánon- és római jogot, valamint filozófiát oktattak, ám teológiai fakultás létesítését V. Orbán pápa nem engedélyezte. Az intézmény szervezete a bolognai egyetem modelljét követte. A pécsi egyetem egyetlen ismert jogászprofesszora, a Galvano di Bologna néven is ismert jogász, aki 1370–1372 között működött Pécsen. A forrásokból ismert, hogy bőséges javadalmakkal látták el, ám rövid idő elteltével visszatért Bolognába. Az egyetemet Vilmos püspök 1374-es halála után Alsáni Bálint püspök (1374–1408) irányította, vélhetően 1389-ig. A pécsi intézmény az óbudai egyetem 1395-ös alapításának idejére azonban valószínűleg megszűnt, és ezután *scola maioris ecclesiae*ként, székesegyházi iskolaként működött a török foglalásig, 1543-ig.

Az egyetem épületének helye már az 1900-as évek elejétől foglalkoztatta az intézmény történetével foglalkozó kutatókat, így Békefi Remiget, illetve később Petrovich Ede

16. kép – Koppenbachi Vilmos pécsi püspök pecsétje, 14. század (Esztergom, Prímási Levéltár, Hack Róbert felvétele)

17. kép – A Püspökvár északi kertjének feltárás utáni, összesítő alaprajza (Szijártó Kálmán rajza)

káptalani levéltáros–történész. Helyét a kutatók eleinte Evlia Cselebi török történetíró leírása alapján közvetlenül a székesegyház közelében feltételezték, ezt azonban a helytörténetírás részben kétségbe vonta, és különböző helyszíneket vélelmezett. Az első magyar egyetem hatszázéves jubileuma kapcsán fellendülő egyetemtörténeti kutatások azonban ismét Evlia Cselebi leírását követték, így az egyetem helyét újra egy székesegyházhoz közeli épületben feltételezték.

Az épület pontos helyét, alaprajzát csak a régészeti feltárás tudta meghatározni. (17. kép) A kutatás a vár keleti felében a székesegyháztól északra kezdődött, ahol Joseph de Haüy 1687-es helyszínrajza egy fehér foltot jelöl, és az északi belső várfal megszakad. A régészeti kutatóárokban jelentős vastagságú falak kerültek elő, amelyek egy nagyméretű építmény maradványaira engedtek következtetni. A mintegy hat méter vastagságú feltöltés alól egy nagyméretű helyiség, az egyetem nagyterme (*aula magna*) került felszínre. Bejárata előtt került elő egy kőcímer, amely az ajtó belső oldalán, annak felső részén helyezkedhetett el. A címer Koppenbachi Vilmos püspök címere, amely az első magyar egyetem alapítójára utal. (18. kép) A kutatás során feltárult az épület székesegyházra néző déli homlokzata, melynek nyugati szakasza jelentős mértékben elpusztult, de keleti része az ablak magasságáig állt. Kőkeretes, tölcserbélletes ablaka a 14. századból származik.

A 14. századi épület mintegy harmincöt méter hosszú és tíz méter széles volt, és eredetileg egyemeletes. Csúcsíves, gótikus kőkeretes bejárata a déli oldalon a nagyterem középtengelyében nyílt. A nagyteremtől keletre nyíló kisterembe kőkeretes, ugyancsak csúcsíves, élszedéssel díszített gótikus ajtó vezetett, a déli homlokzaton itt is tölcserbélletes ablak volt. A nagyteremhez nyugatról egy nagyobb terem csatlakozott, északi oldalán egy ugyancsak gótikus, 14. századi ablak került elő. Az északi oldalon az épület teljes hosszában egy három méteresnél valamivel szélesebb folyosó található, amelyre a nagyteremből csúcsíves átjáró vezetett. Ez eredetileg nagyméretű kvaderekkel volt átboltozva, amelynek számos darabja előkerült a helyszínen az ásatás során. A folyosó feltárása során összefüggő, leomlott fal maradványát tárták fel, amely az emeletről a folyosó járószintjére borult. Ezek a faltömbök egy nagy erejű robbanás következtében omlottak le, amikor 1664-ben, a téli hadjárat során Zrínyi Miklós megkísérelte visszafoglalni a várat. A robbanás olyan nagy erejű volt, hogy bedöntötte az épület több mint két méter vastagságú falát, amely ma is mementóként őrzi a középkori egyetem pusztulását. Ezt az északi homlokzati falat eredetileg három, gótikus vasrácsos nyílású ablak törte át, egyikük a robbanás ellenére olyan mértékben megmaradt, hogy hitelesen rekonstruálható volt.

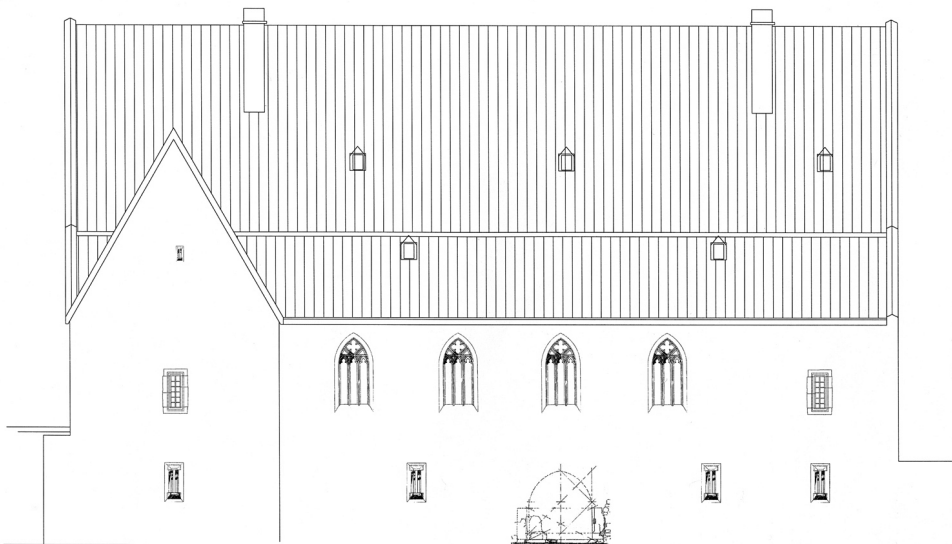

18. kép – Vilmos püspöknek a nagyterem déli bejázatánál feltárt címere

Az egyetem nyugati záró fala részben az egykori, négyzet alaprajzú torony falaira épült, ahogy ez az ásatás során megfigyelhető volt. A toronynak délről külön bejárata volt. Mindez azt bizonyítja, hogy Koppenbachi Vilmos püspök az egyetem épülete számára a román kori palota helyét adta át, és az egyetem építése során elbontott palota maradványait felhasználták. Elképzelhető, hogy a 14. században a román kori torony az egyetem csillagvizsgálójaként szolgált. Ezt valószínűsíti a bécsi egyetem 1384–1385-ben készült ábrázolása is. Míg a pécsi egyetem tornya egy korábbi, külön bejárattal szorosan egymás mellett levő építmény volt, addig a bécsi együtt épült a toronnyal, amely ott a csillagvizsgáló volt. (15. kép)

Az egyetem épületének északi homlokzatához egy négyzet alaprajzú, kis építmény csatlakozott (szemét- vagy emésztőgödör), amelyből velencei üvegszerlegek nagyszámú töredéke, valamint kerámiafélék kerültek elő. A leletek között több, Corvin Mátyás korából származó pénzérme is volt. Mindezek a leletek arra utalnak, hogy az egyetem megszűnését követően a *scola maior* működött tovább az épületben, feltételezhetően az egyes helyiségekben laktak. A *scola maior* működésére vonatkozóan Petrovich Ede káptalani levéltáros végzett jelentős kutatásokat, és elsőként ismertette a bécsi Nationalbibliothek-ban őrzött, úgynevezett Veresmarthy Ipoly-kódexet, amelyben négy külföldi szerző négy latin nyelvű tanulmányát másolta *in scola Quinqueecclesiae* 1431–1432-ben, mely szintén a *scola maior* 15. századi működésére utal. A *scola maior* 1460-ban Hundler Vitussal, Janus Pannonius segédpüspökével kapcsolatban is felbukkan, utolsó említése 1540-ből származik. Az egyetem épületének 1664-ben történt pusztulását követően a romokat a törökök feltöltötték, annak helyén ágyúpadot alakítottak ki.

A feltárás során sikerült az épület teljes alaprajzi elrendezését tisztázni. Eszerint az épület egy nagy teremből és egy észak felé keskeny folyosóból, valamint egy-egy, a nagyteremhez keletről és nyugatról csatlakozó kisebb teremből állt. A feltárt „in situ” formák

19. kép – A középkori egyetem déli homlokzatának rekonstrukciója
(Zsembery Ákos rajza, Szijártó Kálmán felmérése alapján)

a 14. századból, valamint az egykori épülethez tartozó, gótikus, faragott kövek lehetővé tették az épület tudományos rekonstrukcióját. Az épület északi oldalán levő folyosó, a termék elrendezése, valamint az egyetem létrehozójának feltárt címere (18. kép) mind arra utalnak, hogy ez volt az első magyar egyetem épülete. Feltételezhetően a főépület, ahol a jogi oktatás, a doktori avatás zajlott. Ezt más középkori európai egyetemek topográfiai elrendezése is valószínűsíti. Ennek következtében a feltárások eredménye megoldotta az 1900-as évektől felvetődő kutatási kérdéseket a pécsi egyetem helyével, épületével kapcsolatban.

A feltárás nemcsak az egyetem épületének tudományos rekonstrukcióját (19. kép) tette lehetővé, hanem az épületet helyreállító építészek az ásatási eredmények figyelembevételével el tudták készíteni a hiteles műemléki rekonstrukciót is. (20. kép)

20. kép – A helyreállított, pécsi középkori egyetem védőépületének részlete.
Tervező: Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai (Hack Róbert felvétele)

Az Aranyos Mária-kápolna és Vilmos püspök síremléke

„Eztán Pécs tűnik a szemünkbe, a várat a magas Mecsek hegy lábánál építették, annak lejtőit és csúcsát hatalmas tölgyek övezik, a pécsi püspök székhelye. Híres a Szent Péter székesegyházáról (...). A templom északi oldalán van egy társas kápolna, az aranyos Szent Szűznek szentelve, ebben látható Miklós, hajdani püspök sírja, aki az igazi püspök mintája volt.”

(Oláh Miklós: *Hungaria* – Németh Béla fordítása)

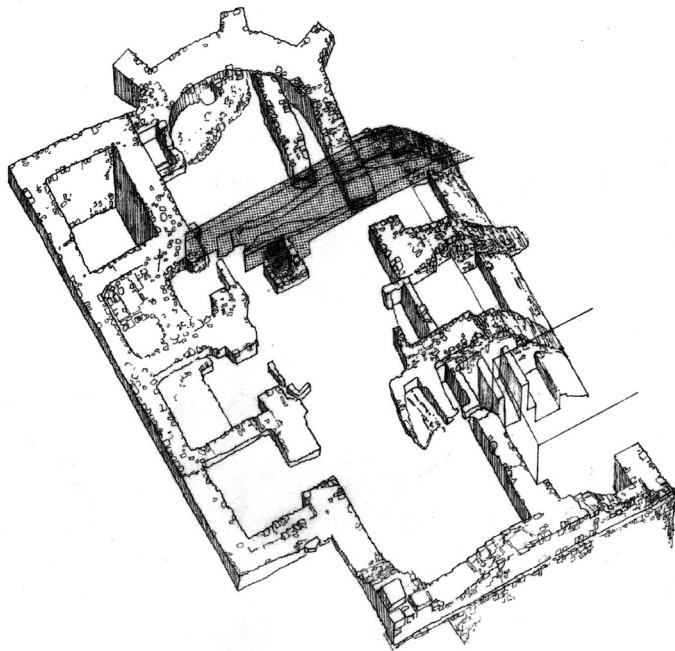
Az oklevelek a püspökvárban a Keresztelő Szent János-kápolnán kívül még egy középkori kápolnáról tesznek említést. Ez a források szerint az Aranyos Szűz kápolnája volt, amelyet – ahogy már említettük – 1355-ben Poroszlói Neszmélyi Miklós alapított. A megerősítő

pápai okiratból ismert, hogy a kápolnának nyolc oltára volt. Egy 1389-ből keltezett, a vatikáni levéltárban őrzött oklevél pedig arról tanúskodik, hogy a Mária-kápolna a várban volt. A vatikáni levéltár magyar vonatkozású okiratai között 1401-ben a kápolnát „*deaurata*”, tehát aranyos jelzővel illeték, de arról is tudósítanak, hogy az „*in castro*”, azaz a várban állt. A pécsi káptalani levéltárban található, 1503-ból származó oklevél említi, hogy a kápolna „*ad latus ecclesiae cathedralis*” volt építve. Oláh Miklós *Hungaria* című művében pedig azt írja, hogy „*ad latus septemtrionale*”, azaz a kápolna a Székesegyház északi oldalánál található.

A középkori oklevelekben és a 18. századi forrásokban sokat emlegetett kápolnát a korábbi helytörténetírás, de legfőképpen Petrovich Ede a székesegyháztól északra több helyre is megkísérelte lokalizálni. (Az 1970-es évek végén a székesegyháztól északra, az északi és keleti várfal által határolt területen, a volt püspöki gyümölcsöskertben megkezdett régészeti feltárások eredményeiről már az előzőekben beszámoltunk.) Ahogy említettük, Haüy 1687-ben készült térképén, a vár és a város legkorábbi ismert helyszínrajzán az újkori püspöki gyümölcsös területén épületmaradványok, illetve azok alaprajzai nincsenek jelölve, ezért volt nagy jelentősége annak, hogy ezen a területen tervásatások folyhattak.

A kápolna alaprajzát és pontos helyét (21. kép) a régészeti feltárás tisztázta. A kápolna egyhajós volt, keletelt szentélye a nyolcszög három oldalával záródott, déli és északi oldalaihoz mellékkápolnák csatlakoztak. Az északi kápolnasor keleti oldalához volt építve a sekrestye. Alaprajza formai rokonságot mutat a 14. századi pálos rendi kolostortemplomokkal. A pálosokra jellemző építészeti megoldást itt nem tekinthetjük véletlennek, hiszen az egyetlen magyar szerzetesrend a pécsi Jakab-hegyen telepedett meg.

A Mária-kápolna bejárata a nyugati oldalon is lehetett, de a feltárt kápolnának nagyrészt a járósínt alatti alapfalai maradtak meg. E tekintetben a legjelentősebb az északnyugati sarok, ahol „*in situ*” megmaradt a lábazati párkány eredeti részlete. A felmenő fal részletei a nyugati homlokzaton, valamint az északi kápolnasoron maradtak meg. Az északi kápolnasor keleti kápolnájában igen rossz állapotban előkerült padlóburkolat jelzi annak középkori szintjét. Mint az ásatás során kiderült, és az oklevelekből ismert volt, a kápolnát temetkezési he-

21. kép – A Mária-kápolna alaprajza a feltárás után, a falazott sír részletével (Szijártó Kálmán rajza)

lyül is használták. A húsz méter hosszú kápolna szentélyében nagyméretű oltáralapozás maradványát tárta fel az ásás, amelynek északi oldalához kövekből falazott, alján kőlapokkal burkolt sír csatlakozik. Ez a falazott sír a templom építésével egyidejűleg épült, az alapító Neszmélyi Miklós püspök sírhelye.

A kápolna az egyetem alapítását követően feltételezhetően egyetemi kápolnaként szolgált, erre külföldi párhuzamok is utalnak. Míg az 1348-ban alapított prágai egyetemnek az egyetemmel egy épületben pompásan díszített kápolnája volt a Hradzsínban, az 1386-ban alapított heidelbergi egyetem kápolnája különálló épület volt. Pécs esetében az adottságok is a Mária-kápolna egyetemi kápolnaként történő használatára utalnak. A középkori egyetem feltárt épületmaradványaitól nyugatra a terület átkutatása, majd feltárása céljából észak–déli irányú kutatóárokkaal folytattuk a feltárást, hogy megiszondázzuk a területet. A kutatóárok középső szakaszán, a humusz alatt épülettörmelékés réteg került felszínre, továbbá a volt püspökségi gyümölcsöskert felszínétől mintegy 150 cm mélységben a kutatóárokra merőleges két párhuzamos fal mutatkozott. A szabálytalan kövekből rakott északi falnak szabályos belső síkja volt. A déli fal egy nagyobb szakaszon roncsolt volt. Az előkerült maradványok arra engedtek következtetni, hogy itt egy falazott sír került elő, mely 220 cm hosszú és 80 cm volt, oldalfalainak magassága 160 cm. A sír az 1374-ben elhunyt, egyetemalapító Vilmos püspöké volt. Annak ellenére, hogy a kápolna falai nagymértékben elpusztultak, a sírból a kápolnához tartozó építészeti faragványok és figurális szobortöredékek is előkerültek. (8. a–b. kép) Nagy óvatossággal bontva a sírt, egy szobortemető tárult elénk. A tisztítás során egy finoman faragott, gótikus mérművekkal díszített, építészeti tagozat (22. kép) és egy vörös márvány, reneszánsz sírfedlap került elő, melyet elmozdítva előbukkant egy aranyozott hajú, női szobor feje, illetve közvetlen környékén festett falpillér részlete és egy igen magas művészi kvalitású, két prófétát ábrázoló, domborműves párkány is. (23. kép)

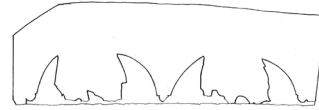
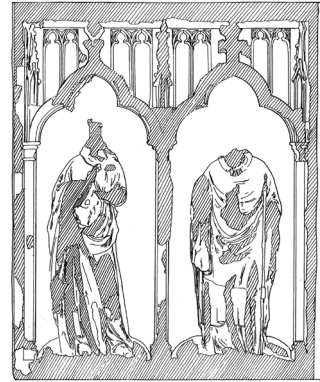

23. kép – Két prófétát ábrázoló relief
(Hack Róbert felvétele)

22. kép – Mérművekkal díszített, festett, építészeti tagozat
(Hack Róbert felvétele)

Végül a sírgödörben levő szobrok teljes feltárása után kiderült, hogy a szobrokat és faragványokat a törökök döntötték le, és töltötték be velük a kirabolt sírt az 1543. évi foglalást követően. Ennek bizonyítékként szolgált az a jellegzetesen török talpastáltöredék, amely a sírgödör kitisztítása során került elő. A kápolna feltárása során is nagyszámú, gótikus építészeti töredék került elő, amelyeket három csoportba oszthatunk: a kápolna építészeti töredékei, a kápolna szobrászati maradványai, valamint Vilmos püspök síremlékeinek részletei. A következőkben néhány jelentősebb darabot szeretnénk ismertetni.

A síremlék oldallapját a nyugati keskenyebb oldalon fülkébe állított, kétalakos dombormű díszíti. A durva mészkőből faragott dombormű mindkét fülkét egy szamarhátív zárja le. (24. kép) A bal oldali fülkében magas, domborműben faragott női szent, a másik fülkében püspök-szent áll. Feje mindkettőnek kiemelkedik a háttérből. A domborművön ábrázolt női szent és püspökszent párhuzamba hozható az Aranyos Mária-kápolnát díszítő Mária-szobor torzójával, (25. kép) valamint a püspökszent szobrával. (26. kép) Az architektonikus keret a 14. század második felére mutat, legközelebbi párhuzamát a bécsi Stephansdom hosszázának ülőfülkesorán találjuk. A síremlék rekonstrukcióját Buzás Gergely és Szíjártó Kálmán készítette el. Az elhunyt felett kezükben füstölőt tartó, térdeplő angyalok őrködtek. Ezek közül töredékesen ugyan, de mégis legépebben egy mészkőből faragott, festetlen, térdeplő angyal maradt fenn, mely jobb kezében füstölőt, a hiányzó bal kezében pedig a füstölő láncait tartotta. (27. kép) Szárnyának jelentős része, valamint az angyal feje is

24. kép – Fülkébe állított, két alakos dombormű (Szíjártó Kálmán rajza)

25. kép – Mária-szobor torzója (Hack Róbert felvétele)

26. kép – Püspökszent szobrának részlete (Hack Róbert felvétele)

27. kép – Kezében füstölőt tartó, térdeplő angyal szobrának részlete (Hack Róbert felvétele)

elpusztult. Testét deréktól lefelé redőkben omló ruha fedi, amely a térdnél kiöblösödik, a jobb alsó kart fedő ruháján gyöngysorként elhelyezkedő gombok vannak.

A síremlék egyik reprezentatív darabja az északi oldalt díszítő, kétalakos dombormű-töredék, amely minden bizonnyal része volt a Mária életét ábrázoló domborműsorozatnak. Az *Angyali üdvözlés* részletét képező, magas minőségű dombormű-töredék mindkét alakja sokszög keresztmetszetű posztamensen áll. Az alak fölött nimbusz van. Maga az arc erősen roncsolt, csak a hozzá simuló, élesen faragott hajtincs maradt meg. Az annunciáció részletét ábrázoló dombormű-töredék a rekonstrukcióban az északi oldal jobb felén elhelyezkedő kilenc osztatú mező alsó harmadát foglalja el.

Az építészeti tagozatok közül említésre méltó az a pilléreköteg-fejezet, amelyet két sorban elhelyezkedő, mélyen tagolt kúszó levelek díszítenek. Az összeálló, két építészeti tagozat módot adott a pilléreköteg rekonstrukciójához. Ez a levéldíszes pilléreköteg-fejezet jellegzetes a magyarországi Anjou-kori épületplasztikában.

A kápolna feltárása során nagy számban kerültek elő építészeti töredékek, amelyek részben a kápolna épületének szerkezeti elemeihez tartoztak, részben pedig díszítésének részletei voltak. A kápolna gótikus ablakainak számos, kisebb részlete került elő (mérművek), amelyek alapján hitelesen rekonstruálható volt (rajzban), hogy a csúcsíves ablakok osztottak voltak. A kapu ívezetének töredékei is előkerültek. A kápolna déli mellékkápolnájának feltárása során előkerült egy nagyméretű, festett baldachinrészlet, amelyből az épület gazdag belső díszítésére következtethetünk. Nagy része aranyozott volt, boltozata kékeszöld. Az említett sírból nagy számban előkerült, szobrászati töredékek rendeltetésüket tekintve – függetlenül attól, hogy festettek vagy sem –, részben a kápolna belső liturgikus célú díszítéséhez tartoztak, részben pedig egy sírépítmény darabjai voltak.

A továbbiakban a kápolnát díszítő, néhány nagy jelentőségű darabot kívánunk ismertetni, amelyek az Anjou I. Lajos-kori (1342–1382), magyar gótikus szobrászat kiemelkedő emlékei. Ez a szobrászati emléktanyag nagyrészt festett, ami különös figyelmet érdemel, mivel e korból származó és festésüket ilyen mértékig megőrzött szobrászati emlékek nincsenek a magyar emléktanyagban. A szobrok rendeltetészerű elhelyezésének vizsgálatán túlmenően tanulmányozásuk más kérdést is felvet.

Ismertetésünket elsőként a női szent alakjának bemutatásával kezdjük. Az 51 cm magas szobortorzó a leletegyüttes legkiemelkedőbb darabja. A homokkőből finoman faragott és minden bizonnyal Máriát ábrázoló szobor festett. Arca ovális, amelyet sűrűn hullámzó, gazdagon aranyozott, leomló haj keretez. Festését aránylag jól megőrizte, de arca sérült, roncsolt. Álla alsó része hiányzik: sérülése már a sírgödörbe kerülése során keletkezett. Az arc eredetileg halovány, rózsaszínűre festett volt, ami foltokban megmaradt. Szeme előre tekint és ugyancsak festett, ajkain cinóbervörös festés nyomai. A fej teteje részben hiányzik. A vállára mélyen leomló haját tizenkét virágból álló szalagpánt fogja össze. A pánt ugyancsak aranyozott, míg az egyenként négyszirmú virágok színe kárminvörös, közepükön aranyozással. Ruhája felső része a deréktól enyhén redőzött, az áll alatt alig felismerhető – valószínűleg négyszirmú virágot ábrázoló – ruhakapocs fogja össze. A ruha ugyancsak festett volt, a festés nyomai foltokban megmaradtak. A szobor hátoldala kevésbé kidolgozott, festetlen, ami arra utal, hogy nem körüljárható szobor volt. (25. kép)

A kápolna, amelyet a fentiekben leírt női szent szobra díszített, az Aranyos Szűz tiszteletére volt szentelve. Így felmerül a kérdés, hogy a korábban női szentnek tartott, igen minőségű és a 14. század hatvanas éveire keltezhető szobor az Aranyos Szűzet ábrázolja-e. Az Aranyos Szűz-kápolna az ifjú Mária tiszteletére volt szentelve. Ezt a tényt támasztja alá a fenti szobor, mivel Máriát fátyol és korona nélkül ábrázolja. Máriát, illetve Mária életének egyes szakaszait különböző módon jeleníti meg a képzőművészet. Mivel a pécsi

szobron sem fátyol, sem korona nincs, így az egyértelműen az *Angyali üdvözlés* Máriája, akinek ily módon történő ábrázolására számos példát ismerünk. Az *Angyali üdvözlés*hez tartozó Mária szobrának hajviselete nem volt egyedülálló, sőt, eléggé elterjedt osztrák, bajor területen a 14. században. Amennyire általános az egyszerű hajpánt viselete, annál ritkább a virágokkal díszített. Mindenesetre a tizenkét virággal díszített hajpánt szimbolikus jelentőséggel bír.

A második, ugyancsak festett szobortöredék egy térdeplő angyal, amely az annunciációs jelenet másik része. (28. kép) A szobortöredék megmaradt része 51 cm magas, az angyal jobb lábával térdel, a bal felső lábszárán kézre utaló csonk figyelhető meg. A deréktól lefelé igen jó állapotban megmaradt szoborrészlet törzsből a deréktól felfelé csak egy kisebb szakasz maradt meg. A ruha aranyozott és derékban összefogott, a derék alatti része rózsaszínre festett. A ruha fölött a testet gazdagon redőzött köpeny borítja. A köpeny kékre festett, míg részben kihajló bélése vöröses színű. A festés a szobornak a földdel érintkezett oldalán csaknem teljesen megsemmisült, csak nyomokban volt felfedezhető. A festett szobrok előkerülésekor fontos volt a szakrestaurátorok (Osgyányi Vilmos, Pintér Attila) azonnali beavatkozása.

A liturgikus szoborcsoporthoz két, püspököt ábrázoló szobor is tartozik. Az egyik csaknem életnagyságú, gazdagon festett szobor. Ez a püspök alak több darabból össze-ragasztott torzó, feje és bal karja hiányzik. Bal kezében eredetileg pásztorbotot tartott, amely több, kisebb töredékben maradt meg. A szobor festett talpazaton áll, amelynek elején maiusculás felirat figyelhető meg. Jobb kezét, amelynek ujjai hiányoznak, felemeli, miáltal ruhája többszörös redőt vet. Casulája elől „V”-alakban redőzött, alul az alak mindkét oldalán karéjosan omlik alá. A festés jórésze elől hiányzik, csupán kisebb foltokban figyelhető meg, ugyanakkor különösen jó állapotban van és nagyobb összefüggő felületen maradt meg a palást gazdagon redőzött hátoldalán. A minták kontúrját bekarcolták, és a festést gazdagon aranyozták: a cinóbervörös alapra aranyozással készült szív-motívumokat vittek fel. E mintázat nyomokban a palást előrészén is megfigyelhető. A cingulus rojtjai szintén aranyozottak. (26. kép)

A leletek az egymást támogató történeti, régészeti és művészettörténeti adatok segítségével keltezhetőek. A gótikus, magyar anyagban fellelhető párhuzamok stíluskritikai alapon nem engednek meg az Anjou-kor utánra történő meghatározást. Feltehető, hogy Miklós püspök építette és szentelte fel a kápolnát, így a számára készült sírban temették el, de a liturgikus tér díszítését és a síremléket már nem ő készítette, hanem Vilmos püspök 1361 után. Takács József teológus professzor véleménye szerint, ha a kápolna belső szobrászati díszítése nem is volt még kész, akkor is felszentelhető volt a kápolna, ha benne a főoltár már állt.

28. kép – Térdeplő angyal szobor töredéke
(Hack Róbert felvétele)

Az eddigiek során a Mária-kápolnában feltárt szoborleletek legjelentősebb darabjait ismertettük, úgy a kápolna liturgikus terének, mint Vilmos püspök síremlékének szobrászati emlékeit. Végül a mecénás, Vilmos püspök személyével kapcsolatos műhely- és mesterkérdésekre térünk ki. A párhuzamokat tekintve a festett figurális szobrászati anyag a legközelebb a bécsi Minorita-templomon látható szobrokhoz áll. Vilmos pécsi püspök Nagy Lajos király követeként maga is járt IV. Rudolf osztrák herceg udvarában. A legújabb osztrák kutatások szerint *Meister Jakobus Parisiensis* neve 1340-ben már ismert volt a bécsi minorita műhelyben, itt jelenik meg a bécsi 14. századi szobrászatban a francia hatás.

A Mária-kápolna másik, igen jelentős szobrászati lelete Vilmos püspök síremléke. Koppenbachi Vilmos európai műveltségű főpap volt, aki az udvarral szoros kapcsolatban állt, és 1353-ban már Nagy Lajos király szolgálatában találjuk. 1361-ben hivatalos küldetésben Avignonban, a pápai udvarban is járt, és Nagy Lajos őt küldte IV. Károlyhoz és IV. Rudolf osztrák herceghez is. A baldachinos síremlék felépítése és architektonikus részletei, analógiái Avignon felé mutatnak, és a stíluskritikai elemzést Vilmos püspök életrajzi adatai is alátámasztják. A püspök pecsétje ugyancsak avignoni előképre, illetve a francia 14. századi szobrászatra utal. A síremlék egyes elemei a bécsi Stephansdom 1351 utáni egyes részleteivel mutatnak formai rokonságot. A püspök feltételezhetően rajzot vagy mintakönyvet hozott vagy hozatott. (Néhány évtizeddel később jó példáját láthatjuk annak, hogy Zsigmond király rajzot készíttetett Avignonban – erről elszámolás is tanúskodik.)

A pécsi Mária-kápolnában feltárt szobrászati emlékek Vilmos pécsi püspöksége alatt készültek, 1361–1374 között. (29. kép) A Mária-kápolna műhelyének két stíluskomponense van, egy avignoni, valamint a bécsi szobrászat 14. század közepétől ismert, francia hatású stílusa. A kápolna kőfaragványainak korát a 14. század harmadik negyedére határozhatjuk meg.

29. kép – A középkori egyetem nagyterme helyreállítás után az elhelyezett gótikus szobrokkal. Tervező: Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai; feltárás: Sándor Mária (Hack Róbert felvétele)

IRODALOM

BÉKEFI Reming: *A pécsi egyetem*. Budapest, 1909.

BUZÁS Gergely: Bergzaberni Vilmos püspök síremlékének rekonstrukciója az Aranyos Mária kápolnából. In: *Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung / Pécs Püspökvár. Régészet és Épületkutatás*. Budapest–München, 1999. 92–96. (ICOMOS – Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII)

BUZÁS Gergely: Bergzaberni Vilmos püspök síremléke. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek: gótikus, baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Szerk. DEÁK Zoltán. Budapest, 2004. 109–117.

Das Alte Universitätsviertel in Wien, 1385–1985. Szerk. HAMANN, Günter – MÜHLBERGER, Kurt – SKACEL, Franz. Wien, 1985. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs, Universität Wien 2.)

ENTZ Géza: *Gótikus építészet Magyarországon*. Budapest, 1974.

FONT Márta: A középkori pécsi egyetem. Történeti összefoglalás. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 11–20.

GABRIEL, Astrik L.: *The Medieval Universities of Pécs and Pozsony*. Frankfurt am Main, 1969.

G. SÁNDOR Mária: A pécsi várbeli Aranyos Mária kápolna egy reneszánsz kőemléke. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, 1993. 305–315.

G. SÁNDOR Mária: A pécsi egyetem helye és épülete. In: *A magyar iskola első évszázadai 996–1526*. Kiállítási katalógus. Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996. 202–204.

G. SÁNDOR Mária: A pécsi püspökvár középkori épületei és épületmaradványai. In: *Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung / Pécs Püspökvár. Régészet és Épületkutatás*. Budapest–München, 1999. 25–47. (ICOMOS – Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII)

G. SÁNDOR Mária: A Mária kápolna kőfaragványai. In: *Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung / Pécs Püspökvár. Régészet és Épületkutatás*. Budapest–München, 1999. 61–98. (ICOMOS – Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII)

G. SÁNDOR, Mária: Das Gebäude der mittelalterlichen Pécs-Universität und die gotischen Skulpturen der Kapelle der Goldenen Mária. In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Szerk. FONT, Márta – SZÖGI, László. Pécs, 2001. 67–73.

G. SÁNDOR Mária: A pécsi középkori egyetem feltárásának újabb eredményei. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs. Budapest, 2004. 79–83. (Monumenta Historica Budapestiensia XIV)

G. SÁNDOR Mária: Az Aranyos Mária kápolna. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek: gótikus, baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Szerk. DEÁK Zoltán. Budapest, 2004. 104–108.

G. SÁNDOR Mária: Die „Goldene Marienkapelle” und das Grabmal des Universitätsstifters Bischof Wilhelm in der Bischofsburg von Pécs. Ein Beitrag zu einem vergessenen Kapitel der mitteleuropäischen Kunstgeschichte. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 63. (2009):3–4. 169–175.

G. SÁNDOR Mária – GERŐ Győző: A pécsi püspökvár északi részében folyt régészeti kutatások legfontosabb eredményei. In: *A középkor és kora újkor régészete Magyarországon, I.* Szerk. BENKŐ Elek – KOVÁCS Gyöngyi. Budapest, 2010. 545–559.

G. SÁNDOR Mária: Pécs – Fünfkirchen, Az első magyar egyetem ásatása és épületkutatása. *Pécsi Szemle*, 13. (2010):ősz 13–25.

G. SÁNDOR Mária – METZING Ferenc – SCHÖNERNÉ PUSZTAI Ilona: A püspökvár feltárásának és helyreállításának története. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 21–44.

G. SÁNDOR Mária: A püspökvár középkori története és az egyetem épülete. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 45–54.

G. SÁNDOR Mária: Az Aranyos Mária-kápolna és Vilmos püspök síremléke. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 55–63.

G. SÁNDOR Mária – SCHÖNERNÉ PUSZTAI Ilona – METZING Ferenc: A pécsi püspökvár feltárásának és helyreállításának eredményei. *Műemlékvédelem*, 59. (2015):4. 197–236.

KOCH, Wilfried: *Baustilkunde. Band 2. Band II: Burg und Palast – Bürger- und Kommunalbauten – Stadtentwicklung*. Gütersloh, 1993.

MAROSI Ernő: Bevezetés. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. ARADI Nóra – MAROSI Ernő – BEKE László. Budapest, 1987. 17–35.

MAROSI Ernő: A kőfaragó művészet stílustendenciái. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. ARADI Nóra – MAROSI Ernő – BEKE László. Budapest, 1987. 452.

PETROVICH Ede: A középkori egyetem megszűnése. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966*. Pécs, 1967. 153–170.

PETROVICH Ede: Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye. In: *Baranyai helytörténetírás: a Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1968*. Pécs, 1968. 161–176.

PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem épülete és címere. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1971*. (1972) 153–166.

Régi magyar egyetemek emlékezete 1367–1777. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 1995.

RÜCKBORD, Konrad: *Universität und Kollegium. Baugeschichte und Bautyp*. Darmstadt, 1977.

SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középkori európai egyetem összefüggésében. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967*. (1968) 155–174.

SZÉKELY György: Hazai egyetemalapítás kísérletek és a külföldi egyetemjárás. In: *A magyar iskola első évszázadai 996–1526*. Kiállítási katalógus. Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996. 81–85.

SZÉKELY, György: Universitätskanzler in Ungarn des 14–15. Jahrhunderts. In: *Universitas Budensis 1395–1995. International Conference for the History of Universities on the Occasion of the 600th Anniversary of the Foundation of the University of Buda*. Szerk. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest 1997. 35–50.

ZIMMERMANN, Harald: Wilhelm von Koppenbach, des Gründer der Universität Fünfkirchen. In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Szerk. FONT, Márta – SZÖGI, László. Pécs, 2001. 33–39.

**The Results of Archaeological Explorations and Research of the
Bishop's Palace (medieval University), the Chapel of Aranyos-
Mária and the Sepulchre of Vilmos, the Bishop of Pécs**

by Mária G. Sándor

(Summary)

The following paper discusses the history and the results of the archaeological research at Bishop's Palace in Pécs during the second half of the 20th century. This research had particular importance in defining the location of the medieval university. The localization of the university building had already engaged the scientific groups concerning the history of the institute since the early 1900s. However, the exact location and layout of the building could only be determined by archaeological excavations. The exploration began in the eastern part of the castle, north of the cathedral, and a large room, the grand hall of the university (aula magna) emerged, together with a stone crest at the outdoor entrance, belonging the bishop, Wilhelm of Koppenbach, the founder of the first Hungarian university. Foreign parallels indicate that the Chapel of Aranyos Mária was supposed to serve as a college chapel. Also the grave of Bishop Wilhelm was found in the chapel, who died in 1374. During the excavation of the tomb a sculpture cemetery has been appeared including architectural memorials, sculptural remnants of the chapel and parts of the burial site of Bishop Wilhelm. The restoration procedures related to the excavation material began in the nineties, and followed by an exhibition in mid-2000 at the reconstructed building of the medieval university.

Haraszti Szabó Péter

Egy kódex és ami mögötte van – A középkori pécsi egyetem egy ismeretlen professzora?¹

Bevezetés

Az 1367-ben alapított pécsi egyetem első időszakáról igen szűkösek az információink, hiszen maga az egyetem is mindössze néhány évtizedig működhetett.² Ez az információhiány különösen fájó, ha az egyetem polgárait vesszük figyelembe, mivel alig maroknyi azon hallgatóknak a száma,³ akiket név szerint ismerünk, s még ennél is rövidebb az a névsor, mely professzoraiból összeállítható. Biztosan csupán Galvano di Bettini da Bologna nevét tudjuk az egyetemhez kötni, míg Petrovich Ede közékük számolta Lurcz Hermannt, Rudolf pozsegi és Pál szebeni prépostot, valamint Cudar Imrét is.⁴ Jelen írásomban egy olyan lehetőséget fogok körüljárni, amely ezt a listát egészíti ki egy olyan névvel, aki elképzelhetően szintén kapcsolatban állhatott az egyetemmel, noha erre csak közvetett adatok utalnak.

Reverendus Buda és kódexe

Prágai kutatásaim során egy 14. századi kódexben bukkantam rá egy minden bizonnyal magyarországi személyhez köthető kézira, amelynek provenienciája és fennmaradási körülményei a pécsi egyetemről is információkkal szolgálhatnak. Jelenleg a Cseh Nemzeti Könyvtár Kézirat- és Régi Nyomtatványok Tára őrzi ezt a szöveget.⁵ Az 1377-re datált szöveg végén található bejegyzés⁶ szerint a másoló bizonyos *reverendus Buda* volt, aki a jelzett időben fejezte be műve, Guillelmus Britonis bibliai szótárának (*Summa Britonis*) másolását.⁷ A másoló nem nevezte meg magát egyértelműen, ám korábbi kutatásaim során a cseh vagy más szláv eredetet sikerült kizárni,⁸ így magyarországi kötődése egyértelmű. Mivel a kódex a prágai egyetem cseh nemzete kollégiumának könyvtárában maradt fenn,⁹ s onnan került a Cseh Nemzeti Könyvtárba, így a másoló személyét is az egyetem körül kell keresnünk. Megnyugtatóan nem lehet tisztázni, hogy kit takar a *reverendus Buda* megnevezés, tulajdonképpen két eshetőség jöhet számításba. Az egyik szerint a másoló egy eddig ismeretlen magyar hallgatója a prágai egyetemnek, míg a másik lehetőség az, hogy a másoló

1 Készült az MTA-ELTE Egyetemtörténeti kutatócsoport támogatásával (213TKI738).

2 Köszönöm a segítséget és a hasznos tanácsokat Draskóczy Istvánnak és Kiss Gergelynek.

3 RAJCSI 1992/1993. 131–136.

4 PETROVICH 1967. 290–296.

5 NKC X B 5.

6 NKC X B 5. f. 119a: „Explicit Brito ffinitus per reverendum Budam.”

7 DALY–DALY 1975. XIII–XVIII.

8 HARASZTI SZABÓ 2017. 29.

9 BECKÁ–URBÁNKOVÁ 1948. 9.

az ekkoriban a városban tanult budai hallgatók egyike lehet. A matrikulák hiányában¹⁰ az ismeretlen hallgató esetével nem lehet érdemben foglalkozni, míg utóbbinál két budai diák jöhet szóba: Budai János 1374-ből¹¹ és Budai Miklós 1377-ből.¹² Az explicit szövege alapján, nyelvészetileg sajnos nem lehet biztosan állítani, hogy bármelyikük is azonos lenne a mű másolójával, ugyanakkor kizárni sem lehet. A névtörténeti kutatásokból kitűnik, hogy a Buda keresztnév igen ritka volt a 14. században, Slíz Mariann a 14. század első felére vonatkozó kutatásai során 20 ezer adatból mindössze ötször talált erre példát.¹³ A korabeli névhasználati szokásokban többször megfigyelhető az ún. pusztai helynévi eredetű személynév,¹⁴ ahogy egyébként a prágai egyetem irataiban is nem egyszer így használják a magyar diákok neveit (például kassai, késmárki, hatvani, újlaki és nagyszzebeni diákokkal kapcsolatban¹⁵). Eszerint elképzelhető lenne, hogy „de” prepozíció nélkül használta nevét a másoló, például Nicolaus/Johannes Buda alakban. Az explicitben azonban továbbra is zavaró a keresztnév hiánya, ami azonban más módon is magyarázható, ha a Buda a másoló további keresztnévre vagy szólítónévre¹⁶ utal, amely esetben nincs szükség a keresztnév (Miklós vagy János) kitételére. Nyelvészeti módszerekkel az azonosság kérdése nem zárható le megnyugtatóan, noha bizonyos körülmények tovább valószínűsítik, hogy a kéziratot valamelyik budai diák másolta. Párhuzamos példaként egy közel egykorú, 1394-es kódexbejegyzés említhető, mely hasonló megfogalmazásban mutatja annak a kötetnek a másolóját.¹⁷

A kódex további sorsa is egy budai diákot sejtet a kézirat elkészülte mögött. Amint arról fentebb már szó volt, a kódex a cseh nemzet kollégiumának a könyvtárához tartozott, ám a kollégiumot (és könyvtárát) az 1390-es évek közepén alapították,¹⁸ míg a két számításba vett diák 20 évvel korábban tanult Prágában. Kettejük közül azonban csak egyiküknek, Budai Jánosnak volt köze a kollégiumhoz, még hozzá éppen az alapító személyén keresztül. Az alapító, Prágai Vencel fia János 1374-ben az egyetem rektora volt, s nem utolsósorban ő volt az, aki Budai Jánost, mint egy másik egyetem *baccalaureus*át prezentálta az *artes* fakultásnak, vagyis ő találta tudását alkalmasnak arra, hogy az egyetem hallgatói közé lépjen. Mindezen felül a kollégium könyvtárát Prágai a saját könyveiből alapította. A korábbi személyes kapcsolat megléte Budai és Prágai között szintén valószínűsíti, hogy *reverendus Buda* kézírata csak úgy kerülhetett az elkészülte után közel

¹⁰ KAVKA 1967. 87. 2. sz. jegyzet

¹¹ LDPP I. 160.

¹² AJP 32.

¹³ Slíz 2011. 65.

¹⁴ Tóth 2015. 127–130.; Gulyás 2009. 57.

¹⁵ AJP 119.; LDPP I. 305, 320, 366, 416.

¹⁶ N. Fodor 2010. 52–55.

¹⁷ A nagyszzebeni káptalani könyvtárhoz tartozó egyik kódex possessor-bejegyzése szerint a könyv „*pertinet ad fraternitatem per cybinium*.” Amennyiben a másoló azt kívánta közölni, hogy a kódex a nagyszzebeni testvérülethez tartozik, akkor azt más nyelvtani szerkezettel kellett volna kifejeznie. A kódexet egyébként Mihály kiscsűri plébános állította össze, a másoló pedig bizonyos Theodericus volt, aki néhány sorral lejjebb külön meg is nevezte magát: „*Nomen scriptoris si tu cognoscere velis. The tibi sit primo ode medio ricusque secundo*” (Kiemelés tőlem – H. SZ. P.). A másoló nevét igyekezett furfangos módon belecsempészni a kéziratba, ráadásul tudjuk, hogy a 15. század legelején a nagyszzebeni káptalan könyvmásolói között volt is egy ugyanilyen nevű személy. Csontos 1879. 46–47.

¹⁸ Svatoš 2001. 52–53.

20 évvel később alapított könyvtárba, hogy a másoló Budai János lehetett, aki kéziratát rábízta Prágaira, akinek könyvei közül került az 1390-es években a cseh nemzet kollégiumának könyvtárába. A valószínűsítésen túl azonban többet nem lehet felvetni a kódex provenienciáját illetően, az azonban tény, hogy személyes kapcsolat állt fenn Budai János és Prága Vencel fia János között. Miért fontos ez a pécsi egyetem szempontjából? A válaszhoz Prágai János életét kell először áttekintenünk.

Prágai János karrierje és a pécsi egyetem

Prágai életére Josef Tříška gyűjtötte össze legteljesebben az információkat.¹⁹ Egyetemi tanulmányait feltehetően az 1360-as évek elején kezdhetette, legalábbis erre kell következtetnünk abból az adatból, hogy 1366-ban már a Károly Kollégium tagja, s *magister artium* volt, míg ugyanebben az évben az egyetem vizsgáztatója is. 1369. április 26-án szintén vizsgáztatóként találkozunk vele,²⁰ ám ekkor négy évre eltűnik az egyetem irataiból, s legközelebb csupán 1373. július 10-én²¹ tűnik fel ismét, s 1377-ig ismét több ízben szerepel a vizsgáztatók között. Nem teljesen indokolt azonban négyéves eltűnésről vagy távollétről beszélni. 1373-ban, mint *promotor* tűnik fel az *artes* kar dékáni könyvében, vagyis egy diák felkészítésében és fokozatszerzésében segédkezett felkészítő tanárként.²² Ha a *baccalaureusi* vizsga letételéhez másfél-két évet számolunk,²³ akkor ezirányú feladatát vagy 1371 közepén, vagy pedig 1372 elején kezdhetette meg, vagyis tulajdonképpen mintegy két, két és fél évnyi hiátusról beszélhetünk. 1374-ben már az egyetem rektorává választják, mely tisztséget 1382–1383-ban ismét elvállalja. Mindeközben 1378-ban megszerzi a teológiai *baccalaureatus* is, s még ugyanebben az évben értesülünk arról, hogy a prágai várbeli Mindenszentek kápolna kanonokja is egyben.²⁴ Két évvel később kanonokságot szerez a prágai székeskáptalanban is, majd 1381-ben *canonicus receptus*. 1385-ben *professor theologiae*-ként hivatkoznak rá,²⁵ míg 1387-ben ismét vizsgáztató az *artes* karon. Pavel Spunar a rá vonatkozó utolsó említést 1399-ből találta, amikor János közjegyzőségéről tesznek említést.²⁶ Életét valamikor 1400–1404 között fejezte be Prágában.

Személyéről és munkásságáról már életében elismerően nyilatkoztak. 1375-ben egy diákja a legjobb filozófusnak nevezte a prágai egyetemen,²⁷ míg 1404-ben Husz János, mint kiváló matematikusra (*mathematicus promptissimus*) emlékezett rá.²⁸ Matematikai tevékenységére nem, de filozófiai munkásságára több adattal is rendelkezünk. Fennmaradt művei elsősorban Arisztotelészhez kapcsolódnak, így több kommentárja ismert a

¹⁹ TŘÍŠKA 1981. 321–322.

²⁰ LDPP I. 140.

²¹ LDPP I. 156. Vilém Herold ugyanakkor (noha nincs rá adat ebből az időből) folyamatosnak tartja Vencel fia János prágai tevékenységét ebben az időben is. HEROLD 1982. 54.

²² SVATOŠ 2006. 408.

²³ TONK 1979. 97.

²⁴ Ugyanis a várbeli Mindenszentek egyház javadalmai az egyetem professzorainak voltak fenntartva. SVATOŠ 2001. 40.

²⁵ Pavel Spunar szerint ennek az adatnak a fényében már 1385 előtt megszerezte a teológiai *magisteriumot*. SPUNAR I. 51.

²⁶ SPUNAR I. 51.

²⁷ ŠMAHEL 2007. 255.

²⁸ Lásd 19. sz. jegyzetet.

De anima,²⁹ a *De celo et mundo*, a *De generatione et corruptione*, valamint a *Politicorum* és *Physicæ* című könyvekhez.³⁰ Teológiai tanulmányaira utal vissza egy írása Krisztus passiójáról, s 1378-ban a *Sententiae*-ről készített kivonatot, melyről minden bizonnyal szintén teológiai tanulmányai során hallgatott előadásokat. Mindezek ugyan az 1370-es, 1380-as évekből valók,³¹ de nyilvánvalóan utalnak korábbi orientáltságára is, amely miatt már 1375-ben a prágai egyetem legkomolyabb filozófusnak tartották.

Az imént elősorolt adatokból szemléltetést semmilyen kapcsolatra nem lehet következtetni közte és a pécsi egyetem között. Két adat keltette fel a figyelmemet ebben a kérdésben. Az egyiket Fedeles Tamás közölte a pécsi székeskáptalan személyi összetételéről szóló monográfiájában. E szerint 1396-ban pécsi kanonokságot bírt egy bizonyos Prágai János, akit Fedeles (ez egyszeri adatból kiindulva) a Baranya megyei Prága falu nemesei közé sorolt.³² Azonban az itt tárgyalt Prágai Vencel fia Jánost már 1378-ban is pécsi kanonoknak nevezték egy ügy során.³³ Feltehetjük, hogy az 1396-ban említett Prágai János nem a baranyai nemesi családból származott tehát, hanem egy prágai egyetemi *magister* nyert pécsi kanonokságot 1378-at megelőzően. Az említett két oklevélből kiindulva lehet számba venni azokat a lehetőségeket, amelyek Prágait a pécsi egyetemhez köthették.

Egy prágai professzor Pécsen?

1396-ban egy pécsi kanonokság és prebenda vonatkozásában tűnik fel Prágai János neve először Magyarországgal kapcsolatban. IX. Bonifác pápa oklevele szerint ugyanis ekkor Alsáni Bálint pécsi püspök és bíboros előtt per folyt Gál fia György pécsi órkanonok és Balázs fia Benedek pécsi egyházmegyei klerikus között azon javadalom ügyében, amelyet egykor Prágai János bírt. Ez a javadalom akkor szabadult fel, amikor Alsáni bíboros megfosztotta Prágait kanonokságától vétkei és arra való méltatlansága miatt, s azt Györgynek adta, amely ellen Benedek tiltakozott.³⁴ A per további alakulása nem tartozik témánkhoz, itt csupán az a fontos, hogy 1396-ban Prágait megfosztották ismeretlen időben szerzett kanonokságától. Amennyiben elfogadjuk, hogy Prágai nem Baranya megyéből, hanem Csehországból származott, akkor talán javadalmától való tartós távolléte miatt vették el tőle kanonokságát.

Ezt megelőzően 1378-ból van adatunk arra, hogy Prágai pécsi javadalmat bírt. Ekkor VI. Orbán úgy rendelkezett, hogy amennyiben egy prágai kanonoki javadalom megüresedne a jövőben, azt Prágai Vencel fia János számára tartja fenn, nem vévén figyelembe többek között, hogy a prágai várbeli Mindenszentek egyházban és a pécsi egyházmegyében már bír egy-egy javadalommal.³⁵ Ebből az oklevélből is csak az derül ki tehát, hogy Prágai közel húsz évvel korábban, minthogy Magyarországon említették volna kanonok-

29 A *De anima*-hoz írt kommentárjait ráadásul már 1375 előtt elkezdhetette írni, ugyanis a szöveg explicitje szerint: „*Explicit Commentum libri De anima in anno 1375 reportatum Prage, bene editum a reverendo magistro Johanne Wenceslai*”. SPUNAR I. 52.; vö. MRÁZ 1982. 80.

30 SPUNAR I. 51–53.

31 SPUNAR I. 53.

32 FEDELES 2005. 434.

33 TŔIŠKA 1981. 321–322.

34 THEINER II. 328. sz.

35 MVB V. 20. sz.

ságát már bírt egy javadalmat a pécsi egyházmegyében, de továbbra sem tudni, hogy azt mikor szerezhetette.

Ezekből az adatokból tehát leszűrhető, hogy egy, a prágai egyetemen tanító professzor valamikor 1378 előtt szert tett egy pécsi kanonokságra, s a kérdés csak az, hogy nem-e azért, mert János a prágai mellett a pécsi egyetemen is tanított? Prágai viszont 1378-ban már minden kétséget kizáróan Prágában tanított, s ezek után nem is hagyta el többé saját alma materét, így ha tanított is Pécsen, azt csakis abban az időben tehette, amikor 1369 és 1371/72 között nincs rá vonatkozó adat szülővárosában. Ezt az időszakot kell tüzetesebben áttekintenünk, hogy megtaláljuk a lehetséges kapcsolódási pontokat Prágai és a pécsi egyetem között.

Pécsen, mint köztudomású, királyi akaratból és pápai engedéllyel 1367-ben alapították egyetemet, Koppenbachi/Bergzaberni Vilmos pécsi püspök hathatós segítségével.³⁶ Vilmos életére vonatkozóan Petrovics István végzett alapvető fontosságú kutatásokat, ismertette a püspök diplomáciai tevékenységét és befolyását is. A család gyökerei Pfalzban vagy Felső Bajorországban keresendők, s maga Vilmos már korán kapcsolatba került a Luxemburg-dinasztiával. Petrovics valószínűnek tartja, hogy Vilmost Balduin trieri érsek mutatta be unokaöccse fiának, a későbbi IV. Károly cseh királynak és német-római császárnak.³⁷ Ez az apró tény sokat elárul fiatalkori orientáltságáról is, hiszen Balduin azok közé tartozott, akik korán felismerték az egyetemekben rejlő potenciált (Balduin is a párizsi egyetem növendéke volt), s maga is több tanult értelmiségi személyt alkalmazott,³⁸ akik közül nem egy később IV. Károly, sőt, fia, IV. Vencel környezetében is tovább dolgozott. Vilmos ilyen támogatóval a háta mögött került be IV. Károly udvartartásába, ahol közelebbről is volt alkalma megismerkedni a prágai egyetemen. Szerepe lehetett az 1353. évi budai királyi találkozó megszervezésében, s feltehetően ekkor figyelt fel rá Nagy Lajos is, akinek a szolgálatában találjuk ugyanebben az évben mint királyi káplánt. Karrierje innentől meredeken emelkedett, hiszen 1358-ban már királyi tanácsos és kápolnaispán volt,³⁹ s 1360-ban pécsi püspökké választották, székét 1361-től foglalhatta el hivatalosan is.⁴⁰ Még ebben az évtizedben az erdélyi szászok hét székének *generalis vicarius*a lett, s 1366-tól a pozsegi ispánságot is ő irányította.⁴¹

Nagy Lajos szolgálatában diplomáciai tevékenysége a pécsi egyetem szempontjából sem volt érdektelen, hiszen közismert, hogy többek között 1358-ban, a raguzai békekötést megelőző tárgyalásai során ismerhette meg a padovai jogászprofesszort, Bartholomeus Piacentini római jogi doktort, akit már akkor egyetem létesítése céljából kísérelt meg Pécsre hívni, ám, hogy ez pontosan miért feneklett meg, nem tudni.⁴² Feltehetően egy hasonló küldetés során nyerte meg cserébe Nagy Lajos és Pécs számára Galvano di Bettini bolognai kánonjogászt.⁴³ Ilyen jellegű megbízásokat azonban nem csak Lajos király itáliai konfliktusaival kapcsolatos útjai során kapott, de a Lajos és IV. Károly közötti többszöri

³⁶ SZÉKELY 1996. 81.

³⁷ PETROVICS 2009. 21.

³⁸ MORAW 2008. 482.

³⁹ ENGEL I. 91.

⁴⁰ ENGEL I. 73.

⁴¹ PETROVICS 2009. 25.

⁴² BODA 1991. 72.

⁴³ CSIZMADIA 1967. 111.

konfrontáció elsimításából is kivette a részét. Az egyik leglátványosabb eredménnyel záruló ilyen megbízatása Zsigmond herceg és Mária hercegnő eljegyzésében mutatkozott meg 1373-ban,⁴⁴ noha nem ez volt az első diplomáciai megbízatása a császár és a magyar uralkodó közötti nézeteltérések sorában. 1360-ban IV. Rudolf osztrák herceg próbálta meg kijátszani egymás ellen a két uralkodót, ám ezt a császárnak és Vilmosnak sikerült elhárítania.⁴⁵ 1362-ben azonban, miután a császár állítólag becsmérő szavakkal jellemezte Erzsébet anyakirálynét,⁴⁶ a királyi kápolna diplomatáinak minden tudásukra szükségük volt, hogy a fegyveres összecsapást elkerüljék. A felvetett kérdés szempontjából ez a konfliktus érdemel leginkább figyelmet. Ugyanis a pécsi püspök több ízben járt Csehországban és a birodalomban is közvetíteni a császár és a király között,⁴⁷ épp abban az időben, amikor Prágai Vencel fia János megkezdte egyetemi tanulmányait.⁴⁸ Amennyiben 1366-ban már *magister artium* volt, s a *baccalaureus* és a *magisteri* fokozat megszerzéséhez is másfél-két évet számolunk, tanulmányai feltehető kezdő dátuma (1362/1363) is egybeesik Vilmos gyakori követjárásaival a városban. A konfliktust végül hivatalosan 1364-ben sikerült rendezni,⁴⁹ amikor János már valószínűleg megszerezte a legalsóbb egyetemi grádust Prágában, de mindenesetre az bizonyos, hogy Vilmosnak és Jánosnak volt alkalma megismerkedni egymással. János a pécsi egyetem megalapításakor még Prágában volt, ugyanakkor frissen végzett *magisterként* nem is lehetett elég felkapott a neve, hogy magára vonja Vilmos figyelmét. Ám későbbi hírvéneke megalapozása szempontjából az 1366–69 közötti évek rendkívül fontosak lehetnek számára, akár a vizsgákon és az egyetemi disputák során, akár tanárként szerzett tapasztalatait tekintve.

Arra nézve, hogy Vilmos mikor tehetett ajánlatot Jánosnak egy pécsi tanári állással kapcsolatosan csak találgathatunk. Vilmos 1362/63 után is többször járhatott Prágában Károlynál, ugyanis a császár szerette volna lazítani a kötelékeket az osztrák hercegek és Lajos között, amely végül sikerült neki, s az egyezséget Budán Vencel herceg és a király unokahúga, Erzsébet hercegnő eljegyzése pecsételte meg.⁵⁰ Tudjuk azonban, hogy a császár és Lajos viszonya az évtized végére ismét megromlott, amikor Károly, Brandenburg birtoklása miatt szembekerült a bajor hercegekkel, akik viszont Lajos szövetségesei voltak. Ezt a szövetséget, amelyhez egyébként később III. Kázmér is csatlakozott, még 1367-ben szintén Vilmos hozta tető alá. Vilmos felvehette a kapcsolatot Jánossal, s megtette ajánlatát még az újabb konfliktus kitörése előtt, de ha közvetítői feladatait is számításba vesszük, akkor akár a konfliktus idején is, hiszen, mint korábbi császári káplán szabad bejárása lehetett IV. Károlyhoz, aki éppen 1369 végén tért vissza székvárosába Itáliából.⁵¹ Vilmos

44 MÁLYUSZ 1984. 9.

45 PETROVICS 2009. 24.; vö. PETROVICS 2015. 255–259.

46 WENZEL I. 583.

47 1360-ból például két oklevél említi, hogy Vilmos Nürnbergben volt a császárnál. <http://www.regesta-imperii.de/id/ef3aba73-360f-4a36-82f4-d64e8c41633a>; <http://www.regesta-imperii.de/id/b59ade15-879b-4d25-86c2-f97f1d59b9dd> [2016. 03. 08.]

48 KAVKA 1967. 88–90.

49 Noha Lajos és Károly már 1363-ban kibékülhetett egymással Krakkóban, amikor Károly feleségül vette III. Kázmér (és Erzsébet magyar anyakirályné) unokahúgát, Pomerániai Erzsébetet. SOLYMOSI 1981. 217.

50 SOLYMOSI 1981. 218.

51 Károly 1369. december 8-án már Litoměřicében volt Prágától északnyugatra, de január 6-án már Prágában volt, s innentől kezdve folyamatosan van adat itteni tartózkodásáról 1370. február 22-ig. RI VIII. 4795b–4822. sz. Semmi biztosra nem lehet következtetni az adatokból a hazai forráshiány ismeretében, de

ezen újabb diplomáciai megbízatása során kérhette fel tanárnak saját egyeteme számára Prágai Jánost, akinek ekkor szerezhette később említett pécsi kanonokságát. Korábban Petrovich Ede szintén úgy látta, hogy Vilmos külföldi útjai során tudatosan kereste a tanárokat egyetemére,⁵² s e tevékenységét a császárral folytatott diplomáciai tárgyalások során is folytathatta. Ha Prágai valóban tanított Pécssett, akkor későbbi munkásságából egyértelműnek tűnik, hogy elsődlegesen Arisztotelész műveinek a magyarázása tartozhatott feladatai közé.

Mi sarkallhatta Jánost a gyors távozásra? Galvano di Bettini esetében egyszerűbb megtalálni az 1373-as távozása mögötti okot.⁵³ Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyetem lelke, Vilmos püspök 1374-ben meghalt,⁵⁴ azonban a püspök-kancellár már 1373. novemberében, megromlott egészségi állapotára hivatkozva kérte a pápát, hogy nevezzen ki mellé egy koadjutort, aki segíti az egyházmegye ügyeinek intézése során, melyre egyedül már nem képes.⁵⁵ A püspök megromlott egészségi állapota nyilvánvalóan kihatott az egyetem életére is, amely így első válságát élhette alapítása után alig egy évtizeddel. Ezt a gyanút csak fokozza, ha azt nézzük, hogy Galvano Pécshez tulajdonképpen egyedül Vilmos személyén keresztül kötődött, s e kötelékek meglazulása vonhatta maga után a professzor távozását is.⁵⁶ Prágainál talán prózaiabb ok játszhatott közre. Érdemes megfigyelni, hogy Prágában azután számolhatunk ismét jelenlétével, miután Lajos és Károly kibékült egymással⁵⁷ és gyermekeik kiházásításáról is megindultak a tárgyalások. A prágainál feltehetően szűkösebb pécsi egyetemi légkör és a két uralkodó közötti javuló diplomáciai kapcsolatok megnyitották számára a visszatérés elvi lehetőségét, mellyel minden bizonytalanság nélkül élt is, ám visszatérésének okai pontosan nem ismertek.

Prágainak tehát lehetősége volt arra, hogy Pécsre menjen Prágából, s a császárvárosban ráadásul épp a kérdéses évekből hiányoznak a rá vonatkozó adatok. Meghívása mögött Vilmos püspök ajánlatát sejthetjük, míg Pécsről való távozásának okait csupán találgathatjuk (noha az 1396. évi oklevélben emlegetett „*suis culpis et demeritis*” nem sok jót enged feltételezni), de talán nem járunk messze a valóságtól, ha anyaegyetemének vonzerejét látjuk benne.

Egy pécsi diák Prágában?

Vencel fia János távozása és újabb prágai feltűnése után azonban még egy fontos esemény történt, mely talán összefügghet a pécsi egyetemmel. Itt azonban vissza kell kanyarodnunk a kiindulópontot képező kódexhez és feltehető másolójához.

mindenesetre érdekes, hogy Vilmos püspök hazai oklevélkiadásáról nincsenek adataink 1368. június 10. és 1370. október 6. között. MNL OL DF 268658, DF 200272.

⁵² PETROVICH 1967. 295.

⁵³ Jövedelme Ürög falu tizedjövedelmein és egy pécsi lakáson felül évi 600 aranyforintot tett ki, aminek fele értékében Fedeles Tamás szerint a pécsi nagypréposti javadalom volt lekötvé. FEDELES 2005. 439.

⁵⁴ Engel Pál 1374. február 9-én talált utoljára az ő nevében kiadott oklevelet, míg Petrovics István néhány hónappal később, június 2-án. ENGEL I. 73.; PETROVICS 2009. 25.

⁵⁵ PETROVICS 2009. 26.

⁵⁶ Székely György kutatásai alapján 1374. augusztus 3-án Galvano már csak volt pécsi professzor, vagyis alig néhány hónappal Vilmos püspök halála után már elhagyta az egyetemet. SZÉKELY 1967. 163.

⁵⁷ SOLYMOSSI 1981. 221.

Mintegy három évvel János feltehető hazatérése után, 1374 szeptemberében megjelent Prágában egy frissen végzett *baccalaureus*, Budai János, aki kérte felvételét a prágai borostyánkószorosúk közé tanulmányainak folytatása céljából. A szokások szerint a felvétel előtt fel kellett mérni más egyetemek végzettjeinek a tudását, hogy lássák a jelölt alkalmasságát. Szerencsére az *artes* kar statútumai fennmaradtak, így ezt a procedúrát jól rekonstruálhatjuk. A jelölt először is felvette a kapcsolatot egy *magister*rel, aki felmérte tudását. Minden bizonnyal ez a *magister* lett aztán, mai szóval élve, a hallgató „témavezetője” (*promotor*) a sikeres felvételt követően.⁵⁸ Ezt a statútumok „*per magistrum suum*” szófordulatából lehet leszűrni, ugyanis miután a *magister* megfelelő képet kapott a jelölt tudásáról bemutatta őt a fakultásnak, vagyis a kar többi *magister*ének, akik tulajdonképpen egy nyilvános vitán maguk is meggyőződtek arról, hogy a diák jogosan kíván egyetemük polgára lenni. Ha ezt is sikerrel vette, akkor az egyetem újdonsült tagjának beiratkozás címén 20 garast kellett fizetnie, majd az egyetem teljes jogú polgára lett.⁵⁹

Budai Jánosról már korábban is feltételezték, hogy a pécsi egyetemen szerezte fokozatát, amely ugyan mindössze azon alapul, hogy Krakóban az oktatás azidő szerint szünetelt, míg Bécsből egyszerűen nincs megfelelő mennyiségű adatunk a kérdéses időszakból.⁶⁰ Mindazonáltal ez nem csökkenti annak a lehetőségét, hogy Budai János valóban Pécsen kezdte tanulmányait, ugyanis a prágai egyetemi iratokban, amikor más egyetemek végzettjeit vették át, általában kitették, hogy mely egyetemről jött az illető, így a diákok között találkozunk bécsi *baccalaureussal*⁶¹ vagy volt krakkói diákkal,⁶² míg a pécsiek esetében nem egyértelműek ezek az információk.⁶³ Ám ami fontosabb az az, hogy Budai hol folytatta tanulmányait és mi módon. Természetesen a prágai egyetem nagy vonzerővel rendelkezett ebben az időben,⁶⁴ így nem lenne meglepő, ha János Pécs után Prágát választotta volna Bécs vagy Krakó helyett. Ugyanakkor az furcsa, hogy Prágába érkezése után Budai nem kisebb személyt kért fel tanárául, mint az egyetem rektorát. A diákoknak nem volt megszabva, hogy mely professzor kezei alatt tanuljanak, ám Budai választása mintha azt sugallaná, hogy ismeretségük régebbi, vagy van valamilyen közös pont kettejük életében. Adott tehát két személy: Prágai János, akinek a forrásokból rekonstruálhatatlan az élete 1369 és 1371/72 között (noha mind korábról, mind későbből bőven vannak információink), illetve Budai János, akinek egyetemi tanulmányai bizonyosak 1374 előtről, de annak helye ismeretlen. E két személyt ezek a homályos foltok kapcsolják össze, s kötik egy helyre, Pécshez. Elképzelhető, hogy Budai azért kérte fel Prágait tanárául, mert Pécsen még emlékeztek rá, ahogy Vencel fia János is emlékezett pécsi éveire, s fogadta Budait, akinek alkalmasságáról maga győződött meg, s ezután prezentálta *magistertársainak* és

58 SVATOŠ 2006. 408.; HEROLD 1982. 54. A szabad művészeti kar statútumai más helyütt a diák saját vezető mesteréről („*magistro suo praesidenti et promoventi*”) tesz említést. LDPP I. 49.

59 LDPP I. 60–61.

60 RASHDALL II. 237–238., 283–284.

61 LDPP I. 145, 162.

62 LDPP I. 399–400.

63 Esetében az az érdekes, hogy nem írták ki, hogy fokozatát hol szerezte, hiszen tanulmányainak korábbi helyét a jelöltnek nyilván meg kellett adnia. Pécs kapcsán három tanulónál háromféle megoldást is látunk Prágában ez ügyben, így például Petrus de Wydera *baccalarius Quinque-ecclesiarum*-ként iratkozott be, Hermannus Lurtz, aki feltehetően tanár volt Pécsen *de studio Quinclesiensi*-ből jött Prágába, míg Budai egyszerűen másik egyetemet adott meg, annak helyét titokban tartva. LDPP I. 160, 186, 24.

64 SZÉKELY 1967. 155–156., HARASZTI SZABÓ 2016. 25–29.

segítette őt tanulmányai során. Kapcsolatuk azonban, akár Pécsre nyúlik vissza, akár Prágában kezdődött, hatással volt Budaira, s az is biztosnak látszik, hogy habitusuk hasonló lehetett. Budai prágai tapasztalatai, valamint Prágai Vencel fia János tanításai és törekvései lehettek azok a tényezők, melyek Budait hazatérése után arra sarkallhatták, hogy Esztergomban kollégiumot alapítson a szegény sorsú, de tanulni vágyó fiataloknak,⁶⁵ s ráadásul mindezt szinte egyidőben Vencel fia János hasonló alapításával, aki Prágában az egyetem cseh nációja számára alapított kollégiumot és könyvtárat az 1390-es évek derekán. Ez a feltehetően Pécsre visszanyúló személyes kapcsolat tehát a Magyar Királyság számára is gyümölcsözőnek bizonyult, az esztergomi *Collegium Christi* alapítását tekintve.

Összegzés

A cikk elején felvetett kérdésre, miszerint Prágai Vencel fia János taníthatott-e a pécsi egyetemen, nem adható egyértelmű igen, mindazonáltal több tényező is megengedi a feltételezést. Prágai János 1366–1369 között a prágai egyetemen több ízben is a vizsgáztató professzorok között szerepel, mint a Károly Kollégium *magistere*. Ezután 1369-ben eltűnik az egyetem irataiból, de 1378-ban pécsi kanonokságáról vannak adatok, melyet nem tudni mikor szerzett, noha Fedeles Tamás kutatásaiból az biztos, hogy egy ugyanilyen nevű személy, aki feltehetően azonos vele, még 1396 előtt valamikor kénytelen volt megválni e javadalmától. Prágainak megvolt a lehetősége, hogy kapcsolatba kerüljön a pécsi egyetemmel, amikor annak első kancellárja, Vilmos pécsi püspök több ízben is Prágában járt Nagy Lajos diplomáciai megbízatásai során, többek között, amikor Vencel fia János megkezdte egyetemi tanulmányait, illetve, amikor 1369/70 fordulóján János már tanára volt az egyetemnek. Mindez egybevág Vilmos püspök „professzor-toborzási” szándékaival is. Valamikor 1369/70-ben Vilmos ismét felvehette vele a kapcsolatot, s meghívta Pécsre, ahonnan 1371/72 körül távozhatott, mintegy két, két és fél évnyi tanári tevékenységet követően. Prágai János valószínűleg e néhány éves pécsi tartózkodása idején kaphatta pécsi javadalmát is, mely hasonló fizetsége lehetett, mint a prágai várbeli Mindenszentek egyház kanonoki stallumai a *Carolinum magistere*inek.

Felvethető továbbá annak a lehetősége is, hogy pécsi évei nyomot hagytak a későbbi diákokban is, s ezért választotta a fiatal Budai János, az esztergomi *Collegium Christi* későbbi alapítója a prágai egyetemet, s azon belül tanárul az egyetem akkori rektorát, Prágai Vencel fia Jánost. A prágai kulturális miliő, s Vencel fia János hatása lehetett a kiváltó oka későbbi esztergomi alapításának, amelynek, ha Prágai Vencel fia János valóban tanított Pécsen, akkor pécsi mellékszála is lehetett.

FORRÁSOK

- AJP *Album seu matricula facultatis juridicae Universitatis Pragensis: ab anno Christi 1372 usque ad annum 1418 e codice membranaceo illius aetatis nunc primum luce donatum.* Praha, 1834.
- LDPP *Liber Decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. I–II.* Ed. Johannes Nepomuk GERZABEK. Praha, 1830–1832.

⁶⁵ KÖRMENDY 2007. 62–64.

- MNL OL DF Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképtár
- MVB *Monumenta Vaticana res gestas Bohemica illustrantia I–VII.* Ed. KLICMAN, Ladislav – NOVÁK, Johann Friedrich – JENŠOVSKÁ, Vera – STLOUKAL, Karel. Prag, 1903–2001.
- NKC Národní knihovna České republiky
- RI *Regesta Imperii VIII – Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. (1346–1378).* Hrsg. HUBER, Alfons. Innsbruck, 1877.
- THEINER THEINER, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabulariis vaticanis I–II.* Romae, 1859–1860.
- WENZEL *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I–III.* Szerk. WENZEL Gusztáv. Budapest, 1874–1876.

IRODALOM

- BECKÁ–URBÁNKOVÁ 1948 BECKÁ, Josef – URBÁNKOVÁ, Emma: *Katalogy Knihoven Koleji Karlovy University.* Praha, 1948.
- BODA 1991 BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem alapításának előzményei. *Baranya*, 2. (1991):1–2. 71–86.
- CSIZMADIA 1967 CSIZMADIA Andor: Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967. 111–128.
- CSONTOSI 1879 CSONTOSI János: Adalék a magyarországi XIV–XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 4. (1879):1. 42–59.
- DALY–DALY 1975 *Summa Britonis sive Guillelmi Britonis expositiones vocabulorum biblie.* Ed. DALY, Lloyd W. – DALY, Bernardine A. Patavii, 1975.
- ENGEL I. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája I–II.* Budapest, 1996.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).* Pécs, 2005.
- GULYÁS 2009 GULYÁS László Szabolcs: Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani értesítő*, 31. (2009) 47–61.
- HARASZTI SZABÓ 2016 HARASZTI SZABÓ Péter: Magyarországi diákok a Prágai egyetemen a középkorban. In: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525.* I. Budapest, 2016. 9–42. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)

- HARASZTI SZABÓ 2017 HARASZTI SZABÓ Péter: Books and their creators from the medieval Kingdom of Hungary at the University of Prague. *Studia Historica Nitriensia*, 21. (2017) 17–31.
- HEROLD 1982 Vilém HEROLD: Commentarium Magistri Johannis Wenceslai de Praga super octo libros „Politicorum” Aristotelis. *Mediaevalia Philosophica Polonorum*, 26. (1982) 79–91.
- KAVKA 1967 Frantisek KAVKA: A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967. 87–97.
- KÖRMENDY 2007 KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543*. Budapest, 2007.
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.
- MORAW 2008 Peter MORAW: Gelehrte Juristen im Dienst der Deutschen Könige des späten Mittelalters (1273–1493). In: *Gesammelte Beiträge zur deutschen und europäischen Universitätsgeschichte: Strukturen, Personen, Entwicklungen*. Leiden, 2008.
- MRÁZ 1982 Milan MRÁZ: Commentarium Magistri Johannis Wenceslai de Praga super „De anima” Aristotelis (Der gegenwärtige Zustand der Forschungsarbeit). *Mediaevalia Philosophica Polonorum*, 26. (1982) 53–77.
- N. FODOR 2010 N. FODOR János: *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Budapest, 2010.
- PETROVICH 1967 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71. (1967):3. 290–296.
- PETROVICS 2009 PETROVICS István: A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása. In: *Egyházi arcképek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk. FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 21–41.
- PETROVICS 2015 PETROVICS István: A város története a 14. századtól 1526-ig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódoltságig*. Szerk. FONT Márta – VONYÓ József. Pécs, 2015. 171–263.
- RAJCZI 1992/1993 RAJCZI Péter: Professzorok és diákok Nagy Lajos király pécsi egyetemén. *Baranya, Történelmi közlemények*, 5–6. (1992/1993):1–2. 131–136.
- RASHDALL II. RASHDALL, Hastings: *Universities of Europe in the Middle Ages I–II*. Oxford, 1895.
- SLÍZ 2011 SLÍZ Mariann: *Anjou-kori személynévtár, 1301–1342*. Budapest, 2011.

- SOLYMOSI 1981 *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig.* Szerk. SOLYMOSI László. Budapest, 1981.
- ŠMAHEL 2007 ŠMAHEL, František: The Faculty of Liberal Arts 1348–1419. In: *The Charles University in the Middle Ages.* Selected studies by František ŠMAHEL. Leiden–Boston, 2007. 213–272.
- SPUNAR I. SPUNAR, Pavel: *Repertorium auctorum bohemorum provectorum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans.* Wratislaviae, 1985.
- SVATOŠ 2001 SVATOŠ, Michal: The Studium Generale 1347/8–1419. In: *A History of Charles University.* Ed. ČORNEJOVÁ, Ivana – SVATOŠ, Michal – SVOBODNÝ, Petr. Prague, 2001. 25–88.
- SVATOŠ 2006 SVATOŠ, Michal: Formy promoce na pražské univerzitě v letech 1348 – 1622. Kus kulturní a intelektuální historie českých dějin. In: *Ve znamení země Koruny české: sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc. Vyd. 1.* Ed. BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan. Praha, 2006. 400–411.
- SZÉKELY 1967 SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetemalapítások helye a középeurópai egyetemalapítási hullámokban. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1967 (1968) 155–174.
- SZÉKELY 1996 SZÉKELY György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás. In: *A magyar iskola első évszázadai.* Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996. 79–87.
- TONK 1979 TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Bukarest, 1979.
- TÓTH 2015 TÓTH Valéria: Gondolatok a helynévi eredetű személynvekről. *Helynévtörténeti tanulmányok*, 11. (2015) 121–135.
- TŘIŠKA 1981 TŘIŠKA, Josef: *Životopisný Slovník Předhusitské Pražské Unverzity 1348–1409.* Praha, 1981.

An unknown Professor of the medieval University of Pécs?

by Péter Haraszti Szabó

(Summary)

Our information about the medieval University of Pécs unfortunately is very limited due to the Turkish occupation in the early modern period, thus we know just a few students and only one professor from this period (though Ede Petrovich tried to improve this number). In this article we sought to add another name to this short list, because there is a possibility that John, son of Wenceslas of Prague also belonged to the tutorial board of Pécs. According to the researches of Tamás Fedeles, we have information about a certain John of Prague, who held a canonry at Pécs in 1396. Fedeles reckon this canon as a noble person from Baranya County, but John, son of Wenceslas of Prague in 1378 also held a canonry at Pécs. Therefore probably these two person is the same. John of Prague in the mid 1370's was one of the most famous professors of the Faculty of Arts at the University of Prague, whereby naturally comes up the question, whether John of Prague was a professor at Pécs too? As we mentioned we don't know too much information about the University of Pécs, so we could only examine the possibility of this theory too, but there are some facts which ensure this option. Besides of the information about this canonry of Pécs John of Prague also had the opportunity to visit Pécs from Prague, when the first chancellor of Pécs, William of Koppenbach/Bergzabern, bishop of Pécs (former imperial chaplain of Charles IV) led several diplomatic missions to Prague in 1362/63 and at the end of the decade. In other words when John began his studies and exactly the same time when he disappeared from Prague. From 1369 to 1371/72 (when he probably became a *promotor* at Prague again) there is no evidence about his presence in the imperial city. Hence we could assume that John got acquainted with Bishop William at Prague around 1369, who invited him to Hungary and get his canonry in these years, but only two or a two and half years later he went back to Prague. If this statement is true, than maybe his good reputation was the reason why John of Buda had chosen him as his supervisor after he went to Prague in 1374. This also make clear the assumption that John of Buda, the latter founder of the College Christ in Esztergom, could began his studies at Pécs, where he get a Bachelor degree, which was recorded when he appeared at Prague without the name of the institution where he earned this title.

Font Márta

A siker reménye és a kudarc okai Egyetemalapítások a középkori Magyarországon

Arra a kérdésre, hogy „*Mi az egyetem?*”, mai tapasztalataink alapján adódik a válasz: felsőoktatási intézmény. De a válasz korántsem ilyen egyszerű, ha figyelembe vesszük például az oktatott tananyagban lévő különbségeket, a hallgatói létszámot, a tudományos fokozatok különböző elemeit és a többi kiválasztott szempontot. A különbségek még inkább szembeütőek, ha az egyetemi hagyományokat vizsgáljuk, hiszen a világ bármely pontján működő egyetem rendelkezik helyi tradíciókkal, amelyek jelen vannak és hatnak, miközben folyamatosan változnak is.

A középkori egyetem

Az egyetem a középkori európai kultúra legsajátosabb intézménye, amelynek alapjai fokozatosan teremtődtek meg. A 12. században Bologna, Salerno, Párizs és Oxford oktatása már messze földről vonzotta a hallgatókat – alapító okirat nélkül is. Bologna a jog, Salerno a medicina, Párizs és Oxford a teológia területén vált ismertté. Párizs esetében a 13. század elején az egyetem „szabadságait”, azaz autonómiáját akkor foglalták össze, amikor az oktatás már több évtizede folyt.

Az egyetemek nem jöhettek volna létre koraközépkori előzmények nélkül. Az ún. Karoling-reneszánsz alapozta meg a középkori oktatást, és határozta meg tartalmát. Az oktatás a kolostorok és a püspök mellett kialakuló káptalanok feladata lett. Az elsajátítandó ismeretanyag a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) volt. Az *ars* (többes számban: *artes*) egyaránt jelentette a tudományt és a művészetet, ahogy például a *litteratura* az írásbeliség minden szegmensére vonatkozott. A hét szabad művészet a *trivium*-ból (*grammatica, retorica, dialectica*) és a *quadrivium*-ból (*arithmetica, astrologia, geometria, musica*) állt. A Karoling-kori szisztéma a következő évszázadokban Európának a latin kereszténységhez tartozó részén elterjedt, és egy egységes európai műveltség alapjává vált.

„A Karoling-reneszánsz kidolgozta és megállapította a középkori európai műveltséganyag tartalmát, s abban meghatározta az ókori örökség helyét. Ez alapvetően keresztény műveltséganyag volt, az ókori kultúra hagyatékából csak az került bele, amit a keresztény világgéppel és morállal összeegyeztethetőnek tartottak. Létrehozta a középkori nyugati keresztény értelmiséget (*litterati*), s azáltal, hogy a tudományos, irodalmi tevékenységet (*litterarum studia*), a *litteratus* hivatást összekapcsolta a társadalom egyik kiváltságos rétegével, a *clericusok* rendjével, szilárd anyagi alapot, társadalmi tekintélyt és presztízst biztosított az értelmiségi munka számára. Végül létrehozta az e műveltség ápolására és továbbadására szolgáló intézményes infrastruktúrát: a tudományos műhelyé emelt kolostorok és az iskolát fenntartó káptalanok hálózatát.”¹

¹ KATUS 2014. 149.

Ma az *egyetem* szó sok európai nyelvben a latin eredetű *universitas*-ból származik: *university*, *Universität*, *uniwersytet*, *universiteit* stb. A középkori *universitas* eredeti jelentése azonban eltért a mai értelmezéstől: közösséget, összetartozó csoportot jelentett, szinonimája volt a *communitas* (= közösség) szónak. A középkorban az oktatásra szerveződött intézmények elnevezése a *schola* volt, a magasabb szintű tanulmányok helyszínét *studium generale*-nak vagy *schola maior*-nak nevezték. Később, a középkoron túl, a *studium generale* háttérbe szorult, az *universitas* eredeti értelme pedig szűkült. Így alakult ki a mai fogalom, amely a tudományok összességére, „egyetemességére” utal. Az egyetem (*universitas*) szó eredetileg tehát a tanulóknak és tanároknak a tudományok művelésére szerveződő közösséget jelentette, amelynek az uralkodói védelem biztosította az önállóságot. Az autonómiát, a közösség szabadságát fejezték ki az egyetemi jelvények: a címer, a pecsét és a jogar. Az utóbbi a világi és egyházi méltóságokkal való egyenrangúságra is utalt. Az egyetemi közösség kisebb egységeit alkották a *natio*-k, az egy helyről érkezett hallgatók közösségei.

A hét szabad művészetből álló tudás lett az oktatás alapja, amelyben a 11–12. századtól kezdve előtérbe került a klasszikus örökség, egyes antik szerzők műveinek olvasása. A 12. században francia területen született meg az egyetemi szellemiséget hordozó skolasztika. Az első egyetemek kezdete homályba vész. A párizsi egyetemen már a 12. században is olyan színvonalas oktatás folyt, amely messziről is vonzotta a diákokat, az „alapító” dokumentumokat viszont csak a 13. század első harmadában (1212, 1231) rögzítették. Bolognában 1140 körül már oktatott Gratianus, a kánonjog legnagyobb középkori szakértője. A 13. században a koldulórendi oktatás kapcsolta össze az oktatás helyszínét a diákok lakóhelyével, megteremtve a máig élő *college*-rendszer alapjait, lásd Oxford, Cambridge egyetemi rendszerét.

A hét szabad művészet elsajátítása a bölcséleti fakultáson (*facultas artium*) kezdődött, és csak ennek elvégzése után következhetett a jog, a teológia vagy a medicina tanulása. De továbblépni nem feltétlenül kellett, hiszen a *facultas artium* eredményes befejezése tanításra (*licentiatu ubique docendi*) való felhatalmazást is jelentett. Nem volt ritka eset, hogy a *licentiatu* birtokában oktató tanárok egy másik fakultás hallgatói is voltak egyben. A babérkoszorús (*baccalaureatus*) címet általában két év alatt lehetett megszerezni, és újabb két év volt szükséges a *magister* címhez. A következő fakultás elvégzése újabb négy évet igényelt, a teológiai doktorátus még ennél is többet. Nem minden egyetem rendelkezett a lehetséges négy fakultással. Az egyetemek számának gyarapodásával a pápai engedélyt különösen a teológia oktatásához volt nehéz megszerezni. A 14. századra azonban világossá vált, hogy az egyetem folyamatos működéséhez mind a négy fakultás megléte szükséges.

Az oktatás helyszínei kezdetben spontán alakultak, ahogy a párizsi egyetem is kezdetben sok kis műhelyből állt. Az előadás helyszíne lehetett templom, magánház, de akár a szabad ég alatt is folyhatott. A diákok egy-egy jelentős professzor körül csoportosultak, számuk összességében nem lehetett jelentős. Eleinte néhány tucat hallgatónál többel nem számolhatunk. Egyszerűen nem is volt szükség külön – csakis az oktatás céljait szolgáló – épületekre. A 15. században, amikor az első egyetemi épületeket emelték, ezek egyben a professzorok és a diákok szállásai is voltak.²

A párizsi egyetem mintájára a 13. századtól a középkor végéig francia területen tizenhat egyetem létesült. A 13. században a már említett Oxford és Cambridge mellett Itália

² Lásd minderre MAMÜL II. 285–288. (MADAS Edit)

(Bologna után Padova, Salerno, Nápoly) és az Ibériai félsziget (például Salamanca, Sevilla, Coimbra) volt az egyetemalapítások helyszíne. Közép-Európában a 14. században jöttek létre az egyetemek – uralkodói kezdeményezésre és pápai jóváhagyással. A Német-római Császárság területén Prága, Bécs, Erfurt, Heidelberg és Köln egyetemei létesültek ekkor, ebbe a sorba illeszkedik a krakkói és a pécsi egyetem alapítása is.³

Egyetemek a középkori Európában⁴

Az első magyar egyetem: Pécs (1367)

A 14. században nem spontán alakultak az egyetemek, hanem az uralkodók léptek fel az egyetemi oktatás megszervezésének igényével, és kérték a pápa engedélyét. A pécsi egyetemet 1367. szeptember elsejei bullájával alapította meg V. Orbán pápa (1362–1370). Az oklevél tanúsága szerint az egyetem működését a pápa Nagy Lajos király (1342–1382) kérésére engedélyezte, de a magyar király kérését tartalmazó oklevél nem maradt fenn. A pápai bulla „mindenféle megengedett fakultással felruházott studium generale”-t említ, de

3 KATUS 2014. 302.

4 FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011. 13.

a teológiát kizárta.⁵ Ez nem meglepő, hiszen a 14. században ez másutt is így történt, a teológiai fakultás működését csak később engedélyezték. Az uralkodó mellett az egyetem létrehozása körül bábáskodott Koppenbachi Vilmos pécsi püspök (1361–1374), akita a pápa az egyetem kancellárjának nevezett ki. Ez lehet a magyarázata a pécsi helyszínnek, ami különösnek számít, hiszen Pécs soha nem volt uralkodói székhely.

A pécsi egyetem alapítói

1. kép – V. Orbán pápa (1362–1370)

2. kép – Vilmos püspök címere, amely a Pécsi Tudományegyetem mai címerének alapjául szolgál

3. kép – Nagy Lajos király (1342–1382)

⁵ A pécsi egyetem alapítólevele latinul: Szögi 1995. 53. Magyar nyelven több fordítása is létezik: Pécs 1000. 50. (ford. Koszta László); Pécs története 256–257. (ford. Csorba Győző)

Pécsről azt állítja a pápai bulla, hogy a tudomány művelésére különösen alkalmas. Ez a vélemény vélhetően a városban működő magas színvonalú káptalani iskola és az oktatásra különös figyelmet fordító koldulórendi monostorok alapján fogalmazódhatott meg. Fontos körülmény, hogy Buda után az országban egyedül Pécsen fordult elő, hogy négy koldulórendi kolostor tudott gyökeret verni egy városban. Ez egyrészt igen jó szellemi közeget jelentett, másrészt a város gazdagságáról árulkodott. Az egyetem létesítése szempontjából mindkettő lényeges elemnek bizonyult. Pécs valóban a középkori Magyarország leggazdagabb városai közé tartozott, a pécsi püspök tizedbevételeit egyedül az esztergomi érseké múlta felül. A pécsi alapítás azért sem lehetett véletlen, mert püspöke a német származású Koppenbachi Vilmos volt, aki a prágai egyetemet alapító német–római császár, IV. Károly környezetéből került 1358-ban Nagy Lajos király udvarába. Számos alkalommal teljesített diplomáciai küldetést királya számára, a pápai udvarban is többször megfordult. Joggal feltételezzük, hogy ő lehetett az ötletadó Lajos király számára, egyben a közvetítő a pápai udvar felé, és nem utolsósorban pécsi püspökként a megfelelő anyagi eszközök is rendelkezésére álltak.⁶

A középkori pécsi egyetemet illető kardinális kérdés, amely már a 18. század óta foglalkoztatja a kutatást, hogy vajon mennyi ideig működhetett. A 18. század végén Koller József, majd egy évszázaddal később Békefi Remig más-más alapon, de egyaránt úgy gondolta, hogy a pécsi egyetem egészen a város török kézre kerüléséig (1543) létezett.⁷ Mindketten az egyetemhez kötődőnek tartották a *diákok* említését, de ez a meghatározás csak tanulmányok végzésére utal, az intézményt nem jellemzi. Az említettek minden bizonnyal a székesegyházi iskola diákjai voltak.⁸ Egy másik álláspont szerint az egyetemet csak megalapították, de ténylegesen nem működött, hiszen hiányoznak a korabeli pécsi iratok, például nem ismerjük a beiratkozott hallgatók adatait (*matricula*-k).⁹ Ezt viszont a diákokra utaló adatok cáfolják. A pécsi egyetem a 15. században már bizonyosan nem működött, erre számos körülmény utal.¹⁰ Nincs adat sem ide érkezett, sem innét távozó professzorokról, nélkülük aligha lett volna elképzelhető egyetemi oktatás. Janus Pannoniusz pécsi püspök (1459–1472) soha nem tett említést egyetemről, pedig püspökként bizonyosan nem maradt volna közömbös iránta. 1395-ben már egy újabb egyetemalapítás történt, így a pécsi egyetem addigra bizonyosan megszűnt. Gyaníthatóan azért, mert sem orvosi, sem teológiai fakultás nem szerveződött, a jogi fakultás pedig elsorvadt a külföldi professzorok távozásával.¹¹

Hosszú ideje foglalkoztatja mind a kutatókat, mind a város lakóit, hogy hol lehetett az oktatás helyszíne. A középkori egyetemi oktatást azonban sehol sem lehet egy helyszínre lokalizálni. Evlia cselebi 17. századi török utazó leírása nyomán merült fel, hogy a középkori *studium generale* helye a püspökvárban volt.¹² A Székesegyház körül 1967-

⁶ Az alapítókról lásd PETROVICS 2005.

⁷ KOLLER 1801. 72–73.; BÉKEFI 1909. 172.

⁸ VARGA 2009. 34.

⁹ BARTA 1937.

¹⁰ Éppen emiatt nem köthetők az egyetemhez az ún. Pécsi egyetemi beszédek (PETROVICH–TIMKOVICS 1993), ahogy Madas Edit bizonyította. Lásd MADAS 2002. 132–136. Legújabban Koszta László a beszédek Pécshez – de nem az egyetemhez – tartozása mellett érvelt. Lásd KOSZTA 2015. 120.

¹¹ FEDELES 2009. 568–569.; FEDELES 2011a. 28.

¹² SUDÁR 2012. 66.

ben kezdődött ásátások során¹³ került elő egy impozáns épület a várfal és a Székesegyház közötti területen. Itt bukkantak rá az ásató régészek – G. Sándor Mária és Gerő Győző – Vilmos püspök címerkövére, amely ma a Pécsi Tudományegyetem címerének alapja. Az épületet az ásató régészek a középkori egyetem épületével azonosították. Az egyetemi oktatás európai párhuzamai azonban azt mutatják, hogy a középkorban a 15. század előtt nem emeltek külön épületet az egyetem céljaira. Ahogy másutt a professzorok lakása szolgált egyben az oktatás helyszínéül, Pécssett Galvano professzor – és a többi professzor – háza vagy lakása is alkalmas helyszín lehetett, illetve az előadásokat Pécssett is tarthatták templomokban, adott esetben akár a Székesegyházban is. Mivel a Vilmos püspök címerével díszített impozáns épület a 15. század első harmadáig a püspök palotája lehetett, bizonyos egyetemhez kötődő eseményeknek (például doktori vizsga) helyszínéül szolgálhatott. A püspöki palota csak Albeni Henrik püspök (1421–1444) idején került a Székesegyház délnyugati oldalára, ahol ma is áll.¹⁴

A kulcsos-liliomos címert G. Sándor Mária eredetileg az egyetem címerének tekintette,¹⁵ amelyről azóta bebizonyosodott, hogy nem az egykori *studium generale*, hanem Vilmos püspök főpapi címere volt. Bizonyosan volt címere a középkori *studium generale*-nak, de ennek nem maradt nyoma. A pécsi közvélemény hosszú ideig azt a lant alakú címert tartotta a középkori egyetem jelképének, amely egy könyvet és fölötte két, egymást keresztező, hármas liliommal végződő leveles gally között csillagot ábrázol *academia* felirattal, és az 1935-ben épült jogi kari épület kapuja fölé került. A pajzs formája alapján az a címer nem középkori eredetű, ráadásul az 1883-ban talált címertörredék pontos lelőhelye sem ismert. A Székesegyház mögötti ásátások során előkerült címerlelet azonban kétséget kizáróan a 14. századból származik, s az egyetem alapítójával és első kancellárjával, Vilmos püspökkel hozható kapcsolatba.¹⁶

A 14. században alapított pécsi egyetem a város már létező oktatási hagyományaira támaszkodva szerezte meg a pápai jóváhagyást 1367-ben. Prága, Bécs és Krakkó példája nyomán logikus, hogy Nagy Lajos király is felvállalt egy ilyen kezdeményezést, hiszen az említett egyetemeket alapító uralkodókkal rokonságban állt, így példájuk követése megfelelt Lajos király presztízsszempontjainak is. Abban, hogy az alapítás az előbbi példáktól eltérően nem a király székhelyén – az Anjouk által épített reprezentatív Visegrádon, vagy a Lajos alatt már többször ilyen minőségben megjelenő Budán – történt, valószínűleg a pécsi püspök személyes ambícióit és anyagi áldozatvállalását láthatjuk. Az idehívott egyetemi tanárok költségei teljes egészében a püspököt terhelték, semmi nem utal arra, hogy az uralkodó áldozott volna e célra. Ebből következően az új intézmény nagyon személytől függővé vált, amint Galvano di Bologna példája mutatja, aki az alapító püspök halála után azonnal távozott. Az egykori diákokra utaló 15. század eleji adatok arra engednek következtetni, hogy az egyetem 1374-nél tovább működött, legalábbis Alsáni Bálint püspöksége (1376–1408) elején. Alsáni Bálint püspök nem tartozott az 1387-ben trónra lépett új uralkodó, Luxemburgi Zsigmond kedvelt hívei közé, konfliktusuk bizonyára hatással volt az egyetem megszűnésére is.¹⁷

13 G. SÁNDOR 1999; G. SÁNDOR 2010; G. SÁNDOR – SCHÖNERNÉ – METZING 2015.

14 FEDELES 2009. 567.

15 G. SÁNDOR 1994.

16 FEDELES 2011a. 26.

17 PETROVICS 2015. 260.

***A pécsi egyetem ismert tanárai*¹⁸**

	Név	Pécsi tevékenység	Későbbi életút
1.	Galvano di Bononia	1367 (?) – 1374	1374–1376 Bologna, 1376–1382 Padova
2.	Hermann Lurcz	1379 előtt	1379 Prága, 1385 Bécs, 1396 Erfurt
3.	Pál	1369-ben doktorrá avatták	szebeni prépost
4.	Rudolf	1372 (?)	1372 egri kanonok, 1383–1400 pécsi prépost
5.	<i>Kolozsvári Bálint fia Jakab</i>	?	egri kanonok
6.	<i>Szlavóniai Miklós</i>	?	pozsegai prépost
7.	<i>Czudar Imre</i>	?	1369–1371 pécsi kanonok, 1376-tól váradai püspök

***A pécsi egyetem ismert diákjai*¹⁹**

	Név	Honnan ismert?		Későbbi pályafutás
		Időpont	Dokumentum	
1.	Wydera Péter	1384	prágai matricula, beiratkozás	?
2.	Csót Benedek fia György	1400	pápai feloldozás iránti kérelem	a zágrábi egyházmegye klerikusa
3.	Szóllósi Fábrián fia György	1400		a pécsi egyházmegye klerikusa
4.	Kancellár János	1400		meghalt 1400-ban
5.	László fia Lukács	1402	pápai feloldozás iránti kérelem	a pécsi egyházmegye klerikusa
6.	?	1402		meghalt 1402-ben
7.	Zimonyi Miklós	1372	könyvvásárlás	bácsi kanonok
8.	Sasmikó András	1372		?
9.	<i>Nevnai Jakab</i>	1400	pápai feloldozás iránti kérelem	?
10.	<i>Veresmarthy Ipoly</i>	1431–1432		kódexmásoló
11.	<i>Budai János</i>	1374	prágai tanulmányok	az esztergomi <i>Collegium Christi</i> alapítója

¹⁸ FONT 2002. 475–476.; FEDELES 2009. 562–564.; PETROVICS 2015. 263. Az utolsó három személy Petrovich Ede feltételezése, lásd PETROVICH 1967.

¹⁹ FONT 2002. 476.; FEDELES 2009. 564–565.; FEDELES 2011b. 154–155.; PETROVICS 2015. 264. Az utolsó három személy Petrovich Ede feltételezése, lásd PETROVICH 1968. 89–108. Petrovich állítását cáfolja FEDELES 2009. 565.

A kétszer alapított egyetem: Óbuda (1395, 1410)

Zsigmond király (1387–1437) Óbudán kétszer is megalapította az újabb egyetemet, ami egyrészt azt jelzi, hogy a pécsi már biztosan nem működött, másrészt azt, hogy az első alapítás (1395) sikertelen volt. Luxemburgi Zsigmond előtt példaként lebeghetett apjának prágai székhelye, és elsősorban presztízszokokból tarthatta szükségesnek az egyetem létesítését. Talán emiatt – Nagy Lajos királlyal ellentétben – ragaszkodott a székhelyéhez közeli intézményhez. Az új egyetem alapjául az óbudai – királyi alapítású – társaskáptalant tette meg, amelynek kanonoki stallumai szolgáltak a finanszírozás alapjául.

Az 1395. évi alapításról nem maradt fenn dokumentum sem a király szándékáról, sem a pápai engedélyről. IX. Bonifác pápa (1389–1404) 1395. október 6-án Rómában kelt oklevele, amelyben csanádi püspökké nevezte ki Órévi (Szántai) Lukácsot (Lucas Demetrius), közvetett módon ad hírt az egyetemről: engedélyezi az újonnan kinevezett csanádi püspöknek, hogy élethossziglan megtarthatja mellette az óbudai prépost méltóságát és betöltheti az óbudai egyetem kancellári tisztségét is.²⁰ Órévi Lukács csanádi püspök (1395–1397)²¹ Zsigmond egyik közeli híve volt, valószínűleg az egyetem ügye miatt küldte őt Rómába még óbudai prépostként, hogy kieszközölje az alapítást.²² Fedeles Tamás szerint feltételezhető, hogy a pápa mind a négy kar működését engedélyezte,²³ ahogy 1384-ben Bécs és 1397-ben Krakkó számára is. Az egyetem működésére utaló egyetlen adatunk 1396-ból származik, midőn Johannes de Horow (Horaw/Horb), a bécsi facultas artium magisztere engedélyt kért, hogy a budai egyetemre távozhasson.²⁴ 1396 után tanárokról, az oktatásról – például az egyetem hallgatóiról – egyetlen adatunk sincs. Lukács egyetemi kancellárságáról már az a pápai bulla sem szól, amely 1397-ben Csanádról a nagyváradi püspökség élére helyezte.²⁵ Ő maga váradi püspökként 1398-ban főpapi pecsétjén használta e címet: „Sigillum Luce episcopi Waradiensis cancellarii studii commandatoris prepositure veteris Budensis”,²⁶ hogy jogosan-e, az nem dönthető el. Órévi Lukács belekeveredett a Zsigmond elleni összeesküvésbe (1401–1403) – 1402 végén épp Nagyváradon fogadtak hűséget Nápolyi Lászlónak –, bár püspöki méltósága nem került veszélybe, kegyvesztett lett. Órévi Lukács és Johannes de Horow mellett Domonkos László az első óbudai egyetem professzorai közé sorolja Benedictus Makrát, aki kétségkívül széles műveltséggel rendelkezett, miután több egyetemen is megfordult. Majd hosszú ideig Zsigmond szolgálatában állt, csak épp arra nincs adat, hogy az óbudai egyetemhez bármiféle kapcsolódása lett volna. Domonkos László későbbi tanulmányában maga is óvatosabban fogalmaz.²⁷

20 „...officium cancellariae studii dicti oppidi Veteris Budae ...” In: SZÖGI 1995. 63–64.

21 ENGEL 1996. I. 68.

22 MAMŰL VIII. 286–288. (SZÖGI László)

23 Fedeles Tamás feltételezésével (lásd FEDELES 2011a. 30–31.) egyetértünk, mivel a 14. század végén kapott engedélyt a teológia oktatására Bécs, majd Krakkó is. Domonkos László által vallott teljes bizonyossághoz (lásd DOMONKOS 1995. 5.) megerősítő adattal kellene rendelkezünk.

24 DOMONKOS 1967. 10–11.

25 DOMONKOS 1967. 9.

26 SZÉKELY 1995. 21.; DOMONKOS 1997. 29.

27 DOMONKOS 1967. 14–19.; DOMONKOS 1995. 8–12. Később: „Master Benedikt of Makra might have been a professor at Óbuda.” Lásd DOMONKOS 1997. 27. 38. jegyz.

Úgy véljük, hogy az első óbudai egyetem működésére hatással volt Zsigmond király helyzete. Az 1396. évi nikápolyi vereség után már 1397-ben elkezdődött az a kormányzati válság, ami a Zsigmondot trónra segítő elit és az uralkodó közötti konfliktusokban öltött testet; Zsigmond 1403-ra lett úrrá a helyzeten.²⁸ Az 1395. évi alapítás után már a század utolsó éveiben a „halódó studium”²⁹ kifejezés illik rá.

Az óbudai egyetem második alapítására XXIII. János pápa (1410–1415) 1410. augusztus 1-jei bullája adta meg a hozzájárulást, mind a négy kar működését engedélyezve. XXIII. János engedélyének szépséghibája, hogy a pápa az ellenpápák sorába tartozik. XII. Gergely pápa (1406–1415) és XIII. Benedek ellenpápa (1394–1417) közötti viszály rendezésére hívták össze a pisai zsinatot 1409-ben. A zsinat egy új „pisai” pápát választott, aki hamarosan elhunyt. Az ő örökébe lépett XXIII. János. A pisai zsinaton 24 bíboros, közel 200 püspök jelent meg, a megfogalmazódó reformtörekvések pedig már ekkor újabb zsinat összehívását helyezték kilátásba.³⁰ Nem zárható ki, hogy már 1410-ben úgy látta Zsigmond, hogy a következő zsinaton szüksége lesz tudósokra a helyzet megoldásához. Nem lehet véletlen, hogy Zsigmond az újonnan színre lépő pápától (ellenpápától) megkapta az engedélyt, és az sem, hogy a pápa – bizonytalan pozícióját megerősítendő – teljesítette a német-római király pozíciójára pályázó magyar uralkodó kérését. Zsigmond megválasztása (1410 szeptembere) előtti hónapokban Ozorai Pipo Bolognában tartózkodott XXIII. János udvarában.³¹ Nem valószínű, hogy Pipo itáliai tartózkodásának elsődleges célja az egyetemlétesítés volt, sokkal inkább az a diplomáciai feladat, amely Zsigmond német-római királlyá választásának előkészítését jelentette. Az engedély 1410. augusztus 1-jén kelt, és ugyanaznap intézett levelet a pápa Brandó piacenzai püspökhöz,³² Magyarországon tartózkodó legátusához, hogy az egyetem létesítésének feltételeiről tájékoztatást kérjen. A választ meg sem várva engedélyezte a pápa a legteljesebb jogokkal felruházott egyetem létesítését.³³

Zsigmond presztízscéljait egyértelműen mutatja, hogy a konstanzi zsinaton az egyetem hét professzorát vonultatta fel, köztük a tekintélyes Gelderni Sluter Lambertet, aki később (1418-ban) a bécsi egyetem rektora lett. A konstanzi zsinatról részletesen beszámol Ulrich Richental krónikája,³⁴ felsorolja a hét professzor nevét, illetve közli az óbudai egyetem címerét. Gelderni Sluter Lambert, aki 1411-ben az egyetem kancellárja és óbudai prépost volt, 1418-ban már Bécsben működött. Véleményünk szerint ez jelzi, hogy az egyetemi oktatásnak ezúttal is vége szakadt. Fedeles Tamás az 1420-as évekre datálja a működés megszűnését, Engel Pál már 1419-re, Domonkos László pedig úgy véli, hogy már a konstanzi zsinat után elenyészett.³⁵

28 Mályusz Elemér 1403-ig működőnek gondolja az egyetemet. Lásd MÁLYUSZ 1984. 8.

29 SZÉKELY 1995. 23. A szerző csak 1410 körüli időszakra használja.

30 SZÁNTÓ 1984. 494–495. Az egyetemekre gyakorolt hatásáról lásd VERGER 2013. 111–137.

31 KONDOR 2017. 21–27.

32 SZÖGI 1995. 65–66.

33 SZÖGI 1995. 66–71.

34 A szöveget lásd BUCK 2010. Legújabb elemzését lásd BUCK 2016.

35 FEDELES 2011a. 31.; ENGEL 1998. 189.; DOMONKOS 1995. 17.

Az óbudai egyetem alapítói

4. kép – Zsigmond király (1387–1437),
Pisanello portréja 1433 körül

5. kép – IX. Bonifác (1389–1404)

6. kép – XXIII. János (1410–1415)

A második óbudai egyetem tanárai³⁶

	Név	Adatok
1.	Lamberthus (Gelderni Sluter Lambert)	kánonjogász, óbudai prépost, az egyetem kancellárja
2.	Symon de Clostein (Closteyn)	orvos
3.	dominus Heinricus	prépost, a teológia doktora
4.	Matheus de Diernach (Tyrnau = Nagyszombat)	?
5.	Thomas de Wissenburg (Fehérvár)	?
6.	Tadeus de Vicomercato (milánói származású)	jogi doktor (<i>doctor decretorum</i>)
7.	Nicolaus Bissnow	jogi doktor (<i>doctor decretorum</i>)
8.	Johannes Wrede (kölni származású)	óbudai olvasókanonok
9.	Pál magister (Prága)	

A konstanzi zsinaton megjelent óbudai professzorok nem mindegyikéről bizonyítható, hogy valóban tanított Óbudán: például Tadeus de Vicomercato 1410–1414 között Padovában tevékenykedett.³⁷ Az egyetlen orvos jelenléte nem tűnik elegendőnek az orvosi fakultás működéséhez.³⁸ Domonkos két diákról tud, akik az óbudai egyetemen folytatott

³⁶ A első hét személy a konstanzi zsinaton résztvevő professzor, lásd Ulrich Richental krónikáját. A vonatkozó passzusát idézi: BÓNIS 1971. 118. Lásd még DOMONKOS 1967. 26–28.

³⁷ DOMONKOS 1967. 27.

³⁸ MAMÜL VIII. 286–288. (Szögi László)

stúdium után Bécsben iratkoztak be újabb tanulmányokra: Briccius de Pest (1412) és Nicolaus de Temesvar (1415). A legújabb adattárban Briccius de Buda néven szerepel.³⁹

Az utolsó középkori alapítás: Pozsony (1467)

Kereken száz évvel az első egyetem után jelent meg újra az uralkodói szándék az egyetem-alapításra. A 15. század utolsó harmadára a tudományos gondolkodásmód megváltozott. Míg a korai egyetemek számára a skolasztika és az arisztotelészi világtkép jelentette a szellemi megújulást, a 15. századra a világ megismerhetőségéről való gondolkodás lendületet adott a természettudományos gondolkodás és az empirikus megfigyelések számára. A hét szabad művészetben belül a matematika, a geometria és a csillagászat került előtérbe. A humanizmus pedig az irodalomban az antik szerzők nyelvi igényességével lépett fel.⁴⁰ Az utolsó középkori magyar egyetem rövid működésében mindez tetten érhető volt.

A pápai levéltár másolatában fennmaradt a Mátyás király (1458–1490) engedélykérő levele (1465. május 19.) nyomán készült feljegyzés és a pápa engedélye. Feltűnő, hogy egyik dokumentum sem jelöli meg, hogy Magyarország mely városában létesül az új intézmény.⁴¹ Mátyás király az egyetem létesítésének ügyében udvarának legműveltebb tagjaira, Vitéz János esztergomi érsekre (1465–1472) és Janus Pannonius pécsi püspökre támaszkodott. Feltételezhető, hogy a Janus Pannonius által vezetett 1465. évi követség vitte az új pápa, II. Pál (1464–1471) elé a magyar király folyamodványát. Még ugyanebben az évben járt Magyarországon a pápa legátusa, aki Pécsen, Janus püspöki rezidenciáján töltött el két hetet.⁴² A pozsonyi helyszínről Vitéz Jánosnak a pozsonyi polgárokhoz intézett levele tudósít először (1467. július 18.). Pozsony mellett szólt Bécs közelsége, és előnynek számított a város gazdagsága. Nem közömbös, hogy a diákok és az oktatás céljára Mátyás egy házat adományozott a városban.⁴³ Az Academia Istropolitana 1467-ben neves professzorok meghívásával kezdte meg működését. Vitéz János 1467. július 18-i oklevele⁴⁴ szerint Giovanni Gatti teológus és kánonjogász,⁴⁵ Marcin Bylica z Ilkusza csillagász és egy közelebről nem ismert Petrus frater meghívásáról esik szó. Bizonyos még Regiomontanus pozsonyi működése. Tudunk több professzor meghívásáról, akik végül nem lettek a pozsonyi egyetem tanárai.⁴⁶ A professzorok invitálása Vitéz János esztergomi érsek nevéhez fűződött, az oktatás helyi szervezése azonban Schomberg György egyetemi alkancellár és pozsonyi prépostra (1455–1486)⁴⁷ hárult. Ez az egyetem is a Zsigmond-korihoz hasonló véget ért: 1471-ben Vitéz János, az egyetem kancellárja uralkodójával szembe fordulva csatlakozott az összeesküvést szervezőkhöz, kegyvesztett lett, és fogságba

39 DOMONKOS 1967. 21–22.; Tüskés 2008. 82–83. 863. és 894. sorszám alatt.

40 KATUS 2014. 509–511.

41 SZÖGI 1995. 71–75.

42 FEDELES 2011a. 31.

43 GABRIEL 1969. 39–40.

44 SZÖGI 1995. 75–76.

45 REBRO 1968.

46 KLANICZAY 1990. 581–589.

47 C. TÓTH 2016. 61. Schomberg sírkövén szerepel az alkancellári címe (lásd SZÉKELY 1997. 50.), amit haláláig megtarthatott anélkül is, hogy az egyetem működött volna.

vetve hamarosan meghalt. Klaniczay Tibor az egyetem számára átengedett épület sorsát vizsgálva úgy gondolja, hogy 1473 elején még működött.⁴⁸ Kubinyi András úgy véli, hogy Mátyás később próbálkozott újabb egyetem alapításával, de törekvései nem kaptak pápai támogatást.⁴⁹

A pozsonyi egyetem alapítói

7. kép – Mátyás király (1458–1490)

8. kép – II. Pál pápa (1464–1470)

9. kép – Vitéz János esztergomi érsek (1465–1472), Taiszer János domborműve a szegedi pantheonban

⁴⁸ KLANICZAY 1984. 41.

⁴⁹ KUBINYI 1998. 268.; KUBINYI 2008. 168–169.

*A pozsonyi egyetem ismert tanárai*⁵⁰

	Név	Adatok
1.	Johannes Müller (Regiomontanus)	csillagász
2.	Martinus Ilkusch	csillagász, budai plebános, Magyarországon maradt Mátyás haláláig
3.	Johannes Gattus	kánonjogász
4.	Laurentius Koch de Krumpach	teológia
5.	Nicolaus Schickler de Hittendorf	
6.	Stephanus Murer de Brunn	
7.	Paulus	mosoni esperes
8.	Johannes de Cracovia	
9.	Johannes Kuppferberth	magister

Mivel *matriculá*-k ezúttal sem maradtak fenn, az egyetem diákjai közül alig néhányat ismerünk. A pozsonyi helyszín különös döntés, hiszen sem királyi rezidencia, sem érseki központ nem volt, és a bécsi egyetem közelsége – mai gondolkodásunk szerint – inkább távolabbi helyszínt indokolt volna. Bécs közelsége talán a professzorok megnyerésében, illetve a hallgatók peregrinációja szempontjából tűnhetett előnynek. A pozsonyi egyetem szellemiségét a természettudomány (lásd a csillagászat kiemelkedő szerepét) előretörése határozta meg, ami a konzervatív bécsi oktatáshoz képest újdonságot jelentett. „Az egyetemek konzervatív anyagába nehezen hatolt be a humanista gondolkodás.”⁵¹ Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Vitéz János személyes kapcsolatai szerepet játszottak a helyszín kiválasztásában. Egy ilyen összefüggésre világít rá három levél, amelyeket Leonhard Huntpichler, bécsi domonkos szerzetes és teológia professzor 1467 nyarán Vitéz Jánoshoz intézett.⁵²

A sikertelenség okai

Magyarországon mindegyik középkori alapítású egyetem rövid életű volt, a kudarc okainak feltárása – a kevés adat birtokában – szintén nem nélkülözi a feltételezéseket. A pécsi egyetem esetében élhetünk azzal a lehetőséggel, hogy összevetjük a közel egykorú alapítások körülményeivel és további sorsával.

⁵⁰ GABRIEL 1969. 42–46.

⁵¹ MÉSZÁROS 1981. 102–103.

⁵² A leveleket közli és elemzi: FRANK 1967.

*A pécsi egyetem a 14. század közepi közép-európai alapítások tükrében*⁵³

		Prága (1348)	Krakkó (1364)	Bécs (1365)	Pécs (1367)
alapító	herceg (+), király (++) császár (+++)	+++	++	+	++
	pápa (+)	+	+	+	+
egyházi támogatás	érsek	+	-	-	-
	püspök	-	+	+	+
	korábbi előzmények	+	+	+	+
világi tá- mogatás	királyi alapítólevél	+	+	+	-
	királyi adomány	+	+	+	-
	város	-	-	+	-
finan- szírozás (tanárok)	herceg (+), király (++) császár (+++)	+++	++	+	-
	egyház (érsek, püspök)	-	-	-	+
karok száma	alapításkor	4	3	3	2
	teológiai kar létesítése	1348	1397	1384	-
működés helyszíne	uralkodói rezidencia	+	+	+	-
	érseki (++) püspöki (+) székhely	++	+	-	+
	autonómiával rendelkező városi közösség	+	+	+	-
az alapítás utáni visszaesés, illetve a működés vége		folyamatos, a 15. század első felében visszaesés	1370 körül megszűnés	1370-es évek végén hanyatlás	1395 előtt megszűnés
újraalapítás ideje		megerősítés 1437	1397, 1400	1384	[1923]

A négy közép-európai egyetem közül a prágai alapítása⁵⁴ eltér a másik hárométól, és nemcsak azért, mert másfél évtizeddel megelőzi őket. Alapítója a német-római császár, IV. Károly (1346–1378) volt, aki birodalma központját kívánta megerősíteni. Ez a folyamat már a püspökség érseki rangra emelésével megindult, és az érsekké előlépett prágai püspök is komoly támogatója lett az egyetemalapításnak. Kivételes helyzetet eredményezett az a rendkívül jó személyes kapcsolat, amely VI. Kelemen pápa (1342–1352) és a császár között fennállt, mivel a pápa a császár egykori tanára volt. Bizonyosan ennek köszönhető, hogy a pápa a teológiai kar működésére is azonnal engedélyt adott. A császár távolabbi célja volt, hogy az egyetem befolyását kiterjessze mind a birodalmon belül

⁵³ Lásd FONT 2015. 20.; FONT 2017.

⁵⁴ HARASZTI SZABÓ 2016. 12–14.

Ausztria felé, mind a birodalmon kívül, szomszédjai felé.⁵⁵ A császárnak vejevel, Habsburg (IV.) Rudolfal (1358–1365) számos konfliktusa akadt, ami többek között azt is eredményezte, hogy a császár mindent megtett a bécsi egyetem alapításának megakadályozására. De fellépett a krakkói egyetem létesítése ellen is, amelynek szervezéséhez III. Kázmér lengyel király (1333–1370) már 1351-ben hozzákezdett.⁵⁶ Arról nincs tudomásunk, hogy IV. Károly a pécsi egyetem létesítése ellen is fellépett volna. Lehet, hogy erre Lajos király aktivitásának hiánya miatt nem került sor, vagy a pécsi egyetemen nem látott konkurenciát.

Az alapítás folyamatát dokumentumok jelzik. Prága négy karból álló egyetemét VI. Kelemen 1347. február 26-i oklevele hagyta jóvá, IV. Károly az 1348 tavaszi országgyűlés után fogalmazta meg alapítólevelét, majd 1349. január 19-i diploma összefoglalta az előző kettő tartalmát, illetve kiterjesztette az egyetem polgárainak jogát mindenkire, aki az egyetemen tartózkodott. A krakkói egyetem esetében ismerjük a lengyel király V. Orbán pápához (1362–1370) intézett folyamodványát, amely 1363. április 6-án kelt. A pápa tájékozódás céljából jelentést kért a gnieznói érsektől 1363. október 15-én. A lengyel király alapítólevele 1364. május 12-én íródott, ezt követte a pápai megerősítés 1364. szeptember 1-jén. Az osztrák herceg egyetemalapítási szándékáról⁵⁷ egy 1364. szeptember 12-i pápai oklevél tájékoztat, amelyben a pápa a hercegi privilégium rögzítését kérte. 1365. március 12-én Rudolf herceg a maga és két testvére nevében bocsátotta ki a kért dokumentumot, Bécs városa számára német nyelven is. A megerősítő pápai bulla 1365. június 18-án kelt, amelyet július 19-én egy újabb követett a bécsi egyetem tanárainak és diákjainak javadalmairól. Az egyetemi oktatás megindulásában komplikációkat okozott az alapító, Rudolf herceg 1365. július 27-i halála, illetve az, hogy Bécs ekkor még nem volt püspöki székhely. Az *artes* és a jogi oktatás megindulása azonban adatolható.

Pápához intézett királyi folyamodvány a pécsi egyetem esetében is íródott, erre utal a pápai alapító bulla. A pápának a következő napon, 1367. szeptember 2-án kelt levele arra figyelmeztette Lajos királyt, hogy járuljon hozzá az egyetemi oktatás finanszírozásához. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar alapítás esetében hiányzott (nem elveszett!) az a királyi biztosíték, amely az egyetem működését garantálta volna. Ennek fényében kivételes pápai bizalomnak tűnik az 1367. szeptember 1-jei engedély. Ez egyrészt – talán – az Anjouk és a Szentszék közötti hagyományos kapcsolatnak köszönhető; másrészt – talán – meggyőzték a pápát a jelenlévő padovai notabilitások, és a Magyarországról éppen visszaérkező Radolphus de Castello. Garancia lehetett a magyar viszonylatban tekintélyes püspöki jövedelem és Vilmos diplomáciai működéséből származó tapasztalat. Más megközelítésben pedig nem hagyható figyelmen kívül Lajos király érdektelensége: nem ragaszkodott a királyi székhelyen történő alapításhoz, mintha nem látta volna, hogy az egyetem feladata „segítőket és tanácsadókat nevelni a király számára”, ahogy a másik három uralkodó különböző módon, de lényegében ugyanezt megfogalmazta. Lajos lengyel királyként ugyanilyen közömbös maradt a gondokkal küzdő krakkói egyetem irányában is.

⁵⁵ SZÉKELY 1967. 155.

⁵⁶ KELÉNYI 2016. 46.

⁵⁷ UIBLEIN 1999. 34–38.; Tüskés 2008.

Az egyetemalapítás sehol nem ment zökkenőmentesen, és néhány évtized múlva mindenütt bekövetkezett egy visszaesés. Krakkó és Bécs esetében egyértelműen az anyagi gondok miatt, amelyet egy újjáalapításnak is nevezhető újjászervezés követett. 1384. február 20-i pápai bulla engedélyezte Bécsben a teológiai fakultás létesítését, az osztrák herceg, II. Albert pedig jelentős adománnyal járult hozzá a további működéshez; valamint új egyetemi *statutum* szabályozta az oktatás és a hallgatói kötelezettségek rendjét.⁵⁸ A krakkói egyetem az 1370-es években gyakorlatilag megszűnt. Az újjáalapítást erősítette, hogy az 1397. január 11-i pápai bulla engedélyezte a teológia oktatását, miután az 1390-es években Jagelló Ulászló és Hedvig királynő kérvényezték. Hedvig 1399. évi halálakor az egyetem céljaira hagyta ékszerait, Ulászló pedig 1400. július 22-én új alapítólevelet bocsátott ki.⁵⁹ Mind a bécsi, mind a krakkói egyetem számára növekvő diáklétszámot és vonzáskörük bővülését jelentette a prágai egyetem visszaesése, amely Husz János működése és az 1409. évi reformok (a cseh nemzetnek a többi fölé helyezése) nyomán bekövetkezett.⁶⁰

Az első óbudai egyetem szervezése Bécs és Krakkó újjáalapításával esik egybe. Mindkét egyetem a korábbi előzményekre építve kapott új támogatást: a pápai engedély a négy kar működését biztosította. A 14. század végén megszorodott a teológiai fakultások engedélyezése, amelyben tükröződött az a szándék, hogy ellensúlyozza a francia dominanciát a teológia oktatásában. A bécsi és a krakkói egyetem jelentős uralkodói támogatást is kapott. Az uralkodói szándék Luxemburg Zsigmond esetében is igazolható, de nyilvánvaló, hogy nem kívánt a pécsi előzményekre építeni. Erre elegendő ok volt a pécsi püspökkel való konfliktusa, illetve az Anjou-kori tradíciók – más téren is megnyilvánuló – háttérbe szorítása. Jó döntésnek tűnt a királyi központhoz közeli helyszín kijelölése, de Óbuda mint központ nem állítható egy sorba sem Bécs, sem Krakkó jelentőségével. Viszont a finanszírozás tekintetében Zsigmond nem tett többet, mint Nagy Lajos: csakis az egyházi javadalmakon keresztül kívánta biztosítani az egyetem működését. A második óbudai alapításnál egyértelműen kiderült Zsigmond presztízstörekvése. A konstanzi zsinaton Párizs 13, Orleans, Heidelberg és Bécs 8–8, Prága és London 6–6, Bologna, Erfurt és Krakkó 5–5, a nagy múltú Oxford pedig csak 3 professzorral képviseltette magát.⁶¹ A frissen alapított Óbuda képviselete (7 professzor) aránytalan és erősen túlzó, nyilván nem az egyetem, hanem a német-római király presztízisének szólt, és csak a zsinat miatt volt szüksége Zsigmondnak az óbudai professzori karra. Az egyetem kancellárja 1418-ban már Bécsben tevékenykedett, és új kancellár kinevezéséről nincs tudomásunk. Mindkét óbudai alapítás közös problémájának tartja Mályusz Elemér, hogy maga a település alkalmatlan volt erre a célra.⁶²

A pozsonyi egyetem alapításakor véleményünk szerint a pécsi előzmények nem kerültek szóba. A pápai engedélyt kieszköző pécsi püspök, Janus Pannonius nem említette, a pápai engedély pedig nem jelölt meg helyszínt. 1465 és 1467 között született meg a döntés, hogy az új intézmény helyszíne Pozsony lesz. A helyszín több szempontból meglepő: nem királyi és nem is püspöki székhely, kétségtelen tény, hogy társaskáptalanja igen régi,

⁵⁸ UIBLEIN 1999. 53.

⁵⁹ KELÉNYI 2016. 48–49. A diákokról lásd HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2017.

⁶⁰ HARASZTI SZABÓ 2016. 19–20.

⁶¹ DOMONKOS 1967. 23.

⁶² MÁLYUSZ 1984. 24.

a nyugati határszélen fekvő város nemcsak autonómiával rendelkező település és az ország egyik leggazdagabb városa, de a nyugati kereskedelem fontos szereplője. A pozsonyi egyetem alapításához közeli időben számos egyetem jött létre: Nantes (1461), Mainz (1476), Trier (1473), Uppsala (1477), Koppenhága (1478), Glasgow (1450), Aberdeen (1494). Mindegyik távoli helyszín Pozsonyhoz képest, nagyon különbözőek az alapítás indítékai és körülményei. Az utolsó négy eset és a pozsonyi alapítás közös vonása, hogy mindegyik az európai civilizáció „peremén” létesült.

Egyetemalapítások a középkori Magyarországon

Egyetem	Alapítás éve	Alapító uralkodó	Az egyetem kancellárja	Karok száma	Ismert tanárok	Ismert diákok	Megszűnés ideje
Pécs	1367	Nagy Lajos	Koppenbachi Vilmos Alsáni Bálint	2	7	8	1390 körül
Óbuda (1)	1395	Zsigmond	Órévi Lukács	4?	2	-	1397? legkésőbb 1403
Óbuda (2)	1410	Zsigmond	Gelderni Lambert	4	9	2	1418? legkésőbb 1420
Pozsony	1467	Mátyás	Vitéz János (Schomberg György)	4	9	5	1472

A középkori magyarországi egyetemek mindegyike rövid életű volt. A működés időtartama egyedül Pozsony esetében állapítható meg viszonylag pontosan (öt év), ennél alig hosszabb az óbudai fennállása, maximálisan nyolc–nyolc év, de az első alapítás lehet, hogy két évnél tovább nem állt fenn. A pécsi egyetem két évtizedes fennállása tűnik a leghosszabb élettartamú alapításnak.

A magyarországi egyetemek gyors megszűnésének okait keresve a három esetnek közös vonása, hogy az uralkodó nem támogatta az egyetem működését, hanem egy-egy egyházi intézmény javainak felhasználására épített. Az egyházi javadalmak másutt is a finanszírozás bázisát adták,⁶³ de kiegészült – legalább alkalmanként – jelentős uralkodói adományokkal. A magyar királyok számára az egyetem nem jelentett többet, mint uralkodói presztízszük növelését; valóban motiváltak az egyetem kancellárjai voltak. A kudarc mindegyikének közös vonása, hogy a *studium generale* az egyetem kancellárja és az uralkodó közötti konfliktusnak esett áldozatul; kivétel a második óbudai alapítás, ahol erről nem tudunk. Hiányzott továbbá az a városi közeg, amely a helyszínt vonzóvá tette volna, hiszen a középkori egyetemek lényegéhez tartozott a *peregrináció*, azaz a fennmaradáshoz nemcsak magyarországi diákok jelenlétére lett volna szükség. A magyar diákok részéről a külföldi egyetemekre való beiratkozás célja a világ megismerése volt, egy hazai egyetemre

63 DOMONKOS 1995. 5.

nem is biztos, hogy beiratkoztak volna.⁶⁴ Az új alapítások a változó helyszínek miatt sem építettek (építhettek) az előzményekre, ami szintén stabilitás ellen hatott.

Figyelembe kell vennünk a városok jogi státuszát is. Prága, Bécs, Krakkó mindegyike autonóm városi jogokkal rendelkező település volt. Bónis György a pécsi egyetem megszűnése kapcsán megjegyezte, hogy „*Pécsett nem állott izmos és áldozatkész polgárság az egyetem mögött*”.⁶⁵ Ez csak részben igaz. Pécs az ország városai között a legfontosabbak közé tartozott,⁶⁶ de mégiscsak földesúri város volt, amely nem rendelkezett autonómiával. Emiatt aligha nyilatkozhatott volna a püspöktől független módon az egyetem kérdésében. Óbuda a 14. század közepétől a királyné városa volt, azaz ugyancsak nem szabad királyi város. Talán erre építi Domonkos László azt a véleményét, mely szerint Mária királyné valamilyen támogató szerepet tölthetett be az első óbudai egyetem alapításában.⁶⁷ Pécestől és Óbudától eltérően Pozsony szabad királyi város volt, ez magyarázza Vitéz János levelét, amelyet a város polgáraihoz intézett.

Végül az a tény sem hanyagolható el, hogy elérhetőbbek lettek a közelebbi egyetemek: Prága, Krakkó, Bécs és a többi német alapítás is. A szomszédos országok egyetemeinek elérhetőségét jelzi, hogy ezeket a mezővárosokból származó diákok is látogatták már a 15. században. Megfigyelhető, hogy a külföldön tanulók többsége csak az alsóbb fokozatokat szerezte meg, nem fordított hosszú időt tanulmányaira. Jogi tanulmányokra kevéssé volt szükség, hiszen a magyarországi igazságszolgáltatásban az ítélmestereknek jutott nagy szerep, ők pedig a gyakorlatból szerezték tudásukat. Az ítélmestereknek a magyarországi gyakorlatot, a szokásjogot kellett kitűnően ismerni – ezt el lehetett sajátítani egyetemi végzettség nélkül is. A szokásjog összefoglalója, Werbőczy jogi ismereteit szintén ítélmesterként szerezte.

Prága, Bécs és Krakkó egyetemein tanuló (ismert) diákok száma⁶⁸

Periódus	Prága		Krakkó	Bécs
1351–1400	1360–1369	4	1	532
	1370–1379	48		
	1380–1389	71		
	1390–1400	40		
1401–1450	1401–1409	48	679	2543
	1410–1419	22		
	1419-től	14		
1451–1500			2570	2355
1501–1525			1223	1161
Összesen:		247	4475	6591

⁶⁴ MAMÜL II. 294. (KUBINYI András)

⁶⁵ BÓNIS 1968. 26.

⁶⁶ PETROVICS 2015. 252.

⁶⁷ DOMONKOS 1995. 3.

⁶⁸ A számadatok a legújabb kutatási eredményeket tükrözik, lásd TÜSKÉS 2008. 12–13.; HARASZTI SZABÓ 2016. 26–27.; KELÉNYI 2016. 61–63., 123.

Az adatok különbözősége a nagyon eltérő forrásadottságokból következik: a prágai anyag nagyon kevés, Krakkóban az újraalapítástól ismerjük a beiratkozás adatait. Szögi László feltételezi, hogy a prágai magyar diákok létszáma a fentiek öt-hatszorosa is lehetett.⁶⁹ Ahogy a magyar egyetemek hallgatóinak létszáma is bizonyára meghaladta a táblázatunkban felsoroltakat, de esetükben még tanulmányaik időtartamát sem ismerjük. A három közeli egyetem magyar hallgatóinak száma azt mutatja, hogy sem a Zsigmond-, sem a Mátyás-kori alapítások nem okoztak csökkenést: a 15. században és a 16. század elején Bécsben, Prágában és Krakkóban tovább növekedett az ott tanuló magyar diákok száma.⁷⁰

Az uralkodók környezetében folyamatosan találunk a teológia és a kánonjog magas szintű ismeretével rendelkezőket. Az elit tagjai között megjelenő külföldiek már ennek a tudásnak birtokában voltak, ismereteiket az uralkodó „készen kapta”, azaz magyarországi egyetem hiányában is biztosítva volt a királyi udvar számára szükséges magas szintű ismerettel rendelkezők köre. Emellett a magyarországi káptalani és rendi oktatás magas színvonalú volt, a tudományos fokozatszerzésre azonban nem adott lehetőséget.

KÉPJEGYZÉK

1. kép (https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Urban_V.gif) [2017.09.04.]
2. kép FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011. 26.
3. kép Thuróczi-krónika (<https://goo.gl/emiphY>) [2017.09.04.]
4. kép (<https://goo.gl/snEjde>) [2017.09.04.]
5. kép (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4d/IX.Bonifac.jpg>) [2017.09.04.]
6. kép (https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Johannes_XXIII_Gegenpapst.jpg) [2017.09.04.]
7. kép Thuróczi-krónika (<https://goo.gl/SGi7L3>) [2017.09.04.]
8. kép (https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Paul_II.JPG) [2017.09.04.]
9. kép (<https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:VitezJanos.jpg>) [2017.09.04.]

FORRÁSOK

- BUCK 2010 *Chronik des Konstanzer Konzils 1414–1418 von Ulrich Richental.* Hrsg. von BUCK, Thomas Martin. Jan Thorbecke, Ostfildern 2010. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, Band 41.)

⁶⁹ SzöGI 2011. 18.

⁷⁰ SzöGI 2011. 18.

- HARASZTI–KELÉNYI –SZÖGI 2017 HARASZTI Szabó Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525. II. (Adattár)* Budapest, 2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- PÉCS 1000 *Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962).* Főszerk. MÁRFI Attila. Szerk. NAGY Imre Gábor – KÖVECS Ferenc. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1996.
- PETROVICH–TIMKOVICS 1993 *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Hungariae.* Ed. PETROVICH, Ede – TIMKOVICS, Pál. Budapest, 1993.
- SUDÁR 2012 *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás.* Szerk. SUDÁR Balázs. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2012. (Források Pécs történetéből 4.)
- SZÖGI 1995 *Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae 1367–1777. Régi magyar egyetemek emlékezete. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez (1367–1777).* Ed. SZÖGI László. Budapest, ELTE, 1995.

IRODALOM

- BARTA 1937 BARTA István: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 2.* Budapest, 1937. 97–118.
- BÉKEFI 1909 BÉKEFI Remig: *A Pécsi Egyetem.* Budapest, 1909.
- BÓNIS 1968 BÓNIS György: A Capella regia és a pécsi egyetemalapítás. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 21–26. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.)
- BÓNIS 1971 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori Magyarországon.* Budapest, 1971.
- BUCK 2016 BUCK, Thomas Martin: Die Konstanzer Konzilschronik Ulrich Richentals. In: *Handbuch Chroniken des Mittelalters.* Hrsg. WOLF, Gerhard – OTT, Norbert H. Berlin–Boston 2016. 447–481.
- C. TÓTH 2016 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók.* Budapest, 2016.
- CSIZMADIA 1967 *Jubileumi tanulmányok a Pécsi Egyetem történetéből.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967.

- DOMONKOS 1967 DOMONKOS, László S.: The History of the Sigismundean Foundation of the University of Óbuda (Hungary). In: *Studium generale; studies offered to Astrik L. Gabriel*. Ed. DOMONKOS, L. S. – SCHNEIDER, R. J. Notre Dame, 1967. 3–32. (Texts and Studies in the History of Medieval Education XI.)
- DOMONKOS 1995 DOMONKOS László: Az óbudai egyetem. In: *Tanulmányok az óbudai egyetem történetéből 1395–1995*. Budapest, 1995. 3–17.
- DOMONKOS 1997 DOMONKOS, László: The Founding (1395) and Refounding (1410) of the University of Óbuda. In: *Universitas Budensis 1395–1995*. Ed. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest, 1997. 19–34.
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája*. I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet 1996.
- ENGEL 1998 ENGEL Pál: Zsigmond kora. In: ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998. 123–190.
- FEDELES 2009 Fedeles Tamás: Studium Generale Quinqueecclesiense. In: *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor századai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 557–572.
- FEDELES 2011a FEDELES Tamás: A középkori pécsi egyetem. In: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Szerk. FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra. Pécs, 2011. 14–31.
- FEDELES 2011b FEDELES Tamás: *Eztán Pécs tűnik szemünkbe...* Pécs, 2011.
- FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011 *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Szerk. FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra. Pécs, 2011.
- FONT 2002 FONT Márta: A középkori pécsi egyetem. *Jelenkor*, 45. (2002):5. 473–479.
- FONT 2015 FONT Márta: A középkori pécsi egyetem. Történeti összefoglalás. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, Középkori Egyetem Alapítvány, 2015. 11–20.
- FONT 2017 FONT Márta: A magyar felsőoktatás születése: 650 éve alapították a pécsi egyetemet. *Jogtörténeti Szemle*, 2017 [Sajtó alatt]
- FRANK 1967 FRANK, Isnard W.: Das Gutachten eines Wiener Dominikaners für die Universität Preßburg aus dem Jahre 1467. *Zeitschrift für Ostforschung*, 16. (1967) 418–439.
- GABRIEL 1969 GABRIEL, Astrik L.: *The Medieval Universities of Pécs and Pozsony*. Frankfurt am Main, 1969.

- G. SÁNDOR 1994 G. SÁNDOR Mária: A pécsi középkori egyetem címerköve. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dél-Dunántúlon 1000–1541*. [Kiállítás-katalógus] Budapest, 1994.
- G. SÁNDOR 1999 G. SÁNDOR Mária: *A pécsi püspökvár. Régészet és épületkutatás*. Budapest–München 1999. (ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees 22.)
- G. SÁNDOR 2010 G. SÁNDOR Mária: Pécs – Fünfkirchen. Az első magyar egyetem (1367) ásatása és épületkutatása. In: *Pécsi Szemle*, (2010):ősz 13–25.
- G. SÁNDOR–
METZING–
SCHÖNERNÉ 2015 G. SÁNDOR Mária – METZING Ferenc – SCHÖNERNÉ PUSZTAI Ilona: A püspökvár feltárásának és helyreállításának története. In: *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. FONT Márta. Pécs, Középkori Egyetem Alapítvány, 2015. 21–44.
- HARASZTI SZABÓ
2016 HARASZTI SZABÓ Péter: Magyarországi diákok a Prágai Egyetemen a középkorban. In: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*. I. Budapest, 2016. 9–42. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- KATUS 2014 KATUS László: *Európa története a középkorban*. Pécs, 2014.
- KELÉNYI 2016 KELÉNYI Borbála: Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban. In: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*. I. Budapest, 2016. 43–87. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- KLANICZAY 1984 KLANICZAY Tibor: Egyetem és politika a magyar középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, 1984. 35–44. (Memoria saeculorum Hungariae 4.)
- KLANICZAY 1990 KLANICZAY Tibor: Egyetem Magyarországon Mátyás korában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94. (1990):5–6. 575–612.
- KOLLER 1801 KOLLER, Josephus: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. t. V. Pozsony–Pest, 1801.
- KONDOR 2017 KONDOR, Márta: *The Ginger Fox's Two Crowns. Central Administration and Government in Sigismund of Luxembourg's Realms 1410–1419*. Budapest, 2017. [Kézirat]
- KOSZTA 2015 KOSZTA László: Pécs története a püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 21–172.
- KUBINYI 1998 KUBINYI András: A kultúra Mátyás korában. In: ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998. 268–274.
- KUBINYI 2008 KUBINYI, András: *Matthias Rex*. Budapest, 2008.

- MADAS 2002 MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Debrecen, 2002.
- MAMÜL *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. I–XIII. Főszerk. KÖSZEGHY Péter. Budapest, 2003–2012.
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér: Középkori egyházi értelmiségünk társadalmi alapjai. (A budai egyetem történetéhez). In: *Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. Székely György. Budapest, 1984. 7–33. (Memoria saeculorum Hungariae 4.)
- MÉSZÁROS 1981 MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777*. Budapest, 1981.
- PÉCS TÖRTÉNETE *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015.
- PETROVICH 1967 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71 (1967):3. 290–296.
- PETROVICH 1968 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 89–108. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.)
- PETROVICS 2005 PETROVICS István: A középkori pécsi egyetem és alapítója. *Aetas*, 20. (2005):4. 29–39.
- PETROVICS 2015 PETROVICS István: Pécs története a 14. század közepétől 1526-ig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 173–288.
- REBRO 1968 REBRO, Karol: Johannes Gattus, az Academia Istropolitana professzora. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. 109–114. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.)
- SZÁNTÓ 1984 SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. I. Budapest, Ecclesia, 1984.
- SZÉKELY 1967 SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemek létesítésének összefüggésében. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967* (1968) 155–174.
- SZÉKELY 1995 SZÉKELY György: A középkori magyar egyetemekről II. Az óbudai egyetem. In: *Tanulmányok az óbudai egyetem történetéből 1395–1995*. Budapest, 1995. 19–25.
- SZÉKELY 1997 Székely György: Universitätskanzler im Ungarn des 14.–15. Jahrhunderts. In: *Universitas Budensis 1395–1995*. Ed. Szögi, László – Varga, Júlia. Budapest, 1997. 35–50.

- SZÖGI 2011 SzÖGI László: Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai. *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, (2011) 14–40.
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen, 1365–1526*. Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)
- UIBLEIN 1999 UIBLEIN, Paul: *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen*. Wien, 1999.
- VARGA 2009 VARGA Szabolcs: *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában 1526–1686*. Pécs, 2009.
- VERGER 2013 VERGER, Jacques: *Les universités au Moyen Age*. Presses Universitaires de France „Quadrige”, 2013.

**The Hope of Success and the Background of the Failure:
Establishing Universities in medieval Hungary**

by Márta Font

(summary)

The study focuses on the circumstances of establishing of medieval Hungarian universities and analyses the problems of their short period of activity. The author applied many different points of view for the comparing first Hungarian university with the contemporary foundations in the neighbour countries. The author followed the comparative method also in the case of later founded Hungarian universities and made own conclusions. The latest research results on the field of history of universities were also used in the study.

Petrovics István

Temesvári és „bánsági” diákok a középkori európai egyetemeken

A régió: a Duna–Tisza–Maros köz a középkorban

A Duna–Tisza–Maros köz (újkori elnevezéssel: Bánság, illetve Bánát), vagyis az a régió, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és az erdélyi havasok határolnak, s amelynek a területe hozzávetőleg 28 500 km², a középkorban, pontosabban a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban, a Magyar Királyság részét képezte. Ez a vidék földrajzi szempontból két élesen elkülönülő részre bomlik: terjedelmesebb része a Nagyalföldhöz tartozó termékeny síkság (Temesköz), keleti fele azonban zord, erdős hegyvidék (mai román nevén: Banatul Montan).¹ Napjainkban már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a Duna–Tisza–Maros köz a terület egykori urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – illetve, ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna–Tisza–Maros közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része. A csanádi püspökség létrejöttének időpontja, területi kiterjedtsége az írott források alapján különösebb nehézség nélkül megállapítható.² Sokkal több problémát okoz annak tisztázása, hogy mikorra tehető az egyházmegye középszintű igazgatási egységeinek, a főesperességeknek, illetve a püspökség területére eső világi igazgatási egységeknek, a vármegyéknek a kialakulása.

A szóban forgó régiót magában foglaló egyházmegye főesperesei a 13. század első felétől fogva a Csanád városában álló, Szent György oltalmát élvező székeskáptalan tagjai között foglaltak helyet. Az említett székeskáptalan kiadványai, valamint az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék alapján megállapítható, hogy a 14. század elején a csanádi püspökség területén a következő főesperességek léteztek: csanádi (székesegyházi), marosontúli, aradi, temesi, kevei (1329-től torontáli), krassói, sebesi. Ezeknek a főesperességeknek egy része már a 13. század végétől adatolt (marosontúli: 1285, aradi: 1288, kevei: 1288, krassói: 1285), másik részük azonban csak a 14. első felében bukkan fel (csanádi: 1333, temesi: 1322, torontáli: 1329, sebesi: 1334). Az első említések évszámai már önmagukban jelzik:

1 ENGEL 1992; BLAZOVICH László: Bánát. In: KMTL 78.; ŢEICU 1998; ACHIM 2000; BLAZOVICH 2000. 351–364.; PETROVICS 2008. 21–30. Lásd még CSÁNKI 1890–1913. I. 688–717., 757–788., II. 1–130.; ÁMTF I. 163–188., 835–878., III. 305–321., 469–498.

2 JUHÁSZ 1930–1947; KRISTÓ 1988a. 459–470.; UDVARDY József – LOTZ Antal: Csanádi püspökség. In: KMTL 146.; PETROVICS 2008. 26. Lásd még KOSZTA 2000; PETROVICS 2013. 240–244.

a csanádi püspökség főesperességeinek kialakulását anakronisztikus dolog Szent István korára tenni.³

A vármegyéket illetően nem egy kutató annak a véleménynek adott hangot, hogy Ajtony egykori szállásterületén Szent István korában eleve több vármegye megszervezésével kell számolnunk, sőt Györffy György Torontál kivételével a Duna–Tisza–Maros közben található valamennyi megyének a kialakulását Szent István korára tette. Ezen megyék közé nemcsak Kevét, Krassót és Temest sorolom, hanem Csanádot és Aradot is, hiszen ezeknek egy része a Maros déli partján terült el. Ezzel szemben megfogalmazódott egy, újabban Kristó Gyula által képviselt nézet is, amely szerint a Maros-vidék urának hajdani szállásterületén Szent István uralkodása alatt csupán egy megye, a hatalmas méretű Csanád megszervezésére került sor, ám ez a megye legkésőbb a 12. század végére több kisebb megyére bomlott. Kétségtelenül e nézet mellett szól az a körülmény, hogy Arad, Krassó és Temes megye vonatkozásában az első adat, amely várszervezetre (várakra vagy várföldekre, esetleg várhoz tartozó falvakra) utal, 1177-ből származik. Keve várát (*urbs Keve*) pedig egy 1072-re datálható eseménnyel kapcsolatosan említi írott forrás, ami igen valószínűvé teszi, hogy várszerkezete, illetve megyéje már a 11. század második felére kiformalódott. Elsőként tehát valószínűleg Keve szakadt ki Csanád vármegyéből, amelyet aztán az államszervezet délkelet és kelet felé terjeszkedésével Arad, Temes, majd Krassó követett. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amely meglehetősen későre, a 14. század első harmadára tehető. Ennek a megyének az első említése egyébként 1326-ból való.⁴

A Duna–Tisza–Maros közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének pontos vagy megközelítőleg pontos dátuma sem ismert. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülményből fakadóan arra a kérdésre sem lehet választ adni, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Ami viszont bizonyossággal állítható: a 14. század harmadik évtizedétől a Duna–Tisza–Maros közben a következő megyékkel számolhatunk: Keve, Krassó, Temes és Torontál, továbbá Csanád és Arad megye Marostól délre eső része.

A szóban forgó régiót az oszmán törökök 1716–1718 között lezajlott kiűzését követően Temesi bánság (*banatus Temesiensis*, *Temescher Banat*) néven határőrvidékké szervezte a bécsi udvar, ezért ezt a vidéket a 18. század elejétől – német nyelvi elnevezéséből adódóan – magyarul Bánátnak is nevezték (német, román, szerb: Banat). Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a középkorban nem létezett olyan politikai képződmény, amit Temesi Bánságnak neveztek, dacára annak, hogy a Magyar Királyság déli határvidékén valóban ott találjuk a 12–13. század során kialakult különkormányzati egységeknek számító bánságok láncolatát, amelyet Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Ozora, Só, Macsó, Barancs, Kucsó és Szörény alkotott.⁵ Az általam vizsgált régió szempontjából a Déli-Kárpátoknak a Dunával érintkező szakaszán a 13. század elején IV. Béla által alapított, majd a későbbiek során 1335-ben I. Károly, illetve 1427-ben Zsigmond által újjászervezett Szörényi bánóság bír különös jelentőséggel. A Szörényi bánóság eredetileg Olténiát foglalta magában, ám hamarosan a Temes felső folyása mentén, valamint a Hátszeg vidékén levő román határőrterületekre is kiterjedt. A hátszegi tartomány azonban még 1276-ban levált

³ VMO I/1. 145–160.; KRISTÓ 1988a. 459–470.; PETROVICS 2008. 26–30. Lásd még ŢEICU 2007.

⁴ GYÖRFFY 1977. 209.; ÁMTF I. 163–188., 835–878., III. 305–321., 469–498.; KRISTÓ 1988a. 459–470.; PETROVICS 2008. 28–29.

⁵ PETROVICS 2008. 21., 23.

a Szörényi bánáságról, s magyar várnagy vezetésével önálló román kerületté alakult. A Szörényi bánóság maradék területe pedig azzal, hogy I. Lajos király 1369-ben formálisan elismerte a havasalföldi vajda szörényi báni címét, véglegesen kettévált. A Temes felső folyása mentén levő *kiváltságolt* román kerületek ettől kezdve egyértelműen a Magyar Királysághoz tartoztak, s lényegében két megye területén feküdtek. Temes megyéhez, amelynek területe a 15. századra jelentősen megnövekedett, öt kerület tartozott: a karánsebesi, a lugosi, a miháldi, az almási (halmasi) és a komjáti, míg a 16. század elejére megyeként megszűnő Krassóhoz a borzafői, a krassófői (kövesdi) és illyédi kerületek kapcsolódtak. Az ún. „oláh” kerületek kiváltságai ellenére a szörényi bánok és a temesi ispánok igen gyakran beavatkoztak ezen *districtusok* ügyeibe, mégpedig teljesen törvényes úton. Ez részben a szörényi bánok bírói jogkörrel összekapcsolódott katonai méltóságával, részben pedig a temesi ispánok hatalmának erőteljes gyarapodásával magyarázható. Az 1335 és 1435 közötti 100 évből csupán 34-ben töltötték be a szörényi báni méltóságot. Az üresedés időszakában a bánóság birtokait leginkább Temesvárhoz kapcsolva kormányozták, és – érdekes módon – a bán hivatalát üresedéskor is számon tartották az ország bárói méltóságai között.⁶

A szóban forgó régió legfontosabb megyéje a minden bizonnyal a 12. században kialakult Temes volt, amely a 14. század 20-as, illetőleg 30-as éveiben már nemesi megyeként áll előttünk. Mind a királyi, mind pedig a nemesi megyének Temesvár volt a központja. Az oklevelek egyértelműen bizonyítják: a temesi ispán tisztsége mindvégig összekapcsolódott Temesvár királyi vár birtoklásával, amelynek várnagya rendszerint a nemesi megye alispánja volt. Temes megye eredeti határai az 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzék segítségével állapíthatók meg, tudniillik az abban szereplő temesi főesperesség területe egybeesett Temes megye területével. Temes megye területe azonban a 15. századra nagymértékben megnövekedett: a terjeszkedés elsősorban keleti és déli irányban volt jelentős, hiszen a megye határai ekkor elérték a történelmi Erdélyt, illetve az Al-Duna vonalát.⁷

A város. Temesvár a középkorban

A Duna–Tisza–Maros köz legjelentősebb vára és városa a 14. század eleje és a 16. század közepe közötti időszakban Temesvár volt. A Bega-parti város a 12. század közepén bukkant fel először az írott forrásokban: Idríszí, a szicíliai földrajztudós – aki ugyan „csak” közvetett információkkal rendelkezett Magyarországról – az általa készített beszámolóban virágzó településnek írta le Temesvárt. A város fejlődésében akkor következett be jelentős fordulat, amikor az oligarchák – elsősorban Csák Máté – hadai által szorongatott I. Károly király 1315-ben ide helyezte az udvarát. Temesvár azonban királyi rezidenciaként nem rendelkezett előnyös földrajzi fekvéssel, s ezért I. Károly 1323-ban, az utolsó tartományúr, Baboníc János legyőzése után Visegrádra költöztette a székhelyét. Ez kétségtelenül hátrányosan érintette Temesvár további fejlődését. Újabb változást az hozott, hogy Károly utóda, I. (Nagy) Lajos király, a 14. század 60-as éveiben igen aktív balkáni politikát foly-

6 MAKKAJ László: Szörényi bánóság. In: KMTL 657.; ENGEL 1996. I. 32–34.; PETROVICS 2008. 21–23.

7 CSÁNKI 1890–1913. II. 3–92.; VMO I/1. 145–146., 148–149., 151–153., 156–160.; ENGEL 1996. I. 441–442.; PETROVICS 2008. 27–28., 115–121.

tatott, s ez jelentősen megnövelte Temesvár stratégiai fontosságát, illetve a temesi ispán szerepét.⁸

Lajosnak 1365-ben sikerült elfoglalnia a bulgáriai Vidint, Sztracimir János bolgár cár székhelyét, s Magyarországhoz csatolta azt. A meghódított észak-bulgáriai területet kezdetben a Lackfiak igazgatták kapitányi címmel, ám 1366 őszén két, majd 1368-tól egy bán, Himfi Benedek joghatósága alatt Vidint és kerületét bánsággá szervezte I. Lajos. Nemcsak Vidin és az annak közelében levő bolgár várak, valamint a szörényi bánság egykori erősségei tartoztak a bolgár bán alá, hanem a bánsággal szomszédos, annak védelmet nyújtó magyarországi várak is. Ezek között Temesvár volt a legfontosabb. A fenti berendezkedés azonban átmenetinek bizonyult, hisz a „bolgár bánság” 1369-ben megszűnt. Ezt követően a király a bolgár bán megnövelt hatáskörét a temesi ispánra ruházta, aki így egyike lett az ország legfontosabb méltóságainak.⁹ A Duna–Tisza–Maros közben Temesvár központtal a 14. század 70-es éveitől egy tartomány kezdett kifermődni, amelynek kulcsfigurája a mindenkorai temesi ispán volt. Különösen jól kitapintható ennek a folyamatnak az előrehaladása Luxemburgi Zsigmond regnálása alatt.

Zsigmond uralkodásának kezdetén a Horváti-lázadás nyomta rá a bélyegét Temesvár, illetve a tágabb értelemben vett régió történetére. Tagadhatatlan, hogy a II. (Kis) Károly ellen 1386. február 7-én elkövetett merénylet, illetve az uralkodó hamarosan bekövetkezett halála után kirobbant polgárháború eseményei túlnyomórészt a királyság délnyugati részéhez (Baranya, Valkó megye, Szlavónia, Dalmácia) kötődnek, ám az általam vizsgált térségben is komoly fejlemények mentek végbe. Okleveles adatok tájékoztatnak arról, hogy Losonczy László és Losonczy István szörényi bánok Temesváron, illetve a Temes megyei Berekszónál győzték le a lázadók Horváti János és testvére, László, valamint a kereszties Palisnai János vezette seregét, amelyben románok és szlávok is jelentős számban harcoltak, s a felkelők egy tekintélyes részét kiűzték a Duna–Tisza–Maros középből (1386 ősz). A Temesköz végleges pacifikálása azonban csak akkor következett be, amikor ifjabb Garai Miklós macsói bán hadai is megjelentek a régióban, s győzelmet arattak Dán fia László és Mihály, valamint Jánki László csapatai felett. Ezt követően nyomulhatott be a macsói és a szörényi bánok serege a Szerémségbe, ahol Cserög (ma: Čerević, Szerbia) mellett legyőzték Horváti Jánost.¹⁰

Roppant valószínű, hogy maga Temesvár városa is komoly károkat szenvedett a Horvátiakkal való hadakozás során. Lackfi István nádor 1389. február 19-én kelt okleveléből kiderül, hogy Szemlekházi Bertalan temesvári háza a Horváti és a Losonczy testvérek közti összecsapás során leégett. Az sem kizárt, hogy Temesvár egyetlen név szerint ismert középkori bírójának, Posztós Mihálynak a háza is ekkor vált a tűz martalékává.¹¹

A Temesközben folyó harcok lezárulásával a régió legfontosabb várai Zsigmond, illetve híveinek kezére kerültek. Ezek a következők: Temesvár, Becse, Érsomlyó, Zsidóvár, Sebes, Miháld és Orsova.¹²

⁸ PETROVICS 1999; PETROVICS 2008. 31–114.

⁹ KRISTÓ 1988b. 152–160.; ENGEL 1996. I. 34–35.; PETROVICS 2008. 101.

¹⁰ PETROVICS 2007.

¹¹ TEMES 165–172. Az oklevél tartalmi kivonatát lásd ZSO I. 933. sz. regesztá. Posztós Mihályra lásd PETROVICS 2008. 60–64.

¹² ENGEL 1996. I. 275., 309., 367–368., 383., 407–408., 441–442., 467.

Néhány évvel később már nem belső, hanem külső ellenség fenyegette a Duna–Tisza–Maros közt. A Balkán politikai szétagoltságát rendkívül ügyesen kihasználó oszmán-törökök ugyanis 1389-ben a Rigómezőn megvívott csatában legyőzték a szerbeket, akik kénytelenek voltak elismerni országukban a török fennhatóságot. Ez viszont azt jelentette, hogy az Oszmán Birodalom a Magyar Királyság közvetlen szomszédja lett. Ettől az időtől, pontosabban 1390-től fogva állandósultak a Szerbiával határos déli vidékeken, többek között az egykori Krassó, Keve, Temes és Torontál megyék területén a Szerbiából zsákmányszerzés céljából indított, hatalmas pusztítást okozó török becsapások. Ezekben az akciókban alapvetően a balkáni területekre telepített török megszálló csapatok vettek részt, amelyekhez azonban szép számmal csatlakoztak szerbek is. Zsigmond királynak egy 1390-ben kiadott oklevele egyenesen azt állítja, hogy a „gonosz szakadár szerbek” cseles ravaszsággal szövetkeztek a törökökkel, s aztán együttesen dúlták embertelen vadsággal „miként a kút mélyéből előtörő mérhetetlen sokaságú sáskák” az országot. A kétségtelen pusztítás ellenére a túlnyomórészt irreguláris és nem kimondottan nagy létszámú fosztogató csapatok felett kezdetben többször diadalmaskodtak a macsói és szörényi bánok, illetve a temesi ispánok vezette magyar seregek. Mivel az Al-Duna mentén elhelyezkedő erősségek ekkor még nem alkottak egységes határvédelmi övezetet, ezért a határvédelem feladata ebben a régióban elsősorban az említett tisztségviselők irányította mozgó alakulatokra hárult.

A török elleni fellépés azonban nem merült ki a védekezésben. Zsigmond és bárói ugyanis már 1389 őszén, valamint az azt követő években is többször vezettek támadó jellegű hadjáratokat Szerbiába. Ez egyértelműen arra utal, hogy Zsigmond a kezdetektől fogva komolyan vette a török veszélyt, bár annak igazi természetét valószínűleg nem ismerte fel.

Zsigmond először az Al-Duna jobb partján kialakított magyar határövezet kiszélesítésére gondolt. A magyar király Csesztin és Boracs várakat ugyan még 1389 őszén, a rigómezei csatát követően elfoglalta a szerbektől, továbbá Sárói László temesi ispán, valamint Perényi Miklós szörényi bán csapatai 1390-ben a branicsevői kerületben szintén diadalmaskodtak a törökök felett, ám ezek a sikerek csak átmeneti jellegűnek bizonyultak. Ne feledjük ugyanis, hogy még 1389 őszén a törökök kezére került a szerbiai Galambóc, s hamarosan a Duna másik partján levő Orsova is. A magyarok számára sikert csupán az jelentett, hogy havasalföldi segítséggel 1395 nyarán el tudták foglalni a Duna bal partján fekvő Kisnikápoly várát. Ezzel fontos hídfőálláshoz jutottak, hiszen a középkori bolgár főváros, Tirnovo 1393. évi eleste után Bulgáriában is a szultán lett az úr.

Zsigmond 1396-ban döntő lépésre szánta el magát: gondos diplomáciai és katonai előkészítés után jelentős külföldi katonai segítséget is igénybe véve támadó hadjáratot próbált meg egyszer és mindenkorra kiszorítani a törököt Európából. A kereszties had azonban a bulgáriai Nikápoly mellett megsemmisítő vereséget szenvedett.¹³

Temesvár fejlődése szempontjából az igazi problémát az jelentette, hogy a nikápolyi csatavesztés, azaz 1396 után a Duna–Tisza–Maros közben állandósultak a pusztító oszmán betörések, aminek következtében megszűnt a normális polgári élet lehetősége. Temesvár végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiindulópontja. A fentiekből fakadóan Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta a temesi ispán, illetve alispán tevékenysége, akik székhelyüket a

¹³ HÓVÁRI 1998. 578–582.; PÁLOSFALVI 2005. 50–58.

városban tartották. A városi önkormányzat szempontjából különösen hátrányosnak tekinthető az a helyzet, hogy a 14. század harmadik harmadában a bolgár bánsággal kapcsolatos fejlemények, majd a század végétől a török fenyegetés miatt a korábbiakhoz képest számottevő módon megnőtt a temesi ispán hatásköre. Ez jól kitapintható 1404 és 1426 között, amikor Ozorai Pipo, illetve 1441 és 1446 között, amikor Hunyadi János és Újlaki Miklós állt Temes megye élén.¹⁴ Ugyancsak Temesvár szolgált az Alsó-részek főkapitányának rezidenciájául, hiszen ezt a – valószínűleg 1478-ban – létrehozott tisztséget szintén a temesi ispán töltötte be, akinek jogköre a délvidéki megyéken kívül az Al-Duna és a Száva menti bánságokra (Szörény, Nándorfehérvár, Szabács, Szrebernik) is kiterjedt. II. Ulászló 1498. évi decretumának 34. cikkelye szerint Temesvár főharmincadhely volt, s a 15. századi adatok szerint sókamara is működött a Bega-parti városban. Temesvár lakóinak számára elsősorban a város 1552. évi török kézre kerülése után keletkezett oszmán kútfők segítségével következtethetünk. Az 1554. évi defter adatai szerint a Bega-parti város lakóinak száma 4000 körül mozgott, s a többséget ekkor még a magyarok alkották.¹⁵

A Duna–Tisza–Maros köz legjelentősebb városai, Temesvár (ma: Timișoara, Románia), Csanád (ma: Cenad, Románia) és Lippa (ma: Lipova, Románia) jóval az 1526. évi tragikus kimenetelű mohácsi csata után, az 1551–1552. évi török hadjárat során estek el, hozzávetőleg egy évtizeddel azt követően, hogy Pécs és Szeged az oszmánok kezére került. Az általam vizsgált régió szempontjából az 1526 és 1552 közötti időszak egyik érdekes fejleménye volt, hogy Szapolyai János 1529. július 29-én kelt kiváltságlevelében a királyi szabad városok közé emelte Lippát, Buda jogát adományozva a településnek. Lippa ezt kedvező földrajzi fekvésének, addig elért fejlettségi szintjének, de leginkább annak köszönhette, hogy a mohácsi csata után az ország keleti felébe szorult János királynak is megfelelő székhelyre volt szüksége. Ez a körülmény egyértelműen felértékelte Lippa helyzetét.¹⁶

A fenti áttekintést összegezve leszögezhető: a Duna–Tisza–Maros közben az önálló Magyar Királyság bukását megelőzően egyetlen királyi szabad város sem volt. A helyzet csak 1526 után, egészen pontosan 1529-ben változott meg, amikor János király jóvoltából Lippa bekerült a fent említett városok csoportjába. A tágabb értelemben vett régióból Lippán kívül még Szegednek sikerült bejutni a széles körű autonómiával rendelkező királyi szabad városok közé. Tény továbbá, hogy a Duna–Tisza–Maros közben 78 ún. központi hely található. Ez azt jelzi, hogy noha a legfejlettebb várostípusra nem akad példa ebben a régióban a középkor során, azért a vizsgált terület nem szűkölködött városfunkciót ellátó településekben. Az említett 78 központi hely közül 34 (43%) Temes megye területén fektött, amely a Duna–Tisza–Maros köz legnépesebb és legnagyobb népsűrűségű megyéje volt. Feltűnő, hogy a Kubinyi András által kidolgozott, összesen 8 kategóriát tartalmazó rendszer I. és IV. csoportjába a vizsgált régió egyetlen települése sem sorolható. A II. kategóriába egyedül Temesvár, a III. csoportba Lippa, a püspöki székhelyként jelentős szerepet játszó Csanád, továbbá a román *districtus* székhelyének és a szörényi bán ítélkezé-

¹⁴ PETROVICS 2006. 79., 82–83.

¹⁵ PETROVICS 2008. 114.

¹⁶ PETROVICS 2001. 389–400.; PETROVICS 2005a. 131., 138., 153.; PETROVICS 2009b.

si helyének számító (Karán)Sebes vehető fel. A fennmaradt 74 központi hely az V–VIII. kategóriákban foglal helyet.¹⁷

Egyetemjárás

A Duna–Tisza–Maros köz (későbbi szóhasználat: Bánság vagy Bánát), illetve Temesvár középkori történelmének jellegzetességeit és fordulópontjait felvillantva, figyelmünket immár az egyetemjárás néhány speciális kérdésére, valamint azokra a diákokra fordíthatjuk, akik a szóban forgó településről és régióból útra kelve külföldön folytatták tanulmányaikat. Jóllehet Magyarországon már 1367-ben megnyitotta kapuit az első egyetem, nem maradt fenn arra vonatkozó adat, hogy a rövid életű pécsi *studium generale*-n temesvári, illetve a környező vidékről származó diák tanult volna. Ugyanez mondható el az 1395-ben alapított (majd 1410-ben újraindított) óbudai egyetemről, továbbá az 1465-ben létrehozott, de működését csak két évvel később megkezdő pozsonyi *Academia Istropolitana*-ról.¹⁸ Mivel mindhárom említett hazai középkori felsőoktatási intézmény kérészetének bizonyult, bárki, aki akkor Magyarországon egyetemi tanulmányokat kívánt folytatni, külföldre ment.

A magyarországi diákok külföldi egyetemjárásával (*peregrináció*) lényegében a 19. század második felétől foglalkozik erőteljesebben a hazai kutatás.¹⁹ Protestáns egyháztörténészek ugyanis ekkor kezdték el kigyűjteni a magyarországi tanulóokra vonatkozó adatokat a német egyetemek anyakönyveiből. A 19. század két utolsó évtizedében és a 20. század elején számos külföldi egyetem matrikulája jelent meg nyomtatásban, ami további lendületet adott a magyar kutatók munkájának.²⁰ Az említett időszakban bocsájtotta útjára Ábel Jenő (1858–1889) a *Magyarországi tanulók külföldön* című könyvsorozatot. Ebben, 1890 és 1902 között, négy kötet is napvilágot látott. Mokos Gyula a jénai egyetemi anyakönyvekből (1548–1883) gyűjtötte ki a magyar diákokat (I. kötet), Schrauf Károly (Karl Schrauf) pedig két kötetben (1377–1450, illetve 1453–1630 vonatkozásában) a bécsi matrikulákból (II. és IV. kötet). Schrauf 1893-ban a krakkói magyar tanulók háza (*Bursa Hungarorum*) 1493 és 1558 közti lakóiról is publikált egy forráskiadványt (III. kötet).

Az Ábel Jenő által elindított, de torzóban maradt vállalkozás mellett figyelmet érdemel a nem mindennapi életutat bejárta, Bukarestben született, de Pécsen elhunyt Veress Endre történész (1868–1953) *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium* című sorozata, amelynek keretében Veress először a padovai egyetemen 1264–1864 kö-

¹⁷ A rendszer legrészletesebb leírását lásd KUBINYI 2000. 7–95. A Kubinyi által felállított kategóriák: I. Elsőrendű (főbb) városok; II. Másodrendű városok; III. Kisebbségi városok, valamint jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok; IV. Középső városfunkciót ellátó mezővárosok; V. Részleges városfunkciójú mezővárosok; VI. Átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak; VII. Jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak; VIII. Hiányos adatú, besorolhatatlan központi helyek. A Duna–Tisza–Maros köz központi helyeire lásd PETROVICS 2016. 90–93.

¹⁸ Egyedül az 1411-ben a bécsi egyetemen felbukkanó Temesvári Miklóssal (Nicolaus de Themeswar) kapcsolatosan merült fel, hogy korábban az óbudai egyetemen tanult. Vö. TS 303.; Tüskés 83. Lásd még a jelen tanulmány adattári részét.

¹⁹ A magyarországi diákok külföldi egyetemjárásával kapcsolatos hazai kutatás bibliográfiájára és részletes áttekintésére lásd SZABÓ 2014. 134–137.

²⁰ Pl. MUW, AC.

zött tanult magyarok vaskos adattárát tette közzé. Ezt a munkát további kötetek követték, amelyek az egyéb itáliai felsőoktatási intézményekben megfordult magyar hallgatók adatait tartalmazták.²¹

Az egyetemjárással kapcsolatos kutatásokban a két világháború közötti periódusban, valamint az 1945 utáni években bekövetkezett visszaesést a 20. század végén a politikai rendszerváltás körüli években újabb fellendülés követte. Ez a szegedi József Attila Tudományegyetemen létrejött „régí magyaros” műhely, személy szerint Keszérű Bálint és tanítványai érdeme. Az alapvetően irodalomtörténezszekekből álló műhely tagjai elsősorban a kora újkorral foglalkoztak, s a résztvevők tevékenysége révén az egyetemjáráshoz köthető vizsgálatokban a kultúrtörténeti megközelítés vált dominánssá.²²

A szegeditől lényegesen különböző módszerrel dolgozott Tonk Sándor kolozsvári történész (1947–2003), aki 1979-ben mintaszerű adattárát és feldolgozást tett közzé az „erdélyiek” középkori egyetemjárásáról. Tonk gyűjtése elsősorban kiadott anyagokon alapult, s időben 1520-ig, a magyar egyetemjárás általa felfedezett nagy töréspontjáig terjedt.

A munka folytatása 1992-ben jelent meg, s az 1521 és 1700 közötti „erdélyi” peregrináció adattárát tartalmazza, amit Tonk Sándor Szabó Miklóssal közösen készített el. A Tonk által indított jelentős vállalkozás következő kötete az 1701–1849 közötti időszakot tárta fel, s 1998-ban látott napvilágot Szabó Miklós és Szögi László tollából. Az 1849 és 1919 közötti időszakot feldolgozó, 2014-ben megjelent kötet Szabó Miklós, Szögi László és Simon Zsolt munkája. A személyek, és nem intézmények szerint csoportosított, több ezer peregrinus adatait tartalmazó kötetekben már tetten érhető a statisztikai szemlélet fontosságának felismerése.²³

A következő nagy vállalkozás, amely ugyan nem a Mohács előtti időszakra, hanem az újkorra koncentrál, az 1990-es években vette kezdetét. Vezetője az 1984 és 1990 között az ELTE Levéltárát igazgató Szögi László, aki 1995 és 2013 között az Egyetemi Könyvtár főigazgatója és a Levéltár igazgatója volt. A történész-levéltáros Szögi László által elindított munka rövid időn belül a magyar egyetemjárás nagyszabású alapkutatói projektjévé vált, amely a különböző európai egyetemeken az 1526 és 1918 közötti években tanult magyarországi diákok teljes adattárának összeállítását tűzte ki célul. Szögi és munkatársai az egyes kötetekben – Tonk Sándorral ellentétben – nem személyenként, hanem intézményenként csoportosították a hallgatókat, ami egyértelműen utal a mélyben húzódó folyamatok fontosságának hangsúlyozására. Ugyanakkor az általuk létrehozott, kiadott és kiadatlan forrásokra épülő hatalmas méretű egységes adatbázis jelentős szerepet biztosít a statisztikai vizsgálódásoknak.²⁴

Időközben Szögi László a magyarországi diákok középkori egyetemjárásáról is elindított egy külön, háromkötetesre tervezett sorozatot. Ennek első részeként került kiadásra 2008-ban Tüskés Annának a bécsi egyetem 1365 és 1526 közötti anyagát tartalmazó kötete, amely pótolta a korábbi gyűjtések, köztük Fraknoi Vilmos és Schrauf Károly munkáinak hiányait.²⁵ Az ehhez időrendben szorosan illeszkedő könyv Kissné Bognár Krisztina

²¹ VE.

²² SZABÓ 2014. 136.

²³ SZABÓ 2014. 136–137.

²⁴ SZABÓ 2014. 137–144.

²⁵ FV; TÜSKÉS.

tollából már négy évvel korábban megjelent.²⁶ A *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789* című kötet azonban a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* elnevezést viselő sorozatban látott napvilágot. E két kötet révén a számunkra különösen fontos bécsi peregrináció középkori és kora újkori története ma már modern munkák révén is tanulmányozható. Szerencsére az eredeti sorozat hamarosan folytatódott. Második darabja 2016-ban, illetve 2017-ben jelent meg, s a prágai, valamint a krakkói egyetem középkori magyar vonatkozású anyagát tartalmazza. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

A magyarországi szempontból ugyancsak kiemelkedő jelentőségű krakkói egyetem anyakönyve még a 19. század második felében jelent meg nyomtatásban. Ez a rendkívül hasznos munka a krakkói egyetemen 1400 és 1551 között tanult diákok névjegyzékét tartalmazza.²⁷ A szóban forgó mű azonban napjainkban már nem felel meg a kutatás támasztotta elvárásoknak, ráadásul eredetileg index sem készült hozzá. A felmerült hiányosságokat szünteti meg a Krakkói Jagelló Könyvtárban található középkori kódexek közelmúltban megjelent modern kiadása, amely két részre bontva közli a hallgatók jegyzékét. Az első rész a *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508* címet viseli, míg a másik *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551* elnevezéssel került kiadásra.²⁸ A fenti munkát szerencsésen kiegészíti Schrauf Károlynak még 1893-ban megjelent könyve, amely a krakkói magyar tanulók házának lakóit veszi számba.²⁹ A *Bursa Hungarorum*-ot a 15. század második felében alapították, s 1476-tól a Bracka utcában található, az egyetem által erre a célra vásárolt épületben. A bursza, amelynek saját szabályzata volt, elsősorban a diákok lakóhelyéül szolgált, de oktatási feladatokat is ellátott. A mohácsi csatát követően jelentősen csökkent a Krakkóban tanuló magyar diákok száma, ami a bursza működésére is rányomta a bélyegét. Az egyre nehezebb helyzetbe kerülő intézményt 1558-ban zárták be véglegesen. Az 1493 és 1558 közötti évekből fennmaradt az itt lakó diákok névsora – ezt adta ki Schrauf Károly 1893-ban –, ami arról tájékoztat, hogy a szóban forgó időszakban összesen 823 személy lakott a magyar tanulók házában. Fontos még megemlíteni a Władisław Wisłocki által a 19. század legvégén közrebocsátott, a magyar kutatás által eddig kissé mostohán kezelt, *Acta rectoralia almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab anno MCCCCLXIX* című munkát is, ami számos magyar vonatkozású adatot tartalmaz,³⁰ valamint a Joseph Muczkowski által összeállított *Statuta nec non Liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849* című kiadványt.³¹ Itt térhetünk vissza a magyarországi diákok középkori egyetemjárásáról szóló, Szögi László által indított sorozathoz. Ennek második darabja, mint fentebb már említettem, a prágai és a krakkói egyetem középkori magyar vonatkozású anyagát tartalmazza két kötetben az 1348 és 1525 közötti időszakból. Az előbbi intézmény középkori történetét Haraszi Szabó Péter, az utóbbiét Kelényi Borbála tekintette át, aki egyben a krakkói adattár összeállítója is.³²

²⁶ KBG.

²⁷ AC.

²⁸ METRYKA; METRYKA CZYLI.

²⁹ SKC.

³⁰ AR.

³¹ LPC.

³² HKSZ.

A következőkben a fenti munkákkal, illetve azok használatával kapcsolatosan kívánok néhány fontos tudnivalót hangsúlyozni. A névtani kutatások szerint Magyarországon a 15–16. században szilárdult meg a kételemű névrendszer, amelynek első tagja az ún. családnév (vezetéknév) lett.³³ A családneveknek számos forrása volt: például az apa neve, foglalkozásnév, származási hely, valamilyen külső vagy belső tulajdonság stb.³⁴ Az egyetemre beiratkozott diákokat a keresztnévük szerint regisztrálták a középkorban, amihez az esetek zömében hozzákapcsolták a származási helyüket, vagy az apa nevét, esetleg magának a személynévként vagy az apának a foglalkozását. A fontosabb települések (királyi szabad városok, jelentősebb oppidumok stb.) esetében nem okoz gondot a származási hely azonosítása, ám a kisebb helyek meghatározása már problémás.³⁵ Főleg az egykori török hódoltság vonatkozásában (ide tartozik a Duna–Tisza–Maros köz is), ahol az oszmán uralom alatt számos település elpusztult. Ezek egy része a telepítési politika révén a török kiűzése után újra benépesült, de a jövevények, akik általában valamilyen idegen etnikumhoz (német, szerb, román, szlovák stb.) tartoztak, nem minden esetben őrizték meg a település középkori magyar nevét. A helynevek a közigazgatási reformok révén, illetve a történelmi Magyarország feldarabolása következtében is változtak. Következésképpen a modern adattárak összeállítói célszerűnek látták az egyes településeket az 1913. évi állapot szerinti hivatalos magyar néven megadni, illetve a szomszédos országokban ma használt elnevezést feltüntetni.³⁶ További problémát okoz a diákok azonosításánál a magyar nevek torzult, illetve német nyelvi sajátosságoknak megfelelő feljegyzése, valamint az, ha a származási helyként nem településnevet, hanem egy nagyobb tájegység (például Erdély, Szepesség, Barcaság) latin vagy német elnevezését használták az írnokok.³⁷ Bonyodalom származik abból is, hogy ugyanaz a helynév az ország több megyéjében is előfordul, s a különböző egyetemi források ugyanazon személy esetében gyakran eltérő névváltozatokat tüntettek fel.

Schrauf Károly, Tüskés Anna és mások munkáival ellentétben, amelyek a történelmi Magyarország egészére vonatkozóan gyűjtötték össze a peregrináció résztvevőit, olyan művek is vannak, amelyek csak egy meghatározott régióhoz vagy városhoz kötődnek. Ilyen, példának okáért, Tonk Sándor munkája, amelynek címében Erdély szerepel. Megjegyzendő azonban: a szerző valójában a történelmi Transilvániánál jóval tágabb keretek között vizsgálódott. Tonk ugyanis „a Kárpátokon inneni egész országrészre” kiterjesztette a kutatásait, ami magában foglalja – többek között – az egykori Partiumot és az általunk tanulmányozott Duna–Tisza–Maros közt is.³⁸

Tonk Sándor könyvének megjelenése előtt három évvel adta közre a neves román történész, Costin Feneşan, a *Revista de Istorie*-ben a maga tanulmányát a „bánsági” diákok középkori egyetemjárásáról.³⁹ A temesvári születésű Costin Feneşan a Bánság középkori és kora újkori történetének egyik legavatottabb kutatója, aki számos könyvet, tanulmányt

³³ KUBINYI 2003.

³⁴ A foglalkozásnevekkel kapcsolatos problematika sajátos szempontból történő vizsgálatára, illetve a korábbi kutatási eredmények áttekintésére lásd GULYÁS 2008.

³⁵ TÜSKÉS 6–13.; HKSZ I. 29., 67–69.

³⁶ TÜSKÉS 6. A szomszédos országok kutatói az esetek zömében kizárólag a ma érvényben levő helyneveket használják.

³⁷ TÜSKÉS 8.; HKSZ I. 29.

³⁸ TS 6.

³⁹ FENEŞAN 1976.

és forrásközlést publikált a szóban forgó régióról.⁴⁰ Feneşan tanulmányában nemcsak a temesvári diákok egyetemlátogatását dolgozta fel, hanem igyekezett minden olyan adatot összegyűjteni, ami a tágabb értelemben vett régióból származó személyek peregrinációjára vonatkozott. Tanulmánya egy területileg jól körülhatárolt vidék, a Duna–Tisza–Maros köz (Bánság) településeit vette górcső alá, vizsgálódása pedig időben 1552-ig terjedt. A szóban forgó téma vonatkozásában – részben adatgazdagságából, részben a szerző megalapozott következtetéseiből adódóan – máig Feneşan gondosan dokumentált értekezése a leghasználhatóbb munka.⁴¹

A Bánság, illetve Temesvár sajtósági történelmi múltjából fakadóan a romániai német (szász) közélet is érdeklődést mutatott a régió és a Bega-parti város lakóinak középkori peregrinációja iránt. Ezen a ponton azonban fontos hangsúlyozni: a török kiűzése utáni helyzettel ellentétben a Duna–Tisza–Maros közben a Mohács előtti időszakban csak igen ritkán találkozunk német (szász) telepeseikkel. A Temesköz városainak és városias jellegű településeinek zöme még a 16. század elején is túlnyomórészt magyar népességű volt, ahol idegen etnikumként románokkal, szerbekkel, bolgárokkal és – jóval kisebb számban – kunokkal, illetve jászokkal számolhatunk. A középkori Magyar Királyság városfejlődésében kiemelkedő szerepet játszott „latin” és német (szász) *hospesek* csak elvétve bukkantak fel itt.⁴² Ennélfogva némileg erőltetettnek tűnik Ioan Haţeganak, a Román Tudományos Akadémia temesvári fiókintézete (Institutul de Ştiinţe Socio-Umane Titu Maiorescu al Academiei Române, filiala Timișoara) történészének vállalkozása, aki németek részvételét próbálta meg kimutatni a bánságiak középkori peregrinációjában. Cikke 1982 nyarán két részben jelent meg a *Neuer Weg* című, Bukarestben kiadott napilapban, amely a kommunista időszak legfontosabb német nyelvű romániai sajtóorgánuma volt.⁴³ Az természetesen magától értetődik, hogy a Duna–Tisza–Maros közben tevékenykedő egyházi személyek, illetve királyi tisztségviselők között szép számmal akadtak idegen származásúak is. Tudnivaló azonban, hogy őket nem tarthatjuk számon a szóban forgó régió (mező) városainak polgárai között. Az sem elhanyagolható körülmény továbbá, hogy a diákokat pusztán a (kereszt)nevük és a származási helyük alapján roppant kockázatos lenne a németek közé sorolni. Haţegannal ellentétben magam nem tartom valószínűnek Temesvári Pelbárt esetleges német eredetét, s fenntartással kezelem azt az állítását is, hogy a bécsi egyetemen tanult Ladislaus Kuntesch de Themeswar, valamint Nicolaus Sass de Karan Schebesch német származású volt.

Két évvel később, 1984-ben Gernot Nussbächer, a Brassóban dolgozó szász történész-levéltáros írt német nyelvű cikket a temesváriak középkori egyetemjárásáról.⁴⁴ Ebben az esetben sem megfelelő apparátussal ellátott tudományos, hanem ismeretterjesztő munkáról van szó, de Nussbächer egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy cikke Tonk Sándor 1979-ben megjelent könyvén alapul. Nussbächer a Bánság (Banat) legjelentősebb

40 Costin Feneşan tudományos munkásságának ismertetésére és műveinek bibliográfiájára lásd ȚEICU–GRÄF 2011. 13–36.; BOLDEA 2011.

41 Costin Feneşannak a bécsi egyetemmel kapcsolatos alapvető kutatási eredményeit – elsősorban a diákok által megszerzett tudományos fokozatok vonatkozásában – Dragoş Lucian Țigău egészítette ki néhány újabbán előkerült adattal 2010-ben megjelent tanulmányában. ȚIGĂU 2010.

42 PETROVICS 2009a.

43 HAŢEGAN 1982.

44 NUSSBÄCHER 1984.

városára, Temesvárra összpontosította mondandóját, de munkájában – az összehasonlítás kedvéért – a régió más városaival (például Csanád, Lippa, Karánsebes) kapcsolatos adatok (számok) is szerepelnek. A temesvári diákok esetében Nussbächer nem az etnikai eredetet firtatta, hanem azt vizsgálta, hogy közülük kik szereztek (például baccalaureusi, magisteri, doktori) fokozatot, s rámutatott arra is, hogy mind Bécs, mind pedig Krakkó esetében fellelhetők olyan időszakok, amikor Temesvárról egyetlen diák sem iratkozott be az ottani egyetemekre. Ezt alapvetően a török támadásokkal magyarázta, de nyilvánvaló, hogy az okok ennél összetettebbek.

Az egyetemjárással kapcsolatosan végezetül szót kell ejteni egy rendkívül sajtóságos munkáról. A magyar tudományosságban Kubinyi András hívta fel a figyelmet arra, hogy egy település városiasodottságának megállapítására – közvetlen mutatók hiányában – alkalmas lehet az adott településről egy meghatározott időszakban külföldi egyetemekre beiratkozott diákok száma. Kubinyi tehát összekapcsolta a várostörténetet a peregrináció vizsgálatával, s így próbálta meghatározni a késő középkori Magyarország városhálózatának térbeli hierarchikus rendjét. A külföldi egyetemjárás tekintetében az 1440–1514 közötti időszakot választotta ki. Kubinyi 1971-ben megjelent munkájához az addig közzétett peregrinációval kapcsolatos hazai és külföldi kiadványokat használta fel. Ezek segítségével 138 olyan magyarországi helységet talált, ahonnan az általa vizsgált periódusban legalább nyolcan iratkoztak be a bécsi és a krakkói egyetemre. Kubinyi tanulmánya az értekező részen, továbbá a térképeken és táblázatokon túlmenően egy jól használható adattárat is tartalmaz. Ez feltünteti az egyes hierarchikus szintek városait, s azt, hogy hány diák iratkozott be azokból a vizsgált időszakban külföldi egyetemre.⁴⁵ Az adatokból világosan kiderül az is, hogy a diákok közül mennyien tanultak Bécsben, illetve Krakkóban. Dacára annak, hogy időközben bebizonyosodott: egy település városiasodottságának megállapítására csakis olyan eljárás alkalmas, ami a fent említettnél jóval összetettebb, továbbá, hogy Kubinyi adatai a peregrinációval kapcsolatos újabb kiadványok révén tovább pontosíthatók, a neves várostörténész 1971-ben közzétett tanulmányának adattára továbbra is jól használható. Bizonyíték erre Kubinyi 2000-ben megjelent könyve, amiben szerző igen részletesen ismertette az ún. központi helyekkel kapcsolatos, általa kidolgozott új, komplex vizsgálati módszert, amihez felhasználta a diákokról készített korábbi adattárát. Az említett könyvben Kubinyi nemcsak bemutatta, hanem alkalmazta is az új módszert a történelmi Magyarország egy jelentős nagyságú területe, nevezetesen az Alföld és az Alföld széle vonatkozásában, amibe a Duna–Tisza–Maros köz is beleértendő.⁴⁶

Az egyetemek

Temesvárról, illetve a Duna–Tisza–Maros köz egyéb településeiről útra kelt diákokkal 1552 előtt a következő európai városok egyeteméin találkozunk: Bécs, Krakkó, Bologna, Wittenberg, Párizs, Prága és Padova. Costin Feneşan számításai szerint 173 személyről van szó – beleértve egy közelebről meg nem határozható itáliai egyetemen tanult diákot is –, akik közül az elsöprő többség, 162 fő (93,6%) a bécsi és a krakkói *studium generale*-n folytatta a tanulmányait.⁴⁷ Csupán egyetlen város, a püspöki székhely Csanád esetében

⁴⁵ KUBINYI 1971.

⁴⁶ KUBINYI 2000. 5–101.

⁴⁷ FENEŞAN 1976. 1948–1949.

mutatható ki, hogy innen származó diákok a 16. század közepe előtt a fent felsorolt valamennyi egyetemen megfordultak: Bécsben 32, Krakóban 8, Bolognában, Wittenbergben és Párizsban 2–2, Prágában és Padovában pedig 1–1 csanádi diákkal találkozunk. Ugyancsak Csanádra való az a személy, akiről nem lehet megállapítani, hogy melyik itáliai egyetemet látogatta. Mivel fontos egyházi székhelyről van szó, teljes mértékig érthető, hogy Bolognában, Padovában, Párizsban és Prágában is tanultak Csanádról való személyek. Szintén innen származott Csanádi Imre és Péter, akik a 16. század második harmadában diákoskodtak Wittenbergben,⁴⁸ bizonyítván, hogy a Maros-parti várost viszonylag gyorsan elérte a reformáció hatása.

Mivel a temesváriak és a „bánságiak” által leginkább látogatott egyetem a középkorban a bécsi és a krakkói volt, ezért érdemes az alábbiakban felidézni néhány fontos tényt ezekkel kapcsolatosan. A közép-európai régióban a 14. század derekára értek meg a feltételek egyetemek létrehozására. A legelső Prágában kezdte meg a működését, amely ekkor a Német-római Birodalom székhelye volt. Ezt IV. Károly alapította 1348-ban, mégpedig úgy, hogy a császár ehhez a lépéséhez már egy évvel korábban elnyerte VI. Kelemen pápa hozzájárulását. A 14. század 60-as éveiben további három egyetem jött létre: 1364-ben a krakkói, 1365-ben a bécsi, majd 1367-ben a pécsi. Ez utóbbi hármat nemcsak a későbbi alapítás különböztette meg a prágaitól, hanem az is, hogy csupán a prágai volt teljes, azaz négy karral – szabad művészetek, jogi, orvosi és teológiai – működő egyetem, a többiek esetében a pápa nem járult hozzá az akkor legfontosabbnak számító fakultás, a teológiai felállításához. Mindhárom egyetem V. Orbán pápasága alatt keletkezett, s mindhárom esetben az oktatási intézmény alapítólevelének kiállítása megelőzte a megerősítő pápai bulla kibocsátását. Igaz, a pécsi *studium generale* esetében erre csak következtetni tudunk, ugyanis I. (Nagy) Lajos király alapító okirata az idők során megsemmisült. Az 1367 szeptemberének elején kelt pápai oklevelek vizsgálata arra vet fényt, hogy III. (Nagy) Kázmér lengyel királyhoz és IV. Rudolf osztrák herceghez hasonlóan a magyar uralkodó is a megerősítő pápai bulla elnyerése előtt állította ki a maga alapítólevelét. Roppant szembetűnő azonban, hogy a prágai, a krakkói, valamint a bécsi egyetemmel ellentétben a pécsi nem uralkodói központban, hanem püspöki székhelyen jött létre. Az is sokatmondó, hogy a pécsi városi hatóság – legalábbis jelenlegi ismereteink szerint – nem adott ki olyan oklevelet, amelyben megígérte: tiszteletben tartja az egyetem szabályzatát és immunitását.⁴⁹ Egy ilyen okmány hiánya, illetve az a tény, hogy az egyetem fenntartása – V. Orbán minden igyekezete ellenére – a gyakorlatban Vilmos püspökre és utódjára hárult, azt bizonyítja, hogy az egyetem létrehozásában és működtetésében alapvetően nem az uralkodó és a város, hanem kimondottan Koppenbachi Vilmos, majd Alsáni Bálint játszottak szerepet.⁵⁰ Hogy I. Lajos magyar király mennyire nem viselte szíven az egyetemek sorsát, azt – Pécs mellett – Krakó esete is bizonyítja.⁵¹ Magyarország vonatkozásában a pécsi és az óbudai egyetem története figyelmeztet nyomatékosan arra, hogy a felsőfokú oktatást végző intézmények a fennállásuk során nem nélkülözheték az uralkodók jelentős anyagi támogatását. Ugyancsak erre utal a bécsi és a krakkói egyetem példája, amely intézmények,

⁴⁸ FENEŞAN 1976. 1956–1958.

⁴⁹ SZÉKELY 1967. 159. Vö. PETROVICS 2010. 87. A középkori pécsi egyetemre lásd még FEDELES 2009. 557–572.; PETROVICS 2005b; PETROVICS 2015. 253–267.

⁵⁰ PETROVICS 2009c.

⁵¹ HKSZ I. 48.

a pécsi *studium generale*-hoz hasonlóan, röviddel az alapításukat követően megszűntek létezni. III. Albert osztrák herceg, illetve Hedvig lengyel királynő – I. Lajos fiatalabb lánya! – azonban teológiai karral kibővítve újjá tudta alapítani a fenti egyetemet, amelyek működéséhez jelentős anyagi forrásokat is rendelkezésre bocsátottak. A teológiai kar létrehozása, valamint a megfelelő anyagi háttér megteremtése aztán hosszú távon biztosítani tudta a bécsi és a krakkói egyetem fennállását, amelyek folyamatos működéséhez legalább ilyen fontosnak bizonyult az uralkodó, a klérus és a városi polgárság összefogása.⁵²

A bécsi egyetemen ugyan már 1368-ban feltűnt az első magyarországi diák (Johannes Tarlach de Septemcastris), de folyamatosan csak 1377-től látogatták az itteni *studium generale*-t a magyarok.⁵³ Az 1526-ig terjedő időszakban Tüskés Anna kimutatása szerint összesen 7213 magyarországi születésű hallgató tanult Bécsben. Közülük különböző – részben a fentiekben már említett – okok miatt közel kétezernek nem lehet megadni a pontos származási helyét.⁵⁴ Ez pedig a statisztikai adatok összeállítása szempontjából nem lebecsülendő problémát jelent.

A krakkói egyetemen a bécsinél néhány évvel később jelentek meg a magyar diákok.⁵⁵ Krzysztof Boroda legutóbbi számításai szerint 1400 és 1509 között az egyetem „Artes Liberales” fakultására a Magyar Királyságból 3364 hallgató iratkozott be. Mivel ezen a karon a fenti időszakban összesen 21 204 diák tanult, a magyarok a hallgatóság 15,86%-át tették ki.⁵⁶ Ez azt jelenti, hogy a 15. században a magyarok alkották a Krakkóban tanuló külföldiek legnépesebb csoportját. Ezt a legfrissebb magyar kutatások is megerősítik. Kelényi Borbála szerint 1400 és 1525 között átlagosan 17,4% volt a magyarországi diákok aránya a Visztula-parti város egyetemén. Kelényi, aki egyébként az 1400 és 1525 közötti periódusban összesen 4475 magyarországi diákot említ, azt is kimutatta, hogy a 15. század második felében a magyar egyetemisták aránya a 20%-ot is meghaladta.⁵⁷ A Krakkóban tanulókkal kapcsolatosan is komoly problémát vet fel a hallgatók származási helyének azonosítása. Az azonban vitathatatlan, hogy a legtöbb diák Észak-Magyarországról kelt útra, ami Krakkó közelségével és az itteni szász, illetve német lakosságú (bánya)városok jelenlétével magyarázható. Népszerű volt a krakkói egyetem Erdélyben is, beleértve a szászok lakta vidékeket is. Vitathatatlan azonban, hogy az erdélyi szászok közül a legtöbben Bécsben tanultak. Kelényi Borbála számításai szerint a Felvidék, azaz a mai Szlovákia területéről származó hallgatók létszáma 1558 (34,82%) volt, míg a mai Románia határain belülről 1000 diák (22,35%) ment tanulni Krakkóba. A mai Magyarország területéről származó, Krakkóban diákoskodók száma 957 (21,38%) volt. Kelényi a mai Horvátország, Szerbia és Szlovénia területéről összesen 263 (5,88%) diákot tudott kimutatni.⁵⁸

⁵² PETROVICS 2015. 267.

⁵³ TÜSKÉS 45.

⁵⁴ TÜSKÉS 8., 45.

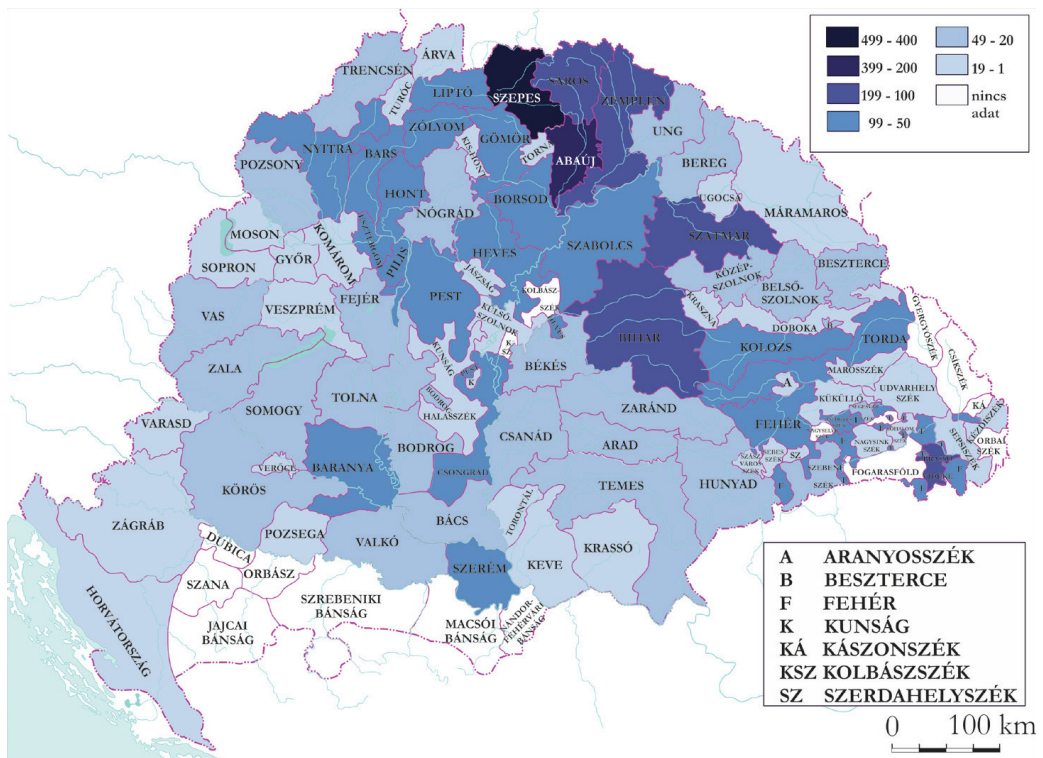
⁵⁵ Az 1400-ban újrainduló krakkói egyetem első magyarországi hallgatóit 1401-ben említik először, akik Késmárkról, illetve Pecsényédről származtak: Nicolaus Johannis de Kesmarg, Nicolaus Pyczczen Laurencii institoris de Peczczen. METRYKA I. 47.

⁵⁶ BORODA 2010. 66. Idézi: SROKA 2017.

⁵⁷ HKSZ I. 52., 61–62.

⁵⁸ HKSZ I. 66–69. Kelényi rámutatott arra is, hogy a szlovák, illetve német kutatás némi elfogultsággal közelít a témához, s a diákok származási helyének kérdésében eltérő adatok találhatóak a szakirodalomban. Vö. HKSZ 66. 182. sz. jegyzet.

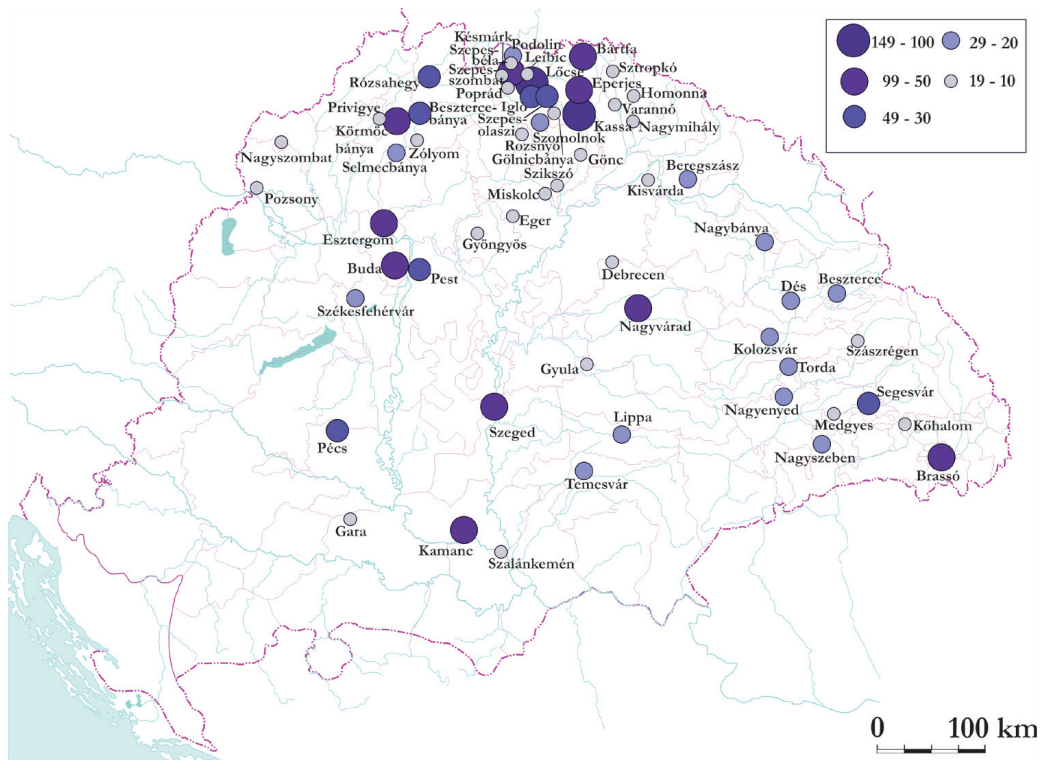
A Krakkóban tanult magyarországi hallgatók származási helyét illetően Kelényi Borbála két térképet közöl: az egyik megyék, a másik városok szerint tünteti fel a diákok származási helyét.⁵⁹ Az előbbi térképen jól látszik: a Duna–Tisza–Maros közben elhelyezkedő Keve, Krassó és Torontál megyékből nagyon kevesen tanultak a Visztula-parti városban. Kelényi kategorizálásában ez azt jelenti, hogy 1 és 19 fő között mozgott az innen beiratkoztak száma. A régió legnagyobb kiterjedésű megyéje, Temes viszont más képet mutat. Ez tudniillik már a következő kategóriába esik, amelyben 20 és 49 közé tehető a Krakkóban tanultak száma. Csanád és Arad megye, amelyeknek egy része szintén a Duna–Tisza–Maros közben helyezkedett el, ugyanehhez a kategóriához tartozik. A városokat ábrázoló térképen az általam vizsgált régióból Kelényi csupán Temesvárt és Lippát tüntette fel, mivelhogy öt csak a 10, illetve annál több diákot küldő települések érdekelték. A térképek és a számok egyértelműen jelzik: a Duna–Tisza–Maros köz nem tartozott a krakkói egyetem fő vonzáskörzetéhez.

1. térkép – A Krakkói Egyetem magyarországi hallgatói származási helyének megyénkénti eloszlása (fő)⁶⁰

59 HKSZ I. 150–151.

60 HKSZ I. 150. 14. sz. térkép.

2. térkép – A Krakkói Egyetem magyarországi hallgatói származási helyének városenkénti eloszlása (fő)⁶¹

Következtetések

Bármilyen problémás is gyakran a diákok származási helyének megállapítása, s bármely időmetszetet is vizsgáljuk a késő középkori peregrinációnak, két dolog vitathatatlan. Az egyik: a legtöbb egyetemista a legfejlettebb magyarországi város csoportot alkotó királyi szabad városok, azokon belül is a szabad királyi – más kifejezéssel élve: tárnoki – városok polgárai közül került ki.⁶² A másik: a német (szász) polgárság által lakott városokból különösen sokan keresték fel a külföldi egyetemeket. A két eltérő jellegű kategória egybeesősödik, jóllehet az előbbi a jogi helyzetre, az utóbbi pedig a lakosság etnikumára utal. Másként fogalmazva arról van szó, hogy a legtöbb királyi szabad város egyben németek (szászok) által lakott település volt. A németek (szászok) körében a bécsi egyetem volt a legnépszerűbb, de a szepesi és az erdélyi szászok közül a krakkói egyetemre is sokan iratkoztak be.

A királyi szabad városok mellett különös figyelmet érdemelnek az egyházi központok, elsősorban az érseki és püspöki városok, ahonnan szintén sokan folytattak egyetemi ta-

⁶¹ HKSZ I. 151. 15. sz. térkép.

⁶² A szabad királyi vagy más néven tárnoki városok közé az alábbi települések tartoztak: Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes és – 1481 után – Pest. A diákok számára lásd KUBINYI 1971. 74–76.; TS 68–71.; Tüskés 12–13.

nulmányokat. Közöttük klerikusok és laikusok egyaránt akadtak.⁶³ Az egyházi személyek inkább az itáliai egyetemeket preferálták, de gyakran előfordult, hogy korábban Bécsben vagy Krakkóban tanultak.⁶⁴ Az általam vizsgált régió vonatkozásában különösen érdekes a csanádi Szent György oltalma alatt álló székeskáptalan története. A 14. század dereka és a 16. század közepe közötti időszakból 243 kanonok neve ismert, akik közül 35 folytatott egyetemi tanulmányokat. Ez 14%-os egyetemjárást mutat. Az egyetemjártak 34%-a ért el valamilyen fokozatot. Az egyetemet végzetek között nemcsak prépostokat, hanem főespereseket is szép számmal találunk.⁶⁵

Az egyetem kiválasztását számos tényező befolyásolta: például a földrajzi közelség, a megélhetési költség, a nyelv (magától értetődik, hogy a magyarországi németek (szászok) körében Bécs különösen népszerű volt), de rendkívül nagy szerepet játszottak a gazdasági, elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok is. Nem véletlen, hogy a többek között a szerémi bor exportjával foglalkozó szegediek körében igen kedvelt volt a krakkói egyetem, hisz a Visztula-parti város a szerémi bor értékesítésében igen fontos célpontnak számított.⁶⁶ Ami pedig magát a bortermelő vidéket illeti, elsősorban Szerém megyéből, azon belül pedig Kamanc és Szalánkemén városokból tanultak nagyobb számban Krakkóban.

Temesvárral és a tágabb értelemben vett vidékkel, vagyis a Duna–Tisza–Maros közzel kapcsolatosan a peregrináció vonatkozásában szintén több tényezőt érdemes kiemelni. Mivel ebben a régióban a Mohács előtti időszakban nem létezett királyi szabad, valamint németek (szászok) által jelentős számban lakott város, s a területet meglehetősen korán, már a 14. század végén elérte a török hadak pusztítása, a külföldön tanuló magyarországi diákok zöme nem ebből a régióból származott. Azt is látnunk kell azonban, hogy a Duna–Tisza–Maros közben elhelyezkedő megyék között is vannak különbségek: a viszonylag nagy népsűrűségű Temes és a Maros két partján elterülő Csanád szerencsésebb helyzetben volt, mint a délebbi fekvésű Torontál, illetve az Al-Dunával érintkező Krassó és Keve megye, ahol előbb jelentkezett az oszmán betörések hatása. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az utóbbi két megyében, illetve a Temes megyei „oláh kerületekben” eleve nagyobb volt az eltérő életmód és vallás szerint élő szerbek és románok száma, ami nem mozdította elő az itteniek egyetemjárását.⁶⁷

63 TS 68–71.; TÜSKÉS 12–13. Tüskés Anna táblázatából, érthetetlen módon, kimaradt Csanád említése, ahonnan 28 diák iratkozott be e bécsi egyetemre. HKSZ I. 150–151.; KUBINYI 1971. 74–76.

64 Csak két püspöki székhelyet hozok fel példaként: Pécsét és Csanádot. Pécsre lásd FEDELES 2005; PET 57–154.; PETROVICS 2015. 194–195. Csanádra lásd JUHÁSZ 1930–1947; TÓTH 2007.

65 A csanádi székeskáptalanra lásd JUHÁSZ 1941. A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárására lásd TÓTH 2007. 47–57.

66 PETROVICS 2005a. 144–145.

67 Természetesen van példa arra is, hogy az ortodoxok közül valaki áttért a katolikus hitre, majd egyetemi tanulmányok folytatása után egyházi pályára lépett. Ilyennek tekinthető a (Karán)Sebesről származó Puklizár Mátyás, aki – testvérével, Miklóssal – a krakkói egyetemen tanult a 15. század végén, majd azt követően az aradi társaskáptalan olvasó kanonokja lett. BOLDEA 2016. 271–272. Boldea megjegyzi, hogy különösen a Duna–Tisza–Maros közben, illetve a Hunyad megyei Hátszeg (ma: Hațeg, Románia) környékén élő román elit tagjai vették fel előszeretettel a katolikus hitet. BOLDEA 2016. 273. (Ezen a ponton érdemes utalni arra, hogy Csulai Móré Fülöp pécsi püspök családja is a hátszegi román kerületből származott. Vö. PET I. 140.) Lásd még DRĂGAN 2000. 360–362. A Puklizár család vagyonosabb família lehetett. Erre utal, hogy Puklizár Mátyás (karán)sebesi háztelkét 1493-ban – helyi viszonylatban – hallatlan magas áron, 200 arany forintért adta el Fiáth Lászlónak és feleségének. PESTY 1877/78. II. 236.

Tény továbbá, hogy – az országos fejleményekkel összhangban – a Duna–Tisza–Maros közben lakók körében is a 14. század második felétől figyelhető meg a peregrináció. Ez összefügg azzal, hogy az említett időszakban alakult egyetemek székhelyein, Prágában, Bécsben és Krakkóban – az itáliai és párizsi utakhoz képest – annyira olcsó lett az ismeretszerzés, hogy szinte tömegesen keresték fel az említett városokat a magyarországi diákok, akik az ottani egyetemeken leginkább saját költségükön tanultak. Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy ezeknek a diákoknak a zöme nem kívánta a papi pályát élethivatásul választani.⁶⁸

Bár a középkori peregrinációról szóló, a közelmúltban megjelent magyar és lengyel munkák számos új információval egészítik ki, illetve helyesbítik a korábbi ismereteket, teljesen pontos adatokkal még ma sem rendelkezünk. Annak ellenére, hogy a Temesvárral és a Duna–Tisza–Maros közzel kapcsolatos, Costin Feneşan, illetve általam közölt számok inkább csak tájékoztató jellegűek, a főbb tendenciák egyértelműen megragadhatók. Világosan kirajzolódik, hogy a Duna–Tisza–Maros köz teljes területén mindössze 4 olyan város található, ahonnan tíznél többen tanultak egyetemen a középkorban. A többi, hozzávetőleg 15 helyről elmondható, hogy csupán egyedül Berekszó (Beregsăul Mare, Románia) tud „felmutatni” 5 diákot; Becskerekéről (Zrenjanin, Szerbia) négyen, Buziásról (Buziaş, Románia) és Fehértemplomról (Bela Crkva, Szerbia) ketten-ketten tanultak külföldön. A fennmaradó 10 helyről pedig településenként csupán 1 személy fordult meg idegen ország egyetemén.⁶⁹

A Duna–Tisza–Maros köz városai közül a királyi földesúri városnak számító Temesvárról keresték fel a legtöbben a külföldi egyetemet. Costin Feneşan összesen 52 diákkal számolt, akik közül 31 Bécsben, 20 Krakkóban, 1 pedig Bolognában tanult.⁷⁰ Az újonnan megjelent munkák segítségével magam összesen 61 temesvári diákot azonosítottam az 1552 előtti időszakból. Közülük 35 Bécsben, 25 Krakkóban, 1 pedig Bolognában iratkozott be egyetemre. Mivel a középkori Temesvárnak nem volt jelentős német népessége, s arra vonatkozó adat sem maradt fenn, hogy a város kereskedelmi kapcsolatban állt volna Béccsel,⁷¹ ezért némileg meglepő, hogy ilyen sokan látogatták a Bega-parti város polgárai és lakói közül a bécsi *studium generale*-t.

Bécsben igen korán (1397), Krakkóban azonban viszonylag későn (1437) jelent meg az első temesvári diák. A 25 Krakkóban tanult egyetemista közül 9 a *Bursa Hungarorum*-ban lakott. Sajnos a krakkói egyetem anyakönyve – a bécsiével ellentétében – nem adja meg a hallgató apjának foglalkozását, igaz, az utóbbi sem következetes ebben a vonatko-

⁶⁸ MÁLYUSZ 1971. 371–372.

⁶⁹ Costin Feneşan a következő településekkel számol: Papd (Bobda), Csák (Ciacova), Egres (Igriş), Lugos (Lugoj), Marzsina (Margina), Murony/Temesmurány (Murani), Kutas/Niczkyfalva (Niţchidorf), (Török)Becse (Novi Becej), (Temes)Remete (Remetea Mare), Magyarszákos (Sacoşul Mare). Közülük többnek az azonosítása problémás. Különösen nehéz Boldogasszonyfalva lokalizálása. Feneşan ezt azonosnak tartja a későbbi Gospodincivel. Véleményem szerint ez elfogadhatatlan, mivel Gospodinci a Tisza jobb partján, a dél-bácskai körzetben található. Ennél helyesebbnek tűnik a Berzava partján fekvő, Krassó megyei Boldogasszonyfalvára (ma Bersovia, Románia) gondolni. (Vö. ÁMTF III. 479.; ȚEICU 1998. 303–304.) Mivel a fenti településekről csupán 1 személy tanult egyetemen, a jelen munkában nem kívánok kitérni az azonosítás során felmerülő további kérdésekre. Megjegyzem még, hogy Feneşan 4 további, Temesközi nevű személlyel számol. Ők biztosan a Duna–Tisza–Maros közből származtak, de hogy pontosan melyik településről, az kideríthetetlen.

⁷⁰ FENEŞAN 1976. 1948., 1961–1964.

⁷¹ A temesvári polgárok kereskedelmi kapcsolataira lásd PETROVIC 2008. 65–68.

zásban. Ez a magyarázata annak, hogy a temesvári diákok között csupán egyetlen esetben állapítható meg az iparos apa foglalkozása (szabó).

Temesvár mellett Csanád és Lippa példája is bizonyítja, hogy a Duna–Tisza–Maros közben élők számára igen kedvelt volt a bécsi egyetem. Csanád esetében roppant nagy az eltérés Bécs javára (Feneşan számítása szerint Bécsben 32, Krakkóban 8 fő tanult), Lippa esetében viszont igen kiegyensúlyozott a helyzet (Bécs: 15, Krakkó: 16 fő). A régió negyedik fontos városa, Karánsebes esetében fordul meg a helyzet, ahonnan nyolcan a krakkói, öten pedig a bécsi egyetemre iratkoztak be.⁷²

A temesvári diákok közül a legnagyobb hírnévre a minden bizonnyal a Bega-parti városban született Temesvári Pelbárt tett szert. A Krakkóban 1458-ban felbukkant, 1463-ban baccalaureusi fokozatot szerzett Pelbárt egyike volt annak a 6 magyar ferences szerzetesnek, akik a Visztula-parti város egyetemén tanultak a középkorban. Bár vitatott Pelbárt ferences rendbe lépésének időpontja, roppant valószínű, hogy erre még 1458 előtt került sor, vagyis Krakkóba már ferences barátként érkezett.⁷³ Pelbárt kiváló hitszónok volt, aki – hazatértét követően – a budai Szent János-kolostorban, illetve az esztergomi rendházban élt és tanított. Az utóbbi helyen házfőnökként is tevékenykedett. Temesvári Pelbárt a középkori magyar irodalom egyetlen olyan alakjának tekinthető, akinek műveit külföldön is ismerték.

A diákok mindennapi életéről viszonylag kevés információ őrződött meg. Ebben a tekintetben talán a krakkói egyetem *Acta rectoralia* elnevezést viselő iratanyaga a legbecsebb forrás, amely a diákok kihágásaival kapcsolatos rektori vizsgálati anyagokat és a meghozott rendelkezéseket tartalmazza. Ezekből kiderül, hogy a magyar diákok igen harciasan viselkedtek a Visztula-parti városban: gyakran verekedtek a németekkel, de a lengyelekkel is. Aprószentek napján pedig – arra hivatkozva, hogy ez Magyarországon szokás – jól elpáholták társaikat. Az is előfordult, hogy a magyar diákok az előadásra világi ruhában mentek, holott ezt az egyetemi szabályok tiltották. A legtöbb probléma bizonyára a borozásból származott. A magyar diákok leginkább a Wiślna utcában található Jan Medyk-féle borozót kedvelték. Gyakran halmoztak fel adósságokat, amiket aztán nem nagyon igyekeztek rendezni. Egy alkalommal a tulajdonos, Jan Medyk megelégedte a magyar diákok tartozását, s adósainak jegyzékét kiszégezte a magyar kápolna falára. Ezt viszont a diákok letépték, és éles összeütközésbe keveredtek Medykkal, akit tettelegesen is bántalmaztak. Két magyar verekedőt név szerint is megnevezett az *Acta rectoralia* 1534-ből származó bejegyzése. Apáti Andrásról és Temesvári Mihályról van szó, akiket a városháza pincéjébe zártak. Csak akkor engedték ki őket, amikor megígérték, hogy nyugodtan fognak viselkedni, és rendezik tartozásukat Medykkal.⁷⁴ Az említett Mihály az utolsó Temesvárról származó diák, aki Krakkóban tanult. Annyit tudni még róla, hogy a *Bursa Hungarorum*-ban lakott. A fenti eset alapján joggal merül fel annak a gyanúja, hogy Mihály nem a tudományok területén vitézkedett...

Összességében elmondható: a kedvező földrajzi fekvésű, a Balkán kapujának tekinthető királyi földesúri város, Temesvár ígéretes fejlődését az oszmánok előretörése akasz-

⁷² Feneşan táblázatában fordítva szerepelnek az adatok. Itt ugyanis 8 Bécsben, 3 Krakkóban tanuló diák van feltüntetve. FENEŞAN 1976. 1948. A tanulmány adattári része viszont helyesen tartalmazza az egyetemeket és a diákok számát.

⁷³ Temesvári Pelbárt életére és munkásságára lásd SZILÁDY 1880. Lásd még PÁTROVICS 2004. 17–18.

⁷⁴ AR 3233. és 3237. sz. bejegyzések. Lásd még KOVÁCS 1964. 184–185.

totta el a 14–15. század fordulóján. Ennek ellenére Temesvár a Duna–Tisza–Maros köz legjelentősebb települése maradt 1552-ig, amikor is a régió nagy része az oszmánok uralma alá került. Gazdasági hanyatlása nem egy csapásra, hanem egy hosszabb folyamat végkifejletéeként következett be. Szemléletesen bizonyítja ezt a temesváriak egyetemjárása, ami lényegében a 14. század végén indult meg, s bizonyos törésekkel egészen a város török kézre kerüléséig tartott. A mintegy 4000 lakosú városból másfél évszázad alatt 61 személy kelt útra és tanult külföldi országok egyetemén, elsősorban a Bécsben és Krakkóban működő *studium generale*-n, amivel Temesvár előkelő helyet foglal el az országon belül is. Bár a temesvári diákok közül többen különböző tudományos fokozatot is szereztek (lásd az alábbi lista adatait), s akadt köztük olyan is, aki tanárként tevékenykedett (például Nicolaus de Themeschwar a 15. század elején Bécsben), közülük a legnagyobb hírnevet és tekintélyt Temesvári Pelbárt vívta ki.

*

Az alábbiakban közreadom a bécsi és a krakkói egyetemen 1552 előtt tanult temesvári diákok listáját. A két névsor a Szögi László által indított, fentebb ismertetett peregrinációkutatás eredményeként létrehozott egységes adatbázis részét képezi. Ennek megfelelően a projekt során kidolgozott szempontok szerint épül fel, s az abban használatos rövidítéseket használja. A névsorok megadják – egyebek között – a hallgatók származási helyét, társadalmi állását, a fakultás, illetve fakultások nevét, ahová beiratkoztak, feltűntetik tanulmányaik idejét, utalnak továbbá a korábban látogatott egyetem(ek)re, valamint a diákok által szerzett tudományos fokozatokra. Forrásmegjelölést is tartalmaznak, s ahol lehetséges, illetve indokolt, további életpályát is közölnek az egyes diákokról.

Bécsi egyetem

1397. # 548.: Stephanus de Thumeschbar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1397.4.14. forrás: SKB 19, MUW I 50; TS 329.

1405. # 746.: Johannes de Thomeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1405.10.13. Ph, fok: Ph Bacc 1409, forrás: SKB 27, 239, MUW I 71; TS 251, AFA 317, 319–320 megj: 1409. június 30-án egy év haladékot kért az előírt öltözetre és egy hónapot a karnak járó összeg befizetésére. A haladékot zálog ellenében meg is kapta.

1411. # 894.: Nicolaus de Themeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1411.10.13. Ph, 1418 J, fok: Ph Bacc 1415, Ph Lic 1418, Ph Mag 1422, J Bacc 1421, J Lic 1422, J Dr 1422, univ: Feltételezik, hogy korábban az óbudai egyetemen tanult, forrás: AFA 455; BGyM 118; FV 15, 24, 30, 33, 41; KF 90; MUW I 88; SKB 32, 121, 122–124, 167, 239; TS 302–303, megj: 1425–1457 között esztergomi éneklőkánonok érseki helynök. Meghalt 1457. július 1-én.

1415. # 1220.: Sigismundus de Thamaswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1415.4.14. forrás: SKB 41, MUW I 107; TS 326.

1428. # 2088.: Stephanus de Tumeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1428.4.14. forrás: SKB 67, MUW I 161; TS 329.

1429. # 2142.: Lucas de Themesvar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1429, forrás: FV 44; TS 281.
1436. # 2501.: Antonius Michaelis de Temseswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1436.4.14. forrás: SKB 81, MUW I 194, TS 207.
1437. # 2574.: Johannes de Themewar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1437.4.14. forrás: SKB 83, MUW I 200, TS 254.
1438. # 2677.: Michael de Themesswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1438.4.14. forrás: FV 47; MUW I 205; SKB 85; TS 295.
1442. # 2881.: Matheus de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1442.10.13. Ph, 1451 J, fok: Ph Lic 1447, Ph Mag 1451, forrás: FV 26, 30, 48; MUW I 230; SKB 93, 144; TS 288, megj: 1450-ben az Obligatoria előadója az artium facultason.
1449. # 3335.: Georgius de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1449.10.13. forrás: SKB 109, MUW I 273; TS 235.
1449. # 3404.: Stephanus de Chomaswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1449.4.14. forrás: SKB 106, MUW I 269; TS 330.
1450. # 3420.: Ambrosius Thome de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1450.4.14. forrás: SKB 110, MUW I 278, TS 200.
1450. # 3466.: Johannes Gregorii de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1450.4.14. forrás: SKB 111, MUW I 278, TS 257.
1451. # 3550.: Johanness Zegen de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1451.4.14. Ph, fok: Ph Bacc 1454, Ph Mag 1455, forrás: MUW II 6, TS 257; SKN 39, 68, FV 26 megj: 1457-ben a Tertia Alexandri előadója.
1451. # 3554.: Laurentius Wodo de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1451.4.14. Ph, fok: Ph Bacc 1455, forrás: FV 57; KJ 321–322; MUW II 6; SKN 69, 215; TS 277 megj: 1465-től 1480-ig budai mesterkanonok.
1451. # 3557.: Lucas Michaelis de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1451.4.14. forrás: MUW II 6, TS 281.
1451. # 3568.: Michael de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1451.4.14. forrás: MUW II 6, TS 296.
1452. # 3620.: Johanness Jacobi de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1452 Ph, fok: Ph Bacc 1454, Ph Mag 1455, forrás: FV 52; SKN 39, 68.
1456. # 3890.: Dionisius de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1456.4.14. forrás: FV 59; MUW II 44; SKN 97; TS 224.
1460. # 4078.: Nicolaus Somlyai de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1460.4.14. forrás: FV 61; MUW II 69; SKN 101; TS 305.
1466. # 4306.: Ladislaus Zacalus de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1466.4.14. Ph, fok: Ph Bacc 1468, forrás: KB 23, MUW II 94, TS 274,

SKN 74, 108, VE 373, PK 370, FV 65 megj: 1475. március 6-án Ferrarában artium doctor lett, majd kánonjogi tanulmányokat folytatott 1475. október 21-ig. 1509-ben egri kanonok.

1469. # 4459.: Stephanus de Temetswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1469.4.14. forrás: FV 67; MUW II 110; SKN 111; TS 331.

1471. # 4549.: Dominicus Bodo de Temeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1471.10.13. forrás: MUW II 130, TS 225.

1472. # 4659.: Michael Bedo de Themeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1472.10.13. forrás: MUW II 136, TS 297, KAP 266, KAF 201, HO I 393, 401–403 megj: Hazatérte után Zápolya Imre nádor szolgálatába állt. 1490-ben Zápolya János budai provizora, 1496-ban Pest és Külső-Szolnok vármegyében szerzett birtokot. 1497-ben nemesi címe volt és pesti polgár, 1503-ban pesti házat és mészárszéket vásárolt, 1510-ben kelt saját kezével írott végrendelete szerint bornagykereskedő.

1473. # 4732.: Michael Torsa de Temswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1473.10.13. forrás: MUW II 141, TS 298, SKN 122.

1474. # 4785.: Ladislaus Kuntesch de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1474.4.14. forrás: MUW II 144, TS 275.

1495. # 5649.: Michael Toregk de Tumbsbar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1495.4.14. forrás: FV 87, MUW II 242, TS 299, SKN 144.

1499. # 5852.: Cristophorus Pannonius de Themeswer sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1499.10.13. Ph, fok: Ph Bacc 1505, forrás: FV 91, MUW II 276, TS 222, SKN 82, 151.

1500. # 5912.: Franciscus de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1500.4.14. forrás: MUW II 281, TS 229, LPC 135 megj: Lehet, hogy azonos személy a hasonló nevű krakkói diákkal, aki 1502-ben lett baccalaureus artium.

1507. # 6286.: Laurentius de Themeswer sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1507.10.13. forrás: MUW II 348, TS 279.

1511. # 6460.: Nicolaus Sartoris de Themesbar sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1511.10.13. forrás: MUW II 383, TS 308, SKN 167 megj: Nicolaus Deneschiensis de Themesbar.

1514. # 6603.: Caspar ex Demeschber sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1514.10.13. forrás: MUW II 414, TS 232.

1524. # 7123.: Demetrius Theniesinus, sz: Temesvár (44 Timișoara Temeschwar R), tan: 1524.10.13. forrás: MUW III 39, SKN 187.⁷⁵

1534. # 52.: Demetrius Thomeswari sz: (Temesvár? 96, Timișoara R) tan. 1534.4.14. forrás: MUW 1534 S 8, Schrauf 190., megj. MNH: 1535 I.⁷⁶

⁷⁵ Tüskés.

⁷⁶ KBG 55.

Krakkói egyetem

1437. #619. Antonius Michaelis de Tymusvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1437. (1436.h) univ: Bécs 1436?, megjegyz.: Anthonius Michaelis de Perdervacher (ASUC). [ASUC I 89, MUKr I 175, TA 146, KB 14]

1437. #645. Valentinus Adalberti de Perdervacher sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1437. (1436.h) megjegyz.: Valentinus Adalberti de Tymusvar (ASUC). [ASUC I 89, MUKr I 175, TS 342]

1449. #836. Mathias de Themeswar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1449. fok: 1449 PhBacc, 1456 PhMag, megjegyz.: Matheus. Tonk szerint esetleg azonos Mathias Laurentii Hungarus-szal, aki 1447-ben iratkozott be (lásd 781. szám alatt). [LPC 41, 46-47, KP 39-40, 44, NKP 217, 220, TS 289]

1451. #881. Briccius Simonis de Themeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1451.h [ASUC I 131, MUKr I 239, TS 217]

1453. #940. Blasius Michaelis de Themesvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1453.e megjegyz.: Blasius Michaelis de Themesvard (ASUC). [ASUC I 135, MUKr I 244, TS 216]

1458. #1114. Laurentius Nicolai de Thymeschwar (Wodo, Temesvári Bodó) sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1458.e univ: Bécs 1451, tov. pálya: Temesvári Bodó Lőrinc budai mesterkanonok (1465–1480), dékán (1469)., megjegyz.: Laurentius. [ASUC I 154, MUKr I 274, TA 187, KJ 321-322, TS 277, KA BK 682, KA BPP 550]

1458. #1124. Pelbardus Ladislai de Themeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), egyhtiszt: frater Ordinis Minorum, be: 1458.e fok: 1463 PhBacc, egyet.pálya: scriptor ecclesiasticus celebris (1463), tov. pálya: Temesvári Pelbárt obszerváns ferences hitszónok. 1435/1440 körül született. Az 1479–1481-es pestisjárványban ő is megbetegedett, csodálatos gyógyulásáért 1483-ban Stellarium coronae Beatae Mariae Virginis (Hagenau, 1498) címmel Máriát dicsőítő prédikációciklust állított össze. Felváltva élt és tanított a budai Szent János-kolostorban és az esztergomi rendházban, ahol házfőnök is volt. Az egész egyházi évet átfogó prédikációit Pomerium (Hagenau, 1498–1508) gyűjtőcímen három kötetbe foglalta össze, az utolsót halála után Laskai Osvát fejezte be. 1504. január 22-én hunyt el Budán. A középkori magyar irodalom egyetlen olyan alakja, akinek műveit külföldön is ismerték., megjegyz.: Gewardus (G(i)ewart) Ladislai de Themeschwar (ASUC), Palbertus (1463). [ASUC I 153, MUKr I 272, LPC 59, KP 52–53, NKP 227, AR Nr3215, 3224, MMCS 63, TS 241, 309, MIT I 139-141, MaMüL XI 431, KB HFM 62–66]

1459. #1168. Thomas Egidii (de) Themeswersz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1459.h [ASUC I 159, MUKr I 281, TS 336]

1469. #1627. Dominicus Gerardi de Themesvar (Bodo, Temesvári Bodó) sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1469.e univ: Bécs 1471, tov. pálya: Valószínűleg Temesvári Bodó Mihály budai udvarbíró és borkereskedő nagybátyja., megjegyz.: NKP és MUKr szerint Demetrius de Themeschwar-ral azonos, aki 1471-ben szerzett fokozatot

(lásd 1720. szám alatt). [ASUC I 194, MUKr I 334, II 507, NKP 384, TA 230, TS 78, 225, KA BPP 550]

1471. #1720. Demetrius de Temeschwar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1471. fok: 1471 PhBacc, tov. pálya: Vö. Demeter salánki (Salanchk) plébános, aki 1479-ben tűnik fel, mint artium facultatis baccalarius (vö. még az adattárban 1265., 1266. és 1573. szám alatt)., megjegyz.: NKP szerint az 1469-ben beiratkozott Dominicus Gerardi de Themesvar-ral azonos (ld. 1627. szám alatt). [LPC 71, KP 61, NKP 234, 384, TS 224, DL 38°412]

1474. #1801. Lucas Pauli de Themaschphar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1474.e fok: 1477 PhBacc, megjegyz.: Lucas de Themeswar (1477). [ASUC I 216, MUKr I 370, LPC 81, KP 68, NKP 239, TS 281]

1479. #2017. Gregorius Johannis de Thumofac sz: Temesvár? (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1479. (1478.h) [ASUC I 236, MUKr I 401]

1483. #2263. Paulus Anthonii de Themesvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1483.h [ASUC I 258, MUKr I 432, TS 311]

1494. #3018. Thomas Nicolai de Themeszfaz sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), egyhm: Csanád, be: 1494.e egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. Thomas de Themesuar (RBHC). [ASUC II 30, MUKr I 520, RBHC 5, TS 338]

1495. # 3050. Michael Helye de Temeszwar (Teherekh) sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1495.e egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. Michael de Themesuar (RBHC), Michael Teherekh de Temeswar (1495). [ASUC II 36, MUKr I 529, RBHC 6, 59, TS 299]

1499. #3188. Georgius Martini de Themesvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), egyhm: Csanád, be: 1499.e fok: 1500 PhBacc, egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. Georgius de Themesuar (RBHC). [ASUC II 50, MUKr I 551, RBHC 7, LPC 128, KP 99, NKP 263, TS 239]

1499. #3197. Jacobus Luce de Themaschwaw sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1499.h [ASUC II 55, MUKr I 558, TS 245]

1499. #3210. Ladislaus Mathie de Themesvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1499.e egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Vladislaus. Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. Ladislaus de Themesuar (RBHC). [ASUC II 50, MUKr I 551, RBHC 7, TS 276]

1501. #3323. Caspar Martini de Themaswar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1501.e fok: 1502 PhBacc, egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Gaspar de Themeswar (RBHC), Caspar de Themeswar (1502). Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. [ASUC II 68, MUKr I 577, RBHC 9, LPC 135, NKP 267, TS 231]

1501. #3346. Ladislaus Thome de Themawar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1501.e megjegyz.: Ladislaus Thome de Themawar (ASUC). [ASUC II 68, MUKr I 577, TS 276]

1501. #3392. Egidius Nicolai de Temesvar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), egyhm: Csanád, be: 1502.4.18. (1501.h) egyet.pálya: a Bursa Hungarorum consiliarius (1502. téli félév). Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Bursában az évszám nem pontosan meghatározott. Egidius de Themeshwar (RBHC). [ASUC II 72, MUKr I 584, RBHC 9, 45, 50, 67, TS 226]

1502. #3396. Franciscus de Themeszwar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1502. fok: 1502 PhBacc, univ: Bécs 1500. [LPC 135, NKP 267, TA 289, TS 229]

1518. #4271. Johannes de Themawar sz: Temesvár (44 Timișoara, Temeschwar, RO), be: 1518. egyet.pálya: Szerepel a Bursa Hungarorum névsorában., megjegyz.: Joannes (RBHC). [RBHC 21, TS 271]⁷⁷

1530. Demetrius Pauli de Themeszwar⁷⁸

1533. Michael Georgy de Themeschwar⁷⁹

RÖVIDÍTÉSEK

KMTL *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál – MAKK Ferenc. Budapest, 1994.

FORRÁSOK

AC *Album studiosum universitatis Cracoviensis t. 1 (ab anno 1400 ad annum 1489), t. 2 (ab anno 1490 ad annum 1551)*. Wyd. CHMIEL, Adam – PAULI, Żegota – ULANOWSKI, Bolesław – LEWICKI, Karol. Cracoviae, 1887–1892.

AR *Acta rectoralia almae universitatis studii Cracoviensis inde ab anno MCCCCLXIX*. Editionem curavit Wladislaus WISLOCKI. I (1469–1537). Cracoviae, 1893–1897.

FV FRAKNÓI Vilmos: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*. Budapest, 1874.

HKSZ HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*. I–II. Budapest 2016–2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)

⁷⁷ HKSZ II.

⁷⁸ METRYKA CZYLI 167.; SKC 28. #713.

⁷⁹ METRYKA CZYLI 181., SKC 29. #731.

- KBG KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a Bécsi tanintézetekben*. Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.)
- LPC *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Ed. MUCZKOWSKI, Joseph. Cracoviae, 1849.
- METRYKA *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. I–II*. Wyd. GAŚSIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela przy współpracy GRZESIKA, Ryszarda. Kraków, 2004.
- METRYKA CZYLI *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*. Wyd. GAŚSIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela przy współpracy GRZESIKA, Ryszarda. Kraków 2010.
- MUW *Die Matrikel der Universität Wien*. I. Band: 1377–1450. Wien, 1956; II. Band: 1451–1518. Wien, 1967; III. Band: 1518–1579. Wien, 1971. (Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 1. Abteilung)
- SKB SCHRAUF Károly: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest 1892. (Magyarországi tanulók külföldön II.)
- SKC SCHRAUF Károly: *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis*. Budapest 1893. (Magyarországi tanulók külföldön. III.)
- SKN SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Budapest, 1902.
- TÜSKÉS Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen, 1365–1526*. Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)
- TEMES *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*. Másolta és gyűjtötte PESTY Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte ORTVAY Tivadar. I. 1183–1430. Pozsony, 1896. (Temesvármegye és Temesvárváros története IV.)
- TS TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.
- VE VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. Budapest, 1941.
- VMO *Vatikáni magyar okirattár. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia)*. Első sorozat. 1–4. Budapest, 1885–1891.
- ZSO *Zsigmondkori oklevéltár*. Összeáll. MÁLYUSZ Elemér – BORSA Iván – C. TÓTH Norbert – LAKATOS Bálint – MIKÓ Gábor – NEUMANN Tibor. I–XIII. 1951–2017.

IRODALOM

- ACHIM 2000 ACHIM, Viorel: *Banatul in Evul Mediu*. București, 2000.
- ÁMTF GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I–IV*. Budapest, 1963–1998.
- BLAZOVICH 2000 BLAZOVICH László: A Dél-Alföld képe. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk. KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc. Szeged 2000. 351–364. (Dél-alföldi Évszázadok 12.)
- BOLDEA 2011 BOLDEA, Ligia: Istoricului Costin Feneșan, omagiu la împlinirea vârstei de 65 de ani. *Analele Banatului. S. N. Arheologie–Istorie*, XIX. (2011) 9–12.
- BOLDEA 2016 BOLDEA, Ligia: Educational aspirations in the urban environment of Caransebeș by the end of the 15th century. In: *Banatica 26. – II. Istorie*. Cluj-Napoca, 2016. 269–278. (Proceedings of the International Conference Politics and Society in Central and South-Eastern Europe [13th–16th centuries], Timișoara, 29. October 2015.)
- BORODA 2010 BORODA, Krzysztof: *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym Średniowieczu*. Kraków, 2010.
- CSÁNKI 1890–1913 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V*. Budapest, 1890–1913.
- DRĂGAN 2000 DRĂGAN, Ioan: *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*. București, 2000.
- ENGEL 1992 ENGEL Pál: Város és vidéke a középkorban [Temesvár]. *História*, 14. (1992):1. 5–8.
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest, 1996.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: Pécsi kanonokok egyetemlátogatása a késő középkorban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 17. (2005):1–2. 51–82.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: Studium Generale Quinqueecclesiense. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 557–572.
- FENEȘAN 1976 FENEȘAN, Costin: Ștudenți din Banat la universitățile străine pînă la 1552. *Revista de Istorie*, 29. (1976) 1945–1965.
- GULYÁS 2008 GULYÁS László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok*, 142. (2008) 437–462.
- GYÖRFFY 1977 GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- HATĚGAN 1982 HATĚGAN, Ioan: Pelbart, Blasius, Nicolaus. Deutsche Studenten aus dem Banat an mittelalterlichen Universitäten Europas I–II. *Neuer Weg*, 34. (1982):10321., 10327.

- HÓVÁRI 1998 HÓVÁRI János: A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 578–582.
- JUHÁSZ 1930–1947 JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története, I–VII. (1030–1608)*. Makó, 1930–1947.
- JUHÁSZ 1941 JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552)*. Makó, 1941.
- KOSZTA 2000 KOSZTA László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged, 2000. 41–80.
- KOVÁCS 1964 KOVÁCS Endre: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar-lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez*. Budapest, 1964.
- KRISTÓ 1988a KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. (Nemzet és emlékezet)
- KRISTÓ 1988b KRISTÓ Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.
- KUBINYI 1971 KUBINYI András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. *Településtudományi Közlemények*, 23. (1971) 58–78.
- KUBINYI 2000 KUBINYI András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi Évszázadok 14.)
- KUBINYI 2003 KUBINYI András: Családnévadás a középkori Magyarországon. In: *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Szerk. STIRLING János. Budapest, 2003. 96–112.
- MÁLYUSZ 1971 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- NUSSBÄCHER 1984 NUSSBÄCHER, Gernot: Temeswarer Studenten im Mittelalter. *Neue Banater Zeitung*, 27. (1984):6690.
- PÁLOSFALVI 2005 PÁLOSFALVI Tamás: *Nikápolytól Mohácsig*. Budapest, 2005.
- PÁTROVICS 2004 PÁTROVICS Péter: Pelbárt Krakóban. (A magyar-lengyel kapcsolatok egy kevésbé ismert szegmenyuma). In: *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából, 1504–2004*. Szerk. BERHIDAI Piusz – KEDVES Ilona. Esztergom, 2004. 17–23.
- PESTY 1877/78 PESTY Frigyes: *A szőrényi bánság és Szőrény vármegye története, I–III*. Budapest, 1877–1878.
- PET PÉCSI Egyházmegye története I. *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBÁK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009.

- PETROVICS 1999 PETROVICS, István: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Ed. NAGY, Balázs – SEBŐK, Marcell. Budapest, 1999. 527–538.
- PETROVICS 2001 PETROVICS, István: Urban development in the Danube–Tisa–Mureş Region in the Middle Ages. *Analele Banatului. Archeologie–Istorie*, IX. (2001) 389–400.
- PETROVICS 2005a PETROVICS István: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: CSUKOVITS Enikő – LENGYEL Tünde: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Budapest, 2005. 131–158. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.)
- PETROVICS 2005b PETROVICS István: A pécsi egyetem és alapítója. *Aetas*, 20. (2005):4. 29–40.
- PETROVICS 2006 PETROVICS István: Hunyadi János és a temesi ispánság. *Turul*, 79. (2006):3–4. 79–85.
- PETROVICS 2007 PETROVICS István: A Horváti-lázadás és Pécs. In: *A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére*. Szerk. FEDELES Tamás – HORVÁTH István – KISS Gergely. Budapest, 2007. 285–293. (METEM könyvek 63.)
- PETROVICS 2008 PETROVICS István: *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*. Szeged, 2008. (Capitulum IV.)
- PETROVICS 2009a PETROVICS, István: Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. KEENE, Derek – NAGY, Balázs – SZENDE, KATALIN. Ashgate, 2009. 67–88. (Historical Urban Studies Series)
- PETROVICS 2009b PETROVICS István: Lippa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a késő középkorban. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. BESSENYEI József – DRASKÓCZY István. Budapest–Miskolc, 2009. 292–299.
- PETROVICS 2009c PETROVICS István: A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása. In: *Egyházi arcképek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk. FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 21–41. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V.)
- PETROVICS 2010 PETROVICS István: Püspöki székhely és város: Pécs a középkorban. In: *Pécs az egyháztörténet tükrében*. Szerk. ERDŐS Zoltán – KINDL Melinda. Pécs, 2010. 79–92.

- PETROVICS 2013 PETROVICS, István: The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara. *Transylvanian Review*, 22. (2013): 4. 240–252.
- PETROVICS 2015 PETROVICS István: A város története a 14. század közepétől 1526-ig. In: *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2015. 173–267., 276–288., 323–344.
- PETROVICS 2016 PETROVICS, István: Towns and central places in the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureș region in the Middle Ages. *Banatica* 26. – II. Istorie. Cluj-Napoca, 2016. 77–104. (Proceedings of the International Conference Politics and Society in Central and South-Eastern Europe [13th–16th centuries], Timișoara, 29. October 2015.)
- SROKA 2017 SROKA, Stanisław A.: Magyar professzorok a Krakkói Jagielló Egyetem „Artes Liberales” karán 1487–1526 között. In: *Emlékkötet Koszta László tiszteletére*. Szerk. FEDELES Tamás – HUNYADI Zsolt. [Megjelenés alatt]
- SZABÓ 2014 SZABÓ András Péter: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraujkorász” szemmel. *Történelmi Szemle*, LVI. (2014) 133–170.
- SZÉKELY 1967 SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetemlétesítések összefüggéseiben. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Pécs, 1967. 155–174.
- SZILÁDY 1880 SZILÁDY Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Budapest, 1880.
- TÓTH 2007 TÓTH Péter: A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a késő középkorban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 1–2. (2007) 37–58.
- ȚEICU 1998 ȚEICU, Dumitru: *Banatul montan în evul mediu*. Timișoara, 1998.
- ȚEICU 2007 ȚEICU, Dumitru: *Die Ekklesiastische Geografie des Mittelalterlichen Banats*. București, 2007.
- ȚEICU–GRÄF 2011 *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. ȚEICU, Dumitru – GRÄF, Rudolf. Cluj-Napoca, 2011.
- ȚIGĂU 2010 ȚIGĂU, Dragoș Lucian: Noi informații despre prezența bănățenilor la universitatea din Viena (secolele XIV–XVI). *Banatica*, 20/II. (2010) 49–62.

Students from Temesvár and Bánság in the medieval European Universities

by István Petrovics

(Summary)

This paper consists of five chapters. The first two deals with the medieval history of the Danube-Tisza-Mureş Interfluve (also known in the modern period as Bánság/Banat) and Temesvár (Timişoara). The author clarifies the fact that the regions urban development was different in a great extent than it was observed in other parts of the country. This was mainly due to geographical and ethnic reasons; however a decisive impact was clearly the ever growing advancement of the ottomans dated from the end of the 14th century. This even halted the development of the regions most advanced centre, the city of Temesvár. In the third chapter investigates the surroundings of Hungarian students who studied and visited universities abroad, using the latest research results on the field. In the fourth chapter, after a short introduction into the history of the medieval Hungarian universities – primarily the studium generale of Pécs – follows the overview history of the universities of Wien and Krakow, the two main destination points for the student from Temesvár and the Banat. The last chapter deals with the nature and peculiarity of the students from Temesvár and Banat, closing with a database.

Kelényi Borbála¹

A Bécsi Egyetem magyarországi diákjai a középkorban Kiegészítő adatok: karok és fokozatszerzés²

Közismert, hogy a középkorban a Bécsi Egyetemen tanult a legtöbb magyarországi diák,³ és a kutató abban a szerencsés helyzetben van, hogy – amellett, hogy a 19–20. század fordulóján már többen foglalkoztak a témával – az 1365–1526 közötti diákok névsorát Tüskés Anna a közelmúltban kiadta. A kutatónő nélkülözhetetlen munkát végzett el az összesen 7 213 tanuló adatainak szisztematikus összegyűjtésével.⁴ Munkájához felhasználta a kiadott forrásokat, ti. az egyetem anyakönyveit, az *artes* fakultás fokozatszerzőinek 1416-ig kiadott első kötetét, az orvosi kar fokozatszerzési jegyzőkönyveit, a teológiai kar fennmaradt és kiadott iratait, valamint a 19–20. század fordulóján Schrauf Károly által kiadott *natio hungarica* iratait és az általa összegyűjtött magyarországi hallgatók névsorát, továbbá Fraknói Vilmos 19. század végi adattárát.⁵ Tüskés Anna igyekezett összegyűjteni az arra vonatkozó adatokat is, hogy az egyes hallgatók milyen kart vagy karokat látogattak és ott szereztek-e fokozatot. Munkájában összesen 843 diák esetében állapította meg a fakultást.⁶ Azonban a kötet kiadása óta eltelt időben újabb adattárak láttak napvilágot, amelyek segítségével adatai bővíthetők. Míg az *artes* fakultás fokozatszerzési jegyzékai korábban csak 1416-ig voltak elérhetőek, újabban kiadták 1555-ig.⁷ A jogi kar beiratkozási és fokozatszerzési jegyzékét a közelmúltban publikálták,⁸ az orvosi kar történetét és anyagait pedig Elisabeth Tuisl dolgozta fel legutóbb.⁹ Az új kiadványok lehetővé és indokolttá teszik a Bécsi Egyetem magyarországi hallgatóinak újabb kutatását.

A Bécsi Egyetem vizsgálata abból a szempontból is kiemelkedő jelentőségű, hogy milyen karokat részesítettek előnyben a diákok, mivel mind a négy fakultás (az alapításától, 1365-től az *artes*, a jogi és az orvosi, majd az újraalapítástól, 1384-től a teológiai is) pápai engedéllyel működött.¹⁰ Az adatok abban a tekintetben különösen fontosak, hogy a magyarországi hallgatók körében második legnépszerűbb felsőoktatási intézményben,

1 A szerző az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213TKI738) munkatársa.

2 Jelen tanulmány a szerző nagyobb munkájának első összefoglalása. A munka további célja a Bécsben fokozatot szerzett magyarországi hallgatók adattárának kiadása.

3 A külföldi egyetemjárás már a 12. század végétől megindult a Magyar Királyság területéről Nyugat- és Dél-Európába. A középkorban egyetemet végzett diákok szisztematikus gyűjtését Szögi László kezdte meg, eddig mintegy 12 500 adatot rendszerezve. Jelenlegi ismereteink szerint Bécsben tanult a legtöbb hazánkfi, és számuk a krakkói diákokkal együtt a magyarországi hallgatók több mint 90%-át adja. A középkori magyarországi peregrináció előzetes eredményeit lásd SZÖGI 2011. A két egyetem adattárát lásd TÜSKÉS 2008. 45–340.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 77–471.

4 TÜSKÉS 2008. 45–340.

5 Matrikel I–III; Acta Facultatis Artium I, Acta Facultatis medicae I–III; Die Akten der Theologischen Fakultät; FRAKNÓI 1874; SCHRAUF 1892; SCHRAUF 1902.

6 TÜSKÉS 2008. 9.

7 A kiadvány csak elektronikus formában jelent meg. Acta Facultatis Artium II–IV.

8 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I–II.

9 TUISL 2014.

10 ASCHBACH I. 1865. 13–42.; KINK I. 1894. 2–12.; MÜHLBERGER 2001. 326–335.

a Krakkói Egyetemen szinte kizárólag csak a szabad művészetek karáról rendelkezünk adatokkal.¹¹

A téma részletes tárgyalása előtt érdemes összefoglalni, amit a középkorban (1526-ig) Bécsben tanuló magyarországi diákokról tudunk. Mint említettük, Tüskés Anna összesen 7 213 nevet gyűjtött össze. Szögi László 2011-es tanulmányában – 1525-ig (!) bezárólag – kicsit módosította ezt a képet, mivel 6 573 magyarországi hallgatóval számolt.¹² Jelen tanulmány szerzője a két adattárat összevetve és a legújabb forráskiadványokat is figyelembe véve 1526-ig 6 785-re teszi a Bécsben tanulók számát (1–2. grafikon).¹³

Az első magyarországi diák (*Johannes Tirlach de Septemcastris*) bécsi beiratkozásának pontos időpontja nem ismert, annyi azonban bizonyos, hogy legkésőbb 1368-ban matrikulált, ugyanis 1370-ben a Prágai Egyetemen már mint *baccalaureus Wyenensis* jelent meg.¹⁴ Ez azért is figyelemreméltó, mivel azt jelenti, hogy alig 3 évvel az intézmény megalapítása után már feltűnt az első, Magyar Királyság területéről származó hallgató. Ezt követően a következő év, amikor magyarországi hallgatók iratkoztak be a Bécsi Egyetemre, az 1377-es esztendő, ekkor azonban mindjárt 40 diák. A 14. század utolsó negyedében indult meg a magyarországi peregrináció a Bécsi Egyetemre, 1376–1400 között átlagosan évi 21,28 tanuló jelenlétével számolhatunk. Ebben az időszakban a Prágai Egyetem jelenthetett konkurenciát, amely ekkor élte virágkorát, évi átlagban 5,44 magyarországi diák jelenléte rekonstruálható,¹⁵ azonban ha figyelembe vesszük, hogy a becslések szerint tényleges számuk öt-hatszorosa lehetett a jelenleg ismert adatoknak, akkor a cseh egyetemen tanulók száma nagyobb, mint a bécsieké.¹⁶ Az 1400-as években gyors növekedésnek indult a hallgatók száma, a 15. század első negyedében évi átlagban 44,96, a második negyedében 59,40 magyarországi hazánkfi iratkozott be.

A Bécsi Egyetem a 15. század közepén volt a legnépszerűbb a magyarországiak körében, 1449-ben matrikuláltak a legtöbben (113 fő).¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy a legtöbb diák összességében is ebben az időszakban tanult a Bécsi Egyetemen, a beiratkozók létszáma 1451-ben érte el tetőpontját (771 fő).¹⁸ Mindeközben a Prágai Egyetem látogatottsága az 1410-es évektől a Kutna Horai dekrétumok és a huszitizmus miatt lényegesen visszaesett,¹⁹ a Krakkói Egyetem népszerűsége pedig a 15. század közepétől jelentősen nőtt.²⁰

¹¹ KELÉNYI 2016a. 71–74.

¹² SZÖGI 2011. 18–19., 22. (4. sz. táblázat).

¹³ Megjegyzendő azonban, hogy ennél valamivel alacsonyabb lehetett a ténylegesen a középkori Magyarország területéről érkező hallgatók létszáma, ugyanis jó néhány helynév esetében (például Rosenberg) egyéb pontosító adatok (például egyházmegye) híján nehéz eldönteni a beiratkozó személy származását. A Tüskés- és Szögi-féle adattárak különbségének is ez az oka. Ennélfogva a további kutatások jelen tanulmány adatait is árnyalhatják. Fel kell hívunk a figyelmet arra is, hogy egyes esetekben a beiratkozás éveként feltüntetett évszám nem a tényleges matrikuláció idejét jelöli, hanem a legelső egyetemi előfordulás dátumát. A kutatás jelenlegi állása szerint ugyanis vannak olyan diákok, akiknek beiratkozása nem ismert, csak fokozatszerzése.

¹⁴ TÜSKÉS 2008. 20., 45. (Nr1); HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 44. (Nr8).

¹⁵ HARASZTI SZABÓ 2016a. 26–29.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 11–12.

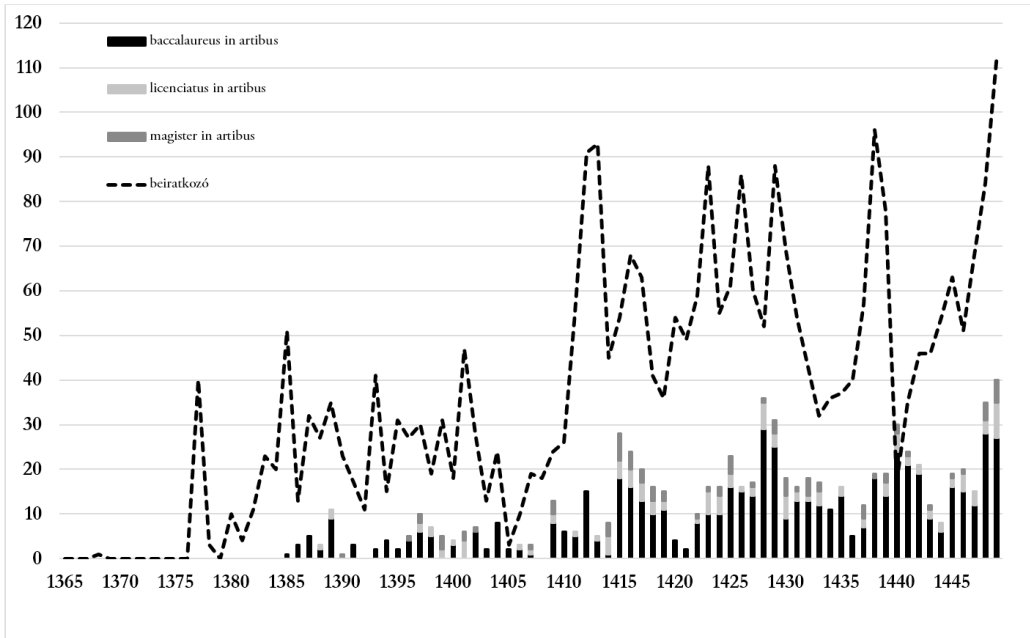
¹⁶ Az egyetem anyakönyvei és iratai a 20. században elvesztek, ezért csak a fokozatszerzési jegyzékekre lehet támaszkodni. Az 1365–1525 közötti magyarországi diákokra vonatkozó adatokat Haraszti Szabó Péter közölte. Lásd SZÖGI 2011. 18.; HARASZTI SZABÓ 2016a. 25.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 43–76.

¹⁷ Vö. SCHRAUF 1892. V.; TÜSKÉS 2008. 8.

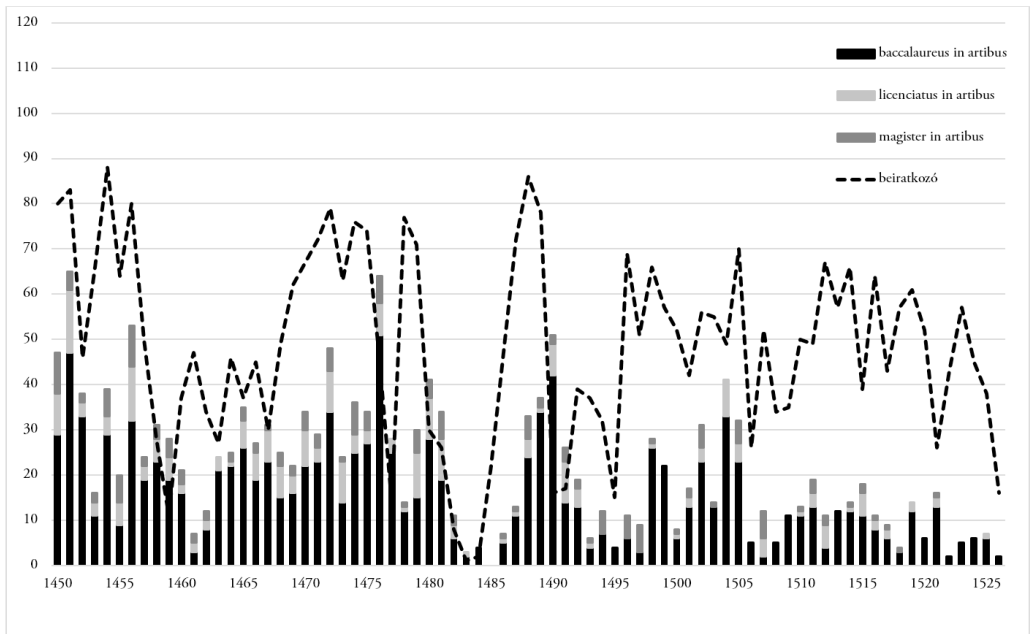
¹⁸ Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XXVII.; MÜHLBERGER 2001. 340.

¹⁹ HARASZTI SZABÓ 2016a. 18–21., 28.; HARASZTI SZABÓ 2016b. 72.

²⁰ KELÉNYI 2016a. 61–64.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 13.

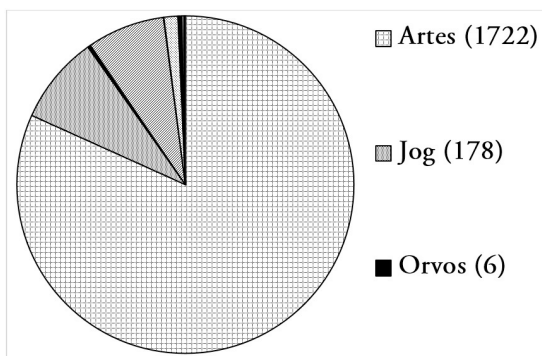
1. grafikon – Az egyetemre beiratkozók és az *artes* kar fokozatszerzői 1365–1449 között

2. grafikon – Az egyetemre beiratkozók és az *artes* kar fokozatszerzői 1450–1526 között

Az 1451–1475 közötti időszakban még töretlen a Bécsi Egyetem fölénye a magyarországi peregrinálók körében; ekkor átlagosan 54,44 magyarországi hallgatóval számolhatunk,²¹ habár a Krakkói Egyetemet célzó peregrináció fellendülése is ebben az időszakban indult meg, 1451–1475 között átlagosan évi 42,24 diák iratkozott be.²² Ez azzal is magyarázható, hogy az 1450-es évek végén és az 1460-as évek elején az osztrák pénz romlása és az osztrák hercegek közötti testvérháború miatt számos diák elhagyta Bécsset.²³ A következő negyedszázadban a lengyel intézmény átvette a vezető szerepet, ekkor évente átlagosan 60,28 magyarországi egyetemista regisztrált,²⁴ míg Bécsben 41,24. Az osztrák egyetemen előforduló teljes diáksereg, és köztük a magyarországiak létszámának csökkenését – különösen az 1480-as évek elején²⁵ – a Mátyás király (1458–1490) és III. Frigyes császár (1452–1493) közötti fegyveres összecsapások és az azt követő járványok okozták.²⁶ A 16. század legelején az 1520-as évekig újra megnőtt a Bécsi Egyetem jelentősége – az 1510-es évektől újra megelőzte Krakkót –,²⁷ átlagosan évi 48,04 diákkal visszavette a vezetőszerepet is, Krakkóban ez a szám 47,23 volt.²⁸

A *natio hungarica* tagjai arányukat tekintve a négy nemzet (osztrák, rajnai, magyar és szász) közül stabilan a harmadik helyen voltak, az 1377–1554 közötti időszakban arányuk 17,6% volt (1377–1488 között a teljes diáksereg 18,4%-át alkották, 1481–1490 között 17,82%-át). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a magyar náció összes tagja nem a Magyar Királyságban született, mivel ide tartoztak a csehek, lengyelek, morvák, továbbá minden szláv nemzet és a görögök is.²⁹ A bizonyosan vagy feltételezhetően magyarországi hallgatók az 1377–1554 közötti periódusban a teljes diáksereg 12,92%-át tették ki.³⁰

3. grafikon: A magyarországi hallgatók karonkénti megoszlása a Bécsi Egyetemen

21 Vö. Tüskés 2008. 8–9.

22 KELÉNYI 2016a. 62., 63., 64–65.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 13.

23 TONK 1979. 57.; MÜHLBERGER 1997. 110.; DRASKÓCZY 2017. 9–10.

24 KELÉNYI 2016a. 62., 63., 64–65.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 13.; DRASKÓCZY 2017. 11.

25 1480-ban mindössze 30, 1481-ben 26, 1482-ben 8, 1483-ban 1, 1484-ben 2, 1485-ben 22 magyarországi diák iratkozott be a Bécsi Egyetemre, és 1483-ban összesen csak 33, 1484-ben pedig 18 hallgató matrikulált. Vö. Tüskés 2008. 253–257.; MÜHLBERGER 1997. 110.; DRASKÓCZY 2017. 9–10.

26 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XXVII.; ASCHBACH II. 1877. 6–21.; KINK I. 1894. 145–148.; GALL 1965. 13–14.; TONK 1979. 32., 58.; MÜHLBERGER 2001. 340–341., 386. (76. ábra).

27 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XXVII.; MÜHLBERGER 2001. 395–397.; DRASKÓCZY 2017. 12.

28 KELÉNYI 2016a. 63., 65–66.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI II. 2017. 13. A krakkói és bécsi egyetem magyarországi hallgatóságának Jagelló-kori részletes elemzését és az 1520-as évek a peregrinálók számbeli visszaesését lásd DRASKÓCZY 2017; különösen: 20–22. (1–8. sz. táblázat).

29 MÜHLBERGER 1997. 112. (1. sz. táblázat), 114. (2. grafikon); MATSCHINEGG 2001. 111.; MÜHLBERGER 2001. 339., 341. (65. ábra).

30 Vö. MÜHLBERGER 2001. 340.; KISSNÉ BOGNÁR 2004. 54–65.; Tüskés 2008. 45–340.; SZÖGI 2011. 18–19., 22. (4. sz. táblázat).

Mint említettük, a Bécsi Egyetemen tanulók mind a négy karon fejleszthették tudásukat. A középkorban – a mai gyakorlattól eltérően – az egyetemi tanulmányok első fokát az *artes* fakultás jelentette, ahol az alapvető tudományokat lehetett megismerni, az ún. hét szabad művészetet (*septem artes liberales*). Csak ezután következett a különböző szakágakban való specializáció, a jogi, orvosi vagy teológiai tárgyú stúdiumok, amelyek akár 10 évnél tovább is eltarthattak! Jelenlegi ismereteink szerint sokan – a tanulók 60–80%-a(!) – fokozatszerzés nélkül fejezték be tanulmányaikat, aminek oka egyrészt a magas vizsgadíj lehetett, másrészt számos diák eleve kapcsolatépítési szándékkal kezdte meg tanulmányait. A bécsi *natio hungarica* tagjainak 81,71%-a 1453–1630 között nem szerzett semmilyen fokozatot egyetemi stúdiumai során.³¹ A kutatás jelenlegi állása szerint a Bécsi Egyetemen tanuló magyarországi diákok közül összesen 2 107 személy esetében sikerült megállapítani, hogy fokozatot szereztek a szabad művészetekből vagy, hogy milyen karon tanultak vagy szereztek fokozatot (3. grafikon), ez nagyjából a teljes beiratkozók harmada (31,05%-a). Természetesen a legtöbben az *artes* fakultást látogatták, összesen 1 921 hallgató vizsgázott. A jogi karon jóval kevesebb, összesen 349 tanuló fordult elő, és az eddigi két fakultáshoz képest igencsak kevesen vállalkoztak azokra a hosszas tanulmányokra, amelyeket az orvosi és a teológiai karon megköveteltek: mindössze 18 *studens* mutatható ki az orvosi és 35 a teológiai karon.³²

Általában az egyetem legnagyobb létszámú fakultása az *artes* volt, amelyen a mai, 3 plusz 2 éves rendszerhez hasonló szisztéma szerint tanulták a hallgatók a hét szabad művészet egyes egységeit, a *trivium* és a *quadrivium* tárgyait. A borostyánkoszorú megszerzéséhez kétéves stúdiumok elvégzése kellett, a licenciatushoz újabb egy – a valóságban ez inkább 3,5–4 esztendő telt ki –, és ezután a mesteri fokozatot általában rövid időn belül megkapták.³³ A legtöbb magyarországi diák – mint említettük – a Bécsi Egyetemen is az *artes* fakultáson mutatható ki (1–3. grafikon). A Bécsben tanuló teljes diáksereg 85%-a csak a szabad művészetekben gyarapította tudását egyetemi tanulmányai során.³⁴ Hazánkfiainak legnagyobb része, 1 722 személy, csak ezen az egy karon szerzett fokozatot, míg a többiek (129 fő) valamely más karon is továbbképezték magukat. A promoveálók jelentős többsége (1 806 tanuló) a borostyánkoszorút szerezte meg. A teljes beiratkozókhoz képest arányuk (26,62%) hasonló a bécsi összdiákság,³⁵ valamint a Krakkói Egyetemen

31 SCHRAUF 1902. XXXIII.

32 Hangsúlyozandó, hogy a négy fakultáson előforduló diákok teljes száma azért nagyobb az említett 2 107-nél, mivel számos hallgató két, vagy akár több karon is folytatott tanulmányokat. Vö. Tüskés 2008. 9. Az arányok a német egyetemek esetében a következők: a 13. század elejétől a 14. század közepéig a lüttichi egyházmegyei egyetemet jártak 35%-ának karválasztása ismert. Ezeknek a hallgatóknak a 17%-a csak a szabad művészetek tanulmányozásában mélyedt el, 12%-uk a teológiában, 20%-uk az orvosi stúdiumokban és jelentős többségük, 43%-uk a jogban. Heidelbergben a 14. század első negyedéig a graduáltak 80,5%-a az *artes*-en vizsgázott, 14%-uk a jogon, 1,1%-uk az orvosi karon és 4,5%-uk teológiából. A tübingeni egyetemen 1477–1534 között a beiratkozók fele szerzett fokozatot, akiknek 61%-a lett a szabad művészetek borostyánkoszorúsa és 28,4%-a a mestere. A promoveáltak 4,9%-a a jogi karon érte el címét, míg 2,2%-uk az orvosi és 3,2%-uk a teológiai fakultáson. Más, összesített számítások szerint a német egyetemek hallgatóinak 80%-a az *artes* fakultást látogatta, valamivel több, mint 10%-uk a jogi kart, a teológiát és orvosit pedig összesen 5%-uk. Miethke 2004. 112–114.; Hesse 2007. 232.

33 UIBLEIN 1987. 58–59., 73–74.; MÜHLBERGER 2001. 344–346.

34 Általában a beiratkozottak 70–80%-a az *artes* karon tanult. MIETHKE 2004. 192.; SCHWINGES 2008. 559.

35 1390–1500 között Bécsben a diákok 25%-a szerezte meg a borostyánkoszorút és 4,5%-uk a mesteri címet. A 15. század második felében a német egyetemeken magasabb az arány, a beiratkozónak kevesebb, mint fele

kimutatható borostyánkoszorús magyarországiak arányaihoz.³⁶ Jóval kevesebben érték el a *licenciatus* és *magister* címeket (373 és 261 diák). A mesteri fokozatot elérők aránya (3,85%) hasonló a krakkóihoz.³⁷ Ez az adat valamivel alatta marad a teljes egyetemre vonatkozó adatoknak 1410–1509 között, ugyanis ebben az időszakban a beiratkozók 4,93%-a lett mester Bécsben.³⁸

A már 1370-től Bécs felé meginduló peregrinációhoz képest viszonylag későn, csak 1385-ben regisztrálták az első magyarországi fokozatszerzőt. Innentől kezdve hazánkfiak egyre gyakrabban szereztek fokozatot, 1526-ig évente átlagosan 16,19-en vizsgáztak. Az *artes* karon fokozatot szerzők számának alakulása megfelel a beiratkozókénak, ugyanis a 15. század közepén és az 1470-es években graduáltak a legtöbben (1451-ben 65 és 1476-ban 64 diák). Az 1490-es években tapasztalható növekedés annak is köszönhető, hogy ebben az időszakban virágzott Bécsben a humanizmus, elsősorban Konrad Celtis – a *Sodalitas Litteraria Danubiana* alapítója – jelenlétének köszönhetően.³⁹

Ami a fokozatok megszerzését illeti, a magyarországi diákok a beiratkozás után átlagosan 2,46 év múlva kapták meg a *baccalaureus* címet, ezután 3,40 év múlva a *licenciatus*, majd 1,15 év múlva a *magister* fokozatot. Ez azt jelenti tehát, hogy az a hallgató, aki *licenciatusi* címet szerzett, átlagosan 5,86 évet töltött az egyetemen, aki pedig mesterit, az 7,01 esztendő.⁴⁰

A jogi tanulmányok két szakírányra, kánon- és római jogra váltak szét. Előbbi tananyagát az egyházjogi szabályok és a pápai jogszabályok gyűjteménye alkotta, utóbbiét a római polgárjogi szabályok, Justinianus törvényei, neves ókori jogászok művei, valamint kivonataik és magyarázataik. A Bécsi Egyetem erősségét a kánonjog képezte, és a hivatalos tanterv szerint 3 évig a *Decretum Gratiani*-t, 2 évig IX. Gergely dekretálisait és még egy esztendőig a további pápai jogszabályok gyűjteményeit (*Liber Sextus* és *Clementinae*) kellett tanulmányozni a fokozatok eléréséhez.⁴¹ A római jog oktatása a humanizmus – és a Magyarországon is közismert Hieronimus Balbi – hatására csak a 15. század legvégén indult meg.⁴² Mint említettük, Bécsben a jogi karon 349 hazánkfia mutatható ki (3–5. grafikon). A teljes hazai diáksereghez viszonyítva arányukat (5,14%) megállapítható, hogy az valamivel alacsonyabb, mint az átlag, hiszen az összes bécsi diáknak 8%-a regisztrált a jogi karon.⁴³

lett borostyánkoszorús. MIETHKE 2004. 193.; TUISL 2014. 178.

36 A Krakkói Egyetemen a magyarországi diákok 24,10%-a lett *baccalaureus*. KELÉNYI 2016a. 71–73.

37 A Krakkói Egyetemen a magyarországi diákok 4,22%-a lett *magister*. KELÉNYI 2016a. 71–73.

38 A 15. század második felében a német egyetemeken jóval magasabb a mesteri fokozatot szerzők aránya: a beiratkozók 8,15%-a, vagy más számítások szerint 10–15%-a lett *magister*. MIETHKE 2004. 193.; HESSE 2007. 250. (1. tábla).

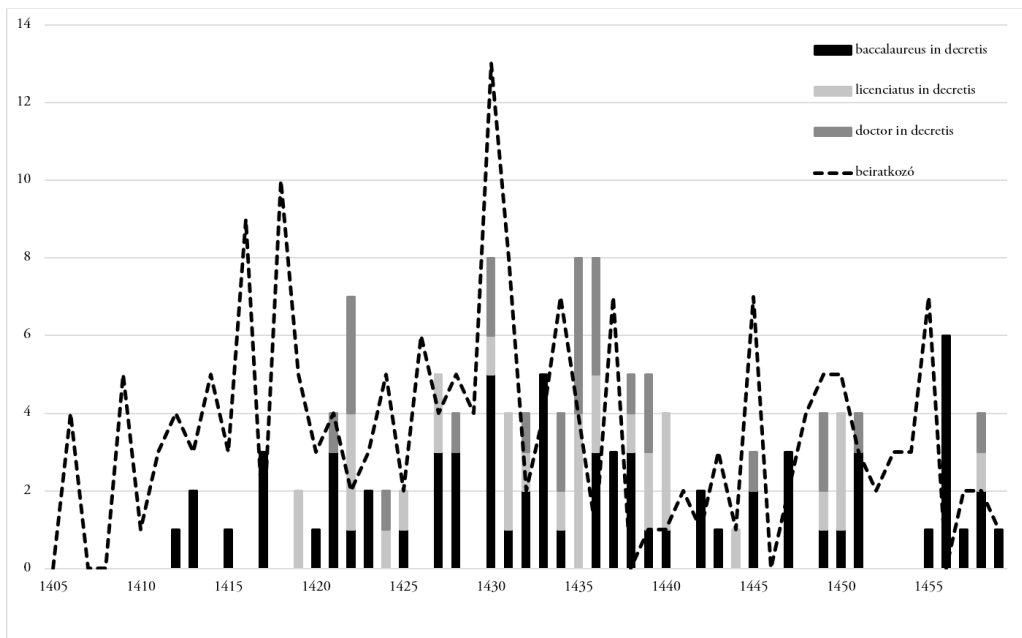
39 Megjegyzendő, hogy a bécsi egyetem *artes* karán a magyarországi hallgatókhoz hasonlóan a teljes diáksereg között is az 1430-as években ugrott meg először a borostyánkoszorút megszerzők száma. ASCHBACH II. 1877. 55–82.; KINK I. 1894. 47.; GALL 1965. 14.; LHOTSKY 1965. 189–204.; BACZKOWSKI 2001. 58–59.; DRASKÓCZY 2017. 10.

40 Meg kell jegyeznünk, hogy a beiratkozás és egy fokozat megszerzése között eltelt időben a hallgató nem feltétlenül időzött végig az egyetemen, a hosszabb periódusok esetében valószínűsíthető, hogy a matrikuláció és a promóció között visszatért Magyarországra, vagy más intézmény diákja lett.

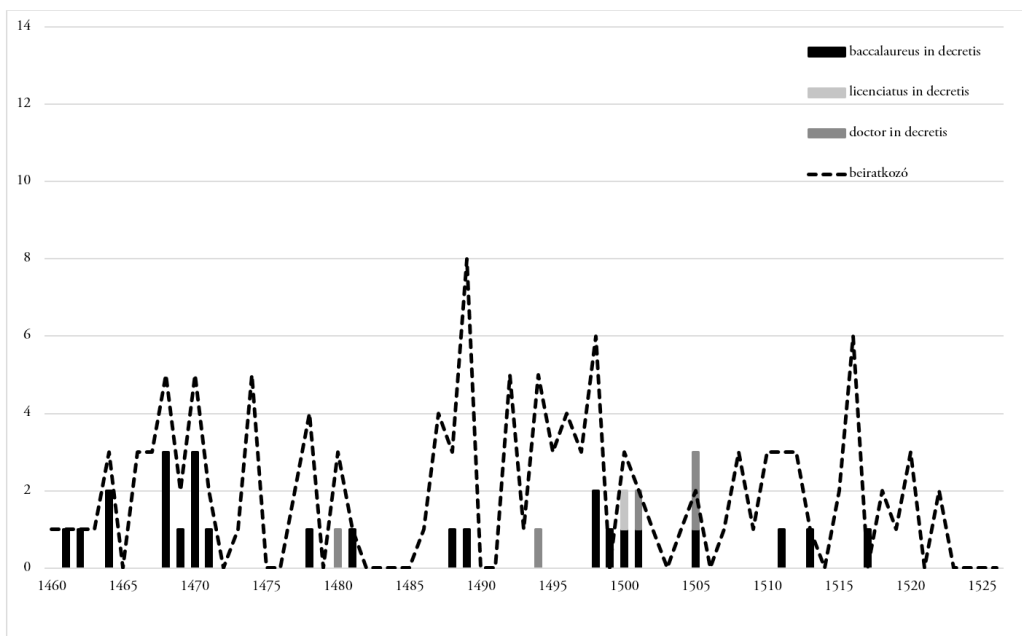
41 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XIV.; KINK I. 1894. 101.; MÜHLBERGER 2001. 353.

42 A római jog első doktorát csak 1512-ben avatták fel. Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XXII.; GALL 1965. 14.; MÜHLBERGER 2001. 353–354.

43 A német típusú egyetemeken a hallgatók 10–15%-a tanult a jogi karon. SCHWINGES 2008. 559.

4. grafikon – A jogi kar beiratkozói és fokozatszerzői (1405–1459)

5. grafikon – A jogi kar beiratkozói és fokozatszerzői (1460–1526)

Jóllehet említettük, hogy a középkori szokások szerint a jogi képzést csak az *artes* befejezése után lehetett megkezdeni, mégis a legtöbb magyarországi jurista (178 diák) korábbi fokozatszerzése nem ismert. 157 *studens* a hagyományos – *artes*-szal kezdődő modelt – választotta, míg a többiek a másik két karon is megfordultak.

A jogi karon 1406-ban tűnt fel az első magyarországi diák, ami minden bizonnyal a Prágai Egyetem népszerűségének előzőekben már említett kezdődő hanyatlásával magyarázható, amelynek jogi képzése addig egyedülálló volt Közép-Európában.⁴⁴ A főnyakönyvbe beiratkozókkal ellentétben a bécsi jogi karon a legtöbben az 1420–1440 közötti időszakban matrikuláltak vagy graduáltak, az 1450-es évektől számuk a korábbi felére esett vissza. Ez a folyamat minden bizonnyal az itáliai egyetemek elszívó hatásának tudható be, ugyanis a humanizmus terjedésével egyre több hazánkfia tűnt fel ezekben az intézményekben, ahol sokuk jogi tanulmányokat folytatott.⁴⁵

Az mindenestre elmondható, hogy a magyarországi diákok matrikulációja és graduálása a jogi karon megfelel az összes bécsi jogász tendenciáinak.⁴⁶ Az összes jogi hallgatóhoz viszonyítva a magyarországi juristák aránya hasonló a Bécsben tanuló összes hazánkfiához, hiszen a 15. század első felében a jogászok 16,4%-a származott a középkori Magyarországról.⁴⁷ A 15. század második felétől a 16. század első feléig tartó évszázadban 20,4%-uk volt a *natio hungarica* tagja, jóllehet közülük csak a teljes diáksereg 9,1%-a származott bizonyosan a középkori Magyar Királyság területéről.⁴⁸

A magyarországi diákok a jogi fakultásra átlagosan 4,40 évvel a főmatrikulába való regisztráció után iratkoztak be. Azonban, ha külön vizsgáljuk azokat, akik az *artes*-en való tanulmányaik után jelentek meg a jogi karon és azokat, akik előzetes stúdiumairól nem rendelkezünk információval, akkor jól érzékelhető a különbség: míg az első csoport átlagosan 7,45 év után jelentkezett a jogra, a második csoport 1,35 év után.

A magyarországi jogi hallgatók alig harmada (29,51%), összesen 103 hallgató szerzett fokozatot. A 15. század első felében a jogon vizsgázók harmada (32%-a) a magyarországiak közül került ki.⁴⁹ Hazánkfiak a 15. század második felében is kitűntek a jogi fokozatot szerzők közül, 1460–1509 között ugyanis az összes bécsi juristának csak 20%-a promoveált.⁵⁰ A legtöbb hazánkfia (95 személy) a borostyánkoszorúig jutott el, a licenciatusi és doktori címet majdnem ugyanannyian (34 és 31 fő) kapták meg.⁵¹

44 Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogi fakultás iratai csak 1402-től (!) maradtak fenn. Mindemellert a Prágai Egyetem jelentőségét bizonyítja a magyarországi (jogi) értelmiség képzésében, hogy a Zsigmond király (1387–1437) udvarában szerepet kapó, 1410-ig egyetemen beiratkozott személyek közül a legtöbbeknek ez az intézmény volt az *alma matere*. MORAW 1986. különösen: 483–484.; HARASZTI SZABÓ 2016b. 70–74.

45 SZÖGI 2011. 19.; KELÉNYI 2016b. 52–55.

46 A beiratkozásokban az egyedüli eltérés az, hogy míg a teljes bécsi jogászság beiratkozóinak számában az 1470-es évek legvégén figyelhető meg növekedés, addig a magyarországiakéban az 1480-as évek legvégén. Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I. XV. (2. ábra), XVIII. (3. ábra), II. XXVI. (1. ábra).

47 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I. XVII.

48 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XXXVI. (6. ábra), XXVII. (7. ábra).

49 Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I. XV., XIX. (4. ábra).

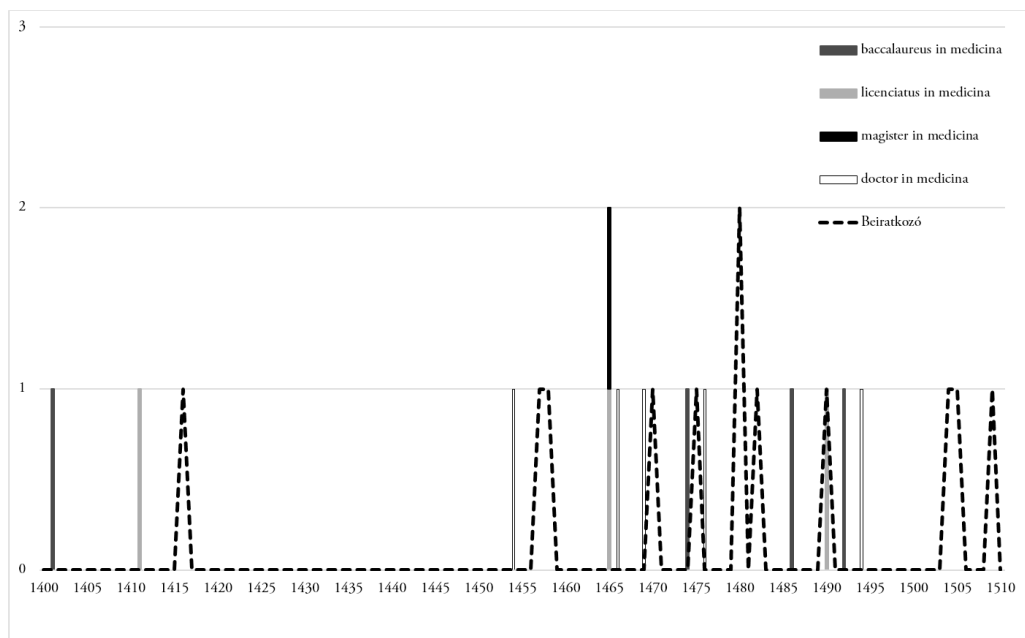
50 HESSE 2007. 244.

51 A bécsi jogi karon tanuló összes hallgató esetében a következőképpen alakultak az arányok: 1402–1557 között átlagosan a beiratkozók 27,20%-a lett *baccalaureus*, 9,59%-a *licenciatus* és 6,48%-a *doctor*. A magyarországi diákok körében majdnem ugyanezek az arányok mutathatók ki: 27,22%, 9,74% és 8,88%. Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I. XV–XXVI., II. XXX–XXXI.

Az ismert esetek alapján a magyarországi diákok Bécsben átlagosan a jogi fakultáson történő regisztráció után 4,66 évvel érték el a *baccalaureatust*, újabb 1,61 esztendő múltán a *licenciaturust*, majd újabb 2,19 év múlva a *doctoratust* – utóbbi cím eléréséhez tehát átlagosan 12,87 éves tanulmányokra volt szükség. Ezzel szemben az a diák, aki a jogon kezdte meg egyetemi pályafutását, átlagosan a főanyakönyvbe való beiratkozás után 4,93 éves tanulás után lett *baccalaureus*, 8,53 esztendő után *licenciatus* és 9,85 év alatt *doctor*. Ugyanezek a fokozatok az *artes*-en való kezdéssel átlagosan 12,63, illetve 12,36 és 15,06 esztendő alatt voltak elérhetőek.⁵²

Az orvosi tanulmányok a maitól eltérően jóval kevésbé voltak gyakorlati jellegűek, és a sebészi munkát ellátó városi orvosok és borbélyok nem is rendelkeztek egyetemi végzettséggel. Az orvosi karra az *artes* fakultáson folytatott stúdiumok után lehetett felvételt nyerni, majd ötéves tanulmányok után a következő egy év a gyakorlati tapasztalatok megszerzésével telt. A bécsi egyetem 1389-es statútumai szerint az orvosi tanulmányok megkezdéséhez az *artium magister* fokozat megszerzése szükségeltetett és kórházi gyakorlathoz kötötték a promóciót. A Bécsi Egyetem hallgatóinak mintegy 9–10 évet kellett tanulniuk, hogy a *doctor in medicina* fokozatot elérjék. Magyarországon azonban igen kicsi volt az igény és a fizetőképes kereslet az egyetemet végzett orvosok alkalmazására, akik közül a legtöbben külföldi származásúak voltak.⁵³

Mindezeket figyelembe véve, nem meglepő, hogy csak kevés hazánkfia (18 fő) választotta a költséges és hosszadalmas tanulmányokkal járó orvosi fakultást (3., 6. grafikon). Arányuk az összes hazai diák között (0,27%) a teljes bécsi diáksereghez képest is alacsony,

6. grafikon – Az orvosi kar beiratkozói és fokozatszerzői (1400–1510)

⁵² Lásd 40. sz. jegyzet.

⁵³ DEMKÓ 1894. 107.; TONK 1979. 101–102.; SCHULTHEISZ 1997. 122.; MÜHLBERGER 2001. 351.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2016. 41–43.

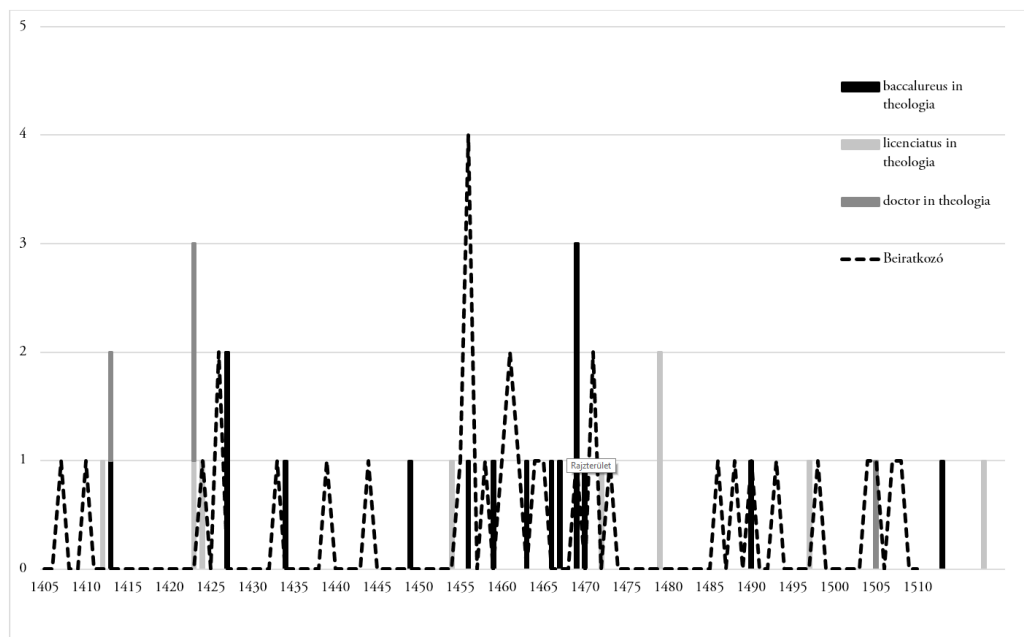
ugyanis itt az arány 1%.⁵⁴ Harmaduk (6 fő) a kutatás jelenlegi állása szerint egyedül az orvosi karon mutatható ki, a többiek korábban valóban az *artes* hallgatói voltak, kivéve két személyt, akiket csak a jogi karon regisztráltak.

Az első magyarországi diák 1401-ben mutatható ki az orvosi karon, az 1460-as évekig azonban hazánkiai csak elvértve iratkoztak be, vagy szereztek fokozatot. A legtöbbben az 1486–1495 közötti évtizedben mutathatók ki, a legutolsó beiratkozó 1509-ből ismert. Az összes bécsi medikus időbeni megoszlása ennél jóval kiegyenlítettebb, noha nagyobb számban csak az 1430-as évektől matrikuláltak és az 1510-es években voltak a legtöbben, amikor is magyarországi diák egyáltalán nem tanult itt.⁵⁵

Hazánkiai átlagosan a főnyakönyvbe való beiratkozás után 7,67 évvel matrikuláltak az orvosi karon. A legtöbb orvosi karon előforduló hallgató (12 fő) beiratkozását ismerjük, akik a következő fokozatokat érték el: 4 *baccalaureus*, 3 *licenciatus*, 1 *magister* és 5 *doctor*. Az első címet átlagosan az orvosi fakultáson való matrikuláció után 1,73 évvel szereztek meg, majd a továbbiakhoz újabb 3,48, 1,13 és 2,8 esztendőnyi tanulás segített hozzá, tehát a doktori cím megszerzéséhez átlagosan 16,8 (!) éves stúdiumot kellett elvégezni.⁵⁶

A teológia számított a középkorban a tudományok tudományának, a tanulmányok csúcának, ami igen hosszú és elmélyült tanulást követelt meg. Mindennek ellenére majdnem kétszer annyi magyarországi tanuló látogatta ezt a fakultást, mint az orvosit, bár

⁵⁴ 1380–1519 között mindössze 119 diák tanult a bécsi egyetem orvosi karán. A német típusú egyetemeken

7. grafikon – A teológiai kar beiratkozási és fokozatszerzői (1405–1519)

a hallgatók mindössze 5–20%-a tanult az orvosi és teológia karokon. SCHWINGES 2008. 559.; TUISL 2014. 127., 351. (12.1.2.A–B. sz. grafikon).

⁵⁵ TUISL 2014. 351. (12.1.2.A–B. sz. grafikon).

⁵⁶ Lásd 40. sz. jegyzet.

számuk még így is elenyésző: 35 személy (3., 7. grafikon). Az összes Bécsben tanuló hazánkfia (0,52%) a teljes bécsi diáksereghez (6%) képest feltűnően kis arányban folytatott teológiai stúdiumokat.⁵⁷

Közismert, hogy a Bécsi Egyetem teológiai karát csak annak újraelapítása (1384) után engedélyezték.⁵⁸ Az első magyarországi diák azonban csak 23 év múlva, 1407-ben iratkozott be, majd 1518-ig⁵⁹ szinte minden évtizedben ismert egy matrikuláló vagy graduáló hazánkfia, ugyanakkor a legtöbben 1455–1475 között fordultak meg ezen a fakultáson.⁶⁰ Bécsben 1396–1500 között összesen 78 teológiai hallgató szerzett doktori fokozatot,⁶¹ közülük mindössze 4 diák származott a Magyar Királyság területéről.

A borostyánkoszorút 6 éves stúdiumok után lehetett megszerezni, majd 3 év múlva a licenciatusit, és két éves papi szolgálat kellett a doktori cím elnyeréséhez.⁶² A hittudományokban elmélyülni kívánó magyarországiak átlagosan 10,36 éves korábbi tanulmányok után regisztráltak, majd ezután 5,64 esztendő stúdiumok kellettek a *baccalaureatus*, és újabb 6,33 év a *magisterium*, majd 6,67 év a *doctoratus* eléréséhez. Ez azt jelenti, hogy hazánkfiaink átlagosan összesen 29 év (!) alatt juthattak el a legfelsőbb szintig, ami az összes karhoz képest a leghosszabb tanulmányi időt jelentette.⁶³

A bécsi fokozatszerzéseket vizsgálva meg kell említeni az egyetem más intézményekkel való kapcsolatát és a fokozatszerzésnek az intézményi kapcsolatokra gyakorolt hatását is. Összesen 467 hallgató kezdte vagy folytatta tanulmányait más egyetemen, míg azok közül, akikről tudjuk, hogy milyen kart látogattak (a már említett 2 107 személy), 241 *studens*-ről mutatható ki, hogy más egyetemről érkezett Bécsbe vagy innen ment tovább. A legintenzívebb kapcsolat természetesen a második legtöbb magyarországi diákot vonzó *universitas*-szal, Krakkóval mutatható ki. Összesen 300 bécsi tanuló jelenléte feltételezhető Krakkóban is, míg 2 107 hazánkfia közül 142. Itália felsőoktatási intézményei szintén számos hazai bécsi hallgatót vonzottak, összesen 147-et, míg a 2 107 *studens* közül 96-an jelentek meg valamely olasz egyetemen. Közülük a három, magyarországiak körében egyébként is legnépszerűbb intézmény – Padova (60/43 fő), Bologna (30/15 fő) és Ferrara (27/21 fő) – áll az élen. Arányában tehát valamivel többen keresték fel az itáliai intézményeket azok, akik a főanyakönyvön kívül máshol is előfordultak. Hasonló a helyzet a német egyetemeken kimutatható bécsi diákok esetében is (26, illetve 19 személy). Ezzel szemben a Prágai Egyetemen a 2 107 hallgató valamivel kisebb arányban (48 és 22 fő) jelent meg az összes magyarországihoz képest.

Más egyetem *artes* karának borostyánkoszorúsaként összesen 22 hazánkfia kezdte meg tanulmányait a Bécsi Egyetemen; a 14. század végén a leggyakoribb intézmény a prágai, az 1420-as évektől, de különösen az 1450-es évektől a krakkói *universitas* volt. A szabad művészetek mesterének címét 9 diák szerezte meg más felsőoktatási intézményben, bécsi beiratkozása előtt. Azok közül, akik máshol szereztek borostyánkoszorút, mindössze 7 sze-

⁵⁷ Lásd 32. sz. jegyzet.

⁵⁸ Akten der Theologischen Fakultät I. VII.

⁵⁹ Nota bene: a teológiai kar adatai csak 1518-ig vannak kiadva (!).

⁶⁰ Megjegyzendő, hogy a 15. század eleji és középi zsinatok idején Európa-szerte fellendült az igény a teológiában jártas tudósok iránt. MIETHKE 2004. 106–109.

⁶¹ Akten der Theologischen Fakultät I. XVIII.

⁶² MÜHLBERGER 2001. 355.

⁶³ Lásd 40. sz. jegyzet.

mély szerzett további fokozatot Bécsben, a mesterek közül pedig senki nem tanult tovább másik karon. A bécsi diákok közül 85 diák korábbi, vagy további peregrinációja során Krakóban (is) graduált, többeket mint a Bécsi Egyetem *studens*-ét (1 fő), *baccalaureus*-át (36 fő) vagy *magister*-ét (1 fő) jegyezték fel a lengyel intézményben.

A Bécsi Egyetem vonzerejét elsősorban annak köszönhető, hogy a legközelebb feküdt a középkori Magyar Királyság határaihoz azon felsőoktatási intézmények közül, amelyek mind a négy karon oktattak, következésképpen könnyen elérhető volt, és a közelség okán viszonylag olcsó tanulási lehetőséget kínált hazánkfiak számára. A bécsi *artes* fakultás vezető szerepe nemcsak saját intézményén belül, hanem a magyarországi hallgatók által preferált egyetemek között sem kérdéses.

A kutatás hajlamos a jogi tanulmányok legfőbb helyének az itáliai egyetemeket tekinteni, azonban azok Béccsel nem versenyezhetek. Míg – a kutatás jelenlegi állása szerint – az olasz intézményekben 247 magyarországi diák folytatott jogi stúdiumokat, addig, mint említettük, Bécsben százal több. ⁶⁴ A legtöbb egyetemet végzett orvos is Bécsben képezte magát, jóllehet, ha Itália összes intézményét egyben számoljuk (31 hallgató), akkor medikus-tanoncaik száma megelőzi az osztrák *universitas*-on tanulókat. ⁶⁵ Az eddigiekkel ellentétben a hittudományok iránt érdeklődő hazánkfiainak jelentős része Itália és Nyugat-Európa egyetemén tanult, a kutatás jelenlegi állása szerint Itáliában 104 diák mélyítette el tudását a teológiában (a legtöbben Perugiában és Padovában), ⁶⁶ Párizsban 22, míg Kölnben 12.

FORRÁSOK

Acta Facultatis Artium I.	<i>Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis. 1385–1416. I. Abteilung.</i> Hrsg. UIBLEIN, Paul. Graz–Wien–Köln, 1968. (Quellen zur Geschichte der Universität Wien 2.)
Acta Facultatis Artium II–IV.	„Wiener Artistenregister“. <i>Acta Facultatis Artium II–IV (UAW Cod. Ph 7–9). 1416–1447, 1447–1471, 1471–1497, 1497–1555.</i> II–IV. Hrsg. MAISEL, Thomas – MATSCHINEGG, Ingrid. Wien, 2007. http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/digitales_archiv.html [2017.03.12.]
Acta Facultatis medicae I–III.	<i>Acta Facultatis medicae Universitatis Vindobonensis 1399–1435, 1436–1501, 1490–1558.</i> I–III. Szerk. SCHRAUF Károly. Wien, 1894–1904.

⁶⁴ Hangsúlyozandó azonban, hogy az itáliai egyetemek nagy befolyást gyakoroltak a bécsi jogi képzésre és az olasz intézményekben végzett jogászok gyakran tűntek fel az osztrák *universitas*-on mint professzorok. Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät II. XVII–XIX., XXI–XXV.; ASCHBACH II. 1877. 130–105.; MÜHLBERGER 2001. 352–354.

⁶⁵ A bécsi orvosi kar is szoros kapcsolatokat ápolt az itáliai egyetemekkel, számos professzoruk korábban olasz egyetemen szerzte tudását. MÜHLBERGER 2001. 346–348.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2016. 46–47. (1. grafikon).

⁶⁶ Vö. KELÉNYI 2016b. 46.

- Akten der Theologischen Fakultät I–II. *Die Akten der Theologischen Fakultät der Universität Wien 1396–1508.* I–II. Hrsg. UIBLEIN, Paul. Wien, 1978.
- KISSNÉ BOGNÁR 2004 KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben. 1526–1789.* Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.)
- MATRIKEL I–III. *Die Matrikel der Universität Wien, 1377–1450, 1451–1518, 1518–1579.* I–III. Abteilung. Hrsg. GALL, Franz – SZAIVERT, Willy. Graz–Wien–Köln, 1956–1971. (Quellen zur Geschichte der Universität Wien 1.)
- Matrikel der Rechtswissenschaftlichen Fakultät I–II. *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät. Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis. 1402–1442, 1442–1557.* I–II. Handschrift J1–J2 des Archivs der Universität Wien. Hrsg. MAISEL, Thomas – MÜHLBERGER, Kurt – SEIDL, Johannes. Wien–Köln–Weimar, 2011–2016. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Quellen zur Geschichte der Universität Wien 3. Abteilung 1–2.)
- SCHRAUF 1892 SCHRAUF Károly: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen.* Budapest, 1892. (Magyarországi tanulók külföldön 2.)
- SCHRAUF 1902 SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Budapest, 1902.
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen, 1365–1526.* Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)

IRODALOM

- ASCHBACH I–III. 1865–1888 ASCHBACH, Joseph: *Geschichte der Wiener Universität.* I–III. Wien, 1865–1888.
- BACZKOWSKI 2001 BACZKOWSKI, Krzysztof: Humanismus in Krakau und Wien um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Metropolen und Kulturtransfer im 15./16. Jahrhundert.* Prag – Krakau – Danzig – Wien. Hrsg. LANGER, Andrea – MICHELS, Georg. Stuttgart, 2001. 53–64. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 12.)
- DEMKÓ 1894 DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története.* Budapest, 1894.
- DRASKÓCZY 2017 DRASKÓCZY István: Magyarországi hallgatók a Bécsi és a Krakkói Egyetemen a Jagelló-korban (1491–1525). *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 8. (2017):1. 7–22.
- FRAKNÓI 1874 FRAKNÓI Vilmos: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században.* Budapest, 1874.

- GALL 1965 GALL, FRANZ: *Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten.* Wien, 1965.
- HARASZTI SZABÓ 2016a HARASZTI SZABÓ Péter: Magyarországi diákok a Prágai Egyetemen a középkorban. In: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525.* I. Budapest, 2016. 9–42. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- HARASZTI SZABÓ 2016b HARASZTI SZABÓ Péter: A prágai egyetem hallgatói Luxemburgi Zsigmond magyar királyi udvarában. In: *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. FÁBIÁN Laura – GÁL Judit – HARASZTI SZABÓ Péter – UHRIN Dorottya. Budapest, 2016. 69–89.
- HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2016 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: Tanult orvosok a Magyar Királyságban. *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 7. (2016):1–2. 39–78.
- HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI–SZÖGI I–II. 2016–2017 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525.* I–II. Budapest, 2016–2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- HESSE 2007 HESSE, Christian: Acta Promotionum II. Die Promovierten der Universitäten im spätmittelalterlichen Reich. Bemerkungen zu Quantität und Qualität. In: *Examen, Titel, Promotionen. Akademisches und staatliches Qualifikationswesen vom 13. bis zum 21. Jahrhundert.* Hrsg. SCHWINGES, Rainer Christoph. Basel, 2007. 229–250. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 7.)
- KELÉNYI 2016a KELÉNYI Borbála: Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban. In: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525.* I. Budapest, 2016. 43–87. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- KELÉNYI 2016b KELÉNYI, Borbála: Students from the Medieval Hungarian Kingdom at Italian Universities. Initial Stage of Researches: Sources and Possibilities. In: *Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848–1948).* Ed. CARMEN, Andraş – SIGMIREAN, Cornel. Clamart, 2016. 39–73.
- KINK I–II. 1894 KINK, Rudolf: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien.* I–II. Frankfurt, 1854.

- LHOTSKY 1965 LHOTSKY, Alphons: *Die Wiener Artistenfakultät 1365–1497*. Wien, 1965. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte 247. 2. Abhandlung)
- MATSCHINEGG 2001 MATSCHINEGG, Ingrid: Studentische Migration im Umfeld der Universität Wien, 14.–15. Jahrhundert. In: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Szerk. FONT, Márta – SZÖGI, László. Pécs, 2001. 109–116.
- MIETHKE 2004 MIETHKE, Jürgen: *Studieren an mittelalterlichen Universitäten. Chancen und Risiken*. Szerk. MIETHKE, Jürgen – COURTENAY, William J. – CATTO, Jeremy – VERGER, Jacques. Leiden–Boston, 2004. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 19.)
- MORAW 1986 MORAW, Peter: Die Juristenuniversität in Prag (1372–1419), verfassungs- und sozialgeschichtlich betrachtet. In: *Schulen und Studium im Sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*. Hrsg. FRIED, Johannes. Sigmaringen, 1986. 439–486. (Vorträge und Forschungen. Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte 30.)
- MÜHLBERGER 1997 MÜHLBERGER, Kurt: Das Wiener Studium zur Zeit des Königs Matthias Corvinus. In: *Universitas Budensis 1395–1995*. Szerk. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest, 1997. 89–116.
- MÜHLBERGER 2001 MÜHLBERGER, Kurt: Die Gemeinde der Lehrer und Schüler – Alma Mater Rudolphina. In: *Wien. Geschichte einer Stadt. I. Von den Anfängen bis zur Ersten Wiener Türkenbelagerung (1529)*. Hrsg. CSENDES, Peter – OPLL, Ferdinand. Wien–Köln–Weimar, 2001. 319–410.
- SCHULTHEISZ 1997 SCHULTHEISZ Emil: Medicina a reneszánsz egyetemen. In: SCHULTHEISZ Emil: *Traditio renovata. Tanulmányok a középkor és a reneszánsz orvostudományáról*. Budapest, 1997. 91–125. (Orvostörténeti Közlemények. Supplementum 21.)
- SCHWINGES 2008 SCHWINGES, Rainer Christoph: *Studenten und Gelehrte. Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter. Students and Scholars. A social and cultural history of German medieval universities*. Leiden–Boston, 2008. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 32.)
- SZÖGI 2011 SZÖGI László: Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt: A középkori Magyarország peregrinusai. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 14–15. (2011) 15–40.
- TONK 1979 TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.

- TUISL 2014 TUISL, Elisabeth: *Die Medizinische Fakultät der Universität Wien im Mittelalter. Von der Gründung der Universität 1365 bis zum Tod Kaiser Maximilians I. 1519.* Göttingen, 2014. (Schriften des Archivs der Universität Wien 19.)
- UIBLEIN 1987 UIBLEIN, Paul: *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät. Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis, 1385–1416.* Wien, 1987. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs 4.)

**Students from the medieval Hungarian Kingdom at the
University of Vienna
Additional Data to their Studies: Faculties and Graduation**

by Borbála Kelényi

(Summary)

This paper discusses the students from the medieval Hungarian Kingdom at the University of Vienna. It is well-known that the majority of the Hungarian students attended the University of Vienna and the research of the topic has been favoured since the list of the students between 1365 and 1526 was published by Anna Tüskés. The researcher accomplished a grandiose work by collecting systematically the data of the 7,213 students from the sources. Anna Tüskés already intended to gather the data about the Hungarian students' choice of faculty or faculties and about their graduation also. She managed to identify the faculty in the case of 843 students. However, some further databases have come to light since her publication, which allow the expansion of her data. The graduation-list of the faculty of arts e.g. was available previously till 1416, but it was published till 1555 after 2008.

Consequently this paper aims at collecting the students' choice of faculty or faculties or their graduation. The examination of the University of Vienna has an outstanding importance for that reason that all the four faculties (arts, law, medicine and theology) were allowed to teach by papal permission. Moreover, the data are especially significant, since almost only the data about the faculty of arts are remained in the case of the University of Kraków, which was the second most popular with the Hungarian students.

The examination of the newer sources allowed to modify the number of the Hungarian students in Vienna (6,785 persons) and to identify the faculty's choice of 2,107 attendee. It is beyond doubt, that the most undergraduate gained their degree at the faculty of arts (1,921 persons). The majority of them attended only this faculty. Much fewer Hungarians preferred the faculty of law (349 persons). Infinitesimal students from the Hungarian Kingdom were interested in studying at the faculties of medicine (18 persons) and theology (35 persons). The timelines of the matriculation or graduation at each faculty are similar to the main tendencies, concerning e.g. both to the timeline of the main and first registration of a Hungarian student at the University of Vienna and to the timeline of all Viennese students' matriculation or graduation.

Pieter Dhondt

Egyetemtörténet-írás: több mint jubileumok története?¹

Saját történetének kutatása és megírása mindig is az egyetem egyik feladata volt. A 16. századtól rektorok és rendes professzorok mondtak beszédek a jubileumi ünnepek alkalmával, melyekben intézményük dicsőséges múltját mutatták be. A 19. század folyamán a jubileumi történetírás (jubilee history) hagyománya elérte első csúcspontját. Az évfordulós ünnepeken tartott történeti beszédek helyét fokozatosan a vastag és reprezentatív megemlékező kötetek és a *Libri Memorialis* vették át, amelyeket jobbára történészprofesszorok, néha pedig egy, a rektor által kijelölt különleges bizottság írt. Az effajta kutatások természetesen csak egy-egy intézményre koncentráltak, és csekély vagy semennyi figyelmet sem szenteltek az ország más egyetemeinek, és még kevesebbet más országokéinak. Általában az efféle *homage* ünnepi intézménytörténetet kínált, melyben a kevésbé kellemes epizódok gyakorta elfelejtődtek. A jubileumi történetírás hagyománya egészen a második világháborúig szinte teljes mértékben uralta az egyetemtörténetet, és utána is igen népszerű maradt. A Joint Committee for Nordic Research Councils for the Humanities and Social Sciences (NOS–HS) által szervezett két kutatási workshop számára azonban épp ezek az egyetemi évfordulók adták az ösztönzést egy nem szokványos összehasonlító megközelítéshez.

A két workshop közös címe „*University jubilees in Northern Europe: more than occasions to commemorate their own glorious past?*” (Egyetemi jubileumok Észak-Európában: több mint a dicsőséges múltra való emlékezés?) volt. Az első, Helsinkiben 2009. március 12-én és 13-án megrendezett workshop a 19. századi egyetemi jubileumokra mint a skandinávista ideák fejlődésének és az északi országok közötti, egyre erősödő kulturális és tudományos együttműködés egyik hajtóerejére fókuszált. A workshop és a kapcsolódó kötet² együtt valósította meg a célt, hogy bátorítsa a különböző észak-európai egyetemek történészei közti együttműködés megújítását. A 21. század elején az egyetemi jubileumok még mindig lehetőséget kínálnak arra, hogy az északi egyetemeket közelebb hozzák egymáshoz.

A második – 2010. január 14–15-én, Koppenhágában tartott – historiográfiai műhely célja azon kihívások tanulmányozása volt, melyekkel a folyamatban lévő, több esetben éppen egyetemi jubileumok alkalmából zajló egyetemtörténeti projekteknek is szembe kellett nézni, ti., hogy a „saját dicsőséges múltjukról” való megemlékezés kritikai megközelítése mellett ne tévesszék szem elől más hazai és külföldi intézményekkel

¹ Eredeti megjelenés: DHONDT, Pieter: Introduction. University History Writing: More than a History of Jubilees? In: *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Ed. DHONDT, Pieter. Leiden–Boston, 2015. 1–17. Jelen szöveg egy tanulmánykötet bevezetőjének szerkesztett fordítása. A tanulmány utolsó fejezete a kötetben szereplő írások párhuzamait emeli ki és következtetéseiket összegzi. Mivel úgy véljük, e fejezet is hozzájárul az utóbbi évek egyetemtörténet-írásában jelentkező irányzatok és az elért eredmények bemutatásához, e szövegrészt is közöljük, de a fejezet végén található köszönetnyilvánítás közlésétől eltekintettünk. A tanulmányban hivatkozott weboldalak elérhetőségét ellenőriztük, illetve szükség esetén frissítettük. A kötetről jelen számunkban recenziót közlünk. – A szerk.

² DHONDT 2011.

való kapcsolataikat sem. E műhely eredményeinek publikálása több ok miatt is késett, és a könyv fokozatosan egyre szélesebb tartalommal bővült, beleértve egy másik, Gentben rendezett nemzetközi konferencia (2011. március 16–17.) néhány előadását is, melynek témája „*Academic culture of remembrance: The combination of university history, jubilees and academic heritage*” („Az emlékezés akadémiai kultúrája: az egyetemtörténet, a jubileumok és a tudományos örökség összefonódása”) volt. Ezen konferencia egyik legfőbb célkitűzése általában az egyetemtörténet és az emlékezetkultúra viszonyának, különösen pedig az egyetemi jubileumoknak a historiográfiai szempontú vizsgálata volt. A kissé eltérő megközelítés következtében az eredeti, észak-európai fókusz háttérbe szorult.

A jelen könyvben azonban valamennyi fejezet közös kiindulópontja maradt a hagyományosan szoros kapcsolat az egyetemtörténetírás és az egyetemi jubileumok között, miközben a kötet harmadik része kísérletet tesz a megszokott gyakorlatok meghaladására. A kapcsolat maga igen sokat változott. Amikor a 19. század végétől kezdve az egyetemek fokozatosan tudományos kutatóintézményekké fejlődtek, emlékezetkultúrájuk ismét megváltozott, melynek következtében a kapcsolódó publikációk karaktere is átalakult. A megemlékezések alkalmával kiadott köteteket a megelőző huszonöt, ötven vagy száz év tudományos kutatási eredményeit hangsúlyozva szerkesztették. Noha ezek a könyvek a tények pusztá felsorolása révén gyakran szárazon szakmaiak voltak, ez a fajta különleges, az egyetem történetével foglalkozó publikáció-típus sajátos céllal bírt, azzal, hogy illusztrálja a tudományos teljesítményt és legitimálja a régebbi alapítású intézményeket az egyetemi szféra bővülésének időszakaiban.

Az egyetem mint hagyományok által meghatározott intézmény, saját történelmébe tekintve próbált „a változások idején saját jövőbeni szervezetére vonatkozóan szakértelmet” nyújtani.³ Saját történetének megírásával önmagát kísérte meg legitimálni, illetve bizonyos válságokra választ kínálni.⁴ Például a német egyetemtörténetben az 1960-as és 1970-es években a jubileumi történetírás virágkorát élte, nem véletlenül egy olyan időszakban, amikor az egyetemek sokféle kihívással szembesültek: elsősorban az egyetemi oktatás eltömegesedésével, de azzal az átmenettel is, melynek során a professzorok által irányított egyetemből (*Ordinarienuniversität*) olyan intézménnyé váltak, ahol a fő döntéseket egyetemi testületek hozzák meg (*Gruppenuniversität*). A válság érzete néha annyira erős volt, hogy még az a kérdés is felmerült, vajon illő-e, hogy az egyetem szertartásosan megünnepelje alapításának jubileumát. A válságra adott formális reakcióra – az egyetemi szervek által kiadott jubileumi történeti publikációkra – számos esetben egy a diákok és/vagy fiatal tudósok csoportja által írott ellen-emlékkötet formájában született válasz.⁵ Ez csak egy példa arra, hogyan használták a jubileumi történetírást propagandaeszközként.

Az egyetemtörténet-írás fokozatos expanziójának három iránya

Bármennyire is jelentős volt és maradt a jubileumi történetírás dominanciája, az egyetem-történet-írás fokozatosan három irányban szélesedett ki: a horizont földrajzi, tematikai és kronológiai értelemben tágult. A földrajzi kiszélesítéshez a kezdeti lökést – Rainer A. Müller német történész kifejezésével élve – a „tudományág ősatyja”, Christoph Meiner

3 BRUCH 2004. 11.

4 GERBER et al. 2009. 4.

5 MÜLLER, W. 1998. 91–92.

adta. Meiner a 19. század első évtizedében publikálta két kötetét – *Ueber die Verfassung und Verwaltung deutscher Universitäten* (Göttingen: J. F. Röwer, 1801), illetve *Kurze Darstellung der Entwicklung der hohen Schulen des protestantischen Deutschlands, besonders der hohen Schule zu Göttingen* (Göttingen: J. F. Röwer, 1808) –, valamint négykötetes opus magnumát, *Geschichte der Entstehung und Entwicklung der hohen Schulen unseres Erdtheiles* (Göttingen: J. F. Röwer, 1802–1805) címmel. Utóbbi előszavában hangsúlyozta, hogy szándéka nem csupán az volt, hogy egyes egyetemekről szóló különálló monográfiákat illesszen össze – ahogy azt elődei tették a 17. és 18. században –, hanem, hogy meghatározza és kifejtse az egyetem mint európai jelenség „struktúratörténetének” módszertanát.⁶

Meiner kezdeményezését csak a 19. század utolsó évtizedében követték hasonló próbálkozások, melyekben a szerzők nem korlátozták magukat saját intézményük jól körülhatárolt történelmére. Franciaországban Louis Liard, a Francia Köztársaság felsőoktatási igazgatója (directeur de l'enseignement supérieur – a szerk.) adta ki *L'enseignement supérieur en France 1789–1889* (Paris: Colin, 1888–1894) című művét két kötetben. Németországban Friedrich Paulsen *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten: Vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart* (Leipzig: Veit & Comp., 1885) című műve a felsőoktatásért zajló nemzeti propagandán belül csak egyike volt azon hasonló tematikájú tanulmányok egész sorozatának, melyek a német egyetem „eszmejét” vagy „esszenciáját” kutatták és dicsőítették.⁷ A Kaiserreich idején mind a német egyetem, mind az önmagára visszatekintő historiográfiai gyakorlat jelentősége és népszerűsége csúcson állt.

Az 1980-as évektől a nemzeti egyetemtörténetírások nemzetközi perspektívából végzett összehasonlító vizsgálatokkal egészültek ki: ide sorolható Fritz Ringer *Education and Society in Modern Europe* (Bloomington: Indiana University Press, 1979) című műve és a Konrad Jarausch által szerkesztett *The transformation of higher learning 1860–1930: expansion, diversification, social opening and professionalization in England, Germany, Russia and the United States* (Stuttgart: Klett, 1983) című kötet, hogy csak kettőt említsünk a legkorábbi és legnagyobb hatású példák közül. Az 1990-es évektől ebben az összefüggésben vált specifikus témává a külföldi egyetemi rendszerek (a gyakorlatban főleg a német modell) recepciója és a belső reformfolyamatokban játszott jelentőségének tanulmányozása,⁸ valamint a nemzetközi hallgatói migrációval kapcsolatos kutatások. A hallgatók tömeges, főként Kelet-Európából a nyugat-európai egyetemekre történő áramlása egyértelmű hatással volt mind a származási, mind pedig a célországok oktatásának fejlődésére.⁹ Végül, az egyetemek közötti nemzetközi kapcsolatok iránti történeti érdeklődést tovább erősítette az egységes európai felsőoktatási piacra irányuló jelenlegi figyelem is.

Mindazonáltal nehezen lehet teljesen szakítani a régi tradíciókkal, és a nevükben nemzetközi vagy nemzeti vizsgálatok is gyakran az egyik országot/egyetemet a másik után bemutató megközelítést használnak. Még a monumentális, négykötetes *History of the University in Europe* (Cambridge: University Press, 1992–2011) – ami önmagában persze tökéletesen illusztrálja az egyetemtörténetben tapasztalható szélesedő földrajzi perspektí-

⁶ MÜLLER, R. A. 2000. 184.

⁷ MÜLLER, R. A. 2000. 188.

⁸ Lásd többek között BIRKENMAIER 1995; JORDAN–KORTLÄNDER 1995; SCHWINGES 2001; LINGELBACH 2003.

⁹ Lásd például PETER–TIKHONOV 2003.

vát – utolsó kötete sem lehet mentes e kritikától.¹⁰ Ez is szemlélteti az örök szakadékot egyfelől az egyetemtörténeten belül még mindig uralkodó nemzeti megközelítés, másfelől az egyre nemzetközibbé váló tudománytörténet között. Bár az elmúlt években mindkét tudományterület közeledik egymás felé, még mindig hiányoznak az olyan tanulmányok, amelyekben valóban integráltan jelennének meg. Míg a tudománytörténészek alapvetően ismeretelméleti kérdéseket firtatnak (ezzel meghaladva a helyi, illetve nemzeti kontextust), addig az egyetemtörténet fókuszában – a gyakran nemzeti perspektívából szemlélt – strukturális, társadalom- vagy politikátörténeti kérdések maradnak.¹¹

Másrészt, a földrajzi perspektíva kiszélesedése mindinkább keveredett a kronológiával, sőt, bizonyos mértékig egyfajta kronológiai eltolódással is. Egy 1978-as tanulmányban Roger Chartier és Jacques Revel francia történészek azt állították, hogy korábban az egyetemtörténet valójában középkortörténet, intézménytörténet és intellektualista történetírás volt.¹² Willem Frijhoff szerint még azokban az országokban is, ahol a középkorban nem léteztek egyetemek, mint például Észak-Németalföldön, a figyelem szinte hagyományosan a későközépkori iskolák és egyetemek felé fordult.¹³ Holland kollégája, Willem Otterspeer – maga is egy monumentális, a leideni egyetem 19. századi történetéről szóló mű szerzője – viszont helyesen mutatott rá, hogy az 1980-as évek óta az egyetemtörténetírás fókusza megváltozott, és inkább a legutóbbi két századdal foglalkozik.¹⁴

Végezetül, a tematika spektruma is kibővült. A korábbi, szinte kizárólag intézményi (ünnepi vagy egyéb célú) megközelítés számos további kérdéssel egészült ki. Az egyetemet már nem kezelték a társadalomtól elkülönülő autonóm világként, ehelyett épp az egyetem és az azt övező város (a „gown and town”), illetve a régió közötti kapcsolat vált a kutatás specifikus témájává. Az egyetemet olyan társadalmi-gazdasági térnek tekintették, ahol a tudás és a társadalmi készségek cseréje, adás-vétele zajlik. A történészek elkezdtek érdeklődni az egyetem ideológiai eszményképei – úgymint az akadémiai szabadság, a *Bildung*, valamint a tudomány (elismeréssel övezett) egysége – elleni, intenzitását és természetét tekintve különféle támadások iránt. Az egyetemtörténet-írás is megtapasztalta az úgynevezett új kultúrtörténet felé mutató általános fordulat hatását, ami a tudományos élet mindennapjainak történetére, a hallgatók és professzorok mint elkülönült társadalmi csoportok önmeghatározására, az egyetemek ünnepi alkalmakkor történő önreprezentációjára, gender-szempontra, valamint a hallgatói szerveződések politikai tevékenységére és radikalizálódására fókuszált.¹⁵

Bár historiográfiai nézőpontból az egyetem csak a második világháború után szabadult ki ténylegesen elefántcsont-tornyából, természetesen nem minden fent említett téma vagy megközelítés volt teljesen új. Különösen a hallgató-történetnek (student history) mint önálló kutatási területnek van jóval hosszabb (és erősebb) történeti háttere, még ha kissé ellentmondásos jellegű is. Egyrészt, ez az egyetemtörténet egyik legrégebbi önálló ága (például már az 1920-as években megalapították a mai napig aktív német *Arbeitskreis*

10 SHATTOCK 2012. 434.

11 PALETSCHEK 2001. 171.

12 CHARTIER–REVEL 1978. 353–374.

13 FRIJHOFF 1996. 13–22.

14 OTTERSPEER 1997.

15 ASCHE–GERBER 2008. 199–201. További példakkal.

der *Studentenhistoriker*-t, amely 1924 óta évente rendez konferenciákat¹⁶), másrészt viszont különösen ezt a területet uralták a népszerű, gyakran szenzációhajász és torzító anekdotagyűjtemények.¹⁷ Az 1970-es évektől a számos európai országban létrejött (fél-) professzionális hallgató-történeti társaságok azonban hozzájárultak ahhoz, hogy a témakör fokozatosan teljes jogú tudományos kutatási területté váljon. Ez olyan konferenciák megszervezését eredményezte, mint az „Universitas scholarium. *The social and cultural history of the European student from the Middle Ages to the Present*” (Az európai egyetemi hallgatók társadalom- és kultúrtörténete a középkortól napjainkig; Köln, 2013. október 24–25.), vagy a Nemzetközi Egyetem-történeti Bizottság által kezdeményezett, jelenleg is zajló „*Student Revolt, City and Society – From the Middle Ages until Today*” (Diáklázadás, város és társadalom – a középkortól napjainkig) című kutatási projekt.¹⁸ Mindazonáltal, csakúgy, mint az egyetem-történet-írásban általában, az egyensúly az elkötelezett, ünnepi célzatú és a távolságtartóbb, tudományosan kritikus megközelítés között olykor még ingatag.¹⁹

A földrajzi, kronológiai és tematikai perspektíva kiszélesedésétől hajtva az egyetem-történet fokozatosan különálló tudományággá fejlődött, a tudománytörténet egyik aldiszciplínájává vált. Független kutatóintézetek²⁰ és különböző társaságok²¹ alakultak, amelyek gyakran saját folyóiratot is kiadnak.²² Több ilyen kezdeményezés is gondot fordít arra, hogy egyetem-történeti bibliográfiákat állítson össze nemzeti és regionális kontextusban. 1981 óta a *History of Universities* folyóirat próbálja – egyféle összehangoló kezdeményezésként – összegyűjteni ezeket a bibliográfiai jegyzeteket, bár változó sikerrel. A jubileumok már nem csak emlékkötetek kiadását jelentik, hanem alapot adnak – például egyes holland egyetemeken²³ – speciális tanszékek létrehozására, illetve olyan valódi

16 Lásd: www.burschenschaftsgeschichte.de/studentenhistoriker/arbeitskreis.htm [2017.07.11.]

17 ASCHE–GERBER 2008. 196–198.

18 A projekt eredményeit bemutató kötet a közelmúltban jelent meg: *Student Revolt, City, and Society in Europe: From the Middle Ages to the Present*. Szerk. DHONDT, Pieter – BORAN, Elizabethanne. Routledge, 2017. – A szerk.

19 Az egyensúly keresésében sikeresnek tekinthető példa a finn hallgatói társaságokról szóló, az 1990-es években és a 2000-es évek elején kiadott jubileumi könyvsorozat, melynek valamennyi szerzője akkor vagy azt megelőzően aktív részese volt kutatása tárgyának, ugyanakkor tudományos fokozatot szerzett történelemből. Például: HANSKI 1997; KETONEN 1997; VALTO 1999; KETONEN 2001. és LAMBERG 2004.

20 Például a müncheni Abteilung Wissenschafts- und Universitätsgeschichte (1999–2003), a bolognai The International Centre for the History of Universities and Science / Centro Interuniversitario per la storia delle università italiane (www.cisui.unibo.it). [A weboldalak letöltésének ideje: 2017.07.11.]

21 Például: International Commission for the History of Universities (1960-tól, www.cihu-ichu.org), Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte (1995-től, guw-online.net), Gewina. the Belgian-Dutch Society for the History of Science and Universities (1995-től, www.gewina.nl), Research network on the history of university and higher education in Finland (2007-től, www.helsinki.fi/historia/ylhist). [A weboldalak letöltésének ideje: 2017.07.11.]

22 Például *cian-Journal of the History of Universities* (1998-től, e-revistas.uc3m.es/index.php/CIAN), *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* (2000-től, www.steiner-verlag.de/JbUG), *Annali di Storia delle Università italiane* (1997-től, www.cisui.unibo.it/frame_annali.htm), *Studium* (2008-től, www.gewina-studium.nl). [A weboldalak letöltésének ideje: 2017.07.11.]

23 A legtöbb holland egyetemen az elmúlt években neveztek ki különleges egyetem-történészeket: Peter Jan Knegtmans-t az Amszterdami Egyetemen (1997-ben), Willem Otterspeert Leidenben (1997-ben), Leen Dorsmant Utrechtben (2001-ben), Jan Brabers-t a Radboud University Nijmegen-en (2002-ben), Klaas van Berkelt a Rudolf Agricola Tanszéken Groningenben (2008-ban) és Ab Flipse-t az VU Amszterdami Egyete-

kutatóközpontok alapítására mint az Egyetemtörténeti Fórum Oslóban,²⁴ vagy a lipcsei *Senatskommission zur Erforschung der Leipziger Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte*, noha ezen kezdeményezések sorsa hosszútávon nem mindig biztosított.²⁵ Speciális sorozatok indultak, ezek közül pedig néhány egyértelműen irányadóvá vált, mint például a *Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte*, amely már most több mint 75 kötetből áll, és ezek közül sok földrajzilag nem korlátozódik Tübingenre. Természetesen, a tudománytörténettel való kapcsolat és a németajkú tudósok fölénye ebben a tekintetben egyáltalán nem véletlen.

Az efféle társaságok, folyóiratok és konferenciák révén a földrajzi perspektíva kitágulása egyre inkább az egyetemtörténet-írás gyakorlatának földrajzi kiszélesedésével is ötvöződött. A különböző (főleg európai) országok egyetemtörténetészeinek találkozása pedig olykor hatalmas projekteket eredményez. Jó példa erre az *Heloise, European Workshop on Historical Academic Databases* elnevezésű, 2012-ben létrehozott hálózat, amelynek gyökerei egészen az 1960-as évek végéig nyúlnak vissza.²⁶ A hálózat célja, hogy koordinálja és racionalizálja a különálló kezdeményezéseket abból a célból, hogy professzorokról és hallgatókról készült inventárok és prozopográfiai adatbázisok formájában új életet leheljen (az interneten) a hagyományos 19. századi *Libri Memorialis*ba.²⁷

Tehát a jelenlegi egyetemtörténet-írás célja jóval több, minthogy a múlt egy töredékének kötött reprodukciójával szolgáljon. Ezen túlmenően tükröt tart az egyetem elé, amikor az saját jövőbeni társadalmi és tudományos szerepére reflektál. Mindazonáltal, az egyetemek történetében a kitüntetett fókusz, mely negligálja a felsőoktatás egyéb intézményeihez fűződő kapcsolatokat, fontos korlát marad. Mi több, az oktatástörténet sem igen foglalkozik az oktatásnak ezzel a szintjével, így a felsőbb oktatást nyújtó főiskolák története szinte teljesen kívül esik a látókörén. Sőt, általában a történelem e két aldiszciplínája még mindig túlságosan elkülönül egymástól, annak ellenére, hogy a közép- és felsőfokú oktatás közötti határok nem mindig egyértelműek, és módszertanilag az egyetemtörténet és az oktatástörténet profitálhatna egymásból.²⁸ Az oktatás eme különböző szintjeit kutató történetészek közötti szoros együttműködés értékes eredményekkel járhatna.

men (2013-ban). Marc Wingens, az Amszterdami Egyetem korábbi egyetemtörténésze szerint az egyetemek érdeklődése saját történetük iránt abból a következtetésből ered, hogy a korábbi évtizedek fejlődésének következményeképpen mind jobban hasonlítanak egymásra. Ezért az egyetemek vezetői módot kerestek arra, hogy saját intézményüket megkülönböztessék a kollégák intézményeitől. A saját múlt pedig valóban jó lehetőség et kínált arra, hogy saját intézményeik egyedi profilját létrehozzák. WINGENS 2001. 7–17.

²⁴ Lásd: www.hf.uio.no/iakh/english/research/projects/ffu [2017.07.11.]

²⁵ Lásd a kötetben Jonas Flöter fejezetét. FLÖTER 2015.

²⁶ FRIJHOFF 2014.

²⁷ Lásd a kötetben Emmanuelle Picard fejezetét: PICARD 2015. Például: Amsterdam (www.albumacademicum.uva.nl), Gent (www.ugentmemorialis.be), Halle (www.catalogus-professorum-halensis.de), Helmstedt (uni-helmstedt.hab.de), Kiel (gelehrtenverzeichnis.de), Leipzig (www.uni-leipzig.de/uniengeschichte/professorenkatalog), Rostock (cpr.uni-rostock.de), Utrecht (profs.library.uu.nl/index.php). [A weboldalak letöltésének ideje: 2017.07.11.] Lásd még HORSTKEMPER–STAUB SORBELLO 2010. 130–131.

²⁸ Lásd a kötetben Pieter Dhondt fejezetét: DHONDT 2015.

A jubileumi történetírás hagyományának folytatása

És mégis, a tudományterület megújítását célzó valamennyi impulzus dacára a jubileumi történetírás továbbra is kivételesen fontos műfaj maradt az egyetem-történet-írásban. A jubileumi történetírás hagyománya még mindig igencsak élő: az intézmény ünneplésére fókuszál, saját tudományos közösségének tagjai írják, és az egyetem történetét – főleg valamilyen válság idején – úgy mutatja be, mint amiből (legalább impliciten) tanulni lehet. Valamennyi, saját intézménye múltjáról megemlékező történész számára a kihívás az, hogy a fent említett tudományos fejleményeket számba vegye, ugyanakkor szem előtt kell tartania, hogy az egyetem mint élő intézmény a szélesebb közönség felé törekszik, így figyelnie kell olyan komponensekre is, mint a láthatóság, a külső megjelenés és a kommunikáció.

Ily módon az egyetem-történetnek – bizonyos mértékben legalábbis – még emancipálódnia kell attól a területtől, ahonnan mind problematikája, mind eredményei szempontjából ered és ahova a mai napig kötődik: az egyetemi jubileumok kultúrájától. Egyfelől természetesen az egyetem-történet kihasználhatja a jubileumi alkalmakat plusz források megszerzésére, másfelől viszont a jubileum nem használhatja ki az egyetem-történetet, hogy újírja az intézmény történetét.²⁹ A *Hochschule in der Demokratie* című, 1965-ös memorandumban olvasható, amerikai szerzőtől származó idézet, miszerint „*az egyetem olyan intézmény, amely szisztematikusan [ebben a kontextusban értsd 'kritikailag'] tanulmányoz szinte minden létezőt – kivéve saját magát*”,³⁰ manapság már nem állja meg a helyét. Mindazonáltal még mindig jelentős hátrány, hogy a jubileumi történetek szerzőinek jelenlegi hagyománya szinte mindig az anyaintézményre fókuszál, ami néha megnehezíti a kellő távolságtartást, illetve azt, hogy kurrens eseményekkel is foglalkozzanak. Már csak azért is, mert ez többek között a saját egyetemi oktatóik és kollégáik tapasztalatainak és eredményeinek megvitatását is jelenti, miközben félre kell tenniük szubjektív benyomásaikat is.³¹

Az egyetem-történet-írás kurrens hagyományának eredménye kétfajta publikációtípus, amelyeket (némileg kifigurázva) a következőképp lehet szembe állítani egymással. Egyrészt, van a rendkívül részletes, faktuális beszámoló az egyetem mint intézmény történetéről, amit különálló tudományterületek eredményei színeznék, számos szerző jegyez és több kötetben adják ki. Másrészt, van a rövid „képeskönyv-szintézis”, amit egyetlen szerző ír, tele van képpel és általában kerüli az intézmény múltjának kellemetlenebb epizódjait. Különböző érvek szólhatnak amellett, hogy mind a két publikáció-típus moderált változatai megférnek egymás mellett, és még ha konszenzust is találnánk, az valahol középen lenne. Mindazonáltal, a végső választástól függetlenül az egyetem-történészek között szünetben van egy közmegegyezés arra vonatkozólag, hogy mindkét fajta történetnek határozottan szüksége van egy tiszta mesterelbeszélésre. Laurence Brockliss oxfordi professzor saját intézménye történetéről írott – 2014-ben, egy kötetben megjelenő – művében erre

²⁹ „*Jubiläum ohne zu jubilieren*” volt a címe Eva-Marie Felschow giesseni egyetemi levéltáros egy előadásának, amelyet Jénában tartott 2002-ben a Giesseni Egyetem közlegő, 2007-es jubileuma kapcsán. Idézi: GERBER et al. 2009. 3. Lásd még: HAMMERSTEIN 1983. 601–633.

³⁰ NITSCH 1965. 1.

³¹ MÜLLER, W. 1998. 94.

törekszik: vezérmotívuma a kontinuitás és diszkontinuitás története.³² Sverker Sörlin és Nina Wormbs a stockholmi Királyi Műszaki Főiskoláról szóló történetüket pedig a köré rendezik, amit az intézmény a saját állítása szerint kínál: az innováció és társadalomra gyakorolt hatás köré.³³

Az olvasó megragadására azonban a többkötetes művekben is szükség van egy (vagy több) a köteteken átívelő mesternarratívára. Az Oslói Egyetem kilenc-kötetes története jó példa erre.³⁴ A projektet nem sokkal az egyetem egy intézményi szintű válsága után indították, és bizonyos, hogy a vezetés számára központi kérdés volt, hogy hogyan jött létre a tudományterületek sokfélesége, és hogyan lehet magát az egyetemet fenntartani. Hogyan tudja megszervezni magát az egyetem úgy, hogy mint entitás, mint egység cselekedhesen egy változó világban? Erre Edgeir Benum (a projekt eredeti menedzsere) a készülő egyetem-történet integratív ambícióit is kifejező kérdéssel válaszolt: „*Mi tartja össze egy egyetem egyes részeit, mi adja az összetartozás érzetét, hogy saját kis birodalmunknál többhöz tartozunk?*”³⁵ Hogyan küzd meg az egyetem a diverzitás és az egység problémájával a diszciplínák szintjén, a hallgatók és a munkatársak szintjén (lásd például a dolgozók mind bővebb besorolás szerinti különböző csoportjait), valamint a saját, egymással is versengő feladatköreit tekintve?

Egy évvel később Robert Marc Friedman egyértelműen megerősítette ezeket az integratív törekvéseket:

*„Elutasítjuk azt a gyakorlatot, hogy az egyetem-történeti kutatást a különböző részterületek állítólagos »szakértői« között osszuk fel. Nem akarjuk, hogy valaki szűkebb-keblű intézmény-történetet írjon, amelyhez különálló fejezetekben csapják hozzá a hallgatókat, a nőket, a természettudományokat vagy akár minden egyes diszciplínát külön-külön. Az egyetemnek életrajza van, ami feltárára vár; ez nem pusztán professzorai életrajzáinak összessége.”*³⁶

A norvég tudósok (egyébként meglepően nagy) csoportja valószínűleg nem az első volt, akik célul tűzték ki, hogy megírják saját intézményük integrált történetét, de mindenképpen az elsők között voltak, akik ezt ennyire expliciten is kifejezték. A Jénai Egyetem 2009-ben megjelent egykötetes történetét szintén integrált életrajznak szánták, hogy ily módon élesszék fel az egyetemnek az egység és az egyetemesség fogalmán alapuló identitását.³⁷ A jól ismert freiburgi egyetem-történész, Sylvia Paletschek szerint a jénai kollégák sikeresek voltak ebben.³⁸

Ez az integrált megközelítés, különös tekintettel a tudományágak fejlődésére, gyakran nagy kihívásnak bizonyul. Valójában senki sem tagadhatja a tudományos kutatás ún. „multiverzitást” eredményező mind nagyobb specializálódását és fragmentálódását,³⁹ ezért

32 DHONT–VERBRUGGEN 2012. 140. [A kötet a közelmúltban jelent meg: BROCKLISS, L. W. B.: *The University of Oxford: A History*. Oxford, 2016. – A szerk.]

33 Sverker Sörlin és Nina Wormbs, „KTH and the Formation of Swedish Innovation Systems, 1920 to 1980” című előadása a „Rethinking Modern University History” (Oslo, 2011 október 29.) elnevezésű konferencián.

34 COLLETT 2011.

35 BENUM 1999. 9.

36 FRIEDMAN 2000. 44.

37 GERBER et al. 2009. 15.

38 PALETSCHEK 2011. 183.

39 KERR 1963.

a karonkénti vagy tudományágankénti megközelítések nyilvánvalóan igazolhatók. Ennek eredményeképpen számos egyetem történeti bizottsága dönt töredékesebb publikáció-típusok befogadása mellett, nem is annyira azért, mert ez a megközelítés könnyebb, hanem mert ez a megfontolt lépés a multiverzitás jelenlegi légkörében. Némiképp hagyományos módon a *Humboldt-Universität zu Berlin* egyik 2010-es bicentenáriumi kötete is a különböző tudományágak különálló történeteként épül fel.⁴⁰ A bécsi egyetem 2011-ben, az intézmény 2015. évi 650. évfordulójának előkészítésére alapított fóruma, a *Zeitgeschichte der Universität Wien* azzal a gondolattal játszik, hogy a „fakultás-kötetben” a tudományágak szétválásának okára és módjára fókuszáló történeti áttekintést kombinálja a történeti forrás létrehozásával akként, hogy felkéri a különböző tudományterületek kulcsfiguráit, reflektáljanak szakterületük pillanatnyi helyzetére és jövőbeni fejlődési irányaira.⁴¹

A Genti Egyetem 2017-es bicentenáriumi előkészítő bizottság hasonló célt tűz ki maga elé az UGentMemorie elnevezésű projekttel, amely tulajdonképpen a Genti Egyetem virtuális emlékezete: egyetemtörténet-írás történeti forrásanyag létrehozásával vegyítve.⁴² Azáltal, hogy bepillantást nyújt a nyilvános történelembe (public history), a tudományos örökségbe és a digitális történelembe, a történészek és a kommunikátorok, a tudomány igényei és a nyilvánosság elvárásai közötti szakadék áthidalásának lehetőségeit is felfedezi. A bizottság szerint a nyilvános és a digitális történelem érdekes módot kínál egyrészt az egyetemtörténet és egyetemi örökség kutatásának különböző szintű kommunikációjára, másrészt érzékenyen integrálja az emlékezés akadémiai kultúráját egy történeti projektbe. A kimenet szempontjából ez azt is jelenti, hogy az egyetem teljes történetének klasszikus publikálását olyan más kezdeményezéseknek is kísélniük kell, mint például kisebb alkalmi kiadványok, kiállítások, az egyetemi örökséget bejáró séták, digitális tartalmak vagy egy közösségi média stratégia.⁴³

Klaas van Berkel a Groningeni Egyetem történetéről írott – 2014-ben megjelenő⁴⁴ – munkájában szintén eredeti megközelítést ígér a mesternarratíva (ti. az egyetem mint élő akadémiai közösség) és egy antropológiai módszertan vegyítésével. Központi kérdései, hogy „*hogyan teszi lehetővé az élő tudományos közösség (tanárok, hallgatók, egyéb dolgozók), hogy az egyetem egyik válságot a másik után vészelve át*” és, hogy „*mi teszi az egyetemet mint élő közösséget egyetemmé*”. Egy ilyen történet megírása közben a történész nem ragaszkodhat a megszokott intézménytörténeti, intellektuális történeti és társadalomtörténeti konvenciókhoz. Ezért Van Berkel az antropológiából vesz át egy alapvető kiegészítő módszert: a mindennapi szokások lehető legaprólékosabb leírásán keresztül kísérli meg kideríteni, hogy a tudományos közösség tagjai miért viselkednek úgy, ahogy. Rendszeresen folyomodik az egyetem *pétite histoire*-jához, a kis anekdotákhoz és csavaros történetekhez, úgy

40 HECHLER – PASTERNAK 2012. 329–345. Lásd még: HECHLER – PASTERNAK 2013.

41 Lásd: <http://www.forum-zeitgeschichte.univie.ac.at/hist650/> [2017.07.11.]. A kötet időközben megjelent: *Reflexive Innensichten aus der Universität Wien. Disziplinengeschichten zwischen Wissenschaft, Gesellschaft und Politik*. Hrsg. FRÖSCHL, Karl – MÜLLER, Gerd – OLECHOWSKI, Thomas – SCHMIDT-LAUBER, Brigitta. Vienna University Press, 2015. (650 Jahre Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert 4.) – A szerk.

42 www.UGentMemorie.be [2017.07.11.]

43 DANNIAU–MANTELS–VERBRUGGEN 2012. 179–192.

44 A kötet időközben megjelent: van BERKEL, Klaas: *Universiteit van het Noorden; vier eeuwen academisch leven in Groningen. Deel I. De oude universiteit, 1614–1876*. Verloren, 2014. – A szerk.

azonban, hogy kirajzolódjon a „hivatalos” történettel szembeni kontrasztjuk, ezzel pedig betekintést enged a tudományos közösség valódi működésébe.⁴⁵

Van Berkel azzal, hogy elfogadta a megbízást saját intézménye történetének megírására annak négy századik évfordulója alkalmából, azt a trendet erősíti, melyről máskor lesajnálóan nyilatkozik: az egyetem történet jubileumi publikációkra való korlátozódását.⁴⁶ A törekvésről azonban, hogy a tudományterületet komparatív és transznacionális megközelítésű projektekkel szélesítsük ki, egyértelműen könnyebb beszélni, mint megvalósítani.⁴⁷ A kutatási workshopok sorozata, amelyből ez a könyv ered, bizonyosan hozzájárul ehhez a törekvéshez a megjelenő publikációkkal (az első kötetben kimondottan összehasonlító és transznacionális megközelítéssel, míg a másodikban egy valamivel implicitebb módon, amint azt lejjebb kifejtjük), valamint az északi országokból érkező egyetem történések közötti együttműködés általános erősítésével. Ily módon a következő konferenciák (és a lehetséges publikációk) a workshopok közvetlen eredményének, de legalábbis a választott utat megerősítő alkalmaknak tekinthetők: „*Elitist institutions in egalitarian societies? Visions and realities of Nordic universities*” („Elitista intézmények az egalitárius társadalmakban? Víziók és valóságok a skandináv egyetemeken”, 2010. november 10–12., Berlin), „*The Humboldtian tradition – Origin and legacy*” („A humboldti hagyomány – eredet és örökség”, 2010. november 24–25., Uppsala)⁴⁸ és „*The transformation of the Nordic universities in the 1960s and 1970s – A re-examination of the »student revolution«*” („A skandináv egyetemek átalakulása az 1960–1970-es években – A ’diáklázadások’ újabb vizsgálata”, a Skandináv Történések 27. Kongresszusának különleges szekciója 2011. augusztus 11–14., Tromsø).

Egyetemi jubileumok és egyetem történet-írás

A kötet első része az egyetemi jubileumok és az egyetem történet-írás közötti hagyományos kapcsolatra koncentrál. A kiindulási pont minden esetben magának a jubileumnak a története, általános üzenetének és politikai értelmezésének tanulmányozása. Kettős értelemben politikai: egyrészt a jubileum lefolyása és tartalma nagyban függött a politikai fejleményektől, másrészt viszont a jubileumok gyakran maguk is politikai üzeneteket terjesztettek, például a tiszteletbeli fokozatok adományozása által. Valamennyi szerző különleges figyelmet fordított azonban arra, ahogy a jubileumi publikációk támogatják az évforduló általános célját (legyen az politikai, kulturális, és/vagy tudományos). Vizsgálják, hogy az egyetemi szervek vagy politikai irányítók miként mozgósítják közös céljaik érdekében a publikációk szerzőit a jubileum megszervezése vagy irányítása során; és hogy miként használják a jubileum történetet propagandaeszközként.

Az első esettanulmányban Marek Ďurčanský és Pieter Dhondt mutatja be, hogy a prágai Károly Egyetem 1848-as és 1948-as jubileumának eredményeit – beleértve a történelmi publikációkat, művészeti alkotásokat és az épületátalakításokat is – hogyan befolyásolták a váratlan politikai események. 1911-ben a kristianiai (Oslo) Királyi Frigyes Egyetem centenáriumának ünnepén – ami Jorunn Sem Fure fejezetének témája – poli-

⁴⁵ BERKEL 2009.

⁴⁶ DHONDT–VERBRUGGEN 2012. 140.

⁴⁷ Például JONSSON–NEUNSINGER 2007. 258–280. és MATTINGLY et al. 2008. 469–490.

⁴⁸ KARLSOHN–JOSEPHSON–ÖSTLING 2014.

तिकai és tudományos kérdések is egyaránt kockán forogtak. Különösen az utóbbi körüli összeütközések folytak a jubileumi publikációkon keresztül: Bredo Morgenstjerne terjedelmes egyetemtörténeti művében az egyetem mint oktatási intézmény mellett mondott védőbeszédet, ezzel szemben az akkori rektor, Waldemar Christopher Brøgger egy nyilvánvalóan csúsztató történeti pamfletben az egyetemet mint kutató intézményt vette védelmébe. A harmadik fejezetben Trude Maurer az 1912/13. évi nemzeti évfordulók megünneplését hasonlítja össze az orosz és a német egyetemeken. Bár nem kifejezetten egyetemi jubileumokkal foglalkozik, írásából szintén kiviláglik, hogy milyen mértékben használták az egyetemtörténet-írást az ünnepségek általános üzenetének erősítésére. A kötet e részének utolsó fejezete a romániai Kolozsvári Egyetem 1919 és 2009 közötti tudományos rendezvényeire és ünnepségeire fókuszál. Ana-Maria Stan az ünnepségek olyan, sokrétű formáit vizsgálja, melyek az egyetem sajátos intézményi identitását alakították, és kiemeli a gyakran politikai rendszerek által determinált kontinuos és diszkontinuos elemeket is. Mindegyik akadémiai jubileum eltérő kontextusban reflektált tárgyára, számos publikáció-típusnak vagy szűkebb eseménynek adva teret.

A Stan által vizsgált utolsó ünnepség 2009-ben volt, ezáltal tanulmánya kiválóan kapcsolódik a könyv második részéhez, amely két olyan közelmúltbeli projekt tapasztalatait adja közre, mely egy-egy jubileum alkalmából vállalkozott a saját intézmény történetének megírására. A Norwegian University of Science and Technology, mely 2010-ben ünnepelte százéves fennállását, tipikus példája egy olyan integrált intézménynek, amely azzal küzd, hogy a története mely részeivel is foglalkozzon és mely időszakra koncentráljon, amint azt Thomas Brandt bemutatja. A lipcsei egyetem a 2009-ben ünnepelte, hatszáz éves évfordulója kapcsán keletkezett tapasztalatok elsősorban azt bizonyítják, mennyire lényeges biztosítani az egyetemtörténet-írásba befektetett pénzügyi és személyi ráfordítások folyamatosságát a jubileumot követően is, természetesen visszafogottabban, de úgy, hogy se az átmenetileg a projekthez rendelt munkatársak, se az egyetemi levéltárosok erőfeszítései⁴⁹ ne váljanak kérészéletűvé. Jonas Flöter tanulmánya másodsorban világossá teszi, hogy a jubileumi történetírásnak ebben a válfajában mennyire beágyazottnak tűnik egyfajta dicsőség-retorika. Flöter első mondatában például az egyetem hosszú történelmi múltját dicséri. Mi több, a Nobel-díjasok se maradhatnak ki az egyetem fejlődésének rendkívül rövid történeti áttekintéséből, amely a jövőre vonatkozó pozitív kitekintéssel zárul: *„Ezen lépések eredményeképpen a Lipcsei Egyetem az 1990-es évek közepe óta új, erős teljesítményprofilot fejlesztett ki – hogy egy modern, kozmopolita és jövőorientált egyetemmé váljon.”* Ez magyarázza a könyv pusztán implicitte összehasonlító hangnemét is, már ami az első két részét illeti. A jubileum részeként és a jubileum alkalmából művelt egyetemtörténet-írás ugyanis természetéből fakadóan egyetlen intézményre korlátozódik, és nélküli a világos összehasonlító vagy transznacionális megközelítést.

A kötet harmadik részének célja azonban, hogy meghaladja a jubileumokat, és három másik utat kínáljon az egyetemtörténet-írás számára. Johan Östling azáltal, hogy világos szintézisét adja annak, ahogy a német egyetemek 1810 és 1945 között a humboldti hagyományokat kezelték, meggyőzően mutatja be, hogy különösen a német historiográfia egyáltalán nincs jubileumi publikációkra kárhóztatva. Másrészt, a humboldti hagyomány kibogozhatatlanul összefonódik a jubileumi hagyományokkal, már csak azért is,

49 BLECHER–ĐURČANSKÝ 2011. 229–234.

mert Humboldt nevét a 20. század elejétől fogva számos évfordulós ünnepen idézik meg az egész nyugati világban. Emellett Östling tanulmányának célja, hogy egy általános és átfogó történeti háttérrel adjon a tudományos öntudat fejlesztéséhez is, ami a különböző egyetemi jubileumokon a legkevésbé sem jelenik meg.

Emmanuelle Picard abban az értelemben kapcsolódik Brandt fejezetéhez, hogy a francia egyetemek is küszködnek a jubileumok méltó megünneplésének kérdésével a francia forradalomtól az 1968-as eseményekig bekövetkezett töréseknek köszönhetően, melyek a létező egyetemek feldarabolódásával és számos, saját múltat nélkülöző egység létrejöttével jártak. Alternatívaként Picard nem hagyományos jubileumi egyetemtörténet írását javasolja, hanem egy tudományos oktatási egységekre épülő prozopográfiai projekt megvalósítását, a tudományos hivatás valódi társadalomtörténetének feltárása és a francia akadémia mint intézmény teljesebb megértése érdekében. A záró fejezetben Dhondt is az oktatásra fókuszál mint az egyetem egyik központi feladatára. A fejezet fő célja, hogy kifejtsse, mit nyerhet az egyetemtörténet, mint aldiszciplína, ha közelebbi kapcsolatba kerül az oktatástörténet terén használt módszertannal és fogalmakkal.

Fordító: Kuttor Eszter

Szakmai és nyelvi lektor: Szeberényi Gábor

IRODALOM

- ASCHE–GERBER 2008 ASCHE, Matthias – GERBER, Stefan: Neuzzeitliche Universitäts-geschichte in Deutschland: Entwicklungslinien und Forschungsfelder. *Archiv für Kulturgeschichte*, 90. (2008):1. 159–201.
- BIRKENMAIER 1995 BIRKENMAIER, Willy: *Das russische Heidelberg. Zur Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen im 19. Jahrhundert*. Heidelberg, 1995.
- BENUM 1999 BENUM, Edgeir: On the challenge of writing a university history: The University of Oslo. *Research & Occasional Paper Series* (Berkeley: University of California, Center for Studies in Higher Education), (1999): October (cshe.berkeley.edu/publications/challenge-writing-university-history-university-oslo) [2014.06.11.]
- BERKEL 2009 BERKEL, Klaas van: *Academisch leven. Over geschiedenis, karakter en veerkracht van de Nederlandse universiteit*. Amsterdam, 2009.
- BLECHER–
ĎURČANSKÝ 2011 BLECHER, Jens – ĎURČANSKÝ, Marek: Universitätsjubiläen und Universitätsarchive. Die Jahrhundertfeiern an den Hochschulen in Prag und Leipzig als Chance für die Universitätsarchive. *Jahrbuch für Universitäts-geschichte*, 14. (2011) 229–234.
- BRUCH 2004 vom BRUCH, Rüdiger: Methoden und Schwerpunkte der neueren Universitätsgeschichtsforschung. In: *Die Universität Greifswald und die deutsche Hochschullandschaft im 19. und 20. Jahrhundert*. Szerk. BUCHOLZ, Werner. Stuttgart, 2004. (Pallas Athene. Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 10.)

- CHARTIER–REVEL 1978 CHARTIER, Roger – REVEL, Jacques: Université et société dans l'Europe moderne: Position des problèmes. *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, 25. (1978) 353–374.
- COLLETT 2011 *Universitetet i Oslo 1811–2011*. 9 kötet. Szerk. COLLETT, John Peter. Oslo, 2011.
- DANNIAU–
MANTELS–
VERBRUGGEN 2012 DANNIAU, Fien – MANTELS, Ruben – VERBRUGGEN, Christophe: Towards a Renewed University History: UGentMemorie and the Merits of Public History, Academic Heritage and Digital History in Commemorating the University. *Studium (Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis / Revue d'Histoire des Sciences et des Universités)*, 5. (2012):3. 179–192.
- DHONDT 2011 *National, Nordic or European? Nineteenth-Century University Jubilees and Nordic Cooperation*. Ed. DHONDT, Pieter. Leiden, 2011. (History of Science and Medicine Library 25.; Scientific and Learned Cultures and Their Institutions 4.)
- DHONT–
VERBRUGGEN 2012 DHONDT, Pieter – VERBRUGGEN, Christophe: Academic culture of remembrance. The combination of university history, jubilees and academic heritage. *Studium (Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis / Revue d'Histoire des Sciences et des Universités)*, 5. (2012):3. 137–141.
- DHONDT 2015 DHONDT, Pieter: University History as Part of the History of Education. In: *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Ed. Dhondt, Pieter. Leiden–Boston, 2015. 233–249.
- FLÖTER 2015 FLÖTER, Jonas: University History Research at the University of Leipzig. In: *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Ed. DHONDT, Pieter. Leiden–Boston, 2015. 163–179.
- FRIEDMAN 2000 FRIEDMAN, Robert Marc: *Integration and Visibility: Historiographic Challenges to University History*. Oslo, 2000.
- FRIJHOFF 1996 FRIJHOFF, Willem Th.M.: Hoezo universiteitsgeschiedenis? Indrukken en stellingen. *Ex Tempore (Historisch Tijdschrift ku Nijmegen)*, 15. (1996):43. 13–22.
- FRIJHOFF 2014 FRIJHOFF, Willem: *Avant Héloïse: L'aventure de Fasti* [13/09/2012]. (heloise.hypotheses.org/75) [2014.06.11.]
- GERBER et al. 2009 GERBER, Stefan – JOHN, Jürgen – KAISER, Tobias – MATTHES, Christoph – MESTRUP, Heinz – PLOENUS, Michael – STUTZ, Rüdiger: Einleitung. In: *Traditionen – Brüche – Wandlungen. Die Universität Jena 1850–1995*. Köln, 2009. 1–22.

- HANSKI 1997 HANSKI, Jari: *Polin suojiin me saavumme taas. Teknillisen Korkeakoulun Ylioppilaskunta 125 vuotta* [125 years of the Student Union of the Helsinki University of Technology]. Espoo, 1997.
- HAMMERSTEIN 1983 HAMMERSTEIN, Notker: Jubiläumsschriften und Alltagsarbeit. Tendenzen Bildungsgeschichtlicher Literatur. *Historische Zeitschrift*, 236. (1983) 601–633.
- HECHLER–
PASTERNAK 2012 HECHLER, Daniel – PASTERNAK, Peer: Best Practice vs. Worst Case? How East German Universities Deal with their Contemporary History: The Humboldt University of Berlin and the University of Jena. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 34. (2012) 329–345.
- HECHLER–
PASTERNAK 2013 HECHLER, Daniel – PASTERNAK, Peer: *Traditionsbildung, Forschung und Arbeit am Image: Die ostdeutschen Hochschulen im Umgang mit ihrer Zeitgeschichte*. Leipzig, 2013.
- HORSTKEMPER–
STAUB SORBELLO
2010 HORSTKEMPER, Gregor – STAUB SORBELLO, Alessandra: Professorenkataloge, Vorlesungsverzeichnisse, Hochschulreden. Materialien zur Universitätsgeschichte im Internet. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 61. (2010):2. 130–131.
- JONSSON–
NEUNSIKER 2007 JONSSON, Pernilla – NEUNSIKER, Silke: Comparison and transfer – A fruitful approach to national history? *Scandinavian Journal of History*, 32. (2007):3. 258–280.
- JORDAN–
KORTLÄNDER 1995 *Nationale Grenzen und internationaler Austausch. Studien zum Kultur- und Wissenschaftstransfer in Europa*. Hrsg. JORDAN, Lothar – KORTLÄNDER, Bernd. Tübingen, 1995. (Communicatio 10.)
- KARLSOHN–
JOSEPHSON–
ÖSTLING 2014 *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies*. Ed. KARLSOHN, Thomas – JOSEPHSON, Peter – ÖSTLING, Johan. Leiden, 2014. (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions 12.)
- KERR 1963 KERR, Clark: *The Uses of the University*. Harvard, 1963.
- KETONEN 1997 KETONEN, Kimmo: *Sun kasvois eessä, suomenmaa. Turun Yliopiston Ylioppilaskunta 1922–1944*. Turku, 1997.
- KETONEN 2001 KETONEN, Kimmo: *Ylioppilaat omalla asialla: Turun yliopiston ylioppilaskunta 1945–1997*. Turku, 2001.
- LAMBERG 2004 LAMBERG, Marko: Nuoruus ja toivo. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta 1934–2003. Jyväskylä, 2004. (Jyväskylän yliopiston julkaisusarja 70.)
- LINGELBACH 2003 LINGELBACH, Gabriele: *Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Göttingen, 2003. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 181.)

- MATTINGLY et al. 2008 MATTINGLY, Paul – JARAUSCH, Konrad – CRAIG, John – KETT, Joseph – TURNER, James: Universities in Europe: North American Perspectives on European Historiography. *History of Education. Journal of the History of Education Society*, 37. (2008):3. 469–490.
- MÜLLER, R. A. 2000 MÜLLER, Rainer A.: Genese, Methoden und Tendenzen der allgemeinen deutschen Universitätsgeschichte. Zur Entwicklung einer historischen Spezialdisziplin. *Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte*, 20. (2000) 181–202.
- MÜLLER, W. 1998 MÜLLER, Winfried: Erinnern an die Gründung. Universitätsjubiläen, Universitätsgeschichte und die Entstehung der Jubiläumskultur in der Frühen Neuzeit. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 21. (1998) 91–92.
- NITSCH et al. 1965 NITSCH, Wolfgang et al.: *Hochschule in der Demokratie. Kritische Beiträge zur Erbschaft und Reform der deutschen Universität*. Berlin, 1965.
- OTTERSPEER 1997 OTTERSPEER, Willem: *Het achtste memo. Over begin en einde, over universiteit en universiteitsgeschiedenis*. Leiden, 1997.
- PALETSCHEK 2011 PALETSCHEK, Sylvia: Stand und Perspektiven der neueren Universitätsgeschichte. *Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*, 19. (2011) 169–189.
- PETER–TIKHONOV 2003 *Universitäten als Brücken in Europa. Studien zur Geschichte der studentischen Migration*. Hrsg. PETER, Hartmut Rüdiger – TIKHONOV, Natalia. Frankfurt am Main, 2003.
- PICARD 2015 PICARD, Emmanuelle: French Academia in a Prosopographic Perspective. In: *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Szerk. DHONDT, Pieter. Leiden–Boston, 2015. 217–232.
- SCHWINGES 2001 *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Hrsg. SCHWINGES, Rainer Christophe. Basel, 2001. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 3.)
- SHATTOCK 2012 SHATTOCK, Michael: Review: A history of the university in Europe, Volume IV: Universities since 1945. *History of Education. Journal of the History of Education Society*, 41. (2012):3. 433–435.
- VALTO 1999 VALTO, Reijo: *Mitä teekkarit eilen... 1969–1999. Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun ylioppilaskunta 1969–1999*. Lappeenranta, 1999.
- WINGENS 2001 WINGENS, Marc: Stand van zaken van de projecten geschiedschrijving aan de Nederlandse universiteiten, jan. 2001. *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis*, 7. (2001):1. 7–17.

Szögi László

A magyarországi egyetemtörténet-írás eredményei és feladatai

Ahhoz, hogy a magyarországi felsőoktatás történetének kutatását ismertessük, először tisztázni kell, hogy mit értünk Magyarországon a különböző korszakokban, valamint azt, hogy e kutatás milyen nagyobb kronológiai egységekre bontható. A történelmi Magyar Királyság a Kárpát-medence egészére terjedt ki, s ez ma részben vagy egészben nyolc európai ország területén található. Éppen ezért tudnunk kell, hogy a magyar történetírás nem csak a mai, hanem az említett történelmi Magyarország múltját dolgozza fel, a mi esetünkben az ezen a területen létezett egykori egyetemek és akadémiák történetét. Ez a tény sokszor zavart okoz Nyugat-Európában, ahol nem mindig vannak tisztában a közép-európai térség rengeteg változásával, és sokan a mai határok szerint értelmezik vagy vizsgálják a történelmi kérdéseket.

A magyar felsőoktatás történelmi forrásai

A közép-európai térségben nem ritkaság, ha egy ország írott forrásai csak hiányosan maradtak meg. Ez fokozottan igaz Magyarország esetében, ahol a török hódoltság, majd a belső és felszabadító háborúk következtében a magyar történelem középkori levéltári forrásai nagyon nagy mértékben, de még újkori forrásai is sok esetben elpusztultak. Magyarországon a középkorban négy alkalommal kíséreltek meg egyetemet alapítani,¹ de ennek dokumentumai szinte teljesen megsemmisültek, és sok adatról csak a vatikáni levéltárban megmaradt iratok alapján tudunk. A reformáció kezdete után Magyarországon négy felekezeti terjedt el, de egyik sem jutott többséghez, s ez segítette az oktatás fejlődését, hiszen mindegyik felekezet törekedett jó színvonalú közép- és felsőfokú iskolahálózat kiépítésére. A katolikusok esetében a jezsuiták alapítottak akadémiákat, így ők hozták létre a nagyszombati egyetemet (ma Trnava Szlovákiában) 1635-ben. Ez az intézmény a mai Magyarország legrégebb, folyamatosan működő egyeteme, amely 1777-ben Budára költözött.² Ugyancsak jezsuita egyetem jött létre Kassa városában (ma Košice Szlovákiában) 1657-ben és Kolozsvár városában (ma Cluj-Napoca Romániában) 1581-ben. A legrégebb magyar egyetem levéltári anyaga túlélte a 20. század háborúit, majd jelentős része bekerült az Országos Levéltárba, ahol az 1956-os magyar forradalom idején a szovjet hadsereg belövése nyomán kialakult tűzvészben elégett. A protestáns felekezetek számos evangélikus líceumot, református és unitárius kollégiumot hoztak létre, amelyben a középfokúnál magasabb szintű oktatás is folyt, de egyetemi fokozatot nem adhattak ki. Ezek az intézmények többségükben a török által meg nem szállt országrészekben működtek, vagyis a mai magyar határokon kívül. Az első világháború előtt létezett különféle magyarországi

¹ 1367-ben I. Lajos magyar király Pécs városában, 1395-ben I. Zsigmond király Buda városában, 1467-ben I. Mátyás király Pozsony (ma Bratislava) városában alapított egyetemet, de 10–20 évnél tovább egyik sem működött. 1480 után I. Mátyás a budai domonkos szerzetesek *studium generale*-jét kezdte egyetemmé fejleszteni, de ez sem valósult meg. Magyar sajátosság, hogy mindegyik uralkodó más-más városban akart egyetemet létrehozni.

² Ez a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapesten.

felsőoktatási intézmények 56%-a a mai határokon kívülre került, így levéltári anyaguk is ott maradt. 1920 és 1990 között különféle politikai okokból ezek az anyagok nehezen, de inkább egyáltalán nem voltak kutathatók, így korszerű történeti feldolgozásukra nem volt lehetőség. Az elmúlt negyedszázadban ez a helyzet alapvetően megváltozott, és ma már egyre jobbák a kutatási lehetőségek a szomszédos országok levéltáraiban is.

E témakörhöz tartozik annak megemlítése, hogy az 1980-as évektől kezdve a magyar egyetemeken, Nyugat-Európához képest megkésve, de megkezdődött az egyetemi levéltárak létesítése.³ Az addig sokszor kutathatatlan állapotban lévő iratokat rendezték, sorra adták ki a levéltárak anyagát bemutató nyomtatott segédleteket, majd forráskiadványokat, ami sokban segíti az egyetemtörténészek munkáját. Összességében elmondható, hogy az egyetemtörténeti kutatások forrásainak elérhetősége az elmúlt három évtizedben sokat javult és már nincs akadálya az igényes történeti kutatásoknak.

***A peregrinatio academica* kutatása**

Az eddig elmondottakból következik, hogy mivel hazai egyetem Magyarországon nagyon későn jött létre, minden korszakban különös fontossága volt a külföldi egyetemjárásnak. Ennek kutatására történtek kísérletek már a 19–20. század fordulóján, de módszeres feltárására csak az elmúlt negyedszázadban került sor. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában egy kutatócsoport alakult, amely több mint két évtizeden keresztül módszeresen gyűjtötte össze az európai egyetemeken 1919 előtt tanult valamennyi, a történelmi Magyarországon született hallgató beiratkozási és tanulmányi adatait. 27 európai ország mintegy 240 egyetemén és főiskoláján gyűjtötték az adatokat, részben a megjelent publikációk, részben helyszíni kutatások alapján. Az adatokból egy számítógépes adatbázist készítettek, és országonkénti, illetve kronológiai tagolásban adattárakat is jelentettek meg. Az utolsó kötetet 2017-ben fogják kiadni, s utána az adatbázist az interneten is elérhetővé teszik.

Az első magyar diákok neveivel 1154-ben találkozunk a párizsi egyetemen, s ettől kezdve 1526-ig mintegy 13 ezer magyar beiratkozást rögzítettek a középkori adatbázisban. Természetesen e diákok többsége a szomszédos országok egyetemein tanult (55% Bécsben, 35% Krakkóban), de mintegy 900 magyar jutott el itáliai egyetemekre, mintegy 80 fő német, 70 fő pedig francia egyetemekre, elsősorban Párizsba. Még Angliában is járt négy magyar diák a 12–13. század fordulóján. A középkori adatokat a *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken* című sorozatban teszik közzé. Ezekben a kötetekben arra törekednek, hogy a tanulmányi adatokon kívül a diákok karrierpályáját is nyomon kövessék a hazai levéltári források alapján. Ebből a sorozatból eddig két kötet jelent meg.⁴ Már korábban megkezdték az újkori egyetemjárás adatainak összegyűjtését, ami azért volt nehezebb, mert a 18. század közepétől kezdve számos intézmény anyakönyve nincs kiadva, ugyanakkor az adatokat más hazai és külföldi forrásokkal kellett összevetni. 1526 és 1800

³ Ma Magyarországon a 100 évnél régebbi alapítású állami egyetemek közül 14-ben van egyetemi levéltár és csupán három esetben nem jött még létre.

⁴ TŰSKÉS 2008; HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016; HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2017.

között, éppen a hazai egyetemek hiánya miatt óriásira duzzadt a külföldön tanulók száma, így mintegy 27 ezer beiratkozás adatait gyűjtötték adatbázisba.⁵

A hosszú 19. század adatait az első világháború végéig gyűjtötték. Idáig mindenkit felvettek az adattárba, függetlenül nemzetiségétől vagy vallásától, a kritérium az volt, hogy az illető Magyarországon született. Természetesen ezt a módszert az 1920 utáni időszakban már nem lehetett alkalmazni, ezért egyelőre itt kellett lezárni a munkát. A 19. században már óriási mértékű külföldi egyetemjárás adatbázisa 60 ezer beiratkozást tartalmaz. A tényleges személyek száma valójában mindig valamivel kevesebb, hiszen sokan akár 2–5 intézményben is tanultak. Ezeket az adatokat egy könyvsorozatban jelentetik meg, amelynek címe: *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*. A kötetekben egy bevezető tanulmány után, az intézmények sorrendjében, azon belül kronológiai rendben közlik az adatokat. A köteteket névmutató és helynévmutató, valamint rövid, az érdekelt ország nyelvén készült összefoglaló egészíti ki.

A magyar egyetemjárás minden korszakban főleg a német nyelvterület egyetemei felé irányult, elsősorban a Habsburg Birodalom egyetemeire, a német egyetemekre, valamint a református magyarok számára fontosak voltak a holland és a svájci egyetemek. E téma ma is a hazai kutatások egyik fontos kérdése, amelyről itthon, de külföldön is számos publikáció jelent meg.⁶ A Szegedi Tudományegyetemen egy hatalmas adatbázis készült a magyar diákok emlékkönyveinek bejegyzéseiből, *IAA Inscriptiones Alborum Amicorum* címmel, s ez a munka ma is folytatódik.⁷ A ma Romániához tartozó Erdélyben a magyar történészek több kötetben tették közzé a külföldön tanult erdélyi diákok adattárát.⁸

Forráskiadás

Az eddig leírtakból következik, hogy a magyar történetírás rendkívül későn látott hozzá a hazai felsőoktatás írott forrásainak publikálásához. Nem készültek el a Nyugat-Európában szokásos matrikula-kiadások, és sokáig alig történt kísérlet az egyetemtörténet szempontjából fontos levéltári anyagok publikálására. E tekintetben is hatalmas változás következett be az elmúlt évtizedekben. Még az 1970-es évek végén megkezdődött a *Felsőoktatástörténeti kiadványok* című sorozat közzététele, amelyben többek között a magyar egyetemtörténet egyes korszakainak fontos dokumentumait publikálták.⁹ Az 1990-es években azután sorra jelentek meg hasonló kiadványok. Egy kötetben a középkori és kora újkori magyar egyetemalapítások levéltári iratait adták ki latin és magyar nyelven.¹⁰ A Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszékén egy főleg felsőoktatástörténeti forrásokat tartalmazó sorozat közzétételét kezdték meg,¹¹ de más kiadványaik is számos egyetemtörténeti dokumentumot, vagy azzal kapcsolatos tanulmányt tartalmaz-

5 A sorozatról írt részletes értékelést: SZABÓ 2014. A korszak feltárásához a legújabb kiadvány: SZABÓ 2017.

6 BÉKÉSI et al. 1993; SZABÓ 1999; SZÖGI-VARGA 1997; FATA-KURUCZ-SCHINDLING 2006.

7 Lásd: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> [2017.08.29.]

8 TONK 1979; SZABÓ-TONK 1992; SZABÓ-SZÖGI 1998; SZABÓ-SIMON-SZÖGI 2014.

9 TÓTH-LADÁNYI 1981; SASHEGYI 1974.

10 SZÖGI 1995.

11 A *Fontes Rerum Scholasticarum* címet viselő sorozatban számos erdélyi protestáns akadémia hallgatói névsorát is közzölték.

nak.¹² A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában pedig több olyan kiadványsorozat is készül, amelyben többek között az egykori hazai egyetemek és akadémiák hallgatói névsorait adják közre a ma már feltárható levéltári anyagok alapján.¹³ Hozzá kell tennünk, hogy éppen az írásunk elején említett iratpusztulások miatt sokszor másodlagos forrásokat kell felhasználni egyetemeink és akadémiáink múltjának feltárásához. Az egyházi alapítású intézetek esetében az egyházi levéltárak dokumentumait, a professzorok esetleg fellelhető személyi hagyatékait, vagy a korabeli nyomtatványokat lehet felhasználni egyetemeink történetének megismeréséhez. Ez természetesen sokkal nehezebb munka, mintha az eredeti források rendelkezésre állnának. Az elmúlt három évtizedben alakult egyetemi levéltárak közül több is megkezdte az intézmény történetére vonatkozó fontos dokumentumok közzétételét.¹⁴

Magyar sajátosság, hogy egyes források közzétételéhez együtt kell működnünk a szomszédos országok levéltárosaival és történészeivel, hiszen az iratok nem kis része ezen országok levéltáraiban, vagy könyvtáraiban található. Szerencsére napjainkban ez az együttműködés már jól működik, sőt, egyre több esetben van példa a közös, kétnyelvű munkák kiadására is. Ez már csak azért is fontos kérdés, mert egykori magyar alapítású egyetemeknek több jogutódja lehet, akár több országban, és ilyenkor a leghelyesebb megoldás a múlt közös feltárása, ami az 1990 előtti években teljesen lehetetlen volt. Két érdekes példát szeretnék említeni. Az 1635-ben alapított nagyszombati (Trnava) egyetem 1777-ben Budán folytatta tevékenységét. 1950-ben azonban a katolikus teológiai fakultást leválasztották az egyetemről, és ebből a korból alakult ki 1992-ben a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Ugyanakkor Szlovákiában, Trnavában 1992-ben is megalakult egy új egyetem, így ma három intézmény is az egykori egyetem folytatójának tekinti magát. Hasonlóan érdekes kérdés az egykori kolozsvári (Cluj-Napoca) egyetem utódjának a problémája. Mint említettük, itt 1581-ben alakult egyetem, de többszöri szünetelés miatt tényleges felsőfokú képzést csak 1698 után tudott végezni. A magyar kormány hivatalos állami egyetemet csak 1872-ben alapított Kolozsváron, amely az ország második tudományegyeteme lett. Miután 1919-ben a város Romániához került, az egyetemnek el kellett menekülnie Magyarországra, és 1921-ben Szeged városában talált helyet. Közben Kolozsváron román egyetem alakult. A második világháború alatt, 1940 és 1944 között újra magyar egyetem volt a városban, majd 1945-től egy-egy külön magyar és román egyetem, amelyeket 1959-ben egyesítettek. Ezek után érthető, hogy komoly vitákat válthat ki a térségben, annak a kérdése, hogy az egyes újkori egyetemeknek kik a jogutódjai és mikortól számíthatják történetüket.¹⁵

¹² Az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* című sorozatban jelennek meg ilyen írások.

¹³ Ezek közül megemlíthető a *Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből*, valamint a *Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat* címet viselő kiadványok. Az e sorozatokban megjelent munkák megtekinthetők az ELTE Levéltár honlapján: <https://leveltar.elte.hu> [2017.08.29.]

¹⁴ Ilyen sorozatokat adtak ki Budapesten az Állatorvostudományi Egyetem, a Közgazdaságtudományi Egyetem (ma Budapesti Corvinus Egyetem), az egykori Kertészeti Egyetem (ma a Szent István Egyetem része), a Magyar Képzőművészeti Egyetem és a Magyar Iparművészeti Egyetem levéltárai.

¹⁵ A Selmecbányai (ma Banská Štiavnica, Szlovákia) Bányászati és Erdészeti Akadémia ugyancsak 1919-ben menekült Magyarországra, ahol részben a Sopron, részben a Miskolc városában található egyetemek a jogutódjai. Az 1912-ben Pozsony városában (ma Bratislava, Szlovákia) alapított egyetem 1923-ban Pécs városába költözött, miközben Bratislavában 1919-ben szlovák egyetemet alapítottak.

Egyetemtörténeti monográfiák

A valódi forráskutatásokon alapuló intézménytörténeti monográfiák készítésében jelentős elmaradás mutatkozott a magyar egyetemtörténet-írásban. A legrégebb magyar egyetem – a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem – történetéről az első modern összefoglalás csak a 300. évforduló után az 1930-as évek közepén készült el. Ezután a 350. évfordulóra is kiadtak egy monográfiát.¹⁶ Ugyancsak még az 1980-as évek közepén ünnepelték az egykori Selmecbányai (ma Banská Štiavnica, Szlovákia) Bányászati és Erdészeti Akadémia alapításának 250. évfordulóját, s ekkor már igen jó színvonalú kötetek jelentek meg,¹⁷ amelyek természetesen a közelmúlttal kevesebbet foglalkoztak. El kell mondanunk, hogy a politikai körülmények sokáig nem kedveztek az objektív történetírásnak, hiszen nemcsak a 20. század egészének, de a 19. század második felének megítélését is sokáig befolyásolta a marxista történefffelfogás, amelytől eltérő véleményt megfogalmazni ugyan lehetett, de hivatalosan publikálni nem. Hozzá kell tennünk, hogy a források feldolgozatlansága is nehezítette a komoly egyetemtörténeti monográfiák elkészítését. Mint a világon mindenütt, Magyarországon is a különböző egyetemi jubileumok alkalmából fordul komoly figyelem az intézmények múltja felé. Ilyenkor ki lehet adni igen jól mutató, reprezentatív kiadványokat, amelyek azonban nem komoly forrásfeldolgozáson alapulnak, így komoly tudományos értékük nincsen. Az ilyen munkák elkészítéséhez ugyanis napjainkban már tudományos szakemberek összefogására és több éves munkájára van szükség.

Az 1990-es évektől kezdve a politika már nem akadályozta ezt a munkát, így lassan megkezdődtek az ilyen típusú kutatások is. A budapesti tudományegyetem a 2000-es évek elején jelentetett meg egy olyan monográfiát, amely már objektíven tárgyalta a legrégebb magyar egyetem múltját.¹⁸ Az immár 235 éves Budapesti Műszaki Egyetem múltjának igen gazdag az irodalma, 2005-ben magyar és angol nyelven tett közzé egy hasznos, de nem monográfia jellegű kiadványt.¹⁹ A 200 éves erdészeti felsőoktatási jubileum alkalmából már példamutató munka készült, amely külön kötetben tárgyalta az intézménytörténetet és egy másikban az intézmény tudományos teljesítményét.²⁰ Az egykori magyar kolozsvári egyetem történetéről a mai Romániában élő magyar történészek számos kötetet jelentettek meg, amelyek közül csak a legutóbbit említjük meg,²¹ örömmel konstatálva azt a tényt, hogy a téma kutatásának immár nincs politikai akadálya. Az említett kolozsvári egyetemnek egy másik utódja a hazai Szegedi Tudományegyetem, amely megkezdte egy többkötetes, levéltári kutatáson alapuló monográfia készítését, amelyből eddig az első kötet jelent meg.²² A 20. század elején alapított új egyetemek közül a Debreceni Tudományegyetem centenáriumára jelent meg egy monográfia, amely már igen alaposan és reálisan mutatta be az ún. szocialista korszakot is.²³ A hasonló korú Pécsi Tudományegyetem éppen idén emlékezik 650 évvel ezelőtt alapított elődjére. Hosszú évszázadok után csak

¹⁶ SINKOVICS 1985.

¹⁷ ZSÁMBOKI 1985.

¹⁸ SZÖGI 2003.

¹⁹ NÉMETH 2005.

²⁰ ERDÉSZETI 2008. A harmadik kötet adattár.

²¹ GAAL 2012.

²² SZÖGI–VARGA 2011.

²³ OROSZ–BARTA 2012.

a 19. században indult újra a városban a felsőoktatás. Ennek történetét mutatta be egy nemrég megjelent kiadvány.²⁴ Természetesen nincs módunk valamennyi, az említettek-nél általában fiatalabb egyetemek kiadványait megemlíteni, de összességében úgy látszik, hogy pozitív folyamat indult el a hazai felsőoktatás múltjának szakszerű feldolgozásában. Meg kell említenünk, hogy a magyar kultúrpolitika nagy hiányossága, hogy világnyelven sajnálatosan még most is kevés történeti munka jelenik meg, így bizony kevesen értesülhetnek a magyar történetkutatás eredményeiről. Egy angolul megjelent, összefoglaló jellegű munkára azért utalok, hogy a külföldi szakemberek ebből is tudjanak tájékozódni a magyar felsőoktatásról.²⁵

A magyar felsőoktatás fontosabb korszakai

A magyar egyetemek történetének nagy az irodalma, és az 1980 előtti munkákról szakkibbliográfiákból is lehet tájékozódni.²⁶ Ha az egyes történeti korszakokat vesszük figyelembe, akkor a középkor esetében a kutatások, a már említett okok miatt, főleg arra irányulnak, hogy a külföldi egyetemeken tanult magyarországi diákok külföldi és hazai karrierpályáját minél pontosabban felderítsék. Ennek érdekében az elmúlt évtizedekben és napjainkban is komoly vizsgálatok folynak a katolikus székes- és társaskáptalanok összetételéről, a kanonokok egyházi és politikai szerepének tisztázásáról, beleértve sokuk egyetemi tanulmányok utáni pályáját. Természetesen törekszünk azon külföldi források feltárására is, amelyek külföldi levéltárakban és könyvtárakban maradtak meg az ottani magyarok tanulmányairól. Ezek felkutatását a magyar történettudomány több mint 100 éve megkezdte²⁷ és napjainkban is folytatja.²⁸

A 16–18. század felsőoktatás történetének különösen gazdag az irodalma. E korszakban a magyar protestáns felsőoktatást az úgynevezett kollégiumi típusú iskolák jelentették, ahol a gimnáziumi oktatás mellett voltak olyan akadémiai tagozatok, amelyek felkészítettek a későbbi külföldi egyetemi tanulmányokra. Annak ellenére, hogy a török elfoglalta az ország egyharmadát, a maradék részeken ezek az iskolák virágoztak és sok hallgatót vonzottak. Az evangélikusoknak főleg a részben német lakossággal is rendelkező vidékeken voltak ilyen líceumaik (Nagyszében – ma Sibiu, Brassó – ma Braşov Romániában; Eperjes – ma Prešov, Lőcse – ma Levoča, Késmárk – ma Kežmarok, Pozsony – ma Bratislava Szlovákiában; és Sopron Magyarországon). A reformátusoknak a magyarlakta vidékeken működtek híres kollégiumaik (Debrecen, Sárospatak, Pápa a mai Magyarországon; Kolozsvár – ma Cluj-Napoca, Nagyenyed – ma Aiud, Marosvásárhely – ma Târgu Mureş Romániában). Az unitáriusok Erdélyben Kolozsváron (ma Cluj-Napoca Romániában) tartottak fenn ilyen kollégiumot. Ezek az iskolák, valamint a már említett jezsuita akadémiák tartották életben a magyar értelmiség képzését a török hódoltság alatti, legnehezebb másfél évszázadban, sőt, még utána is. Minden egyes líceumnak és kollégiumnak már a 19. században elkezdtek feldolgozni a történetét, de kétségtelen, hogy e korai

²⁴ FEDELES et al. [2011].

²⁵ KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2011.

²⁶ MÁRKUS–MÉSZÁROS–GAZDA 1985; LADÁNYI–VÉGH 1981. A későbbi időszak irodalmáról a *History of University* című folyóiratban jelentek meg adatok.

²⁷ SCHRAUF 1902; VERESS 1915; VERESS 1941; GÁBRIEL 1938.

²⁸ GABRIEL 1986.

munkák inkább az egyes adatokat csupán felsoroló, de nem elemző jellegűek voltak. Az elmúlt években e tekintetben is változás indult el, és megkezdődött a korszerű, részletes forrásfeltáráson alapuló, intézménytörténeti monográfiák készítése.²⁹ Ugyanakkor még nagyon sok a hátralévő feladat e területen is.³⁰

A 18. század közepén egész Közép-Európában és Magyarországon is a felvilágosult abszolutizmusnak nevezett korszakban megkezdődött az állam által irányított oktatáspolitikai korszaka. Ennek pontos cezúrája a magyar történelemben az 1777-es év, amikor Mária Terézia magyar királynő kiadta az oktatásügyet szabályozó rendeletét, a *Ratio Educationist*.³¹ Ebben a felsőoktatás szervezetét is részletesen szabályozta, az ország közepébe, Budára helyezve az egyetlen hazai egyetemet, valamint létrehozva hat királyi akadémiát,³² ahol két-két évfolyamból álló bölcsészeti és jogi képzés folyt. A korszak művelődésügyéről kitűnő összefoglaló munkák állnak rendelkezésre.³³ Az 1777-ben kialakult rendszer egészen 1848-ig határozta meg a Magyar Királyság felsőoktatásának szerkezetét. E korszakból még nagy adósságunk egy részletes forráskiadvány elkészítése. Itt kell megjegyeznünk, hogy Magyarországon – egész Európában a legtovább – 1844-ig volt a hivatalos államigazgatás és így az egyetemi oktatás nyelve a latin, így e források is ezen a nyelven íródtak. A soknemzetiségű Magyarországon a latin nyelv minden etnikum számára elfogadható, neutrális nyelv volt, és a magyar tannyelv bevezetése azonnal sok konfliktust generált a nemzetiségek között.³⁴

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc első magyar polgári kormánya törvényben mondta ki az egyetlen magyar egyetem függetlenségét a bécsi császári udvar befolyásától, valamint a korban oly fontos tanszabadság eszméjét. Komoly reformokra nem maradt idő, bár a tervek és javaslatok elkészültek. Az orosz intervencióval levert szabadságharc után az osztrák birodalmi abszolutizmus keretében vezették be a Leo Thun miniszter nevével fémjelzett egyetemi reformot. E reform sok tekintetben pozitív intézkedéseket tartalmazott és korszerűsítette az egyetemi képzést, ugyanakkor ezt olyan központosítás keretében tette, amely Magyarországon senkinek sem, még a nemzetiségeknek sem volt elfogadható. Ilyen intézkedés volt például a német tannyelv bevezetése, amely a német nemzetiségen kívül senkinek sem volt hasznos. 1860-ban a korábbi intézkedéseket visszavonták és engedélyezték a magyar tannyelv visszaállítását.³⁵

Az 1867-ben megkötött osztrák–magyar kiegyezés létrehozta az Osztrák–Magyar Monarchiát, és az ezt követő fél évszázad volt a magyar felsőoktatás egyik legnagyobb fejlődést hozó korszaka. Ekkor épült ki a magyar egyetemek és főiskolák teljes spektruma, óriási infrastrukturális fejlesztések történtek, és a magyar egyetemi képzés színvonala

²⁹ BARCZA 1988; DIENES–UGRAI 2013.

³⁰ Jó összefoglalás e korszakról is: MÉSZÁROS 1981.

³¹ Ennek és az 1806-ban megjelent másik hasonló rendeletnek a kiadását lásd RATIO 1981.

³² A hat akadémia székhelye 1784 után: Győr, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Horvátországban Zágráb, és ide számítjuk Erdélyben Kolozsvár hasonló, bár nem az említett rendeletben létesített tanintézetét.

³³ KOSÁRY 1980.

³⁴ Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor a latin, majd később a német oktatási nyelv sok külföldi diákot is vonzott Magyarországra. Speciális kezdeményezésünk, hogy külön kutatást végeztünk a Magyarországon tanuló külföldi diákokról, és e kutatás első eredményeit könyv alakban közzé is tettük: HEILAUF 2006.

³⁵ A korszak felsőoktatás-történetének legjobb összefoglalása: SASHEGYI 1974. 3–86.

felzárkózott a jobb európai egyetemek színvonalához. A kutatók megállapítása szerint Magyarországon különösen a tudományos alapképzés lett igen magas színvonalú. A hazai alapképzés olyan erős volt, hogy ezekkel az alapokkal a kiváló képességű diákok jól boldogultak a későbbiekben a legjobb európai egyetemeken vagy kutatóintézetekben. Ezt később számos, külföldön nagy karriert befutó tudós pályája is bizonyította. Az egyre nagyobb számban egyetemekre tóduló diákok tömege újabb és újabb intézmények alapítását tette szükségessé, de erre a 20. század legelején csak lassan történtek próbálkozások. Felmerült az egyetemeknél oly szokásos probléma: hogyan oldják meg az elitképzés és a tömegképzés szorító ellentmondását?

A 19–20. század fordulója körül már a politika is egyre inkább megjelent az egyetem falain belül. A tanári kar kevésbé, azonban a hallgatóság egyre inkább megoszlott a konzervatív, keresztény nemzeti értékeket képviselők és szociáldemokrata, később még ennél is radikálisabb nézeteket vallók csoportjaira. Ez utóbbi csoport vette kezébe a hatalmat rövid időre Magyarországon az első világháború utáni zavaros időkben, és néhány hónapig még a kommunista ideológiát valló tanácsköztársaságot is létrehozták. Természetesen e néhány mondatban nem lehet érzékeltetni a korszak összes problémáját és ellentmondásait, de talán ebből is érzékelhető, hogy a korszak történeti megítélése a 20. században nem lehetett semleges, hanem az uralkodó ideológia által meghatározott.

A fentiekből következik, hogy már a kiegyezés utáni fél évszázad felsőoktatás-politikájának megítélése is nagyon sokat változott az elmúlt száz esztendőben. Másképpen ítélték meg a nemzetiségek későbbi történései és másképpen a magyar történések. Eltérő volt a megítélése a két világháború között és természetesen az úgynevezett szocialista korszakban. E feldolgozások egyike sem tekinthető ma már teljesen elfogadhatónak, így inkább a korszak tudománytörténetének az egyes szakterületek fejlődését bemutató munkái számítanak maradandó értékűnek. A szakmunkák közül főleg a dualizmus oktatáspolitikusainak, minisztereinek életútját és egyetempolitikáját bemutató feldolgozások érdemelnek említést.³⁶ Készültek olyan kiadványok is, amelyek adatokban igen gazdagok, de szemléletük ma már elavultnak tekinthető.³⁷ 1990 előtt, a kommunista diktatúra idején természetesen alaposan feldolgozták az 1918–1919-es évekbeli felsőoktatási reformtervek témáját úgy, hogy annak csupán pozitív vonásait mutatták be.³⁸

A két világháború között teljesen újjá kellett szervezni a területében megcsonkult magyar államot, így annak oktatásügyét is. Érdekes módon a teljesen meggyengült, háborúban vesztéses államban gyors fejlődésnek indult a felsőoktatás és a tudományos kutatás. Ennek oka részben az volt, hogy a trianoni békében megtiltották a magyar haderő fejlesztését, így az állami költségvetésből arányaiban sokkal többet fordíthattak oktatásügyre, mint korábban. A kor híres kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno elérte, hogy az állam új egyetemeket alapított, hatalmas beruházásokat valósított meg. Egyben azt is, hogy nagyszámú ösztöndíjjal támogatták a nemzetközi tudományos kapcsolatokat, és Európa számos városában hoztak létre magyar kulturális és tudományos intézeteket.³⁹ A szocializmus időszakában Klebelsberg nevét csak negatív kontextusban említették, azóta viszont

36 FELKAI 1979; MANN 1982; MANN 1993; MANN 1994; FELKAI 2004.

37 LADÁNYI 1969.

38 LADÁNYI 1965.

39 Ilyenek voltak a Berlinben, Bécsben és Rómában felállított *Collegium Hungaricumok*, valamint a számos egyetemen felállított magyar tanszék vagy intézet.

elkészültek a korszakot objektíven bemutató munkák.⁴⁰ A háborús években is történtek változások az egyetemek szervezetében. Amikor 1940-ben visszacsatolták Magyarországhoz Észak-Erdélyt, a magyar állam presztízkérdésnek tekintette, hogy Kolozsváron újra létrehozza a magyar egyetemet. Tette ezt azon az áron is, hogy a hazai, három, vidéki egyetemen bezártak egy-egy fakultást. Ez az egyetem 1940 és 1944 között öt karral működött. Itt kell megjegyeznünk: a nemzetiségi politikában mind a magyar, mind a szomszédos országok kölcsönös hibákat követtek el. A magyar kultúrpolitika 1918 előtt helytelenül nem engedte a román, vagy a szlovák nyelvű felsőoktatási intézmények létesítését, majd 1918 után ugyanezt tették, hasonlóan hibásan, az újonnan megalakult nemzeti államok a magyar egyetemekkel és főiskolákkal. A két világháború közti magyar egyetempolitika kapcsán nem kerülhető meg az 1920-ban bevezetett *numerus clausus*-törvény kérdése. Ez a törvény korlátozta az egyetemre felvehető hallgatók számát, méghozzá a nemzetiségek arányában. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségek óriási többsége a trianoni béke után a határokon kívülre került, a törvény elsősorban a zsidó származású diákok felvételét korlátozta. A törvény korlátozó szabályain 1928-ban enyhítettek, de a háború folyamán bevezetett „zsidó törvények” hatására egyre inkább megnehezült a magyar zsidóság egyetemre való bekerülése. Az igazságtalan és helytelen törvény problémája évtizedek óta kutatott téma, és napjainkban is sokan foglalkoznak e kérdéssel. Mivel a témának jelentős politikai vonzatai vannak, fontos, hogy a kutatók minden, a témával kapcsolatos forrást szigorú kritikával vizsgáljanak meg, azokat publikálják, s ennek alapján készüljön el a kérdést feldolgozó monográfia.

A legkevésbé feldolgozott téma az államszocializmus magyarországi felsőoktatáspolitikájának kérdése. Jóllehet a rendszerváltás óta már csaknem három évtized telt el, mégsem mondhatjuk, hogy megtörtént a korszak egyetempolitikájának hiteles feltárása. Természetesen kisebb összefoglaló munkák még az 1980-as évek végén megjelentek,⁴¹ de ezeket aligha lehet objektívnek tekinteni. Magyarországon a Kommunisták Pártja 1948-ban vette át a hatalmat, és szovjet mintára totális ideológiai diktatúrát vezetett be. Szándékában állt a teljes magyar értelmiség lecserélése, ezért – talán a műszaki értelmiség kivételével – nagyon sok professzort bocsájtottak el állásából, és szovjet mintára szervezték át a magyar felsőoktatást. A klasszikus szerkezetű egyetemeken megszüntették a teológiai karokat, önálló szakegyetemeket szerveztek az orvosi karokból, majd apró szakegyetemek sokaságát hozták létre. Mindez egy Szovjetunió méretű országban talán érthető szervezeti forma, de Magyarországon működésképtelen struktúra volt. A másik jelentős intézkedés a felvételi rendszer ugyancsak igazságtalan átalakítása volt. Célul tűzték ki a munkás- és parasztszármazású hallgatók számának olyan erőteljes növelését, hogy akár a 70%-ot is elérje. Ennek érdekében kiváló, de értelmiségi származású hallgatók nem kerülhettek be az egyetemekre. Ugyanígy nem vették fel a gazdagabb parasztok gyermekeit, vagy azokat, akik egyházi középiskolákban tanultak korábban. Bevezették az orosz nyelv és az ideológiai tárgyak kötelező tanítását, és természetesen megszüntették az egyetemek autonómiáját. A döntések végső fokon mindenütt a kommunista párt állami és helyi szervezeteinek vezetésében születtek meg. A legdurvább diktatúra 1956-ig, a magyar forradalom kitöréséig tartott, de annak leverése után is még legalább 1963-ig folytatódott.

⁴⁰ UJVÁRY 2014. A korszak újabb feldolgozásai közül lásd még: LADÁNYI 2000; LADÁNYI 2002.

⁴¹ LADÁNYI 1986.

A konszolidálódó szocialista rendszer az 1960-as évek közepén reformokat vezetett be. 1963-ban megszüntették a felvételinél a származás szerinti kategorizálást, és egyre inkább a tanulmányi eredmény számított. Természetesen a rendszer hívei ekkor is előnyt élveztek, így például a valamely kommunista kitüntetéssel rendelkező szülők gyermekei ekkor is pozitív diszkriminációban részesültek, s kötelezően megnehezítették az egyházi gimnáziumokból érkező diákok felvételét. Ugyanakkor igazságtalanok lennének, ha nem ismernénk el az 1970-es és 1980-as években bekövetkezett fejlődést. Jelentős egyetemi építkezések zajlottak, az ideológiamentes kutatások egyre nagyobb támogatásban részesültek, és az egyetemi képzés színvonala kétségtelenül emelkedett. Arányaiban alacsony volt a hallgatói létszám a szigorú felvételi követelmények miatt, de az egyetemre bekerültek között nagyon kicsi volt a lemorzsolódás, szinte mindenki megszerezte a diplomáját. Az 1980-as években már egyre kevésbé érvényesült az egyetemeken az ideológiai diktatúra, s azt mondhatjuk, hogy a magyar egyetemeken sokkal szabadabb lett a légkör, mint sok más szocialista országban. A szocialista korszak teljes felsőoktatás-történetét még nem tárgyaltuk fel. Tudnunk kell, hogy korszak értékes forrásait nem csupán az állami és intézményi levéltárakban kell keresni, hanem a kommunista párt központi és helyi szervezeteinek archívumaiban, hiszen a döntések jelentős része itt született meg. Az állampárt iratait 1993-ban államosították, és ha hiányokkal is, azokat ma már a Magyar Nemzeti Levéltár egységei őrzik. Kétségtelen, hogy a fontos iratok egy része a rendszerváltás éveiben megsemmisült vagy kallódik. Ez is nehezíti a kutatást, és az is, hogy szükséges egy olyan történelmi távlat, amely lehetővé teszi a történések objektív megítélését. Mint említettem, napjainkban születnek olyan monográfiák, amelyekben van már olyan fejezet, amelyik reálisan mutatja be az 1950-es vagy 1960-as évek egyetemi eseményeit.⁴² A korszak átfogó monográfiája még nem született meg, de biztató jel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és az egyetemek is támogatják az egyetemtörténeti kutatásokat.⁴³

Az egyetemi ifjúság szerepe a magyar forradalmi mozgalmakban

A modernkori magyar történelemben az egyetemi ifjúság háromszor is jelentős szerepet játszott azokban a forradalmi eseményekben, amelyek meghatározóak voltak az ország sorsának alakításában. Az első ilyen esemény az 1848-as magyar forradalom megindítása, azaz 1848. március 15-e, amely ma is nemzeti ünnepnek számít Magyarországon. Ezen a napon a pesti egyetem ifjúsága csatlakozott ahhoz a fiatal reformerek által elindított mozgalomhoz, amely azután lendületet adott a reformkövetelések megvalósításához. A politikai vezető szerepet természetesen a nemesség és az arisztokrácia reformpárti csoportja vette a kezébe, de a mozgalom győzelméhez szükséges volt az egyetemi és akadémiai ifjúság országos és egységes fellépése. 1848-ban szinte valamennyi magyar egyetemen és akadémian a diákok írásba foglalták követeléseiket, és minden intézmény tanári kara az intézményi reformokra vonatkozó terveket dolgozott ki.⁴⁴ E tervek a szabadságharc katonai eseményei következtében akkor nem valósultak meg, de a későbbi korszakokban felhasználták őket. Az egyetemi ifjúság nagy számban csatlakozott a magyar szabadságharc

⁴² Ilyenek például: LENGVÁRI–POLYÁK 2013; PAPP 2014–2015.

⁴³ A Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem 2013-ban közösen támogatta egy Egyetemtörténeti Kutatócsoport létesítését, Draskóczy István egyetemi tanár vezetésével.

⁴⁴ A témának intézményenként is gazdag az irodalma. Rövid összefoglalás: SZÖGI 2011. 87–103.

hadseregéhez, és abban egy külön egyetemi légió is működött 1848–1849-ben.⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az elmúlt, közel 170 esztendőben minden magyarországi politikai és különösen ifjúsági mozgalom meghatározta viszonyulását 1848-hoz, és igyekezett annak folytatójaként feltüntetni önmagát. Ez igaz valamennyi egyetemi mozgalomra is, s ezért a hazai egyetemtörténet-írásnak ez is egy állandó és érdekes témája.⁴⁶

A második, már sokkal kevésbé egységesen megítélt időszak az 1918–1919-es évek forradalmi. A magyar történetírás korszakonként eltérően viszonyult az ekkori eseményekhez. Az államszocializmus időszakában a vesztes első világháború után kialakult mozgalmat polgári demokratikus forradalomként, az 1919 tavaszán bekövetkezett kommunista hatalomátvételt szocialista forradalomként határozták meg. E korszakban az egyetemi ifjúság erősen megosztott volt. Volt egy kisebb, de ekkor igen nagy befolyást szerzett baloldali csoport, amely a legradikálisabb változások bevezetését szorgalmazta. Ők a társadalmi haladás megvalósítása érdekében és az európai baloldali forradalmak nemzetközi győzelmében reménykedve még a kommunista hatalomátvételt is támogatták. Mindezt tették akkor, amikor az ország egyre nagyobb részét szállták meg a szomszédos országok hadseregei, és az országgal még a békeszerződést sem kötötték meg. A korszakban számos egyetemi reformterv született, amelyek egy része kétségtelenül hasznos lett volna, ha megvalósul, de ezek olyan diktatúrával párosultak, amelyet a társadalom döntő többsége elutasított. Az 1950–1990 közötti történetírás e diákmozgalmakat „haladónak” minősítette és mindazokat, akik másként vélekedtek „reakciónak”.⁴⁷ A korszakban számos más diákmozgalom és csoportosulás is létezett, de ezek történetének forrásai részben nem maradtak meg, részben évtizedekig ezek működéséről semmilyen publikáció nem készülhetett. A rendszerváltás után jelenhettek meg olyan munkák, amelyek már nem egyoldalúan próbálták vizsgálni a korszak történéseit.⁴⁸ Érdemes megemlíteni, hogy készült néhány olyan segédlet is, amelyek tájékoztatnak a 19–20. század magyarországi egyetemi mozgalmairól is.⁴⁹

A harmadik, máig hatóan nagyon fontos forradalmi esemény az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc időszaka. Ennek előkészítésében és megindításában döntő szerepet vállalt a hazai egyetemi ifjúság. Maga a forradalom 1956. október 23-án az egyetemek diákjainak a lengyelországi mozgalmak melletti szimpátiatüntetésével kezdődött, amely rövid idő alatt a kommunista diktatúra elleni tüntetésbe csapott át. E rövid kéthetes mozgalmat a szovjet hadsereg véres beavatkozása verte le. A visszaállított hatalom ettől kezdve az eseményeket ellenforradalomnak minősítette, és amennyire lehetett, elhallgatta a tényleges történéseket. E rövid időszak alatt is fontos tervek születtek az egyetemeken és főiskolákon, többek között az egyetemi autonómia visszaállítása érdekében. A forradalom leverése után véres megtorlás következett, sok tanárt és diákot távolítottak el az egyetemekről, még többen voltak kénytelenek külföldre menekülni. A közelmúltban egyre több publikáció jelent meg, amelyekben végre a valódi igazságot lehetett elmondani 1956 egyetemi mozgalmairól.⁵⁰

45 Lásd ÁCS 2001.

46 SZÖGI 1999.

47 LADÁNYI 1978.

48 VICZIÁN 2002.

49 VICZIÁN 1978; GERGELY–ÓLMOSSI 2014.

50 VÁRALLYAY 1992; KISS 2006; FRIVALDSZKY 2006; SARKADY 2006; OSVÁTH–ZSIDI 2007; NÉMETHNÉ–SZABÓ–VIDA 2009. A visszaemlékezések közül: GÖMÖRI 2006.

Egyetemi ifjúsági egyesületek

A felsőoktatás kutatásának egyik kiemelten fontos eleme, hogy feltárjuk az egyetemi és főiskolai hallgatóság speciális diákszervezeteinek történetét, és kutassuk az egyetemi élet „hétköznapijainak” történetét is. Ez a téma ma már fontos eleme az európai egyetemtörténet-írásnak, de Magyarországon ennek még nincsenek nagy hagyományai. Ennek csak részben oka az ilyen típusú források esetleges hiánya, hiszen az egyre rendezettebb egyetemi levéltárakban ma már nem kevés iratot lehet e témakörben is gyűjteni. Fontosabb ok, hogy eddig a klasszikus intézmény- és tudománytörténeti kutatásokat sem tudták sok helyen elvégezni, ezért szorult háttérbe az ilyen témák feldolgozása.

Egyetemi vagy főiskolai diákegyesületekről Magyarországon nagyjából a 18. század végétől kezdve beszélhetünk. 1848 előtt általában irodalmi, nemzeti jellegű olvasóköri, társaságok alakultak a hazai felsőoktatási intézményekben, hiszen a 19. század egyik legfontosabb kérdése volt minden nemzetiség számára a nemzeti nyelv és kultúra ápolása és politikai mozgalmainak segítése. A bécsi kormányzat általában tiltotta mindenféle egyesület létrejöttét, mégis más-más néven ezek minden felsőoktatási intézményben újra és újra megalakultak és végezték vállalt tevékenységüket.⁵¹

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc leverése után 1862-ig semmilyen diákegyesület működését nem engedélyezték, s ezután is sokáig csupán segélyegyletek, olvasóköri, önképző egyletek működtek a magyar egyetemeken. A német egyetemi életben oly jellemző „Burschenschaft”-ok Magyarországon nem jöttek létre. A 19. század legvégén a diákegyesületek kezdtek politikai jelleget öltetni és egyben differenciálódni. Budapesten például az Egyetemi Körön mint a legnagyobb diákszervezeten belül úgynevezett „Reform Párt”-nak, „Középpárt”-nak és „Nemzeti Párt”-nak nevezett csoportok jöttek létre, amelyek egymástól már világnézeti és politikai nézeteikben különböztek. A 20. század elején egyre több, felekezeti alapon álló diákegyesület is alakult, amelyek esetenként egymás ellen is felléptek, máskor összefogtak a materialista világnézetet hirdetőkkel szemben.⁵² A szabadgondolkodó, materialista világnézetet valló diákok 1908-ban alapították meg a Galilei Körnek nevezett egyesületüket, amelynek tagjai vezető szerepet játszottak az 1918–1919-es forradalmi eseményekben.⁵³

A két világháború között létező egyetemi ifjúsági egyesületekről évtizedekig nem készültek feldolgozások. Ilyenek a közelmúlt éveiben jelentek csak meg.⁵⁴ A második világháború után teljesen új korszak kezdődött az egyetemi diákszervezetek számára is. A régi egyesületek működését legkésőbb 1947-ben betiltották. A különböző politikai pártoknak ifjúsági szervezetei alakultak, az egyetemi és főiskolai diákságnak pedig egységes szervezetet igyekeztek létrehozni. Ilyen volt az 1945 novemberében megalakult Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ). A korszak figyelemre méltó, pozitív kezdeményezése volt a tehetséges parasztfiatalokat segítő, egyébként még a háború

⁵¹ A korszak egyesületeiről a legkiválóbb munka már az 1960-as évek elején megjelent: BODOLAY 1963.

⁵² Megemlíthető az 1888-ban alakult katolikus Szent Imre Kör. Lásd: CSIKY 2007. A református egyetemi hallgatók 1901-ben alapították meg a Bethlen Gábor Kört. 1903 szeptemberében jött létre a Makkabea Cionista Egyetemi Hallgatók Egyesülete, amely a hazai cionista mozgalom központjává vált.

⁵³ E kör történetének gazdag volt az irodalma az államszocializmus éveiben. Lásd TÖMÖRY 1960; KENDE 1974.

⁵⁴ UJVÁRY 2010; KEREPESZKI 2012.

előtti kezdeményezésekből kifejlődő Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ), amely nagyon sok szegény sorsú fiatal egyetemre jutását segítette.⁵⁵ Az 1950-es években szovjet mintára csak egyetlen, a kommunista párt által irányított ifjúsági szervezet létezhetett, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége. Ennek csődjét is jól mutatta az egyetemi hallgatók aktív részvétele az 1956-os forradalomban. A forradalom alatt a diákok újjá akarták szervezni a MEFESZ-t, ezt azonban a győztes hatalom megtiltotta, és 1957-től 1989-ig újra csak egyetlen, egységes ifjúsági szervezet volt, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), amelynek természetesen minden egyetemen és főiskolán voltak szervezetei.⁵⁶ A rendszer sajátossága volt, hogy esetenként az ellenzéki törekvések éppen a tömeges méretű, tehát nemcsak elkötelezetteket magába foglaló KISZ-tagságon belül jelentkeztek. Ilyen volt például az 1968-as nyugat-európai események hatására a budapesti bölcsészeti karon belüli reformmozgalom, amely az egyetemi oktatás demokratikusabbá tételét és számos szervezeti reformot kívánt elérni.⁵⁷ A mozgalmat természetesen rövid időn belül felszámolták.

*

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a magyar egyetemtörténeti kutatás jelentős eredményeket ért el az elmúlt negyed században és sok elmaradását pótolta. Kiemelhető az egyetemtörténeti források rendezése és folyamatos publikálása, az új típusú adatbázisok készítése és a korábban tabutémának számító kérdések feldolgozása. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy mindegyik területen még nagyon sok a tennivalónk, hogy a hazai és a nemzetközi történettudomány reális és hiteles képet kaphasson a magyar felsőoktatás múltjáról.

IRODALOM

- ÁCS 2001 ÁCS Tibor: *Hadi tanfolyam a Bölcsészeti Karon és a Pesti Egyetemi Légió (1848–1849)*. Budapest, 2001.
- BARCZA 1988 *A Debreceni Református Kollégium története 1538–1988*. Szerk. BARCZA József. Budapest, 1988.
- BÉKÉSI et al. 1993 *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. 1–3. Szerk. BÉKÉSI Imre – JANKOVICS József – KÓSA László – NYERGES Judit. Budapest–Szeged 1993.
- BODOLAY 1963 BODOLAY Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Budapest, 1963.
- CSIKY 2007 CSIKY Balázs: A Szent Imre Kör. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. KERNY Terézia. Székesfehérvár, 2007. 145–151.

⁵⁵ A NÉKOSZ 1946 júliusában alakult meg, de működését a diktatúra 1949 júliusában beszüntette. Lásd PATAKI 2005.

⁵⁶ GERGELY 2008.

⁵⁷ Az 1969-es eseményekre lásd PÁL 2013. 124–154.

- DIENES–UGRAI 2013 DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, 2013.
- ERDÉSZETI 2008 *Az erdészeti felsőoktatás 200 éve. Emlékkönyv Selmecbánya 1808 – Sopron 2008*. 1–3. Sopron, 2008.
- FATA–KURUCZ–SCHINDLING 2006 *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Ed. FATA, Márta – KURUCZ, Gyula – SCHINDLING, Anton. Stuttgart 2006.
- FEDELES et al. [2011] FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, [2011].
- FELKAI 1979 FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest, 1979.
- FELKAI 2004 FELKAI László: *Portrék a dualizmus korának kultuszminisztereiről*. Budapest, 2004.
- FRIVALDSZKY 2006 FRIVALDSZKY János: *Ötvenhat műegyetemistái. Ének a lyukas zászlóról*. Budapest, 2006.
- GAAL 2012 GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, 2012.
- GÁBRIEL 1938 GÁBRIEL Asztrik: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 48. (1938) 182–210.
- GABRIEL 1986 GABRIEL, Astrik L.: *The University of Paris and its hungarian students and masters during the reign of Louis XII and Francois Ier*. Notre Dame–Frankfurt am Main, 1986.
- GERGELY 2008 GERGELY Ferenc: *A KISZ története 1957–1989*. Budapest, 2008.
- GERGELY–ÓLMOZI 2014 GERGELY Ferenc – ÓLMOZI Zoltán: *A magyar ifjúság történetének kronológiája 1914–1991*. Budapest, 2014.
- GÖMÖRI 2006 GÖMÖRI György: *Az én forradalmam. Emlékezések és írások az 1956-os forradalomról*. Budapest, 2006.
- HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2016 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*. I. Budapest, 2016. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- HARASZTI–KELÉNYI–SZÖGI 2017 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*. II. (Adattár). Budapest, 2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- HEILAUF 2006 HEILAUF Zsuzsanna: *Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben I. 1635–1919. Foreign students in hungarian higher educations institution between I. 1635–1919*. Budapest, 2006.

- KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2001 KARDOS József – KELEMEN Elemér – SZÖGI László: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest, 2001.
- KENDE 1974 KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Budapest, 1974.
- KEREPESZKI 2012 KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Máriabesnyő, 2012.
- KISS 2006 KISS Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956 – Szeged*. Szeged, 2006.
- KOSÁRY 1980 KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980.
- LADÁNYI 1965 LADÁNYI Andor: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának kérdéséhez. *Századok*, (1965):1–2. 152–171.
- LADÁNYI 1969 LADÁNYI Andor: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Budapest, 1969.
- LADÁNYI 1978 LADÁNYI Andor: Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai Magyarországon 1918–1945*. Szerk. SZABÓ Ágnes. Budapest, 1978. 13–93.
- LADÁNYI 1986 LADÁNYI Andor: *Felsőoktatási politika 1949–1958*. Budapest, 1986.
- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000.
- LADÁNYI 2002 LADÁNYI Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, 2002.
- LADÁNYI–VÉGH 1981 *Magyar felsőoktatás-történeti irodalom 1945–1979. Bibliográfia*. Szerk. LADÁNYI Andor – VÉGH Ferenc. Budapest, 1981.
- LENGVÁRI–POLYÁK 2013 *A pécsi bölcsészkar bölcsője*. Szerk. LENGVÁRI István – POLYÁK Petra. Pécs, 2013.
- MANN 1982 MANN Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Budapest, 1982.
- MANN 1993 MANN Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Budapest, 1993.
- MANN 1994 MANN Miklós: *Wlassics Gyula*. Budapest, 1994.
- MÁRKUS–MÉSZÁROS–GAZDA 1985 *Magyar neveléstörténeti irodalom 1800–1944*. Szerk. MÁRKUS Gábor – MÉSZÁROS István – GAZDA István. Budapest, 1985.
- MÉSZÁROS 1981 MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, 1981.
- NÉMETH 2005 NÉMETH József: *A Műegyetemtől a világhírig. From the BME (Budapest Technical University) to world renown*. Budapest, 2005.

- NÉMETHNÉ–SZABÓ–VIDA 2009 *A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban.* Szerk. NÉMETHNÉ DIKÁN Nóra – SZABÓ Robert – VIDA István. Budapest, 2009. (Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forrásközlések V.)
- RATIO 1981 *Ratio Educationis.* Ford. MÉSZÁROS István. Budapest, 1981.
- OROSZ–BARTA 2012 *A Debreceni Egyetem története 1912–2012.* Szerk. OROSZ István – Ifj. BARTA János. Debrecen, 2012.
- OSVÁTH–ZSIDI 2007 *Magyarországi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban.* Szerk. OSVÁTH Zsolt – ZSIDI Vilmos. Budapest, 2007.
- PAPP 2014–2015 *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I–II.* Szerk. PAPP Klára. Debrecen, 2014–2015.
- PATAKI 2005 PATAKI Ferenc: *A NÉKOSZ legenda.* Budapest, 2005.
- PÁL 2013 PÁL Zoltán: *Az Eötvös Kollégium. Elitképzés a népi demokráciában.* Budapest, 2013.
- SARKADY 2006 Ifj. SARKADY Sándor: *A soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban.* Sopron, 2006.
- SASHEGYI 1974 SASHEGYI Oszkár: *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867.* Budapest, 1974.
- SCHRAUF 1902 SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Budapest, 1902.
- SINKOVICS 1985 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985.* Szerk. SINKOVICS István. Budapest, 1985.
- SZABÓ 1999 *Iter Germanicum. Deutschland und die Reformierte Kirche in Ungarn im 16–17. Jahrhundert.* Hrsg. SZABÓ, András. Budapest 1999.
- SZABÓ 2014 SZABÓ András Péter: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraújkorász” szemmel. *Történelmi Szemle*, (2014):1. 133–170.
- SZABÓ 2017 SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613.* Budapest, 2017.
- SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014 SZABÓ Miklós – SIMON Zsolt – SZÖGI László: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között, 1–2.* Marosvásárhely, 2014.
- SZABÓ–SZÖGI 1998 SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.* Marosvásárhely 1998.
- SZABÓ–TONK 1992 SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700.* Szeged 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)

- SZÖGI 1995 *Régi magyar egyetemek emlékezete – Memoria Universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777.* Szerk. SZÖGI László. Budapest, 1995.
- SZÖGI 1999 SzÖGI László: 1848 utóélete a magyar felsőoktatásban. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei IX.* Budapest, 1999. 319–336.
- SZÖGI 2003 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002.* Szerk. SZÖGI László. Budapest, 2003.
- SZÖGI 2011 SzÖGI László: Egyetemi és főiskolai mozgalmak, reformok 1848-ban. In: SZÖGI László: *Az évszázados universitas.* Budapest, 2001. 87–103.
- SZÖGI–VARGA 1997 *Universitas Budensis 1395–1995 International Conference for the History of Universities on the Occasion of the 600th Anniversary of the Foundation of the University of Buda.* Ed. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest, 1997.
- SZÖGI–VARGA 2011 SZÖGI László – VARGA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész. A Báthory-Egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872.* Szeged, 2011.
- UJVÁRY 2010 UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. A Foederatio Emericánáról. In: UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék.* Budapest, 2010. 413–493.
- UJVÁRY 2014 Ujváry Gábor: *Egy európai formátumú államférfi. Klebelsberg Kuno (1875–1932).* Pécs–Budapest, 2014.
- TONK 1979 TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Bukarest, 1979.
- TÓTH–LADÁNYI 1981 *Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből 1760–1790.* Szerk. TÓTH András – LADÁNYI Andor. Budapest, 1981.
- TÖMÖRI 1960 TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története.* Budapest, 1960.
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365–1526.* Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)
- VÁRALLYAY 1992 VÁRALLYAY Gyula: *„Tanulmányúton”. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Budapest, 1992.
- VERESS 1915 VERESS, Andreas: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I. Padua 1264–1864.* Kolozsvár, 1915.
- VERESS 1941 VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864.* Budapest, 1941.
- VICZIÁN 1978 VICZIÁN János: *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972.* Budapest, 1978.

- VICZIÁN 2002 VICZIÁN János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemen 1914–1919*. Budapest, 2002.
- ZSÁMBOKI 1985 *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Szerk. ZSÁMBOKI László. Miskolc, 1985.

Results and Tasks of Hungarian University History

by László Szögi

(Summary)

In the following paper we display the development of writings about universities history in the last 25 years. It is important to underline that we use the name of Hungary as a historical definition. In this case it means the whole territory of the Carpathian Basin, because the current borders were created in 1920. Since the Hungarian universities were founded late the possibility of attendance at foreign universities represented great importance. Nowadays, we possess a database with more than 100.000 records about Hungarian students who attended foreign universities before 1918. Many source editions, analyses and monographs were published in this topic. The purpose of the following article is to summarize the most notable volumes.

MŰHELY

Boda Miklós

Jubileumtól jubileumig

Pécs középkori egyeteme az elmúlt fél évszázad írásainak tükrében

Mintegy fél évtizeddel ezelőtt a következő gondolatokkal vezettem be a Pécsi Egyetemi Könyvtár 200 éves jubileumára emlékező írásomat:

„Az 1960-as évek utolsó negyedében tudományos indíttatású jubileumi időszak vette kezdetét Pécs városában. Egy évtizeddel az 1956-os forradalom leverése után már megengedhette magának a politika, hogy némileg a háttérbe vonuljon, és teret engedjen a tudománynak, a több évszázadra visszatekintő történeti témáknak is, miután az átlagosnál messzebbre látó politikusok felismerték, hogy a történettudomány nem azonos a munkásmozgalom történetének sok esetben idézőjelbe tehető kutatásával.”¹

Ezen időszak első állomását a középkori pécsi egyetem alapításának 600. évfordulójához kapcsolódó jubileumi ünnepek jelentették 1967-ben. A sorozat 1972-ben a Janus Pannonius-megemlékezésekkel folytatódott a költő-főpap halálának 500. évfordulója alkalmából, majd 1974-ben zárult a Pécsi Egyetemi Könyvtár alapításának 200. évfordulójával.

Most 2017 áll a naptárban, s ez azt jelenti, hogy a Pécsi Tudományegyetem – és a hazai felsőoktatás – újabb kerek évfordulót, újabb jubileumot ünnepelhet ebben az évben, a középkori pécsi egyetem, a *studium generale Quinqueecclesiense* alapításának 650. jubileumát. Minthogy kereken fél évszázad telt el *jubileumtól jubileumig*, s ennek során mondhatni virágkorát élte az egyetemtörténeti és az ezzel valamiképpen összefüggő irodalom, így jelen írás keretében csupán útjelző válogatásra szorítkozhatunk.

A példamutató előzmények közül mindenképpen emlékeztetnünk kell (vitéz) Szabó Pál, az Erzsébet Tudományegyetem munkatársa retrospektív, a kezdetektől 1931-ig terjedő egyetemtörténeti bibliográfiájára, mely a Fitz József könyvtárigazgató által elindított kiadványsorozat keretében jelent meg 1933-ban.² A továbbiakban, ha lett is volna vállalkozó a középkori egyetemre vonatkozó irodalom kurrens, illetve visszatekintő bibliográfiai feldolgozására, az erre érdemes írások száma, mindenekelőtt a jelenkori problémák sokasodása, a háborús évek, a bölcsészkar „távozása”, majd a „fordulat évét” követő kedvezőtlen politikai széljárás következtében igencsak megcsappant.

Mindazonáltal a „Szabó Pál utáni” (avagy a 600 éves jubileum előtti) időszakból is kiemelhetők olyan, egyetemtörténeti szempontból fontos írások, mint a Pécsről indult Kardos Tibor alapművei a magyarországi humanizmusról, jöllehet a kitűnő szerző humanizmus-értelmezése egynémely, a pécsi egyetemalapítást is érintő kérdésben vitathatónak bizonyult a későbbiekben.³ Egyébként Kardos kisebb közleményei is jelentősek. Csak

1 BODA 2011. 61.

2 SZABÓ 1933a; SZABÓ 1933b.

3 KARDOS 1936; KARDOS 1939; KARDOS 1955.

egyetlen példa 1936-ból: rövid írásában Lajos királyunk udvari orvosának budai születésű fia, Giovanni da Ravenna emlékiratának magyar vonatkozásaira hívta fel a figyelmet. Egyebek között arra, hogy az olasz szerző anekdotikus elbeszélése szerint Petrarca, Lajos király küldötte, a pécsi püspök útján a következőket üzentte a „feladónak”: „*Mondd meg a királynak, hogy végtelenül sok agarának számát némileg csökkentse és ezen a pénzen valamivel élénkebb szellemű, műveltebb és ékesszólóbb levelezőről gondoskodjék.*”⁴ Ez, ha úgy akarjuk, egyetemalapításra való felhívásnak is tekinthető.

Jóllehet csak közvetve foglalkozik a pécsi egyetemalapítással, korántsem érdektelen Barta István tanulmánya, melyet *Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek* címmel a *Regnum* közölt 1937-ben.⁵ Négy évvel később, 1941-ben jelent meg első ízben a *Nagy Lajos kora*, Dercsényi Dezsőnek, a pécsi *studium generale* kapcsán is sokat idézett monográfiája.⁶ Ugyancsak 1941-ben került be a tudományos köztudatba – Gosztonyi Gyulának, illetve a *Sorsunk* közlésének köszönhetően – *Pécs legrégebbi hiteles ábrázolása*, melyet tulajdonképpen már évekkel korábban felfedezett a bécsi Hofkammer levéltárában az egri vár kutatójaként ismert Pataki Vidor.⁷ Valószínű, hogy ez a közlés inspirálta Vörös Márton levéltáros *A Scitovszky-téri romok kérdése* című írását a városi múzeum 1941. évi értesítőjében, mely – meglehet – alapját képezte a középkori egyetem helyével kapcsolatos, évek múltán is visszaköszönő feltételezéseinek.⁸ Dercsényi Dezső, Pogány Frigyes és Szentkirályi Zoltán társszerzők az 1956-ban megjelent *Pécs* monográfiában utalnak ugyan Vörös Márton írására, de a maguk részéről – Evlia Cselebi leírására hivatkozva – a belső várat tartották a középkori egyetem lehetséges színhelyének.⁹

„Jubileum 600”. Előzmények, események, értékelések

A középkori pécsi egyetem alapításának 600. évfordulója kapcsán többeket foglalkoztatott a kérdés: vajon felmerültek az utódok emlékezetében az 1367-es események, amikor az alapítás egy-egy centenáriuma elérkezett? A jubileum küszöbén Petrovich Ede a következőképpen igyekezett megválaszolni ezt a kérdést *A középkori pécsi egyetem megszűnése* című munkájában:

„Az első centenárium sem szaladt el nyom nélkül, mert alapos a gyanú, hogy Janus Pannonius pécsi püspök azért vállalta 1465-ben Mátyás király megbízásából a pozsonyi egyetem szorgalmazását, hogy a pécsi egyetem emlékét fölélessze. (...) A második századfordulót elmosták a török uralom hozta könnyek. A háromszázadik évfordulót egy török világotató elevenítette föl, aki bizonyára helyi hagyomány hatása alatt 1664-ben írta sorait (...) az isteni Eflatumnak a belső várban lévő régi tudományos főiskolájáról. (...) Mikor a török uralom után elérkezett a negyedik századforduló, Klimó György pécsi püspök nem elégedett meg az egyszerű emlékezéssel, hanem arra törekedett, hogy a régi egyetemet újra életre keltse. Véle-

4 KARDOS 1936. 293.

5 BARTA 1937.

6 DERCSÉNYI 1941. A középkori egyetemről: 74–82.

7 PATAKI–GOSZTONYI 1941.

8 VÖRÖS 1941; VÖRÖS 1992. Lásd még az *Új Dunántúli Napló* 1991. augusztus 13-i számában megjelent írását: *Hol állt a középkori egyetem?*

9 DERCSÉNYI–POGÁNY 1956. 244. 49. sz.

ményünk szerint Klimó éppen azért küldte Rómába Koller Józsefet, hogy elsősorban az egyetemre vonatkozó adatokat kutassa föl. (...) Az ötödik jubileum évében, 1867-ben a politikai élet más irányba terelte a közfigyelmet. De Pécs akkor is emlékezett. Az újonnan alakult jogakadémia ifjusága ünnepi gyűlésen hódolt az ösök emlékének.”¹⁰

A „Jubileum 600” megünneplésének gondolata és módja már az 1960-as évek derekán felvetődött az akkor már (és még) egykarú pécsi egyetem első embere, Bihari Ottó dékán (a kezdeményező), és az ő „hivatalába” lépő Csizmadia Andor jogtörténész (a megvalósító) jóvoltából. Csizmadia 1965-ben tette közzé *A pécsi egyetem a középkorban* című, mondhatni programadó írását,¹¹ mely németül és franciául is megjelent.¹² (Az angol nyelvű változat 1967 elején került ki a sajtó alól.¹³) Felhívását követően a hazai kutatók közül Petrovich Ede állt „csatasorba” elsőként a fentebb már idézett, utóbb három másik, ugyancsak a jubileum küszöbén megjelent tanulmánnyal. Ezek közül *A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos szentbeszédék kora* 1966-ban,¹⁴ *A középkori pécsi egyetem tanárai* 1967-ben,¹⁵ az *Adatok a középkori pécsi egyetem történetéhez* ugyancsak 1967-ben jelent meg.¹⁶ Babics András, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója is gyorsan reagált a „megszólításra” *A középkori pécsi egyetem alapításának 600. évfordulójára* című írásával.¹⁷

Azt, hogy a külföldi érdeklődés sem hiányzott, a Csizmadia Andor által szerkesztett *Jubileumi tanulmányok* első, egyetemtörténeti kötete bizonyítja. Ez ugyan csak 1967-ben került ki a sajtó alól, de – mint az előszó keltezéséből kitűnik – már 1966-ban elkészült.¹⁸ Két rangos külföldi szerző is szerepelt a kötetben: Adam Vetulani Krakkóból *A pécsi egyetem, valamint a krakkói és a bécsi testvéregyetemek alapításának körülményei* címmel, a prágai František Kavka pedig *A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Délmagyarország a XV. század elején* címmel publikálta tanulmányát. A magyar szerzők közül Mezey László a pécsi egyetemalapítást motiváló európai és hazai előzményekkel foglalkozott, Fügedi Erik Alsáni Bálinttal, a pécsi egyetem második kancellárjával, Csizmadia Andor pedig Galvano di Bologna pécsi működésével, Kardos Tibor és Petrovich Ede a Münchenben felfedezett „egyetemi beszédék” kérdőjeleivel, Bónis György Magyi János formuláskönyvével, Lengyel Alfréd pedig a Pécsi Királyi Akadémia történetével. A *Jubileumi tanulmányok* Pap Tibor által szerkesztett 2. kötete, az Állam és Jogtudományi Kar oktatóinak „jelenkori” kutatásait reprezentáló írásokkal, ugyancsak a jubileum évében látott napvilágot.¹⁹

Adam Vetulani, mint Csizmadia is utal erre programadó írásában, jelen volt és hozzá is szólt a pécsi egyetemalapítás kérdéséhez a Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság 1964. májusi tudományos tanácskozásán, melyet Krakkóban rendeztek, az ottani egyetem alapításának 600 éves jubileuma alkalmából. Kovács Endre szlavista irodalomtörténész is

10 PETROVICH 1967a. 167.

11 CSIZMADIA 1965a.

12 CSIZMADIA 1965b; CSIZMADIA 1965c.

13 CSIZMADIA 1967a.

14 PETROVICH 1966.

15 PETROVICH 1967b.

16 PETROVICH 1967c.

17 BABICS 1967.

18 CSIZMADIA 1967b.

19 Lásd CSIZMADIA 1967b.

szerepelt a rendezvényen, előadása *Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur* címmel három év múltán jelent meg Genfben, a krakkói eseményeket összefoglaló kiadványban.²⁰ Jelen volt Krakkóban Klaniczay Tibor is, aki ezt követően kénytelen volt megállapítani, hogy a művelődéstörténeti kérdéseket „jó ideig mostohán kezelte” történettudományunk. Mindez szerinte oda vezetett – vélte –, hogy a krakkói symposion résztvevőinek szinte az volt a benyomása, „hogy a külföldi tudósokat a pécsi, óbudai, pozsonyi egyetemek ügye jobban is érdekli, mint hazai tudományunkat.”²¹ Erre hivatkozva írja Csizmadia: „Ez a negatívum rá kell, döbentsen bennünket kötelességünkre; a közelgő pécsi jubileum e munkát állítsa előtérbe.”²²

A jubileumi előkészületek már 1966 elején megkezdődtek, de az előkészítés folyamata 1967 derekán fordult élesbe. A sajtó is ekkor „harapott rá” igazából a témára. A Baranya megyei képviselőcsoport június 26-án foglalkozott a jubileummal; ennek során Papp Imre, Pécs város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának (VB) elnökhelyettese tájékoztatta a képviselőket az előkészületek állásáról. Horváth Lajos VB-elnök vezetésével városi operatív bizottság is alakult különböző albizottságokkal, majd országos szervező bizottságot hoztak létre Polinszky Károly művelődési miniszterhelyettes elnökletével. Az eredeti elképzeléstől eltérően nem szeptember eleji, hanem egy hónappal későbbi időpontban (október 9–14.) állapodtak meg a szervezők, tekintettel a tanárok és a hallgatók szeptemberi leterheltségére. A programtervezettel az MSZMP Központi Bizottsága is foglalkozott, és megállapította, hogy az évforduló országos jelentőségű esemény, mivel 1367 a magyar felsőoktatás kezdete is egyúttal.²³

Ez utóbbi szempont, miszerint a *Jubileum 600* egyben a magyar felsőoktatás kezdetének ünneplése is, mindvégig nagy hangsúlyt kapott, leginkább persze a protokolláris jellegű események, illetve rendezvények alkalmával. Hogy mást ne mondjunk, Ajtai Miklós, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese 1967. október 9-én, a Pécsi Nemzeti Színházban tartott díszünnepségen elmondott beszédében feltette a kérdést: „Mi ennek az ünnepnek a tartalma?” S meg is adta a választ: „Visszapillantunk a múltba, de a történelmi visszapillantás mégis a mát idézi, – a lényeg, amire visszatérünk az, hogy mi van ma, hogy áll ma a felsőoktatás és hogyan haladunk tovább.” Ugyanakkor „megértőnek” mutatkozott, amikor így fogalmazott: „Érdemes azonban a messze múltról szólva megemlíteni azt a ténytet, hogy az oktatás és a felsőoktatás intézményei minden osztálykorlátukkal, egyházi befolyásoltságukkal együtt a megszilárduló államiság tényezői voltak, a hazai értelmiség és szaktudás kialakulásának fórumai voltak.”²⁴ (Tekintettel a küszöbön álló *Jubileum 650*-re, érdemes megjegyezni: korántsem járunk tévúton, ha ma is úgy tartjuk, hogy 1367, a középkori pécsi egyetem alapításának éve, a hazai felsőoktatás kezdetét is szimbolizálja egyúttal, hisz ma már nem lehet célunk az egykori – egyházi és királyi – alapítók érdemeinek „elkenése”.)

A *Jubileum 600*-ra visszatérve: kitűnik az egykori sajtóból, hogy az ünnepeket jelenlétükkel megtisztelő külföldi küldöttek esetenként igencsak a maguk szájíze szerint adtak hangot elismerésüknek. Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságból érkezők egyike

20 KOVÁCS 1967.

21 KLANICZAY 1964. 412.

22 CSIZMADIA 1965a. 3.

23 Hatszáz éves jubileum. *Dunántúli Napló*, 1967. június 27. 3.

24 AJTAI 1967. 705., 707.

szerint például igen szerencsés volt időben közel hozni egymáshoz a pécsi egyetem és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom jubileumát, mert érezhető, hogy „a 600 éves jubileum is a forradalom 50. évfordulójának ünnepségeit gazdagítja.”²⁵ Meglehet, hogy csak a számára kötelező „leckét” mondta fel a pódiumon, miként a hazai díszvendégek közül is néhányan, mert egyébként általánosnak mondható elismerés övezte a programot, mely gazdag volt tudományos, irodalmi, képzőművészeti és zenei eseményekben.

Az ünnepléshez a legkülönbözőbb „tényezők” (hivatalok, intézmények, szervezetek, vállalatok, egyének) igyekeztek hozzátenni valamit a maguk módján. A Magyar Posta jubileumi emlékbélyeget hozott forgalomba az ünnepségek első napján, mondhatni természetesen, az egyik kereskedelmi vállalat viszont speciális „parföm-szappant” készítettett *Universitas 1367 Quinqueecclesiensis* felirattal, s ezzel bizonyára sikerült meglepnie a vásárlókat.²⁶ Értelemszerűen a helyi felsőoktatási intézmények, közgyűjtemények, művészeti és művelődési intézmények hozzájárulása volt a legjelentősebb, amint ezt a jubileumi ünnepségek – helyi sajtóban is közzétett – műsora tanúsítja.²⁷ Érdemi hozzájárulásnak tekinthető Petrovich Ede – az érdeklődő közönség igényes „ráhangolása” szempontjából is fontos – írása, melyet *A középkori pécsi egyetem* címmel, hat részben tett közzé a *Dunántúli Napló* az ünnepi eseményeket megelőző héten.²⁸ Az új (a mai 400 ágyas) klinika előcsarnokában rendezett egyetemtörténeti kiállítást pedig a régész Bándi Gábor mutatta be előzetesen, ugyancsak a helyi lapban.²⁹

A jubileumi rendezvények minden fontos mozzanatára visszatekintő összefoglalás az Állam- és Jogtudományi Kar tanárának, Ádám Antalnak köszönhető. Idevonatkozó írását az *Állam és Igazgatás* közölte, *A 600 éves magyar felsőoktatás jubileumi ünnepségei Pécsen* címmel:

„[A] magyar művelődéstörténet jubileumára ünnepi külsőt öltött a város. Hatalmas feliratok több nyelven üdvözölték az ünnepségre érkezőket. Az ország 92 felsőoktatási intézményének, a hazai és külföldi tudományos és közélet közel félezer képviselőjének jelenlétében nyitotta meg dr. Polinszky Károly művelődési miniszter-helyettes október 9-én délelőtt 10 órakor a Pécsi Nemzeti Színházban az egyhetes jubileumi ünnepségek eseménysorozatát. Üdvözölte az ünnepség vendégeit, közöttük az 50 tagú díszelnökség sorában helyet foglaló Losonczi Pált, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökét.”³⁰

A további felsorolásból megtudjuk azt is, hogy 25 európai egyetem és négy testvérváros (Lahti, Lvov, Ostrava és Eszék) küldöttei voltak jelen a díszünnepségen. Természetesen a *Dunántúli Napló* tudósítója is beszámolt az eseményről, kezdve a díszvendégek „teljeségre törekvő” felsorolásával.³¹

A jubileumra időzített tudományos konferenciák közül az *egyetemtörténeti* kapcsolódott a legközvetlenebbül az évfordulóhoz. Ezt 1967. október 12-én tartották a TIT

25 „Az ünnep jelentősége túlnő a város keretein”. *Dunántúli Napló*, 1967. október 13. 3.

26 Jubileumi emlékkiállítás. *Dunántúli Napló*, 1967. október 7. 5; *Universitas 1367 Quinqueecclesiensis. Dunántúli Napló*, 1967. október 4. 5.

27 A jubileumi ünnepségek műsora. *Dunántúli Napló*, 1967. október 8. 12.

28 PETROVICH 1967d.

29 BÁNDI GÁBOR: Kiállítás a pécsi egyetemek történetéből. *Dunántúli Napló*, 1967. október 1. 12.

30 ÁDÁM 1967. 1129.

31 Megkezdődtek a magyar felsőoktatás 600 éves jubileumi ünnepségei. *Dunántúli Napló*, 1967. október 10. 1.

Bartók Béla Klubjában, s ugyanúgy Csizmadia Andor dékán volt a mozgatója, mint a jubileumot előkészítő tudományos munkának. A konferencia anyagát tartalmazó kötet is Csizmadia szerkesztésében jelent meg a következő évben, *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből, 1367–1967* címmel.³² Kitűnik a tartalomjegyzékből is, hogy a pécsi egyetemalapítást viszonylag közelebről érintő kérdésekkel a következő előadók, illetve előadásai foglalkoztak: Bónis György (*A Capella regia és a pécsi egyetemalapítás*), Horváth Pál (*Jubiláló egyetemeink történetéhez*), Mezey László (*Ország egyetem nélkül...*), Petrovich Ede (*A középkori egyetemre vonatkozó források*), Karol Rebro (*Johannes Gattus az Academia Istropolitana professzora*), Adam Vetulani (*Vizsgálatok az egyetemi jogi oktatás köréből*) és Székely György (*A pécsi és óbudai egyetemalapítások helye a közép-európai egyetemalapítási hullámokban*). Székely György előadásának bővített és gazdagon jegyzetelt változata a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében is megjelent.³³

1968-ban, *Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után a XIV–XV. században* címmel megjelent írásában Csizmadia Andor számba vette a jubileum során felmerült, esetenként további kutatást igénylő kérdéseket.³⁴ (Három év múltán, 1971-ben, terjedelmesebb összefoglalást, illetve értékelést tett közzé, megtoldva a „jubileumi irodalom” bibliográfiájával.³⁵) Külső szemlélőként lényegében ezt tette Kovács Endre is a *Századok* 1969-es évfolyamában, a *Jubileumi tanulmányok* (1967) első, egyetemtörténeti kötetének ismertetése kapcsán: „A mostani jubileumhoz kapcsolódó kutatás végre előbbre lépett, méghozzá mind a részletek, mind a kérdés nagy összefüggéseinek vizsgálatában” – írja, ugyanakkor megállapítja azt is, hogy az évforduló „nem hozott elő a levéltárak mélyeiből forrásértékű iratokat; ami hiteleset az egyetem alapításáról elmondhatunk, az lényegében nem lép túl a már ismert anyagokon.”³⁶ Később Kovács egy, a korábbinál részletesebb és terjedelmesebb írásban visszatért a témához, mely 1972-ben megjelent gyűjteményes kötetében olvasható.³⁷ Megjegyzendő, hogy a jubileum tudományos hozadékát olyan (csakis fizikai értelemben vett) külső szerzők is elemezték, illetve értékelték, mint az Egyesült Államokban élő (pécsi születésű) Gabriel Asztrik 1969-ben, vagy Klaniczay Tibor akadémikus 1974-ben.³⁸

Érdeemes megjegyezni, hogy miként Kovács Endre, Petrovich Ede is fontosnak tartotta a pécsi egyetemre vonatkozó új adatok föl kutatását a számba jöhető külföldi gyűjteményekben. Ő maga Bécsben és Rómában folytatott kutatásokat, amint ezt a jubileumi ünnepeket követően megjelent publikációi tanúsítják.³⁹ Ugyanakkor ő volt az is, aki a *Baranyai Helytörténetírás* 1968. évi kötetében közölte, *Az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye* című tanulmányával mondhatni a hely szellemét is felidézte.⁴⁰ Tárgyválasztásával képletesen szólva rámutatott a helytörténeti, a régészeti (és még sorolhatnánk) kutatások egyetemtörténeti jelentőségére, melyek kissé háttérbe szorultak

32 CSIZMADIA 1968a.

33 SZÉKELY 1968.

34 CSIZMADIA 1968b.

35 CSIZMADIA 1971.

36 KOVÁCS 1969. 801.

37 KOVÁCS 1972.

38 GÁBRIEL 1969; KLANICZAY 1974.

39 PETROVICH 1968a; PETROVICH 1970.

40 PETROVICH 1968b.

a jubileum tudományos programjában. Eltekintve talán a már említett, az új klinika előcsarnokában rendezett egyetemtörténeti kiállítástól.⁴¹

Ásott és írott egyetemtörténet az ezredfordulóig

Tulajdonképpen Janus Pannonius halálának 1972-ben esedékes nagy évfordulójára utalt Petrovich 1968-ban, amikor a költő-főpap sírhelyének felkutatását is szorgalmazta idézett munkájában. Erre – mint írja – „a pécsi vár körül most folyó ásatások szinte kínálják az alkalmat”.⁴² Az utóélet ismeretében korántsem volt légből kapott az a feltételezése, hogy Janust a Miklós püspök által 1355-ben alapított „Aranyos Szűznek szentelt Társas kápolnában” temették el, miután földi maradványai – királyi engedéllyel – hazatértek. Ugyanott, ahol egyetemalapító Vilmos püspököt is eltemették. Annyit már korábban is tudni lehetett, hogy a nevezetes kápolna a székesegyház északi oldalánál állott, de Petrovich Ede közelebbi helymeghatározásra törekedett. A vár északkeleti sarkába „helyezte” a kápolnát, mely egy (Koller által is jelzett) melléképülettel csatlakozhatott az északkeleti toronyhoz. Nem utolsósorban azzal érvelt Petrovich, hogy ez a térség szenvedett a legtöbbet a vár 1686. évi ostrománál, melynek során nemcsak a belső várfal itteni szakaszát, hanem a kápolnát is lerombolhatták.⁴³

Annak idején, mint sokan mások, magam is az ügy mellé álltam. Petrovich Ede tanulmányát ismertető, 1969 elején megjelent írásom a következő sorokkal zárul: „Az egész feltevést mindenekelőtt egy kutatóárok tudná igazolni vagy megcáfolni a helyszínen. Maga a szerző is erre tesz javaslatot tanulmányában.”⁴⁴ Eljátszadozhatunk a gondolattal, ha annak idején megvalósul ez a kutatóárok, meglehet, hogy közel egy évtizeddel korábban napvilágra kerültek volna – ma már tudható, hogy nem az Aranyos Mária-kápolna maradványai vagy Janus Pannonius sírhelye, hanem — a középkori egyetem (feltételezett) maradványai.

Petrovichnak mindenesetre nem szegte kedvét az „ásatási akció” megghiúsulása. Nyilván tudomásul kellett vennie azt is, hogy a vár körül folyó régészeti kutatások menetrendjén nem könnyű változtatni, valamint, hogy a kutatások akkori célpontját⁴⁵ és az általa javasolt célterületet – térben és időben – nem kis távolság választja el egymástól. Erre mutat, hogy 1972-ben már kézbe vehettük azt az írását, melyben áttekinti a középkori pécsi egyetem lehetséges helyével kapcsolatos addigi elképzeléseket, miközben az 1883-ban előkerült könyves-liliomos címerkőről is értekezik. A bevezető sorokban megállapítja, hogy bár rövid életű volt az első magyar egyetem, „kellett egy helyiségnek is lennie, melyben az előadások folytak.”⁴⁶ A továbbiakból kiderül, hogy korántsem egyetlen helyre, illetve helyiségre gondolt, mert egyébként nyilván nem írta volna le a következőket:

„Nézetünk szerint az eddigi kutatók mind abban a tévedésben éltek, hogy a középkori egyetemek helyiséget tekintve is olyan egységben működtek, mint amilyen egységes volt a szervezetük. (...) A legtöbb nyugati egyetemen az előadások nem egy központban folytak, hanem több helyen, olykor bérelt helyiségekben, a teológiai kar

41 Lásd a 29. sz. jegyzet.

42 PETROVICH 1968b. 161.

43 PETROVICH 1968b.

44 BODA 1969. Janus Pannonius sírhelyéről lásd továbbá KÁRPÁTI 1998.

45 Vö. SÁNDOR 1972.

46 PETROVICH 1972. 151.

*néha egyes kápolnáknak. Pécssett sem kereshetünk egyetlen épületet, mely otthona lett volna az egész egyetemnek. Véleményünk szerint a bölcséleti kar a dömések rendházában, vagy annak közelében, a jogi kar pedig a várban, a régi Szathmáry-palota helyén állott épületben tartotta előadásait. Az orvosi kar, ha ugyan volt ilyen, talán az ezidőben átszervezett Szt. Erzsébet ispotály egy termébe vonult vissza.*⁴⁷

Ugyanezen írásában Petrovich Ede külön is foglalkozik a Szatmári-épülettel, illetve ennek a Szatmári-féle bővítés (vagy csupán „emeletráépítés”) előtti részével. Úgy véli, hogy „az egyetemi előadások részben itt hangzottak el. Alig hihető ugyanis, hogy az egyetem ne vette volna igénybe ezt az épületet, mely iskolának alkalmas és talán éppen iskola céljaira épült.”⁴⁸ Mint írja: „erre vall Huendler Vitus, Janus Pannonius segédpüspökének 1459-ben kelt levele, melyben a püspöktől lakásul kéri magának a püspöki lak és a székesegyház iskolája közelében (prope scholam maioris ecclesiae) álló kúriát. E kettős feltételnek egyedül a Szathmáry-épület, illetve ennek elődje felel meg.”⁴⁹

Petrovich Ede kutatói mentalitására jellemző, hogy amikor 1978-ban megjelentek az első híradások a székesegyház mögött, mondhatni az általa „kiszemelt” helyen előkerült középkori falmaradványokról, s a kibontakozó épület „egyetemi minősítése” is egyre hátrózottabbá vált a régészet oldaláról, mérlegre tette korábbi nézeteit. A *Dunántúli Napló* 1982. február 3-i számában közzétett széljegyzetben immár maga is valószínűnek tartotta, hogy a G. Sándor Mária által feltárt épületben, s nem a Szatmári-féle épület elődjében volt a székesegyházi iskola (*schola maioris ecclesiae*). Legalábbis 1459-ben, amikor Huendler Vitus segédpüspök „levelét megírta”. Az iskola megnevezése kapcsán arra is utalt, hogy a *schola* szó esetenként, kivált „házi használatú iratokban” egyetemet is jelenthetett:

*„Mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a pécsi schola egyetem volt 1459-ben, de nem állíthatjuk az ellenkezőt sem. Őszintén bevalljuk, hogy okmányyszerűleg nem tudjuk igazolni az egyetem létezését a mohácsi vész idejéig, de több apróbb adat hatására azt hisszük, nem légből kapott az a helyi hagyomány, hogy a mohácsi csataterre kivonult 300 pécsi egyetemi hallgató.”*⁵⁰

Érdemes idézni G. Sándor Máriát is, aki Petrovich „széljegyzetére” reagálva így írt a *Dunántúli Napló* 1982. március 3-i számában:

*„Petrovich Edének azon korábbi megállapítását, mely szerint a »schola maior pedig arról tanúskodik, hogy a régi egyetem nem szűnt meg, hanem módosított formában tovább él«, alátámasztják régészeti megfigyeléseink is. Az okleveles adatok és a feltárás eredményeinek értékelése arra a megállapításra vezetett, hogy az 1367-ben alapított egyetem épülete adott helyet a későbbi schola maiorinak, mely ugyancsak főiskola volt.”*⁵¹

Megállapítható, hogy mindkét fél „csúsztat” egy kicsit – a másik félre hivatkozva. Petrovich Ede a maga „túlélési elméletének” igazolását is remélte a G. Sándor Mária által

47 PETROVICH 1972. 158–159.

48 PETROVICH 1972. 158.

49 PETROVICH 1972. 157.

50 PETROVICH 1982.

51 SÁNDOR 1982.

feltárt épület esetleges „egyetemi minősítésétől”, G. Sándor Mária pedig ezen épület egyetem voltának határozott elismerését olvasta ki Petrovich írásából.⁵²

Némiképp visszatekintve az időben: a közvélemény még nem szerezhette tudomást a székesegyház mögötti ásatások eredményéről, amikor 1976-ban a genfi bölcsészkar kiadásában megjelent a *Bibliographie internationale de l'histoire des universités* 2. kötete, benne az 1367-ben alapított egyetem (a pécsi felsőoktatás újabbkori történetére is kiterjedő) válogatott bibliográfiájával. A különnyomat formájában is olvasható pécsi fejezetet Fényes Miklós szerkesztette, egyetemi könyvtári munkatársak (Boda Miklósné, Farkas Józsefné és Móró Mária) közreműködésével.⁵³ Itt jegyzem meg, hogy az újabb egyetemtörténeti szakirodalomban is kiválóan eligazít Surján Miklósnak (Csekey István bibliográfiai örökségét mintegy folytató) munkája, a *Pécs bibliográfiája 1960–2005*. A Csorba Győző Megyei Könyvtár munkatársai közreműködésével készült kötet 2008-ban jelent meg az Ujvári Jenő által „navigált” Pécs Története Alapítvány kiadásában.⁵⁴

1978 nyarán mondhatni új korszak kezdődött a középkori pécsi egyetem utóéletében, melyet akár G. Sándor Mária nevével is fémjelezhethetnénk. Az első ásatási tudósítások egyike szenzációt sejtető címmel (*Új „nyomok” a pécsi középkorba, Az első magyar egyetem maradványai?*) jelent meg a *Dunántúli Napló* július 28-i számában.⁵⁵ Az újságíró a következő sorokkal vezette be tudósítását:

„Pécs múltjáról beszélő, eddig ismeretlen középkori falmaradványok bukkannak elő a Székesegyház mögötti püspökkertben. A váratlan lelet újabb érdekes, izgalmas fejezetét jelzi a püspökvár és városfal több mint egy évtizede folyó feltárásának, amelyet G. Sándor Mária, az Országos Műemléki Felügyelőség régésze irányít.”

A továbbiakban („az ásatás vezetője elmondotta” megjegyzéssel) így ír:

„Mivel a megújultan pompázó Székesegyház, valamint a Szathmáry püspök reneszánsz palotájának a helye ismert, »kizárásos« alapon feltételezhető, hogy a földtakaró alól kibújó épületsor azonos a Nagy Lajos alapította első magyar egyetem épületével. (...) [A] gazdagon díszített kőleletekből arra következtetnek, hogy jelentős középület állhatott ezen a területen. A vörösmárvány töredékek és faragványok pedig arról árulkodnak, hogy a középkorban nem katonai célokat szolgált.”

Megtudhatjuk, hogy G. Sándor Mária szerint a régészek számára is meglepetés volt *„a gazdag épület, mert az 1687-ben itt járt Hany francia hadmérnök Pécs városát ábrázoló helyszíni rajza ezen a helyen nagy kiterjedésű fehér foltot mutat.”* Ez arra utal, hogy az épület a török korban elpusztult, maradványait az északi várfal omladéka takarta napjainkig. A 16. század közepén azonban még láthatta az épületet Evlia Cselebi török utazó. Leírása szerint *„az egykori »iflatuni« iskola (bölcsekedés helye), a keresztények iskolája áll a várban, amely most a katonaság célját szolgálja.”* Mindezt figyelembe véve is némiképp meglepő az

52 Vö. BODA 2001.

53 FÉNYES 1976.

54 SURJÁN 2008. Lásd még: CSEKEY 1964.

55 Új „nyomok” a pécsi középkorba. Az első magyar egyetem maradványai? *Dunántúli Napló*, 1978. július 28. 2.

a (meglehet, az újságíró által „egyszerűsített”) végkövetkeztetés: „*Evlia Cselebi azonosítja az egyetem épületét a török katonaság kaszárnyájával.*”⁵⁶

A következő néhány évben nincs jelentős visszhangja a bejelentésnek, írásban legalábbis, mígnem „változik a világ”, és 1981 utolsó negyedétől már egymást érik a sajtóban a felfedezéssel kapcsolatos megnyilvánulások. Korántsem teljes felsorolás a *Dunántúli Naplóból: Megtalálták a középkori pécsi egyetem épületét?* (Hársfai István, 1981. szeptember 5.); *Előkerült-e a pécsi egyetem címere?* (N. I., 1981. október 1.); *Az első magyar egyetemről* (Tóth István, 1982. január 20.); *Széljegyzet a székesegyház mögött föltárt épületmaradványokhoz* (Petrovich Ede fentebb már idézett írása, 1982. február 3.)⁵⁷; *A középkori egyetem helye* (G. Sándor Mária fentebb ugyancsak idézett írása, 1982. március 3.)⁵⁸; *Legenda vagy valóság? Beszélgetés Sándor Mária régész-kandidátussal a középkori egyetemről* (Hársfai István, 1982. június 12.)⁵⁹; *Anjou-kori leletek Pécsen* (Máté Györgyi, 1982. december 29.); *Megtalálták az egyetem címerét!* (Hársfai István, 1984. október 6.). Két példa az országos sajtóból: *Régészeti szenzáció Pécsen – Megtalálták az első magyar egyetem maradványait* (Tamás Ervin, *Népszabadság*, 1982. április 20.), *Középkori szobrok nyomában Pécsen* (Sárvári Márta, *Magyar Nemzet*, 1983. május 28.). Mindkét esetben interjúról van szó: az újságírók kérdéseire G. Sándor Mária és Gerő Győző válaszoltak. Tamás Ervin kérdései az egyetemalapításra és az „egyetemi ásatásokra” vonatkoztak, Sárvári Mártát pedig a „frissen feltárt” Aranyos Mária-kápolna és az ott került szoborleletek érdekelték. Sárvári utolsó kérdése pedig ez volt: „*Elképzelhető-e, hogy az Aranyos Mária kápolnában felfedezik a leghíresebb pécsi püspök, Janus Pannonius sírját?*”⁶⁰ A régészről válaszát teljes egészében idézem a *Magyar Nemzet*ből:

„*Erre csak feltételes módban tudok válaszolni. Ha Bonfini leírása igaz, akkor elképzelhető. Köztudomású ugyanis, hogy Janus Pannonius Medve várában halt meg, és ott is temették el. Egyedül Bonfini említi meg, hogy később, miután Mátyás király megbocsátott a költőnek az ellene szőtt összeesküvésben való részvételért, tetemét felhozatta Pécsre, és ott temettette el. De ismétlem, erről csak Bonfini ír. Ha azonban ezt a leírást elfogadjuk munkahipotézisnek, nem lehetetlen, hogy a további feltárások során megtalálhatjuk Janus Pannonius sírját.*”⁶¹

Ismeretes, hogy ez a *lehetetlen* 1991-ben bekövetkezett: Kárpáti Gábor régész megtalálta és azonosította Janus Pannonius sírját. Nem a Petrovich által feltételezett helyen, melyet ezek szerint az Aranyos Mária-kápolnát feltáró G. Sándor Mária sem tartott annyira lehetetlennek, hanem a Székesegyház altemplomában.

Az 1985-ös esztendő egyetemtörténeti szempontból is fontos eseménye volt Evlia Cselebi (Karácsony Imre fordításában 1904-ben megjelent, és azóta is sokat idézett) magyarországi utazásainak új kiadása.⁶² Jelentős visszhangja volt G. Sándor Mária és Gerő

56 Új „nyomok” a pécsi középkorba. Az első magyar egyetem maradványai? *Dunántúli Napló*, 1978. július 28. 2.

57 Lásd 50. sz. jegyzet.

58 Lásd 51. sz. jegyzet.

59 Az interjú keretében Vörös Mártonnak az egyetem helyére vonatkozó, mások által is megkérdőjelezett állításait teszi mérlegre kritikusán G. Sándor Mária.

60 SÁRVÁRI MÁRTA: Középkori szobrok nyomában Pécsen. *Magyar Nemzet*, 1983. május 28. 7.

61 SÁRVÁRI MÁRTA: Középkori szobrok nyomában Pécsen. *Magyar Nemzet*, 1983. május 28. 7.

62 *Evlia Cselebi török világlátató magyarországi utazásai, 1660–1664*. Budapest, 1985.

Győző régészeti kiállításának is, melyet *A középkori pécsi püspökvár, az első magyar egyetem és az Aranyos Mária-kápolna gótikus szoborlelete* címmel nyitottak meg 1989-ben, előbb a pécsi Művészetek Házában, majd a Budapesti Történeti Múzeumban. Előre tekintve kissé az időben: tulajdonképpen ez volt az alapja az *Archeologie und Forschung, Régészet és kutatás* címmel fémjelzett német–magyar kiállításnak is, mely 1995. június 1-jén nyílt meg Regensburgban, majd július 9-én Fellbachban, Pécs testvérvárosában is. A következő évben hazai bemutatók következtek: Pécs (Művészetek Háza: 1996. január 15. – február 5.), Paks (Városi Múzeum: 1996. február 15. – március 17.).⁶³ Négy évvel később egy gazdagon illusztrált, a magyar–bajor műemlékvédelmi kapcsolatokat is reprezentáló kötet került ki a sajtó alól, benne mindenekelőtt a pécsi és baranyai ásatások eredményét bemutató írásokkal.⁶⁴

Az ezredfordulót megelőző évtized ugyancsak bővelkedett egyetemtörténeti vonatkozású eseményekben. Kezdjük azzal, hogy 1991-ben jelent meg a Janus Pannonius Múzeum kiadásában, Uherkovich Ákos szerkesztésében az a terjedelmes kötet, mely a két évvel korábban rendezett régészeti és várostörténeti konferencia (Pécs, 1989. március 16–18.) előadásait, köztük G. Sándor Mária *A pécsi püspökvár és káptalansor középkori topográfija* című előadását is tartalmazta.⁶⁵ 1992. június 10. és 13. között Pécs volt a színhelye a *Castrum Bene* nemzetközi konferenciának, melynek *A középkori püspökvárak és rezidenciák* volt a témája. Az eseményekről az egyik főszerző, G. Sándor Mária tudósított a *Műemlékvédelem* egyik 1992-es számában, aki maga is előadója volt a konferenciának.⁶⁶ A következő évben a konferencia témájához kapcsolódó tanulmányát olvashattuk a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében.⁶⁷

Miután a Székesegyház mögötti ásatási területen a feltáró munka 1993-ra gyakorlatilag befejeződött, értelemszerűen a leletek további sorsa, bemutatásának kérdése került napirendre. Ezt a helyzetet tükrözi a G. Sándor Máriával készült interjú, melyet *Küzdelem az első magyar egyetem megmentéséért* címmel, *Kormánytámogatásban reménykedve* felcímmel tett közzé Hajdú Éva, a *Magyar Nemzet* 1993. október 28-i számában. Az újságíró visszatemetést vizionált, de a régésznő megnyugtatta: „Ennyire azért nem tragikus a helyzet”,⁶⁸ ugyanis a felelős helyi tényezők támogatják a leletek megőrzésére és bemutatására alkalmas múzeum létesítésének ügyét, és a kormány kiemelt pénzügyi támogatása is valószínű, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal is dolgozik a megfelelő előterjesztésen. A kezdetekről is olvashatunk az interjúban: „Különbéle oklevelekből és leírásokból tudjuk, hogy az első magyar egyetemet Pécsen alapították (...). Az épület helye azonban vita tárgya volt. Mi egy kutatóárok ásása közben botlottunk bele egy nagyméretű, gótikus épület falaiba – idézi emlékeit megragadó őszinteséggel a régésznő.”⁶⁹

63 A kiállításokhoz magyar és német nyelvű ismertető készült G. Sándor Mária és Gerő Győző szerkesztésében.

64 SÁNDOR–SZÍJÁRTÓ 1999. G. Sándor Mária öt, Gerő Győző három, Fejérdy Tamás és Michael Kühnlenthal egy-egy tanulmánnyal szerepel a kötetben.

65 SÁNDOR 1991.

66 SÁNDOR 1992.

67 SÁNDOR 1993a.

68 HAJDÚ ÉVA: Küzdelem az első magyar egyetem megmentéséért. *Magyar Nemzet*, 1993. október 28. 8.

69 HAJDÚ ÉVA: Küzdelem az első magyar egyetem megmentéséért. *Magyar Nemzet*, 1993. október 28. 8.

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1993-ban tanulmánykötettel köszöntötte Entz Gézát, nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Az ünnepeléshez G. Sándor Mária is hozzájárult a *Középkori várostörténeti kutatások újabb eredményei Pécsen* című tanulmányával.⁷⁰ A Magyar Nemzeti Galéria nagyszabású, 1994 októberétől 1995 februárjáig látható kiállítása (*Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*) katalógusába is „bedolgozott”. A pécsi püspökvár *Aranyos Mária-kápolnája* című fejezet az ő – Gerő Gyözővel közös – munkája.⁷¹ A győri Xantus János Múzeum 1996-ban rendezett iskolatörténeti kiállításának katalógusában ugyancsak olvasható egy tanulmánya, *A pécsi egyetem helye és épülete* címmel. Gerő Gyözővel, Koszta Lászlóval és Szijártó Kálmánnal együtt letette a névjegyét a tárgykatalógusban is.⁷² A G. Sándor Mária és Gerő Gyöző által rendezett bajorországi és hazai kiállításokról (1995), valamint a magyar–bajor műemlékvédelmi kapcsolatokat reprezentáló tanulmánykötetről (1999) fentebb már megemlékeztünk.⁷³

A szóban forgó évtized során nemcsak az eddig említettek, és nem is csak G. Sándor Mária, hanem mások is szót kértek a középkori pécsi egyetem kérdésében. Vörös Márton, egykor pécsi levéltár-igazgató, 1991-ben, majd 1992-ben élesztette újjá (Stockholmból) fél évszázaddal korábban már megalapozott nézeteit a középkor egyetem helyéről és a pécsi ásatások eredményéről.⁷⁴ Rajczi Péter tanár, iskolatörténész, levéltáros előbb az *Új Dunántúli Napló*ban jelentkezett a pécsi egyetem történet 625 éves folytonossága mellett érvelő írásával,⁷⁵ majd a Baranya Megyei Levéltár folyóiratában értekezett, *Professzorok és diákok Nagy Lajos király egyetemén* címmel.⁷⁶ Az italianista Sárközy Péter (Rómából) a pécsi egyetemalapításra is kitért 1992-ben, az olasz–magyar egyetemi kapcsolatok történetére visszapillantó, „*Studium fuit Bononiae*” című írásában.⁷⁷

1992-ben nyitották meg a Pécsi Orvostudományi Egyetem (POTE) központi épületében az Orvostörténeti Gyűjtemény kiállítását, a történész Benke József munkájának köszönhetően. Egyidejűleg terjedelmes munkát publikált a POTE történetéről, melyben helyett kapott a *Studium Generale* című fejezet is, bibliográfiával és (a függelékben) szöveggel.⁷⁸

Az 1993-as esztendő – a középkori egyetem kutatástörténete szempontjából is jelentős – eseménye volt a nevezetes „*Pécsi egyetemi beszédek*” szövegkiadásának megjelenése, az MTA Irodalomtudományi Intézetének közép- és kora újkori forrásokat közlő sorozatában.⁷⁹ A kiadványt előbb Kulcsár Péter ismertette az *Irodalomtörténeti Közleményekben*,⁸⁰ a következő évben pedig Madas Edit, a témakör jeles kutatója publikálta a beszédeket tágabb összefüggésbe helyező ismertetését. Madas a következő sorokkal vezeti be írását:

⁷⁰ SÁNDOR 1993b.

⁷¹ SÁNDOR–GERŐ 1994.

⁷² SÁNDOR 1996. Lásd továbbá SZENDE 1996. Tanulmányát a *Pécsi Szemle* is közölte, 1998-ban: SÁNDOR 1998.

⁷³ Lásd 63. és 64. sz. jegyzet.

⁷⁴ VÖRÖS 1991; VÖRÖS 1992. Lásd még: 8. sz. jegyzet.

⁷⁵ RAJCZI 1992.

⁷⁶ RAJCZI 1992–1993.

⁷⁷ SÁRKÖZY 1992.

⁷⁸ BENKE 1992. A középkori egyetemről: 17–32., 307–313.

⁷⁹ PETROVICH–TIMKOVICS 1993.

⁸⁰ KULCSÁR 1994.

„Fájdalmas módon sem Petrovich Ede, aki évtizedeket szentelt életéből a kódexnek, s az átiratot elkészítette, sem a stafétabotot átvevő Timkovics Pál, aki az előszót írta és a kritikai apparátust összeállította, nem érthette meg a megjelenést.⁸¹ Timkovics Pál 1982-ben bekövetkezett halálakor a kézirat még nem volt nyomdakész állapotban. Gondozását ekkor Kulcsár Péter vette át, a szövegek egybevetését, végső korrekcióját Pajorin Klára és Szovák Kornél végezte el. Az indexeket és az incipit-mutatókat ugyancsak ők készítették.”⁸²

1995-ben egy hézagpótló dokumentumgyűjteménynek is örülhetett az egyetemtörténeti kutatás: A *Régi magyar egyetemek emlékezete 1367–1777* az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára tudományos műhelyében készült, Szögi László főigazgató irányításával és szerkesztésében. A németül és angolul is olvasható bevezetésben a pécsi egyetemalapítással is foglalkozott a szerkesztő, munkájában néhány idevonatkozó forrás latin–magyar szövegközlése csatlakozik a kiadvány főrészét képező dokumentumgyűjteményhez.⁸³ Székely György, a 600 éves jubileum tudományos programjának egyik főszereplője, két fontos közleménnyel jelentkezett ebben az időszakban. 1994-ben *A pécsi egyetem a középkorban* című írását publikálta a *Históriában*,⁸⁴ a *Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás* című tanulmánya pedig a már említett győri kiállítás katalógusában kapott helyet, 1996-ban. Ez utóbbi munkájában Székely György a pécsi egyetemalapítás indítékaival és a korai „elenyészés” okaival foglalkozik elsősorban. Az „elenyészést” illetően mintegy önmagának is felteszi a kérdést: „Talán a király magára hagyta az intézményt (?)”⁸⁵ Ebbe a kiadványsorba kívánkozik az *1000 éves a magyar iskola* című, Balogh László által szerkesztett kötet is, 1996-ból. Ahogy a Magyar Korona Kft. által gondozott, rendkívül mutatós könyv előzéklapján olvasható: „a magyar iskola millenniuma alkalmából jelent meg, a honfoglalás 1100. évfordulója emlékbizottságának támogatásával.”⁸⁶

Úgy gondolom, nem lenne helyénvaló, ha említést sem tennék arról, hogy a szóban forgó évtizedben magam is gyarapítottam néhány szerény tétellel a középkori pécsi egyetemre vonatkozó irodalmat. 1990-ben, az *Új Dunántúli Naplóban* jelentkeztem először a *Középkori egyetemünk és a kutatás* címet viselő írással. Ebben a pécsi *studium* örökségének és a jelenkor egyetemfejlesztési törekvéseinek összecsengéséről írtam, Békefi Remig következő mondatát már az alcímben is kiemelve: „Pécs városának az egyetemhez történeti joga van.”⁸⁷ Ezt a belépőt terjedelmes tanulmány követte a Baranya Megyei Levéltár történelmi és honismereti folyóiratának (az 1991 szeptemberi pápalátogatás idejére időzített) emlékszámban, *A középkori egyetem alapításának előzményei* címmel. Írásomban, Adam Vetulani összehasonlító kutatásaiból kiindulva, mindenekelőtt azokat a küldötteket kívántam azonosítani, akik a helyszínen is tájékozódtak, mielőtt az egyetemalapítás pápai

81 Csak emlékeztetőül: Petrovich Ede 1987. január 11-én fejezte be életét. (Szeme világát már évekkel korábban elvesztette.)

82 MADAS 1996. 415. Lásd még: TIMKOVICS 1979; MADAS 1999.

83 SZÖGI 1995.

84 SZÉKELY 1994.

85 SZÉKELY 1996. 81.

86 BALOGH 1996. *A magyar iskola első évszázadai* című fejezetet a győri kiállítás katalógusát szerkesztő Szabó Péter és G. Szende Katalin írták. Vö. 72. sz. jegyzet.

87 BODA 1990.

jóváhagyása 1367. szeptember 1-jén megtörtént.⁸⁸ Ezt két év múltán, 1993-ban, újabb tanulmány követte *A középkori pécsi egyetem lokalizációjáról*, ugyancsak a levéltár kiadványában. Ebben (kutatástörténeti bevezetést követően) a G. Sándor Mária által feltárt épületegyüttes és az ott előkerült címeres kő „egyetemi” minősítésével foglalkoztam, az érvek és ellenérvek (szándékom szerint objektív) felsorakoztatásával, könyvtártörténeti megfontolásokkal is számolva.⁸⁹ A könyvtártörténeti rész utóbb külön is megjelent *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában* című, mondhatni ezredfordulós kiadványban.⁹⁰ Végül: a *Pécsi Szemle* 1999 tavaszi számában is megjelent egy írásom, *Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében* címmel, a következő alcímekkel: *Veszprém vagy Pécs, Előzmények és következmények, Helyét kereső egyetem.*⁹¹

Úgy illő és méltányos, hogy ezt a sort G. Sándor Mária, az eredményeket summázó, és a teendőket „súlyozó” írásával – *A középkori pécsi egyetem helye és épülete* – zárjam, a *Pécsi Szemle* 1998-as évfolyamából. A tanulmányhoz szerkesztőségi felhívást csatoltak a következő sorokkal:

„Tisztelt Pécsi Polgár! Amennyiben a nemes cél támogatását magáévá tette, hogy első magyar egyetemünk 2000. szeptember 1-jén elkészüljön és a nagyközönség számára a kiállítással együtt látogatható legyen, úgy adományokkal szíveskedjék ezt segíteni.”⁹²

Irány a Jubileum 650

Az ezredfordulót követő évek eseménytörténetéből azt a nemzetközi konferenciát idézem elsőként, melyet *A magyar felsőoktatás és Európa – Die ungarische Universitätsbildung und Europa* címmel 2000. augusztus 19-én nyitottak meg a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában. *A középkori pécsi egyetem és helye az egykorú európai szellemiségben* elnevezésű szekcióban neves külföldi és hazai előadók szerepeltek, utóbbiak közül itt csak Székely György, Vizkelety András, Madas Edit, Klaniczay Gábor, G. Sándor Mária és Font Márta nevét említem. A feltárt középkori egyetem helyreállítás alatt álló épületének megtekintése is szerepelt a programban, G. Sándor Mária és Gerő Győző vezetésével.⁹³ Ebben az évben vehettük kézbe a Csorba Győző Megyei Könyvtár már idézett, szemelvényeivel a pécsi egyetemalapításra is visszatekintő kiadványát,⁹⁴ és Benke József is 2000-ben adta közre *Egyetemünk története* című könyvét.⁹⁵

⁸⁸ BODA 1991.

⁸⁹ BODA 1993.

⁹⁰ BODA 2000.

⁹¹ BODA 1999. Itt jegyzem meg, hogy az előbbieken idézettek közül három tanulmány 2002-ben megjelent tanulmánykötetemben is olvasható. BODA 2002.

⁹² SÁNDOR 1998. 15. A Középkori Egyetem Alapítvány számlaszámát is megadta a szerkesztőség.

⁹³ A konferencia rendezői a Pécsi Tudományegyetem, a Középkori Egyetem Alapítvány, az MTA Pécsi Területi Bizottsága és a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága voltak. A tartalmas *Programfüzet/Programmheft* kiadója a PTE Bölcsészettudományi Kara volt.

⁹⁴ Lásd 90. sz. jegyzet.

⁹⁵ BENKE 2000. A szerző megjegyzése szerint könyvét, benne a *Studium Generale Quinqueecclesiense* című fejezettel (27–43.; ill. IV.), korábbi munkájára (BENKE 1992) alapozta.

2001-ből a *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére / A Petrovich Ede emlékkonferencia* (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai címmel, Font Márta és Vargha Dezső szerkesztésében megjelent kötetet említtem elsőként. A Pécs Története Alapítvány kiadásában látott napvilágot, benne Boros László, Fedeles Tamás, Kárpáti Gábor és további szerzők tanulmányaival, illetve egy saját írásommal.⁹⁶ (A *Pécsi Hétfő*ben Vargha Dezső hívta fel a figyelmet a kiadványra, *Arcok a közelmúltból / Petrovich Ede emlékezete* címmel.⁹⁷) 2001-ben még egy tematikus kötettel gyarapodott város- és egyetemtörténeti irodalmunk, ugyancsak a Pécs Története Alapítvány, s nem utolsó sorban Ujvári Jenő kuratóriumi elnök, és – a *Tanulmányok Pécs történetéből* sorozatot szerkesztő – Vonyó József jóvoltából. A *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon* szerkesztője és egyik szerzője Font Márta volt. A kutatásban is jeleskedő Timár György *A szentisztelet Pécsen a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae)* című tanulmányával szerepelt a kötetben, G. Sándor Mária pedig *A középkori Pécs topográfiája* című, a várbeli ásásokat tágabb topográfiai környezetbe helyező írásával. Az újabb generáció jeles kutatói, köztük Petrovics István, Kiss Gergely és Fedeles Tamás, ugyancsak jelen voltak írásaikkal a kiadványban.⁹⁸ (Fedeles Tamás mintegy megelőlegezte majdani könyvét a pécsi székeskáptalan személyi összetételével foglalkozó tanulmányával.⁹⁹)

Irodalmi és művészeti folyóiratunk, az Ágoston Zoltán főszerkesztésében megjelenő *Jelenkor*, mondhatni egy egész fejezetet szentelt a pécsi középkori egyetem emlékének, 2002. májusi számában.¹⁰⁰ A témához kapcsolódó irodalmi szemelvényeket követően Font Márta *A középkori pécsi egyetem*, G. Sándor Mária *A pécsi középkori egyetem feltárásának és kutatásának újabb eredményei*, a Schönerne Pusztai Ilona – Schöner László szerzőpáros *A pécsi középkori egyetem és a környező terület építészeti kérdései* címmel értekezett, Jankovits László pedig *Hagyománytisztelet és forráskritika* címmel 2002-ben megjelent kötetemet (*Stúdium és irodalom / Művelődéstörténeti tanulmányok*) mérlegelte tudós szemmel a folyóiratban.

2003-ban újabb tematikus számmal jelentkezett a Pécs Története Alapítvány: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai* címmel közreadott kötetet Font Márta és Vargha Dezső szerkesztette.¹⁰¹ Ismeretes, hogy Koller József (Klimó püspök által inspirált itáliai küldetésének is köszönhető) egyháztörténeti főművét ma sem nélkülözhetik a középkori pécsi egyetemmel foglalkozó kutatók. Tanúságot tettek erről az *In memoriam Josephus Koller* című szekció előadásai, történetesen a következők: Timár György (*Koller József 1745–1832*), Boros László (*Adalékok Nagymányai Koller József pályaképehez*), Móró Mária Anna (*Koller József hagyatéka*), Szelestei N. László (*Koller József és a historia litteraria*) írásai és *Koller József Itáliája* című tanulmányom.¹⁰² Ezzel közel egy időben publikálta az *Orvostörténeti Közleményekben A pécsi ispotály igazgatói a 14–16.*

⁹⁶ FONT–VARGHA 2001.

⁹⁷ VARGHA Dezső: Arcok a közelmúltból. Petrovich Ede emlékezete. *Pécsi Hétfő*, 2001. szeptember 21. 2.

⁹⁸ FONT 2001.

⁹⁹ FEDELES 2005.

¹⁰⁰ *Jelenkor*, 45. (2002):5. 465–519. Lásd továbbá FONT 2002; SÁNDOR 2002; SCHÖNERNÉ–SCHÖNER 2002.

¹⁰¹ FONT–VARGHA 2003.

¹⁰² Lényegében ez az előadás képezte alapját a Római Magyar Akadémián, 2012. május 22-én tartott előadásomnak Koller itáliai, a középkori egyetemre is kiterjedő kutatásairól. Szövegközlés: BODA 2012.

században című tanulmányát Fedeles Tamás, mintegy Petrovich Ede emlékét is ápolva a témaválasztással.¹⁰³

Továbbra is Fedeles Tamásnál maradván: 2005-ben került ki a sajtó alól korábban már megelőlegezett könyve, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. A közel félezer lap terjedelmű, azóta is sokat idézett könyv kiadója természetesen a Pécs Története Alapítvány volt. Ugyancsak 2005-ben publikálta *A középkori egyetem és alapítója* című, mondhatni hézagpótló tanulmányát a szegedi Petrovics István, aki már korábban is kitűnt a középkori pécsi egyetemre vonatkozó írásaival. Tanulmányának főszereplője az egyetemalapítóként is tisztelt pécsi püspök, Bergzaberni (másként Koppenbachi) Henrik fia, Vilmos, akinek – mint az egyetem első kancellárjának – részletesebb életrajzát a múltban is hiányolták.¹⁰⁴

A következő két év folyamán *Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyében* címmel két tudományos konferenciát is rendeztek Pécsen; az elsőt 2006. május 24-én, a másodikat 2007. december 12-én. E konferenciák válogatott anyaga 2009-ben nyomtatásban is megjelent az egyházmegye kiadásában, Fedeles Tamás, Kovács Zoltán és Sümegi József szerkesztésében. Egyetemtörténeti vonatkozása is van a kötetnek, ugyanis két egyetemi kancellár pécsi püspök, Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint „arcélevel” szolgál tanulmányában a szegedi Petrovics István.¹⁰⁵ A 2009-ben esedékes megemlékezéseknél egy évvel korábban, 2008-ban már kézbe vehették az olvasók a Pécsi Egyházmegye egyik millenniumi kiadványát: *A Pécsi Egyházmegye ezer éve, 1009–2009* című kötetet Sümegi József szerkesztette. (Az Anjou királyok korától a mohácsi vészig terjedő fejezet Fedeles Tamás munkája.)¹⁰⁶

Ezt a könyvet már a millennium évében, 2009-ben, két részbe foglalt, reprezentatív kiadvány, történeti nagymonográfia követte *A középkor évszázadai (1009–1543)* címmel, illetve *A Pécsi Egyházmegye története I.* sorozatcímmel.¹⁰⁷

Az Egyetemi Könyvtáron belül már 1975-ben létrejött az ún. Egyetemi Archivum, mely az intézmény történetére vonatkozó legfontosabb írásos, képi és tárgyi anyag gyűjtését tűzte ki célul. Részben az ekkor megindult gyűjtőmunka képezte a 2010-ben, a Szepey utcai épületben megnyílt Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény anyagának bázisát, mely még ebben az évben közérdekű muzeális gyűjteményi rangot kapott.

2011-ben a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány kiadásában, a Pannónia Könyvek Szerkesztőségének gondozásában is megjelent egy ide kíváncsozó kötet, Fedeles Tamás rendkívül olvasmányos munkája. A szerző Pécs város középkori történetén vezet végig az ol-

¹⁰³ FEDELES 2003.

¹⁰⁴ PETROVICS 2005.

¹⁰⁵ FEDELES–KOVÁCS–SÜMEGI 2009.

¹⁰⁶ SÜMEGI 2008.

¹⁰⁷ FEDELES–SARBAK–SÜMEGI 2009. Érdemes felsorolni a Fedeles Tamás, Sarbak Gábor és Sümegi József szerkesztésében megjelent szép könyv fő részének fejezetcímeit, a szerzők nevével egyetemben: I. *A püspökség alapítása, batárai* (Kosztai László, Kiss Gergely); II. *A püspökök és városuk* (Kosztai László, Fedeles Tamás, Varga Szabolcs); III. *Káptalanok, egyházas helyek* (Kosztai László, Fedeles Tamás, Kiss Gergely, K. Németh András); IV. *Szerzetes- és lovagrendek* (Kiss Gergely, Sarbak Gábor); V. *Egyházi gazdálkodás* (Fedeles Tamás, Kiss Gergely); VI. *Kegyhelyek, zarándokok, liturgia* (Sümegi József, Török József); VII. *Oktatás, kultúra, írásbeliség* (Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Varga Szabolcs, Koszta László); VIII. *Építészeti emlékek* (Buzás Gergely). Megjegyzés: A *Studium Generale Quinqueecclesiense* rész (a VII. fejezetben) Fedeles Tamás munkája. A külön kötetbe fogalt mutató és a szöveggondozás Kiss Gergelynek köszönhető.

vasót, az egyetemalapításra is kiterjedően. Könyvének érdeklődést keltő felcíme – „*Eztán Pécs tűnik szemünkbe*” – Oláh Miklós *Hungariáját* idézi.¹⁰⁸

A várostörténeti kutatás (és kutatók) jelentős eseménye volt a *Pécs története* monográfia-sorozat második, a város történetét *A püspökség alapításától a török hódításig* bemutató kötetének megjelenése 2015-ben, a Pécs Története Alapítvány és a Kronosz Kiadó gondozásában. A címlapon a főszerkesztő (Vonyó József) és a szerkesztő (Font Márta) neve olvasható, a verzón pedig nevükkel a kötet szerzői (Tóth Endre, Koszta László, Petrovics István, Varga Szabolcs, Fedeles Tamás, és Jankovits László) sorakoznak.¹⁰⁹ A kötet élén Udvardy György megyéspüspök üdvözlő és ajánló sorai olvashatók.¹¹⁰

Írásomat az *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére* című kötet ismertetésével zárom, mely 2016-ban jelent meg a Kronosz Kiadó és a Pécsi Egyházmegye kiadásában, Udvardy György megyéspüspök köszöntőjével, a szerkesztők (Heidl György, Raffay Endre, Tüskés Anna) előszavával és Wehli Tünde, a kolléga, Tóth Melinda emlékéit idéző, munkássága legfontosabb állomásait bemutató írásával. „*Kötetünk több is, kevesebb is, mint a 2015-ös konferencia tanulmánykötete. Kevesebb, mert néhány előadás írott változata nem jutott el a szerkesztőhöz. De több, mert két tanulmány egy korábbi konferencia publikálatlan anyagából került ide*”, olvasható a szerkesztők előszavában.¹¹¹ Egyetemtörténeti szempontból kiváltképpen érdekes Buzás Gergely és Fedeles Tamás tanulmánya. Buzás *A középkori pécsi püspökvár* címmel publikálta írását, Fedeles munkájának címe hosszabb: *Ecclesia cathedralis Quinqueecclesiensis: A középkori pécsi székesegyház az írott források tükrében*. Tüskés Anna kutatástörténettel bevezetett, sok forrásértékű illusztrációval ellátott, *A pécsi székesegyház látképei* című tanulmánya is figyelemre méltó.¹¹²

Utóiratként emlékeztetek arra, hogy a középkori egyetemre vonatkozó szócikket olyan lexikonokban is találunk, mint az egykötetes *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. A főszerkesztő Kristó Gyula, valamint Engel Pál és Makk Ferenc szerkesztők irányításával készült egykötetes kézikönyv 1994-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál; a *pécsi egyetem* szócikket Koszta László jegyezte¹¹³. A Szent István Társulatnál nemrég tető alá hozott, Diós István főszerkesztő és Viczián János szerkesztő nevével fémjelzett *Magyar Katolikus Lexikon* 2005-ben megjelent 10. kötetének szócikkét (*pécsi egyetem, lat. Studium generale Quinqueecclesiense*) bizonyos B. M. (?) írta.¹¹⁴ A Kőszeghy Péter főszerkesztésével,

¹⁰⁸ FEDELES 2011.

¹⁰⁹ Koszta László neve fekete keretben látható, mivel a kitűnő szerző 2015. július 18-án, életének 53. évében, súlyos betegség következtében távozott az élők sorából. A szomorú eseményről Font Márta is megemlékezett szerkesztői előszavában.

¹¹⁰ A monográfia fő tartalmi egységei, a szerzők nevével: I. *Pécs Quinqueecclesie nevének eredetéről* (Tóth Endre); II. *A püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig* (Koszta László); III. *A város története a 14. század közepétől 1526-ig* (Petrovics István, Fedeles Tamás közreműködésével); IV. *A püspök városa vagy az oszmán birodalom előretolt helyőrsége? 1526–1543* (Varga Szabolcs); V. *Jegyzetek*; VI. *Bibliográfia*; VII. *Mutatók*.

¹¹¹ Itt is érdemes felsorolni a főcímekeket, az előadókat, illetve szerzők megnevezésével: I. *Régészet és történettudomány* (Visy Zsolt, Tóth Zsolt, Buzás Gergely, Fedeles Tamás). II. *Művészettörténet* (Marosi Ernő, Raffay Endre, Szakács Béla Zsolt, Lövei Pál, Szőke Balázs), III. *Tóth Melinda és Pécs* (Wehli Tünde, Szakács Béla Zsolt, Prokopp Mária, Tüskés Anna).

¹¹² HEIDL – RAFFAY – TÜSKÉS 2016.

¹¹³ KMTL

¹¹⁴ MKL

a Balassi Kiadónál megjelent *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* 10. kötetében olvasható *pécsi egyetem* szócikk szerzői: Kelényi György és Szögi László.¹¹⁵ S amivel talán kezdenünk illetett volna: a 2010-ben Romváry Ferenc főszerkesztésével megjelent, kétkötetes *Pécs Lexikon* számos, a középkori egyetemet közvetlenül vagy közvetve érintő, Fedeles Tamás, Petrovics István, Boros László, Kiss Gergely, Árvai Tünde etc. által jegyzett szócikket tartalmaz.¹¹⁶ Csak néhány példa: *Középkori egyetem, studium generale quinqueecclesiense; Neszmélyi Miklós; Vilmos; Vilmos püspök címerköve; Aranyos Mária-kápolna; Alsáni Bálint; Galvano Bettini; Petrovich Ede; G. Sándor Mária*, és még sorolhatnám.

Befejezésként még egy záró tétel! A középkori egyetemet bemutató múzeum – a Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. által 2015-ben kiadott – kiállítási vezetője, melyet, mint a záradékban olvasható, G. Sándor Mária és mások kutatásai alapján állított össze Szabó Tibor, ugyancsak érdemes a figyelemre. A csodás illusztrációkat tekintve mindenképpen.

*

S mindezek után (részemről is) jöhet a *Jubileum 650*, majd – fél évszázad múltán – a *Jubileum 700*, s bizonyára 2067-ben is lesz majd vállalkozó, aki számba veszi a tudományos szférában történeteket: *jubileumtól jubileumig*.

IRODALOM

- ÁDÁM 1967 ÁDÁM Antal: A 600 éves magyar felsőoktatás jubileumi ünnepei Pécssett. *Állam és Igazgatás*, 7. (1967):12. 1129–1133.
- AJTAI 1967 AJTAI Miklós: Hatszázéves a magyar felsőoktatás. *Felsőoktatási Szemle*, 16. (1967):12. 705–711.
- BABICS 1967 BABICS András: A középkori pécsi egyetem alapításának 600. évfordulójára. *Pécsi Műszaki Szemle*, 12. (1967):3. 4–7.
- BALOGH 1996 *1000 éves a magyar iskola*. Szerk. BALOGH László. Budapest, 1996.
- BARTA 1937 BARTA István: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. *Regnum*, 2. (1937) 97–118.
- BENKE 1992 BENKE József: *A Pécsi Orvostudományi Egyetem története*. Pécs, 1992.
- BENKE 2000 BENKE József: *Egyetemünk története*. Pécs, 2000.
- BODA 1969 BODA Miklós: Janus Pannonius sírhelye. *Dunántúli Napló*, 1969. február 6. 6.
- BODA 1990 BODA Miklós: Középkori egyetemünk és a kutatás. *Új Dunántúli Napló*, 1990. augusztus 18. 11.

¹¹⁵ MML

¹¹⁶ PL 2010.

- BODA 1991 BODA Miklós: A középkori egyetem alapításának előzményei. *Baranya*, 4. (1991):1–2. 71–86.
- BODA 1993 BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem lokalizációjáról. *Baranya*, 5–6. (1992–1993):1–2. 5–34.
- BODA 1999 BODA Miklós: Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében. *Pécsi Szemle*, 2. (1999):tavasz 9–16.
- BODA 2000 BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem könyvtárának helye. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Tanulmányok*. Szerk. BODA Miklós et al. Pécs, 2000. 29–41.
- BODA 2001 BODA Miklós: Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai. In: *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére: a Petrovich Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai*. Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2001. 39–45. (Tanulmányok Pécs történetéből 8.)
- BODA 2002 BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2000. (Pécsi Tudománytár)
- BODA 2011 BODA Miklós: „Tisztelet Klimónak”: A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileuma (1774–1974). In: *Klimo György püspök és kora. A 2010. október 14-én, Pécsen, Klimo György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. POHÁNKA Éva et al. Pécs, 2011. 61–69.
- BODA 2012 BODA Miklós: Le ricerche di József Koller su Janus Pannonius. *RSU, Rivista di Studi Ungheresi (Roma)*, 27. (2013):12. 78–82.
- CSEKEY 1964 CSEKEY István: *Baranya és Pécs bibliográfiája*. Sajtó alá rend. VARGHA Károly. Pécs, 1964.
- CSIZMADIA 1965a CSIZMADIA Andor: *A Pécsi Egyetem a középkorban*. Budapest, 1965. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 40.)
- CSIZMADIA 1965b CSIZMADIA, Andor: *Die Universität Pécs im Mittelalter (1367–)*. Budapest, 1965. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 41.)
- CSIZMADIA 1965c CSIZMADIA, Andor: *L'Université de Pécs au moyen Age (1367–)*. Bp., 1965. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 42.)
- CSIZMADIA 1967a CSIZMADIA, Andor: *The University of Pécs in the Middle Ages (1367–)*. Budapest, 1967. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 40.)
- CSIZMADIA 1967b *Jubileumi tanulmányok* 1. A pécsi egyetem történetéből. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967.

- CSIZMADIA 1968a *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből, 1367–1967.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1968. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 60.)
- CSIZMADIA 1968b CSIZMADIA Andor: Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után a XIV–XV. században. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1967–1968.* Szerk. T. MÉREY Klára. Budapest, 1968. 207–223.
- CSIZMADIA 1971 CSIZMADIA Andor: *A pécsi egyetemalapítás 600. évfordulójára (1367–1967).* Pécs, 1971. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 78.)
- DERCSÉNYI 1941 DERCSÉNYI Dezső: *Nagy Lajos kora.* [Budapest], [1941].
- DERCSÉNYI–POGÁNY 1956 DERCSÉNYI Dezső – POGÁNY Frigyes: *Pécs.* Munkatárs: SZENTKIRÁLYI Zoltán. Budapest, 1956.
- FEDELES 2003 FEDELES Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században. *Orvostörténeti Közlemények*, 48. (2003): 4–5. 117–126.
- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- FEDELES 2011 FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe” – *A város középkori története (1009–1526).* Pécs, 2011. (Pécsi Tudománytár)
- FEDELES–KOVÁCS–SÜMEGI 2009 *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből.* Szerk. FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok 5.)
- FEDELES–SARBAK–SÜMEGI 2009 *A középkor évszázadai (1009–1543), 1–2. rész.* Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyházmegye története I.)
- FÉNYES 1976 Bibliographie selectiv de l’Université de Pécs (1368) [sic] présentée par FÉNYES Miklós. In: *Bibliographie internationale de l’histoire des universités 2.* Szerk. A. M. Moreira de Sa et al. Genève, 1976. 141–177.
- FONT 2001 *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk. FONT Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.)
- FONT 2002 FONT Márta: A középkori pécsi egyetem. *Jelenkor*, 45. (2002):5. 473–479.
- FONT–VARGHA 2001 *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére: a Petrovich Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai.* Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 8.)

- FONT–VARGHA 2003 *A Koller József-emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai.* Szerk. FONT Márta – VARGHA Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.)
- GÁBRIEL 1969 GÁBRIEL Asztrik L.: *The mediaeval universities of Pécs and Pozsony: commemoration of the 500th and 600th anniversary of their foundation, 1367–1467–1967.* Frankfurt am Main, 1969.
- HEIDL–RAFFAY–TÜSKÉS 2016 *Echo simul una et quina: Tanulmányok a pécsi székesegyházról, Tóth Melinda emlékére.* Szerk. HEIDL György – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Pécs, 2016
- KARDOS 1936 KARDOS Tibor: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 60. (1936) 284–297.
- KARDOS 1939 KARDOS Tibor: Deákműveltség és magyar renaissance, I–II. *Századok*, 73. (1939): 295–338., 449–491.
- KARDOS 1955 KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora.* Budapest, 1955.
- KÁRPÁTI 1998 KÁRPÁTI Gábor: *Hová temették Janus Pannoniust? A fél évezredes rejtély.* *Pécsi Szemle*, 1. (1998): tavasz–nyár 21–27.
- KLANICZAY 1964 KLANICZAY Tibor: Egyetemtörténeti symposiön, Krakó, 1964. május 6–8. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68. (1964): 412.
- KLANICZAY 1974 KLANICZAY Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78. (1974):2. 161–169.
- KMTL *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál – MAKK Ferenc. Budapest, 1994.
- KOVÁCS 1967 KOVÁCS Endre: „Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur”. In: *Les universités européennes du XIVe au XVIIIesiècle: aspects et problèmes. Actes du Colloque international organisé à l’occasion du Vie centenaire de l’Université Jagellone de Ceacovie, 6–8. mai 1964.* Genève, 1967. 36–47.
- KOVÁCS 1969 KOVÁCS Endre: A pécsi egyetem történetéből. (Recenzió.) *Századok*, 103. (1969):4. 800–803.
- KOVÁCS 1972 KOVÁCS Endre: A pécsi egyetem. In: Kovács Endre: *Népek Országútján.* Budapest, 1972. 594–614.
- KULCSÁR 1994 KULCSÁR Péter: [Recenzió]. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 98. (1994):1. 126–129.
- MADAS 1996 MADAS Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek”. (Recenzió.) *BUKSZ*, 8. (1996):4. 415–419.

- MADAS 1999 MADAS Edit: Említett és idézett klasszikus auktorok a középkori magyarországi prédikációirodalomban. *Magyar Könyvszemle*, 115. (1999):3. 277–286.
- MKL *Magyar katolikus lexikon*. 10. köt. Főszerk. DÍÓS István. Szerk. VICZIÁN János. Budapest, 2005.
- MML *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*. 10. köt. Főszerk. KÖSZEGHY Péter. Budapest, 2010.
- PATAKI–GOSZTONYI 1941 PATAKI Vidor – GOSZTONYI Gyula: Pécs legrégebbi hiteles ábrázolása. *Sorsunk*, 1. (1941): október–december 413–421.
- PETROVICH 1966 PETROVICH Ede: A középkori egyetemmel kapcsolatos szentbeszédnek kora. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70. (1966):1–2. 142–146.
- PETROVICH 1967a PETROVICH Ede: A középkori egyetem megszűnése. In: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1966*. Szerk. DANKÓ Imre. Pécs, 1967. 153–170.
- PETROVICH 1967b PETROVICH Ede: A középkori egyetem ismeretlen tanárai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71. (1967):3. 290–296.
- PETROVICH 1967c PETROVICH Ede: Adatok a középkori egyetem történetéhez. *Felsőoktatási Szemle*, 16. (1967):9. 518–522.
- PETROVICH 1967d PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem. *Dunántúli Napló*, 1967. október 1. 12.; 1967. október 3. 2.; 1967. október 4. 5.; 1967. október 5. 5.; 1967. október 7. 5.; 1967. október 8. 12.
- PETROVICH 1968a PETROVICH Ede: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72. (1968):6. 672–676.
- PETROVICH 1968b PETROVICH Ede: Az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye. In: *Baranyai Helytörténetírás: a Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 1968*. Szerk. SZINKOVICH Márta. Pécs, 1968. 161–176.
- PETROVICH 1970 PETROVICH Ede: Új magyar egyetemi vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban. *Filológiai Közlöny*, 16. (1970):1–2. 158–163.
- PETROVICH 1972 PETROVICH Ede: A középkori egyetem épülete és címere. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 16. (1971). Pécs, 1972. 151–166.
- PETROVICH 1982 PETROVICH Ede: Széljegyzet a székesegyház mögött föltárt épületmaradványhoz. *Dunántúli Napló*, 1982. február 3. 6.
- PETROVICH–TIMKOVICS 1993 *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*. Ed. Eduardus PETROVICH – Paulus Ladislaus TIMKOVICS. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, 14.)

- PETROVICS 2005 PETROVICS István: A középkori pécsi egyetem és alapítója. *Aetas*, 20. (2005):4. 29–39.
- PL 2010 *Pécs Lexikon* I–II. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010.
- RAJCZI 1992 RAJCZI Péter: A hatszázhuszonötödik? *Új Dunántúli Napló*, 1992. október 1. 10.
- RAJCZI 1992–1993 RAJCZI Péter: *Professzorok és diákok Nagy Lajos király pécsi egyetemén. Baranya*, 5–6. (1992–1993):1–2. 131–136.
- SÁNDOR 1972 G. SÁNDOR Mária: A pécsi barbakán. *Élet és Tudomány*, 27. (1972):46. 2167–2169.
- SÁNDOR 1982 G. SÁNDOR Mária: A középkori pécsi egyetem helye. *Dunántúli Napló*, 1982. március 3. 6.
- SÁNDOR 1991 G. SÁNDOR Mária: A pécsi püspökvár és a káptalansor középkori topográfiája. In: *Régészet és várostörténet tudományos konferencia, Pécs, 1989. március 16–18.* Szerk. UHERKOVICH Ákos. Pécs, 1991. 157–164. (Dunántúli dolgozatok)
- SÁNDOR 1992 G. SÁNDOR Mária: Beszámoló a középkori püspökvárak és rezidenciák című 3. Castrum Bene nemzetközi konferenciáról. *Műemlékvédelem*, 36. (1992):4. 243–244.
- SÁNDOR 1993a G. SÁNDOR Mária: A pécsi Püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 37. (1992). Pécs, 1993. 105–114.
- SÁNDOR 1993b G. SÁNDOR Mária: Középkori várostörténeti kutatások újabb eredményei Pécssett. In: *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. VALTER Ilona. Budapest, 1993. 29–41. (Művészettörténet – műemlékvédelem)
- SÁNDOR–GERŐ 1994 G. SÁNDOR Mária – GERŐ Győző: A pécsi Püspökvár Aranyos Mária-kápolnája. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Budapest, 1994. 270–281.
- SÁNDOR 1996 G. SÁNDOR Mária: A pécsi egyetem helye és épülete. In: *A magyar iskola első évszázadai (996–1526).* Az „1000 éves a magyar iskola” országos program kiállítása: Xántus János Múzeum, Győr (1996. március 21–november 11.). Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996. 87–91.
- SÁNDOR 1998 G. SÁNDOR Mária: A középkori pécsi egyetem helye és épülete. *Pécsi Szemle*, 1. (1998): ősztél 11–15.
- SÁNDOR–SZÍJÁRTÓ 1999 *Die Bischofsburg zu Pécs, Archäologie und Bauforschung – Pécsi Püspökvár, Régészet és épületkutatás.* Szerk. G. SÁNDOR Mária – SZÍJÁRTÓ Kálmán. Budapest, 1999. (ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees 22.)

- SÁNDOR 2002 G. SÁNDOR Mária: A pécsi középkori egyetem feltárásának és kutatásának újabb eredményei. *Jelenkor*, 45. (2002): 5. 484–493.
- SÁRKÖZY 1992 SÁRKÖZY Péter: „Studium Fiut Bononiae”. Az olasz egyetemek szerepe a magyar kultúra történetében. *Európai Utas*, 3. (1992):1. 49–51.
- SCHÖNERNÉ–SCHÖNER 2002 SCHÖNERNÉ PUSZTAI Ilona – SCHÖNER László: A pécsi középkori egyetem és a környező terület építészeti kérdései. *Jelenkor*, 45. (2002):5. 494–504.
- SURJÁN 2008 SURJÁN Miklós: *Pécs bibliográfiája 1960–2005*. Főmunkatárs: KERÉKES Imre. Pécs, 2008.
- SÜMEGI 2008 *A Pécsi Egyházmegye ezer éve 1009–200*. Szerk. SÜMEGI József. Pécs, 2008.
- SZABÓ 1933a SZABÓ Pál: *A régi pécsi egyetem*. Pécs, 1933. (Közlemények a pécsi Egyetemi Könyvtárból 18.)
- SZABÓ 1933b SZABÓ Pál: *A régi pécsi egyetemre vonatkozó kéziratok, nyomtatványok bibliográfiája*. Pécs, 1933. (Közlemények a pécsi Egyetemi Könyvtárból 19.)
- SZÉKELY 1968 SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemlétesítések összefüggéseiben. In: *A Janus Panninius Múzeum évkönyve, 1967*. Szerk. DANKÓ Imre. Pécs, 1968. 155–174.
- SZÉKELY 1994 SZÉKELY György: A pécsi egyetem a középkorban. Európai és magyar művelődés. *História*, 16. (1994):3. 10–12.
- SZÉKELY 1996 SZÉKELY György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás. In: *A magyar iskola első évszázadai (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program kiállítása: Xántus János Múzeum, Győr (1996. március 21–november 11.). Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996. 79–86.
- SZENDE 1996 *A magyar iskola első évszázadai (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program kiállítása: Xántus János Múzeum, Győr (1996. március 21–november 11.). Szerk. G. SZENDE Katalin – SZABÓ Péter. Győr, 1996.
- SZÖGI 1995 *Régi magyar egyetemek emlékezete – Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae, 1367–1777*. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 1995.
- TIMKOVICS 1979 TIMKOVICS Pál: A „Pécsi egyetemi beszédek” szellemi háttere. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 83. (1979):1. 1–14.
- VÖRÖS 1941 VÖRÖS Márton: A Scitovszky-téri romok kérdése. In: *Pécs Város Majorossy Imre Múzeumának 1941. évi értesítője*. Pécs, 1941. 44–52.

- VÖRÖS 1991 Vörös Márton: Hol állt a középkori pécsi egyetem. *Új Dunántúli Napló*, 1991. augusztus 13. 8.
- VÖRÖS 1992 Vörös Márton: Mi az igazság a pécsi ősi egyetem kérdésében? *Kapu*, 5. (1992):4. 65–68.

Schmelczér-Pohánka Éva

Egy legenda nyomában

A pécsi egyetemi hallgatók ereklyéje a mohácsi csatából

Számos olyan, hiteles történeti forrásokkal alá nem támasztható esemény maradt fenn Pécs múltjából, amelyek bizonyos korszakokban a köztudat szerves részei voltak, ám megtörténtüket a későbbi kutatások megcáfolták. Az egyik ilyen a középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos, pontosabban annak 1526-ig tartó állítólagos fennállásához kötődik: a mohácsi csatában ugyanis – a hagyomány szerint – tanáraikkal együtt 300 pécsi egyetemi hallgató lelte halálát. A szakirodalomban az első magyar universitas 16. század közepéig tartó fennállásának teóriáját azóta megcáfolták: a ma elfogadott álláspont szerint az 1390-es években beszüntette működését, és az óbudai egyetem 1395-ös felállításakor valószínűsíthetően már nem létezett. A 15. századtól már csak a káptalani iskola (alsó tagozata: *schola minor*, felső tagozata: *schola maior*) biztosította a városban a magasabb szintű képzést.¹ Ekképpen a 300 hősi halott hallgató léte is megkérdőjeleződött... Mégis mi volt, hogyan keletkezett, és hogyan maradt fenn az önfeláldozó pécsi egyetemi diákok története?

*

A középkori pécsi egyetemre vonatkozó forrásokat az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának hajdani munkatársa, vitéz Szabó Pál gyűjtötte egybe 1933-ra, és az egyes tételeket annotációkkal látta el. Ezt egészítette ki további munkákkal Fényes Miklós, a könyvtár későbbi igazgatója (1957–1984).² Ezen források kiváló kiindulópontot adtak a téma fel-táráshoz.

A korabeli források igencsak szűkszavúan szóltak a középkori pécsi egyetemről. Istvánffy Miklós szerint az intézményt 1543 előtt 2 000 hallgató látogatta, de a mohácsi csatamezőn történetekre nem találtunk nála adatot.³ Oláh Miklós *Hungaria* című munkájában nem is említette az egyetemet,⁴ noha 1516-tól Szatmári György pécsi püspök (1505–1521) mellett püspöki titkár volt, és pécsi kanonoki javadalommal is rendelkezett.⁵ A későbbi pécsi ordinárius, Brodarics István a mohácsi csatáról írott visszaemlékezésében sem tett említést a 300 diákról, noha ő maga szemtanúként vett részt a csatában.⁶

A 300 pécsi diák „létezésének” és „hősiességének” hagyományteremtése a 18. század elejére tehető. Timon Sámuel jezsuita történettudós 1715-ben kiadott, új magyar törté-

1 ÁBEL 1881; BÉKEFI 1909; PETROVICH 1966; KLANICZAY 1974; MÉSZÁROS 1981; BODA 2002a; BODA 2002b; BODA 2002c; BODA 2002d; FEDELES 2009.

2 SZABÓ 1933; FÉNYES 1976.

3 ISTVÁNYFY 1758. 161.

4 OLÁH 1763.

5 FEDELES 2010. 141.

6 BRODARICS 2003. Brodarics István naplójának másolata fellelhető a Klimó Könyvtár Kézirattárában: Brodarics István: Stephani Broderici episcopi Vaciensis de clade Mohaciana commentarius. [Másolat, S.l., XVIII. század] 1–65. PEK TGYO Kt. 67049 = Ms 517.

nelmi összefoglalójában az alábbiakat írta a mohácsi csatamezőn elhunytak felsorolásában: „A csatában menekülés közben elesett (...) 300 pécsi akadémista.” („*Caesi sunt in pugna, aut in fuga perierunt (...) Academici Quinque-Ecclesienses trecenti*”). Ezt vette át Szerdahelyi Gábor jezsuita történetíró, egyetemi professzor, és tette szerepüket még dramatikusabbá:

„Azok tekintélye – úgymond – hitelt érdemel, a kik állítják, hogy 300 pécsi egyetemi tanuló, tanáraikkal élükön, a tollat karddal cserélte föl; s midőn a kereszténység közös ellensége ellen vitézül küzdött, Mohács mezején a hitért és a hazáért dicsőségesen meghalt.” („*Illorum autem autoritas fidem meretur, qui asserunt trecentos ex eadem Academia adolentes, Magistro Duce, calamos in gladios mutasse, ac dum fortiter contra communem Christianitatis hostem decretare in campo Mohaciensi, pro fide et patria gloriose occubuisse.*”)⁷

Főként Szerdahelyire hivatkozva említették ezen tényt Magyarország történetének 18–19. századi taglói, mint Bél Mátyás is Baranya földrajzi leírásában: „(...) biztosra vehető, hogy Lajoshoz Mohácsnál a barbár összecsapáskor abból az iskolából több mint háromszáz ifjú csatlakozott, hogy tanári vezetéssel a királyért és a hazáért harcoljon.”⁸ („... certo perhibetur, Ludovico ad Mohacium cum barbaro confligenti, plures trecentis juvenibus ex palaestra hac litteraria Se adjunxisse, duce Magistro pro Rege et Patria decertaturi.”) Ennek másolt kézírata megtalálható a hajdani pécsi püspöki könyvtár kéziratárában.⁹

A Pozsonyban 1786-ban megjelent, Korabinszky János Mátyás tanár-térképész-könyvkereskedő-újságíró által jegyzett, hazánk településeit és értékeit számba vevő lexikon a *Fünfkirchen* és a *Mohasch* címszó alatt is utalt a pécsi „akadémiai” diákok elhunytára. Az esemény ugyanezen leírása található meg Vályi András Pécs-szócikkében is.¹⁰ A pécsi Királyi Akadémián a pécsi egyetemről készített pályamunkájában Kardos Aloyz, a korán elhalálozott, ifjú, tehetséges pécsi tanuló szintén említést tett a mohácsi csata eseményeiről. Műve még életében, 1799-ben Pécsen nyomtatásban is megjelent.¹¹

A 19. század folyamán is élénken élt az elbeszélés, ám Koller József pécsi kanonok, hajdani püspöki könyvtárőr, későbbi nagyprépost a pécsi püspökök történetét taglaló munkájában Timonra hivatkozva kritikusan megjegyezte, hogy nem tudja, mire alapozza ezt az adatot a szerző: „*Samuel Timon, nescio quo auctore, Academicos Quinqueecclesienses trecentos caesis adnumerat.*” Tudvalevő, hogy a pécsi püspök és a káptalan 2 000 harcossal csatlakozott II. Lajos seregéhez, és Koller az elhunytak nevét is felsorolja, mégsem tett említést a 300 hallgatóról.¹² A későbbi 19. századi forrásokban ugyancsak Szerdahelyitől idézve jelent meg a 300 elesett hallgató „képe”: ekképpen Árvay György pécsi történetíró, jezsuita házfőnök,¹³ Péczely József pedagógus, történész, költő, Aigl Pál pécsi kanonok, Lóskay Bekény ciszterci áldozár és pécsi főtanodai tanár, valamint Haas Mihály püspö-

7 TIMON 1715. 109.; SZERDAHELYI 1770. 226–227. A magyar fordítás: BÉKEFI 1909. 52.

8 Szeberényi Gábor fordítása.

9 BÉL é. n. 14. lev. verso.

10 KORABINSZKY 1786. 188., 425.; VÁLYI 1799. 40.

11 KARDOS 1799. 20. Bél Mátyásra hivatkozik: a *Baranya* kéziratára és a *Hungariae Historico-Geographicae* munkájára.

12 KOLLER 1801. 55., 66., 72–73.

13 ÁRVAY 1735. 6–7. Idézi: KARDOS 1799.; BÉL 1779. 180.; BÉL é.n. 14. lev. Az Anonymus Jesuitae, azaz a Névtelen Jezsuita szerzőt Boda Miklós azonosította Árvay Györggyel. BODA 2002b.

ki líceumi tanár munkáiban.¹⁴ De még a századfordulón is kész tényként említették az eseményt: így Fraknói Vilmos történetíró, Rézbányai János,¹⁵ a Pécsi Püspöki Joglyceum történelem magántanára, valamint Németh Béla pécsi ügyvéd, történetíró.¹⁶

Az azóta már megcáfolt tény azonban egy másik történeti hagyomány, valamint annak tárgyi manifesztációja sem hagyta végképp elfeledni: és innen indult el a nyomozásunk! Egy szóbeli legenda szerint a mohácsi csatában használt zászló a 18. század utolsó harmadától továbbra is fenntartotta a 16. századi hősi pécsi egyetemi hallgatóság történetét. Klimó György püspök (1751–1777) 1778-as hagyatéki jegyzékének a könyvtárról készített leltárában szerepel a főbejárat felőli középső szoba egyik felszerelési tárgya: „egy régi katonai zászló zászlótartóban”.¹⁷ Az 1774-ben alapított és nyilvánossá tett pécsi püspöki könyvtárban a kéziratos és nyomtatott munkák mellett muzeális tárgyi emlékek is fellelhetők voltak.¹⁸ A bibliotékában a zászlómaradványt nagy becsben tartották, és a nagytermében ki is állították. Ez nem meglepő, hiszen Klimó püspök élharcosa volt az újkori egyetemalapítás gondolatának, és ehhez a vonatkozó történeti kutatásokat el is végeztette. Bár az egyetem felállítása nem valósult meg, az eszme és a legenda tovább élt, noha – mint fentebb említettük – Klimó történésze, Koller maga is kétkedve állt a mohácsi fensíkon elesett hallgatók története előtt!

A zászlórúd részletesebb leírása csak a 20. századból maradt fenn, amelyet Szőnyi Ottó püspöki könyvtárőr¹⁹ készített a század második évtizedében *A pécsi püspöki könyvtár felszerelési tárgyainak leltára* címet viselő lajstrom 48. száma alatt:

„Zászlórúd, mely 3,41 m hosszú. Rajta macskafejes bronzszegekkel ráverve selyemzászló csekély maradványai. A hagyomány szerint e zászló alatt esett el Mohácsnál 1526-ban a 300 pécsi egyetemi hallgató. A hagyománynál erősebb bizonyíték nincs erre. Még Klimó György pécsi püspök korában került ide, tehát 1774 körül, de honnan és miképp – ismeretlen.”²⁰

Szőnyi egy városismertetőjében, a bibliotékáról szóló leírásában is említést tett erről a zászlóról, kinézetét pedig így jellemezte: „a régi pécsi egyetemi hallgatók által az 1526. mohácsi csatában vitt zászló rúdja, csekély selyemfoszlányokkal és a bevett szegekkel.”²¹ Ezen forrás az, amely révén a 18. század végi leltári tárgyat pontosan be lehetett azonosítani, és egyúttal visszakövetkeztetni annak legendájára.

A magasztos mítosz makacsul tartotta magát a 19–20. században is. A reformkori könyvtárlátogatók mély meghatottsággal emlegették a zászlórudat, mintegy bizonyítékként azon évszázados vélekedésnek, miszerint a pécsi egyetem hallgatói részt vettek a mohácsi csatában, és mind odavesztek.

14 PÉCZELY 1837. 108.; AIGL 1838. 198.; HAAS 1845. 311.; LÓSKAY 1863. 150.

15 RÉZBÁNYAI 1878. 139. Ő Kollera hivatkozik, aki Timon állítását idézi.

16 FRAKNÓI 1873; NÉMETH 1897. 393.

17 „Vexillum antiquorum Militare”. PEL PKL Magánlevéltár 137. Fasc. 29. Nr. Conscriptio universum Ep-patus Quis anno 1778 peracta. [Klimó György püspök 1778-as hagyatéki leltára]. Fordítás: SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 298.

18 A Klimó Könyvtár „premuzeális” szerepvállalásáról lásd VITÁRI-WÉBER 2016.

19 Püspöki könyvtárőr volt 1906 és 1921 között. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 285.

20 FÉNYES 1974. 87–89. Sajnos a leltár idézett szövegét is csak Fényes Miklós 1974-es jubileumi könyvtártörténeti munkájából ismerjük, a kéziratos ezidáig nem leltük fel a Klimó Könyvtár Kézirattárában.

21 SZŐNYI 1928. 44.; SZŐNYI 1942. 44.

A romantika jegyében irodalmi művek is témájukká tették a mohácsi csatában elvérzett pécsi egyetemi hallgatókat. Gálos Magda *A régi Pécs szellemi élete* című tanulmányában az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában²² említ egy epigrammát, amelyet Fábchich József (1753–1809) győri egyházmegyei pap, a helyi papnevelő intézet tanára, műfordító, és nyelvészként a magyar nyelv egyik élharcosa jegyez:

*„Pécsi Deák-társainkba Moháts ötszázat emésztett.
Hagytak is ám balytát. Kész legyen a maradék.”*²³

A költő ugyan 500 (!) elesett diák énekét zengi, de ez a történeti hagyományozódás dagályosságával vagy a versmértékkel magyarázható.

A hazafias hagyományteremtésnek a romantika időszaka csak még termékenyebb táptalajt jelentett. A zászlónyélről egy másik költeményben is megemlékeztek, amely a Pécsi Lyceumi Irodalmi Kör 1862. évi évkönyvében maradt fenn. Ez volt az első, nyomtatásban is megjelent utalás az ereklye létezésére, amely mintegy alátámasztása lenne az akkor már több mint egy évszázada keringő történetnek. Az önképzőköri jelleggel az 1861/62-es tanévben életre hívott társaság a bölcsészeti osztályok tanulóinak művelését karolta fel, egyben lehetőséget adva szárnypróbálgatásaik szóbeli bemutatására és nyomtatásban való megjelentetésére.²⁴ Kőrös Kálmánnak, az irodalmi kör munkatársának²⁵ jutalmazott pályaműve annak bizonyítéka, hogy aktívan élt a hagyomány, de egyben annak is, hogy a szerző láthatta a zászlónyelet a nyilvános pécsi püspöki könyvtár egyik termében.

Kőrös Kálmán: A pécsi tanulók zászlónyéléhez 1526-ban
(Jutalmazott pályaművek)

I.

*.... A mult csak példa legyen most,
S égve honért, bizton nézzen előre szemünk.*
Kisfaludi Kár.²⁶

Vészes föllegek árja vonult a szent hon egére
S ezt villámaival sírba lesujtni siet!
Nagy Solimán a rettenetes tar bősz fejedelme
Vérszomjas seregét harcra vezérli felénk!
Míg a hazában visszavonulás orkánja dühöngött!
És a magyar nyugszik, tudva e vész erejét!....
Véres kardot lát hordatni körül a hazában,
És ő szüntelenül még vigalomba merül!....
Oh! tán honszerző Árpád unokái egészen
Elhagyták az apák bajnoki nyomdokait?!....

²² Akkor Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára, ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. [FÁBCHICH József. *Miscellanea manuscripta; Acta diversa; vegyes irományai s vegyes tárgyú kivonatai; levelei Révaihoz*, Győr 1806. júl. 5. és aug. 19. Ma OSZK Kt. 11. Quart. Hung. vagy Vegyes irományai. 1788. 466. Fol. Hung.; vagy Kisebb versezetei. 1804. 526. Quart. Hung.] Sajnos a kéziratot jelen kutatásunk alkalmával nem sikerült fellelnünk.

²³ GÁLOS 1933. 19.

²⁴ PILCH 1864. 163–168.

²⁵ ÉVKÖNYV 1862. 181.

²⁶ Idézet Kisfaludy Károly *Mohács* című költeményéből.

Nem! ez nem lehet így! a magyar nem hagyja hazáját,
 Bár zivatar jöjjön – védtelenül sohasem!....
 Ezt bizonyítatok ti nemeskeblű tanulók is,
 Kik haladék nélkül mentek ozman elé!
 E zászlót ragadá karotok vezetőül a hadba,
 És ez lelkesített küzdeni hősiezen!
 Ennek szárnya alatt hullátok el – óh ti virágok! –
 Gyászemlékü Mohács vérborított mezején!....
 Ti elhulltatok! ámde marad a szent lobogónyé,
 Mely körül elszántan küzde vitéz sorotok!....
 Óh becses ékfosztott emlék, te drága ereklye!
 Mennyi dicsők haltak hősi halált körüléd!....
 Hol van szép lobogód, mely büszke függé le rólad?!
 Már rég porladoz ő annyi jelessel együtt!
 Tőled is őt ama sűrű golyózápor szakíta el,
 Mely akadály nélkül ölte le harcosaidat!....
 Ő s a hős tanulók elenyésztenek, ám te maradtál
 Emlékül ősink bajnoki harcaiból;
 Hogy folyton tanusítsd: mint keljen halni honunkért,
 Hogyha szabadságát bármi veszély fenýíti!....
 Im halld hát eskünket: hogy a drága hazához
 Hűk maradunk egyaránt: mind boru-, mind derűben!
 S halljad imáinkat, melyt áhítattal rebeg ajkunk:
 Hogy egek Ura hazánk védje viszályi között!...
 És ti elődink nézzétek maradékaitok mily
 Hűn s buzgón követik bajnoki lépteteket!
 S égi hazátokban szívetek teljék el örömmel,
 Hisz szent emléketek él az utódok előtt!
 S élend még magyar ifju él Pannónia földjén.
 És a mohácsi mezők tére is el nem enyész!...²⁷

Kelemen József nagyprépost (1854–1868) a Káptalan kérésére – hogy „*e történelmi kincset a feledékenység elől megmenteni sziveskedjék*”²⁸ – 1865 őszén a Pécsi Püspöki Joglyceum újranýtása alkalmából összefoglalta a pécsi főiskolák történetét, ahogy fogalmazták, „*nemcsak a jelenkor épülésére, hanem a jövődőség tudományos érdekében*”. Ő szintén Szerdahelyire hivatkozva említést tett a középkori pécsi egyetem 300 hallgatójáról, akik a mohácsi csatamezőn veszítették életüket:

„Az intézmény virágzott egész a törökök berontásáig, és a mint tudjuk, polgárai közül gyászos emlékü mohácsi csatában 1526-ban 300-an vérzettek el. A nemzet szerencséjével együtt letúnt a pécsi főiskola csillaga is, habár főnállásáról vannak adattaink egész az ideig, midön Isabella meghagyása következtében Soliman másodszer elfoglalta magyarországot [sic!] Péterfinél (Tom. I. pag. 318.), ugyan is olvassuk,

²⁷ ÉVKÖNYV 1862. 150–151.

²⁸ PEL PKL Kelemen József: *Adatok a pécsi főiskolák történetéből*. [Kézirat] – Pécsi Káptalani Gyűlés jegyzőkönyve – 1865. október 27. 189. pont.

miként Oláh Miklós esztergomi érsek még 1553-ban valami olasz születésű Ilicinus Pétert bizott meg a pécsi Akadémia kormányzásával, de Soliman alatt ki Budának elfoglalásával az egész dunán [sic!] inneni kerületet uralta, s itt száz esztendőn túl maradandó helyet választott a 15. század második felében a pécsi főiskolák végkép [sic!] megszűntek. Hitet érdemlő hagyomány szerint a főiskolák épülete azon helyen állott, hol most a püspöki kert diszlik.”²⁹

Szilvek Lajos, akkori teológiatanár *A pécsi egyetem története* című munkájában ugyancsak említést tett a mohácsi csataterén használt zászlónyélről, de az egyetemi hallgatói vonal alátámasztottságát nem tartotta valósnak:

„Fraknoi, Laky, Szalay József Timont (Synopsis novae chronologiae) követve állítják, hogy a mohácsi ütközetben 300 pécsi tanuló lelte halálát és az egyetem akkori zászlajának nyele néhány selyemfoslánnyal a püspöki könyvtárból fel is lett küldve a millenáris kiállításra Budapestre. Minthogy azonban erről Istvánffy, Brodarch, Cuspinianus, Verancsics, Burgio, Heltai, Katona, Hammer, Horváth, Szalay László semmit sem tudnak, nagyon is kétes Timon ezen állításának hitelessége. (Ábel Jenő) Bizonyos azonban a hagyományból legalább annyi, hogy a zászlónyél a mohácsi csatateréről való.”³⁰

Szilvek egyébként 1898 és 1906 között a püspöki könyvtár könyvtárőre³¹ volt, így személyesen láthatta a tárgyi emléket, és ismerhette a közszájon forgó történeteket.³² Írásában külön kiemelte, hogy az ereklye szerepelt az 1896-os, országos millenniumi kiállításon is.³³

Békefi Remig 1908-as akadémiai székfoglalójában már határozottan tagadta és történelmi kitalációnak vélte a pécsi egyetemi hallgatók részvételét a mohácsi csatában. Noha írt arról, hogy a pécsi püspöki könyvtárban őriznek egy zászlónyelet, rajta kevés zászlófoszlánnyal, amelyet a történeti hagyomány úgy tart, hogy ez alatt esett el a mohácsi csatában 300 egyetemi diák. Kritikusan meg is jegyzi: *„Ime, Timon és Szerdahelyi művei még hagyományt is teremtettek, szemléletes például a történeti mesék keletkezésének.”³⁴*

Érdekes, hogy a legenda Vörös Márton levéltáros *Öttornyú város. Elbeszélések Pécs múltjából* című, 1956-ban napvilágot látott elbeszélés-gyűjteményében is helyet kapott. *A pécsi háromszáz* című írás két hajdani pécsi egyetemi hallgató – Demeter és Barnabás – történetén keresztül mutatja be a 300 pécsi diák mohácsi hősiességét. Vörös még egy zászlót is szerepeltet írásában: *„Kibontottak egy zászlót is. Szent László volt rajta, amint három tatárral küzd.”³⁵* Úgy véljük ő is ismerhette a fennmaradt történetet, és talán még láthatta a zászló két darabját a pécsi múzeumban.

²⁹ PEL PKL Kelemen József: *Adatok a pécsi főiskolák történetéből*. [Kézirat] – Pécsi Káptalani Gyűlés jegyzőkönyve – 1865. október 27. 199. pont.

³⁰ SZILVEK 1900.

³¹ SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 285.

³² SZILVEK 1900. 25.

³³ SZENDREI 1896. 20. A hadtörténeti kiállítás statisztikai kimutatásában szerepelt, hogy egy anyaggal a pécsi egyházmegye is részt vett, ám egyetlen millenniumi kiállítási katalógusban sem találtunk utalást a mohácsi zászlóra.

³⁴ BÉKEFI 1909. 53.

³⁵ VÖRÖS 1956. 47.

De mi is lett a csaknem másfél évszázadon keresztül ereklyeként őrzött zászlórúddal? Ezzel kapcsolatban egyetlen, Szentkirályi István könyvtárőr³⁶ által Domanovszky Ákos könyvtárigazgató (1935–1942) számára 1942. március 28-án átírt levélben bukkantunk újabb adatra. Késmárky István 1923-as püspöki könyvtárőri kinevezése után nem közvetlen elődjének, Györkös Józsefnek³⁷ írt levelet a fennálló helyzetet tisztázandó, hanem szakavatott elődjének, a műemlékek nagy ismerőjének, Szőnyi Ottónak. Az általa készített leltár alapján ellenőrzést tartott és a hiányzó tárgyakat egyeztette Szőnyivel, de a zászlórúdat nem lelte. 1923. május 27-én délelőtt egy személyes bejárást követően minden kérdéses dolog tisztázódott. Mint kiderült ezt a nyelet faragta be partvisnyélnék Dancs István házmester a 20. század elején. Szőnyi felháborodott hangnemben írt a távozása után kialakult helyzetről: „*A földszinti klozethelyiségből hozta elő [ti. a zászlónyelet], mikor szorongattam [ti. a könyvtári szolgát]. (...) Gyalázatos állapotok!*”³⁸

A fennmaradt mohácsi zászlónyél két darabját végül Fényes Miklós könyvtárigazgató (1957–1984) feljegyzése alapján hivatali elődje, Scher Tibor (1952–1954) szüette állapotára való tekintettel, valamint a jobb konzerválás végett 1953. május 12-én letétként átadta a Janus Pannonius Múzeum igazgatójának, Dombay Jánosnak (1951–1961), aki minden valószínűség szerint azt az akkor megalakított Régészeti Osztályon helyezte el.³⁹ Leltárkönyv az 1950-es évekből sajnos nem maradt fenn, és a zászlók is csak később kerültek feltárássra, így az „*állítólag a mohácsi csatában jelenvolt*” zászlórúd további sorsáról nincs tudomásunk. Mai fellelhetősége egyelőre ismeretlen.

FORRÁSOK

JPM	Janus Pannonius Múzeum
OSZK Kt. Quart.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
PEK TGYO It.	Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya – Irattár
PEK TGYO Kt.	Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya – Kézirattár
PEL PKL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécsi Káptalani Levéltára
PTE EL VIII.114.	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Egyetemi Könyvtár iratai (1921–1949)

³⁶ Püspöki könyvtárőr volt 1927 és 1944 között. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 285.

³⁷ Püspöki könyvtárőr volt 1921 és 1923 között. SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 285.

³⁸ A levélre *A pécsi püspöki könyvtár 1914 és 1922 között vezetett gyarapodási naplójában* leltünk rá. PEK TGYO It. Ms 1216. A Pécsi Püspöki Könyvtár gyarapodási naplója 1914. április 15. – 1922. december 16. [Szőnyi Ottó – Györkös József].

³⁹ A levélmásolat végére Fényes Miszti László könyvtárigazgatót (1954–1957) jelölte meg az átadás lebonyolítójaként, de ő akkor a pontos dátumot nem ismerte. Az átadás dokumentuma: PTE EL VIII.114. 865–16–1/1953. = JPM 272/1953.

LEVÉLTÁRI ÉS NYOMTATOTT FORRÁSOK

- AIGL 1838 AIGL Pál: *Historia brevis venerabilis capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838. concinnata.* Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis, 1838. (<https://goo.gl/gSRdSk>) [2015.07.08.]
- ÁRVAY 1735 [ÁRVAY György]: *Res literaria Hungariae.* Cassoviae, Typ. Academicis, per Joannem Henr. Frauenheim, 1735. (<https://goo.gl/EmBfQ1>) [2015.07.08.]
- BÉL 1779 BÉL Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum.* Posenii et Cassoviae, Sumtibus Joannis Michaelis tipographi & Bibliopolae, 1779. (<https://goo.gl/4V3cN6>) [2015.07.08.]
- BÉL é. n. BÉL Mátyás: *Comitatus Baranyensis.* (Descriptio.) [Cop. s. l. a. XVIII. század eleje, betoldásokkal, jegyzetekkel.] 43 fol. PEK TGYO Kt. e.I.22 = Ms 166
- BRODARICS 2003 BRODARICS István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról.* Szerk. SZIGETHY Gábor. Budapest, 2003. (<http://mek.oszk.hu/05800/05872/html/>) [2015.07.16.]
- HAAS 1845 HAAS Mihály: *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Emlékirat, mellyel a Pécselt MCCCXLV aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik nagykéri Scitovszky János, pécsi püspök, és k. valóságos benső titkos tanácsnok, a' szépművészetek, bölcsészet és hittudományok' tanára, a kir. magyar természettudományi római t. arcadiai társulat' tagja, a m. orvosok és természetvizsgálók VI nagy gyűlésének elnöke.* Pécselt, Lyceumi könyvnyomó intézet, 1845. (<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1392>) [2015.07.04.]
- ISTVÁNFFY 1758 ISTVÁNFFY Miklós: *Historia regni Hungariae. Libri XXXIV. 1490–1606.* Viennae, Pragae et Tergesti, Thomas Trattner, 1758. (Lib. XV.) (<https://goo.gl/Pqovw2>) [2015.07.05.]
- KARDOS 1799 KARDOS Alojz: *Memoria Studii Generalis Quinque-Ecclesiensis a Ludovico Magnó Hungariae rege saeculo decimo quarto erecti. E monumentis fide dignis confecta.* Quinque-Ecclesiensis, Typ. Christinae Engel viduae, 1799.
- KOLLER 1801 KOLLER Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum.* V. Tomus. Posenii–Pestini, Sumptibus Joannis Michaelis Landerer de Füstkut, 1801. 72–73.

- KORABINSZKY 1786 KORABINSZKY Mátyás János: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, welchem die vorzüglichsten Örtter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lange bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich einen vollständigen Ideal-Atlas dieses Reichs selbst entwerfen kann.* Pressburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786. (http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03093003/0_0_2_pg_186.html; http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03093003/0_0_2_pg_425.html) [2015.11.16.]
- LÓSKAY 1863 LÓSKAY Bekény: *A magyar nyelv, irodalom s műveltség története a legrégebb időtől a mohácsi vészig.* Tanodai s magánhasználatra. Pesten, Hartleben Konrád Adolf sajátja, 1863. 149–150. (<https://goo.gl/gdv5Yn>) [2015.07.08.]
- OLÁH 1763 Oláh Miklós: *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gentis libro duo. Assertiones ex universa philosophia, quas in ... Universitate Tyrnaviensi anno... MDCCLXIII. mense Augusto publice propugnandas suscepit... Benedictus Franciscus Török de Balaton Kajár ... ex praelectionibus ... Josephi Kenyeres..., Ignatii Schmelczér ..., Joan. Bapt. Gottgeisl.* Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner Caes. Reg. Aulæ Typogr. Et Bibliop., 1763.
- SZERDAHELYI 1770 SZERDAHELYI Gábor: *Celebrium Hungariae urbium et oppidorum chorographia.* Cassoviae typis collegii academici Societ. Jesu, 1770. 226–227. (<https://goo.gl/GGiFcK>) [2015.06.24.]
- TIMON 1715 TIMON Sámuel: *Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae Pars III. Ab anno M.CCCC.LVIII. ad M.D.XXVI. perducta.* Tyrnaviae, typis Academ. Per Fridericum Gall, 1715. (<https://goo.gl/tCsVH6>) [2015.06.24.]
- VÁLYI 1799 VÁLYI András: *Magyar országnak leírása. Mellyben minden házáknkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vízek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vízek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a betüknek rendgyek szerint feltaláltatnak.* 3. kötet. Budán, a Királyi Universitásnak betuivel, 1799. 39–42. (<http://mek.oszk.hu/14500/14515/pdf/>) [2017.06.05.]
- VÖRÖS 1956 A pécsi háromszáz. In: VÖRÖS Márton: *Öttornyú város. Elbeszélések Pécs múltjából.* Budapest, 1956. 44–59.

IRODALOM

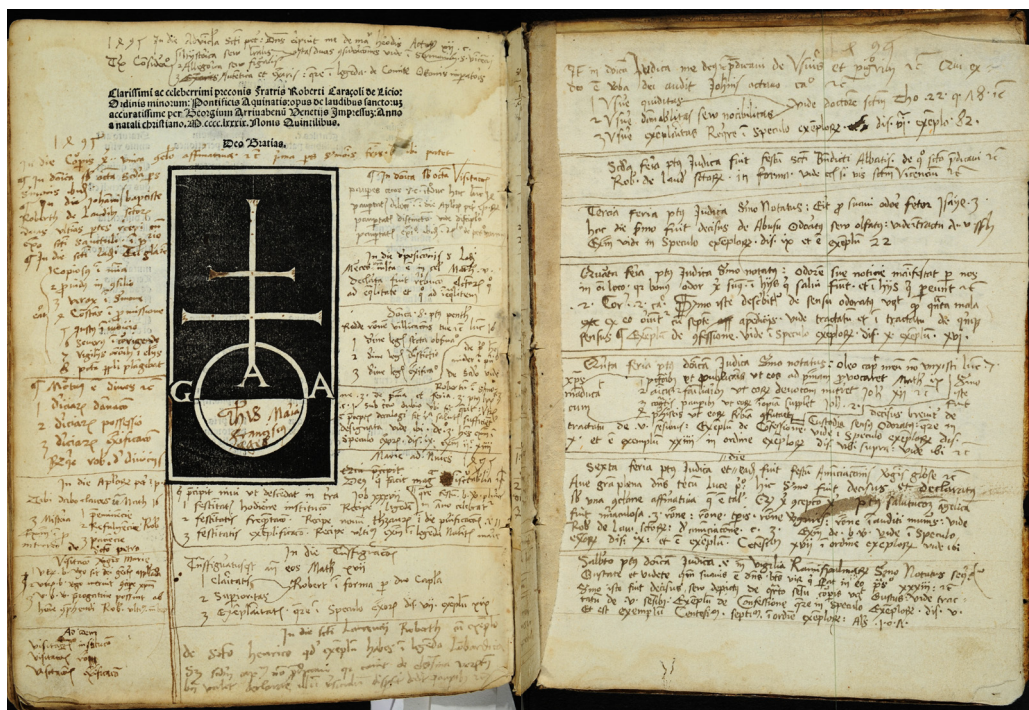
- ÁBEL 1881 ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, 1881.
- BÉKEFI 1909 BÉKEFI Remig: *A pécsi egyetem. Székfoglaló*. Budapest, 1909. 52–53. (<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=293>) [2015.07.08.]
- BODA 2002a BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem alapításának előzményei. In: BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2002. 7–24.
- BODA 2002b BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem lokalizációjáról. In: BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2002. 25–56.
- BODA 2002c BODA Miklós: Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében. In: BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2002. 57–68.
- BODA 2002d BODA Miklós: Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai. In: BODA Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2002. 69–80.
- ÉVKÖNYV 1862 *Évkönyv*. Pécs, Kiadja Pécs-Lyceumi Irodalmi Kör. 1862.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: Studium Generale Quinqueecclesiense. In: *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József. Pécs, 2009. 557–572. (A Pécsi Egyházmege története 1.)
- FEDELES 2010 FEDELES Tamás: *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*. Szeged, 2010. (Capitulum V.)
- FÉNYES 1974 FÉNYES Miklós: Pécsi Püspöki Könyvtár 1774–1923. In: *Jubileumi évkönyv 1774–1974*. Szerk. FÉNYES Miklós. Pécs, 1974. 7–113.
- FÉNYES 1976 FÉNYES Miklós: Középkori egyetemek Magyarországon. A Pécsi Egyetem története. In: *Bibliographie internationale l'histoire des Universités II*. Librairie Droz, Genève, 1976. (<http://mek.oszk.hu/00000/00007/00007.htm>) [2015.07.04.]
- FRAKNÓI 1873 FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873. (<https://goo.gl/UQpTok>) [2015.07.08.]
- GÁLOS 1933 GÁLOS Magda: A régi Pécs szellemi élete. In: *Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudomány-egyetem könyvtárából*, 24. 1933. december. 1–48.
- KLANICZAY 1974 KLANICZAY Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78. (1974):2. 161–177.
- MÉSZÁROS 1981 MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, 1981.

- NÉMETH 1897 NÉMETH Béla: Baranya Szent Istvántól a jelenkorig. In: *Baranya múltja és jelene*. Szerk. VÁRADY Ferenc. II. kötet. Pécs, 1897. (http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03102101/0_0_1_pg_290.html) [2015.07.08.]; (http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03102101/0_0_1_pg_393.html) [2015.07.08.]
- PETROVICH 1966 PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966*. Pécs, 1966. 153–170. ([https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_BARA_JPM_evkonyv_1966/?query=SZO%3D\(iskola\)&pg=158&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_BARA_JPM_evkonyv_1966/?query=SZO%3D(iskola)&pg=158&layout=s)) [2017.05.30.]
- PÉCZELY 1837 PÉCZELY József: *A' magyarok' történetei Ásiából kijövetelőktől fogva a' mai időkig [Második darab] [Az Árpád ház' kihalásától a' mohácsi vérnapiig]*. Debreczenben, nyomtatott Tóth Lajos által, 1837.
- PILCH 1864 PILCH Antal: A „pécsi-lyc. irodalmi kör” működése és munkássága. In: *Évkönyv*. Pécs, Kiadja Pécs-Lyceumi Irodalmi Kör. 1862. 163–168.
- RÉZBÁNYAI 1878 RÉZBÁNYAI János: *Európa művelődési történelme, különös tekintettel hazánkra*. I. kötet 2. fele. Pécs, 1878.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „*Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.*” *A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945*. Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)
- SZABÓ 1933 vitéz SZABÓ Pál dr.: A régi pécsi egyetemre vonatkozó kéziratok és nyomtatványok bibliográfiája. In: *Közlemények a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából*, 19. Pécs, 1933.
- SZENDREI 1896 SZENDREI János: *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon*. Budapest, 1896.
- SZILVEK 1900 SZILVEK Lajos: *A pécsi egyetem története*. Pécs, 1900.
- SZŐNYI 1928 SZŐNYI Ottó: Pécs. *Útmutató a városban a környéken és a Mecsekben*. Pécs, 1928.
- SZŐNYI 1942 SZŐNYI Ottó: Pécs. *Útmutató a városban és a környéken*. 2. kiadás. Pécs, 1942.
- VITÁRI-WÉBER 2016 VITÁRI-WÉBER Adrienn: Egy főpapi magángyűjteménytől a (nyilvános) múzeum felé. A pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteménye a kezdetektől 1918-ig. In: „*Új könyvtár virul itt tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találssz odabent.*” *Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó Könyvtárban. A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai*. Szerk. DEZSŐ Krisztina – MOLNÁR Dávid – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva. Pécs, 2016. 335–383. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.)

Egy 15. századi pécsi prédikátor műveltsége

A középkori prédikációirodalom egy kivételes dokumentumát őrzi a Pécsi Egyházmegye, amely nem csupán Pécs számára rendkívül nagy érték, hanem a teljes magyarországi prédikációirodalom szempontjából igen jelentős forrásszöveg.¹ A 2015-ben bemutatott, aukción vásárolt ősnymotatvány Robertus Caraccioli *Sermones de laudibus sanctorum* című művének egy példánya, melynek különleges értékét a benne található kéziratos jegyzék adja. A *Pécsi prédikációvázlatoknak* elnevezett kézirat nem csupán megkérdőjelezhetetlenül bizonyítja, hogy használója Pécs városában prédikált 1495-ben és 1496-ban, hanem a hit-szónok műveltségét, széles látókörét, a kor ferences irodalmának naprakész ismeretét és az olvasottak tudatos felhasználását is a kutató elé tárja.

A Velencében 1489-ben, Georgius Arrivabenus által kiadott *De laudibus sanctorum* kötet nyomtatott hasábjai mellett számtalan kéziratos bejegyzést találunk. Az aláhúzások,

A Pécsi prédikációvázlatok első két lapja

kapcsolójelek, számozások és hivatkozások kiemelése mellett számos olyan széljegyzetet olvashatunk, melyek tartalmi elemek kiemelésére utalnak. Ezek a margináliák végigkísérik a kötetet.² Az utolsó nyomtatott oldalon, melyen a nyomdász fametszetes jelvénye látható, egy a margináliák kézírásával megegyező írással kilencoldalas jegyzetet olvashatunk

1 A kötetet 2015. február 25-én, 15 órakor mutattuk be a pécsi Dóm Kőtarban. <http://pecsiegyhazmegye.hu/en/hirarchivum/170-visszatert-pecsre-egy-kulonleges-osnyomtatvany> [2017.04.20.]

2 TÓTHNÉ 2013. 51.

arról, hogy a prédikációs kötet használója mely ünnepeken prédikált, milyen ünnepen miről beszélt, és hogy ahhoz a beszédhez milyen forrásból merítette a gondolatokat. A kézirat pontosan rögzíti a jegyzetek keletkezési évét és helyét is: 1495–1496, Pécs. A magyarországi használat így is teljesen nyilvánvaló, de érdemes megjegyezni, hogy a felsorolt ünnepnapok között háromszor is szerepel Szent László király ünnepe.

A prédikálás kötelessége a középkorban már szigorú szabályok szerint történt. Prédikálni csak felszentelt pap prédikálhatott a helyi püspök engedélyével. Ebben az időben már leggyakrabban a kinevezett, hivatalos prédikátor beszélt, és a hajdani és a mai gyakorlattól eltérően nem a mise közben, hanem sokszor a mise után hangzott el a prédikáció a nép nyelven.³

A prédikációvázlatok szerzője feltehetően Pécs hivatalos hitszónoka volt a dokumentum által megjelölt időszakban. Ezt nemcsak a feljegyzések pontos datálása és azok rendszeresége támasztja alá, hanem az is, hogy több helyen egyes szám első személyben fogalmaz a prédikátor. Ezek közül kiemelkedik a következő adat, hiszen ezen a jeles ünnepen nem is beszélhetett más, mint a hitszónok.

Tercia feria est Dedicatio Ecclesie Cathedralis sancti Petri Quinqueecclesien-sis. Qua die predicavi de indulgenciis, vide in *Tractatu de indulgenciis*.⁴

Más helyen pedig a következő mondattal találkozunk:

Ad petitionem dominorum Capituli depinxi hunc sermonem. 1496.⁵

A város életének legfontosabb eseményein való prédikálás mindenképpen a hitszónok feladata volt. Az ősnymtatvány utolsó lapjain tehát olyan prédikációknak a vázlatait találjuk, melyek valós időben, valós helyszínen, valós közönség előtt hangzottak el.

A kilenc oldalnyi sermovázlat a pécsi prédikátor legfontosabb szellemi tevékenységébe enged bepillantást, hiszen prédikációinak a nagyjából egy évet felölelő precíz dokumentálása mind a beszédek tartalmáról, mind az azok elkészítéséhez használt forrásokról tájékoztatást ad. A prédikátor a sermovázlat elején megadja azt a bibliai helyet, melyet kiindulópontként használ beszédéhez, majd megadja a *sermók divisióját*. Ezek néha mondatba ágyazódva jelennek meg, de minden esetben számozás segítségével jól elkülöníti a hármas tagolást. A fő tartalmi elemek ilyen ismertetése csak akkor marad el, ha az elhangzott beszéd alapvetően egyetlen forrásra épült.

Domenica 3 in Adventu fuit festum sancte Lucie de qua predicavi Rob(ertus)
De laudibus sanctorum.⁶

A legfontosabb gondolatok ismertetése azonban olyannyira fontos a szerzőnek, hogy nem egy olyan helyet találunk, ahol a hármas tagolás az egyetlen forrás alapján írt beszéd esetén is megtalálható, sőt utólagos betoldásként is találkozhatunk vele.

³ MIHÁLYFI 1912. 59.; MIHÁLYFI 1918. 465.

⁴ „Harmadik nap volt a pécsi Szent Péter Székesegyház felszentelésének ünnepe. Azon a napon a búcsúról prédikáltam, lásd: Tractátum a búcsúról.” PÉCSI PRÉDIÁCIÓVÁZLATOK 6. lap.

⁵ „A Capitulum urainak kérésére a következő beszédet tartottam. 1496.” PÉCSI PRÉDIÁCIÓVÁZLATOK 5. lap.

⁶ „Advent harmadik vasárnapja Szent Lúcia ünnepe volt, amelyen prédikáltam Robertus De laudibus sanctorumából.” PÉCSI PRÉDIÁCIÓVÁZLATOK 2. lap.

A prédikáció hármastagolásához közvetlenül kapcsolódik a beszédhez használt művek megjelölése. Ez egyetlen esetben sem marad el, azt gondoljuk, hogy a lista elkészítésének fő motivációja is az volt, hogy a prédikátor a források pontos megadásával megkímélje magát az újabb és újabb témakeresgéléstől. A prédikátor által valóban használt művek megadása tehát nem a hallgatóság megerősítését szolgáló auctoritas elem, hanem a hitszónok tájékozottságát vizsgáló kutató számára egy olyan egyedülálló dokumentum, mely a prédikátor által ténylegesen hozzáférhető kötetek jegyzékét adja meg. A források alapos áttekintése tehát képet ad a korabeli prédikátor műveltségéről és egyben a lehetőségeiről is.

Első és legfontosabb forrás maga az őrzökötet, melynek hátuljába a prédikátor bejegyezte a rövid sermovázlatokat. Ez a könyv mindig a keze ügyében kellett, hogy legyen, ha ezt a kötetet választotta az év során elkészített prédikációk megörökítésére. Ezt igazolja a hivatkozások nagy száma is, összesen huszonegyszer jelöli meg ezt a könyvet forrásként. Roberto Caracciolus beszédei a korban igen népszerűek voltak, prédikációs segédkönyvei számos kiadásban terjedtek el Európa-szerte, így joggal feltételezhetjük, hogy a pécsi prédikátor számára ezek modern, újszerű beszédeknek számítottak, melyeket megismerve igen hasznos segítséghez jutott saját beszédeinek megalkotásához. Mindezek mellett mégis meglepő, hogy egy pécsi prédikátor nem csupán a legnépszerűbb, legelterjedtebb Caracciolus-kötetet ismerte, hanem tulajdonképpen az összes nyomtatásban megjelent művét. A rövid sermovázlatok forrásait áttekintve ugyanis Roberto minden művére találunk hivatkozást. A *Quadragesimale de peccatis*-ra hatszor (ebből ötször *De viciis* címmel), a *Quadragesimale de poenitentia*-ra háromszor, a *Sermones de Adventu*-ra kétszer, a *De timore iudiciorum* című műre pedig egyszer hivatkozik. Ezek a művek mind az 1480-as évektől jelentek meg nyomtatásban, tehát láthatjuk, hogy a prédikátor igen korszerű ismeretekkel rendelkezett, illetve, hogy Roberto Caracciolus ismerete igen fontos volt a számára.

A másik legtöbbet hivatkozott kötet egy exemplumgyűjtemény. A rövid sermovázlatokból láthatjuk, hogy a beszédek igen nagy számában a *divisio* harmadik pontja valamilyen *exemplificatio*. Így érhető, hogy a prédikátornak szüksége volt egy átfogó, részletes mutatóval rendelkező exemplumgyűjteményre. A *Speculum exemplorum*-ból huszonöttször választ példázatot beszédeihez. A gyűjteményre mindig pontosan hivatkozik, az exemplumok könnyen visszakereshetőek, így a beszédeknek e tartalmi elemei pontosan azonosíthatóak.

A Nagyböjt során a prédikátor részletesen feldolgozta az öt érzék témáját, napokon keresztül részletesen tárgyalt egyetlen érzéket, és ezekenél a beszédeknel mindig ugyanarra a műre utalt a hivatkozás. Ez Nicolaus de Dinckelsbühl *Tractatus de quinque sensibus* című munkája.⁷ A beszédvázlatok alapján úgy látjuk, hogy olyan részletességgel és alaposággal dolgozza fel ezt a könyvecskét, melyet nem tehetett volna meg, ha nem fekszik előtte a kötet. Mind a nyolc esetben, amikor ebből a nyomtatványból dolgozik, akkor a tárgyalandó téma mellé a *Speculum exemplorum*-ból vesz példát. Ez igen jól mutatja a prédikátor azon törekvését, hogy a komoly dogmatikai kérdéseket vagy elvont tanokat a nép számára érthetővé tegye.

⁷ Nicolaus de DINCKELSBÜHL: *Tractatus de quinque sensibus*. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10813100_00002.html. [2017.04.20.]

Találkozunk olyan hivatkozásokkal is, melyek szintén tökéletesen precízek, ám e szerzők rendszeresen szerepelnek bizonyító erejű auktoritásként már kész beszédekben is. Forrásanyagunkban három ilyen név szerepel: Aquinói Szent Tamás, Nicolaus de Lyra és Ricchardus de Mediavilla. Az ő forrásmegjelölésük olyan gyakori a kor prédikációs segédkönyveiben, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy könyveik bizonyosan szerepeltek a prédikátor könyvespolcán. A hivatkozott részek minden esetben ismert, sokszor idézett témák és gondolatok, melyeket a prédikátor más, gyűjteményes jellegű kötetekben is olvashatott, mindazonáltal nem zárhatjuk ki, hogy a könyvtárában ténylegesen szerepelt valamelyik kötet. Ebből a szempontból különösen érdekes a Ricchardusra történő hivatkozás, amellyel a nyomtatott szöveg mellé írt marginália formájában találkozunk. Itt a törzsszövegben egyetlen mondat szerepel Ricchardustól, megjelölve őt mint auktoritást. A prédikátor ezt a mondatot folytatja, és szó szerint ide másolja a Ricchardus-féle szöveg nagyobb egységét.⁸ Tehát biztosak lehetünk abban, hogy rendelkezésre állt, ha nem is a tényleges *Sententiarium*, de egy olyan mű, mely nagyobb egységeket tartalmaz ebből a műből, és nem csupán kiragadott mondatokat.

Ezzel szemben forrásanyagunkban találkozunk olyan kötetekkel is, melyek a korban igen népszerű prédikációs segédkönyvek voltak, használatukra szinte soha nincsen utalás a kész prédikációkban, ám azok fennmaradt példányainak és tartalmuknak vizsgálatából egyértelműen kimutatható a céljuk. Ilyen például Petrus de Palude *Thesaurus*-a, a *Promptuarium exemplorum*, Johannes Nider *Praeceptorium* vagy a *Summa angelica*. Mind a négy kötetre találunk egy-két hivatkozást, a prédikátor méghozzá teljesen pontosan megadja a kiválasztott részletet is. Az ezekre a művekre történő hivatkozás is azt bizonyítja, hogy a rövid sermovázlatok listáját a prédikátor saját maga számára készítette: nem bizonyító erejűnek számító auktoritásra volt szüksége, hanem tényleges forrásmegjelölésre, ami kompilációs munkáját segíti.

Ezek mellett a kötetek mellett számos olyan művet láthatunk, melyre egyszer vagy csupán kétszer utal a szerző. Némely hivatkozás ezekben az esetekben is olyannyira pontos, hogy a kutató azonnal megtalálja a keresett részletet, más esetekben azonban csupán egyetlen név szerepel, melyek azonosítása már komoly nehézséget okozhat. Erre példa a leggyakrabban csak f. B.-nek rövidített szerző, akinek neve csupán egyszer szerepel a kéziratban: „Iste sermo f. B. etc. id est pruder penedek.”

A rendelkezésünkre álló forrásanyag áttekintésekor szembeötlik, hogy a hivatkozások számától függetlenül meglepően sok, Itáliában rendkívül népszerű, ferences hivatkozással találkozunk. A beszédvázlatok készítője Robertus Caracciolus mellett ismerte Ferreri Szent Vince munkáját, hivatkozik Marchiai Jakabra is.⁹ A prédikátor tehát egy olyan hagyományból táplálkozott, mely egyértelműen a ferences, azon belül is a nagy, itáliai ferences tradícióba tartozó segédkönyveket tekintette alapnak.

A következő táblázatban számba veszem mindazon műveket, melyeket a pécsi prédikátor megjelöl a sermovázlatokban. Természetesen nem tudjuk, hogy a prédikátor pontosan mely kiadásokat, köteteket használta, így a pontos bibliográfiai adatok nem állnak rendelkezésünkre, csupán a szerzők és a címek. A művek sorrendjét a hivatkozások száma alapján határoztam meg, illetve hátra soroltam azokat a műveket, melyek beazonosítása sikertelennek bizonyult.

⁸ Ricchardus de MEDIAVILLA: *Commentum super quarto Sententiarium*. Velence, 1499. BSB, Inc. 1660.

⁹ PÉCSI PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK 1., 3., 4., 6. lapok.

Robertus Caracciolus: Sermones de laudibus sanctorum
Robertus Caracciolus: Sermones quadragesimales de peccatis
Robertus Caracciolus: Sermones quadragesimales de poenitentia
Robertus Caracciolus: Sermones de timore iudiciorum
Robertus Caracciolus: Sermones de adventu
Speculum exemplorum, Coll. Aegidius Aurifaber
Petrus de Palude, Sermones Thesauri novi de sanctis
Herolt, Johannes, Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum, et de miraculis beatae Mariae virginis
Nicolaus de Dinckelsbühl: Tractatus de quinque sensibus
Nicolaus de Lyra, Postilla litteralis super totam Bibliam
Vincentius Ferreius, Sermones de tempore et de sanctis
Thomas de Aquino, Summa Theologiae
Angelus Carletus de Clavasio: Summa angelica de casibus conscientiae
Iohannes Nider, Preceptorium divine legis
Bolognino Lodovico, Tractatus de Indulgentiis
Ricchardus de Mediavilla, Commentum super quarto Sententiarium
Jacobus de Marchia: Sermones quadragesimales
Caesarius Heisterbacensis: Illustrium miraculorum et historiarum memorabilium
Legenda Lombardica = Iacobus de Voragine, Legenda aurea
Decretales Extravagantes
frater Bene. = Bruder Benedek
Sermones Nazareni

A prédikációkra való felkészüléshez megjelölt kötetek tehát egytől egyig olyan nyomtatványok, melyek a korban igen elterjedtek voltak Európában, és melyekből ma is számtalan példány lelhető fel Európa könyvtáraiban. A hivatkozások pontossága nem csupán a felhasznált szerző és mű azonosítását engedi meg, hanem a rendelkezésünkre álló nyomtatványok segítségével rekonstruálhatjuk az elhangzott beszédek tartalmát. A *kompilátor* munkájából tehát nem csak az anyaggyűjtés mikéntjét, a választott források korszerűségét és igényességét ismerhetjük meg, hanem a választott forrás feldolgozásának módjait is. A pécsi prédikátor tudását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a hallgatóságának érdekeit és képességeit szem előtt tartva, a szóbeli beszéd szabályaihoz alkalmazkodva, saját elképzeléséhez igazítja a segédkönyvekben megismert tartalmakat.

A prédikátor feljegyzéseinek áttanulmányozásával és a megjelölt források visszakeresésével láthatjuk, hogy vannak olyan beszédek, melyek egyetlen forrást vesznek alapul, egy kész mintaprédikáció alapján készült fel saját beszédére a prédikátor. Ekkor a feljegyzésből a sermovázlat sokszor ki is maradt, hiszen a megadott forrás felnyitásával egyértelmű volt

a beszéd felépítése és tartalma. Példaként említhetjük az f. B. rövidítéssel jelzett, később pontosítva a Bruder Benedeknek nevezett szerző István protomártír és János evangélista ünnepére írt beszédeit.

**In diebus sanctorum Stephani Protomarthiris et Iohannis evangeliste - f.
Bene. etc.**¹⁰

Ezeknél a teljesen átvett beszédeknél azonban többször találkozunk olyan forrás-megjelöléssel, mely annak ellenére, hogy egyetlen szerző egyetlen munkáját jelzi, mégis a kompilátor tudatos választását és a prédikáció átgondolását sejteti. Ennek jele, hogy a prédikátor által feljegyzett divisióban a fejezetek sorrendje más, mint a forrásként megadott sermo esetében. Az Aprószentek ünnepére készített beszédnél láthatjuk, hogy a pécsi prédikátor felcserélte a Robertus-féle capitulum-sorrendet.

Indiesanctorum Innocencium sequitur sermo notatus – Rober(tus) in forma etc.

1. Innocentis elongacio
2. Innocentum occisio
3. Occisorum remuneracio¹¹

A tudatos anyaggyűjtés másik jele lehet, hogy nem az egész prédikációt jelöli meg forrásként, hanem annak csupán egy fejezetét, mint ahogy azt a következő példán is látjuk.

Item in octava s. Iohannis evangeliste que fuit in dominica

Vir multum iurans implebitur iniquitate et non discedet a domo eius plaga id est divina vindicia Ecclesiasticus (Sir) 23,(12) ca.

sermo de peste 2 ca.

1. utrum de pestilencia sit flagellum Dei pro peccatis
2. quare David potius elegit pestilenciam quam famem et gladium
3. utrum pro peccato David debuit populus eius puniri
4. quid intelligitur per tempus constitutum
5. quomodo adimpletum fuit dictum prophete de pestilencia trium dierum

Rob(ertus) *De Iudiciis* sermone XIV. capitulo tercio¹²

¹⁰ „István protomártír és János evangélista szentek ünnepnapjain – frater (testvér) Bene. stb.” PÉCSI PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK 2. lap.

¹¹ „**Aprószentek napján** a lejegyzett sermo következett: Robertus ebben a fomában:

1. Ártatlanság megnyújtása
2. Az ártatlanok meggyilkolása
3. A meggyilkoltak megjutalmazása”

¹² „**Hasonlóképpen Szent János evangélista nyolcadában, ami vasárnap volt.**

A férfi, aki sokat esküdözik, eltelik törvényszegéssel, a csapás el nem távozik házatól. Ez az isteni törvény, Sir 23, 12. sermo a pestisről 2 fejezet

1. vajon a pestis Isten ostora a bűnök miatt
2. miért választotta Dávid inkább a pestist, mint az éhséget vagy a kardot
3. vajon a bűnért Dávid tartozik megtisztulni az ő népéért
4. a megadott időre mit gondolt ki
5. hogyan beszélt teljesen a próféta a pestisről a harmadik napon

Robertus, *Az Ítéletről*, XIV. beszéd, harmadik fejezet” PÉCSI PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK 2. lap.

Fellapozva a megjelölt beszédet, láthatjuk, hogy annak harmadik fejezete pontosan a prédikátor által is kimásolt öt részből áll, tehát ezt a fejezetet érdemesnek tartotta arra, hogy saját prédikációjaként hallják a hívek. A téma hosszúsága és kifejtettsége egy szóban elhangzó beszéd alkalmával azonban megköveteli a prédikátortól, hogy tudatos döntéssel rövidítsen a mintapredikáción. Így az első két capitulum elhagyásával egyetlen témára összpontosít, azt azonban forrásához hasonló részletességgel tárja a hallgatóság elé. A prédikátor feladata tehát egyértelmű: a mintapredikációból egy a nép által is érthető és befogadható beszéd létrehozása.

A pécsi prédikátor tudását vizsgáló kutató számára legérdekesebbek azok a rövid sermovázlatok, melyek forrásmegjelölésénél több, különböző mű szerepel. Ezek a feljegyzések megőrökítik a kompilátor fáradságos munkáját, melyre még akkor is szükség volt, amikor a szerző szóban elhangzó, egyszerűbb beszédre készült, és nem írásban megjelenő mintapredikációhoz keresett anyagot. Jó példa erre az április 24-re, Szent György napjára készített predikáció vázlata.

In die sancti Georgii sermo notatus

Milicia est vita hominis super terram Iob VIII,(1) etc.

1. supersticionis descriptio – Require in *Summa Angelica* ca. Supersticio
2. supersticionis punicio – Require in *Preceptorio* Nider precepto I. ca. 9 littera C
3. supersticionis exemplificacio - Require in *Legenda sancti Germani Episcopi*

Item pro presenti [...] vide *Preceptorium* Nider, precepto I. ca. IX. et ca. 16. ibi littera v¹³

A babonáság pontos megértése különösen fontos volt a nép szempontjából, hiszen a tanulatlan hívek számára a vallás és a babonáság szétválasztása igen nehéz volt. Így a probléma pontos leírása és körülhatárolása tárgyilagos és jól átgondolt forrást igényelt. A babonáság büntetésének részletes kifejtése az elriasztás feladatát tölthette be, ehhez azonban a különböző fajta babonások és az ezekhez tartozó különböző mértékű büntetések részletes bemutatására volt szükség. Ezt egységbe foglalva olvashatjuk Johannes Nider *Preceptorium divine legis* című munkájában. Az utolsó fejezet pedig a nép számára elengedhetetlen – a konkrét példa, mely a valóságban megtörtént vagy annak vélt esemény segítségével kézzel foghatóvá teszi az addig elhangzottakat. A szentek legendáiból választott példa mindig hiteles a hívek előtt, hiszen egy kiemelkedő, szent ember élete mindig követendő.

Ez a példa jól mutatja, hogy akár egy jelentősebb szent ünnepéről volt szó, akár nehezen érthető, elvont tartalmakat tárt a hallgatóság elé, a prédikátor saját mondanivalójához, saját koncepciójához keresett segédanyagot.

¹³ „Szent György napján a beszéd lejegyeztett:

Szolgálat az ember sorsa a földön. Jób 7,1 stb.

1. A babonáság leírása – Keresd a *Summa Angelia* Babonáság fejezetében

2. Ababonáság büntetése – Keresd Nider *Preceptorium*ában I. preceptum, 9. fejezet, C betűnél

3. A babonáság példázata – Keresd *Szent Germanus püspök legendájában*

Ugyanezért lásd Nider *Preceptorium*át, I. preceptum, IX. fejezet 16, ott a v betű.” PÉCSI PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK 6. lap.

A hitszónok személyének pontos meghatározása lehetetlen feladat. A kéziratban általa feljegyzett források azonban túlnyomórészt a ferences rendhez köthető szerzők munkái, így valószínűsíthetjük, hogy maga is ferences volt. Igen érdekes kérdést vet fel a források között is rejtélyes frater B. szerepeltetése, illetve azonosítása. A prédikátor következetesen frater B. rövidítéssel jelzi ezt a forrást, ám egyetlen helyen a következő azonosítást olvashatjuk:

Iste sermo f. B. etc. id est pruder penedek.¹⁴

A teljes név leírásakor tehát már nem B betűvel írja a Benedek nevet, hanem a németre jellemző betűcserével P-t használ. Ez két lehetőséget jelent: vagy ez a bizonyos Bruder Benedek volt német, akinek a feltehetően kéziratos prédikációgyűjteménye igen ismert lehetett a korban, vagy a pécsi hitszónok, a beszédvázlatok lejegyzője volt német nemzeti-ségű, és ez magyarázza, hogy írásban felcserélte a két betűt.

A pécsi prédikátor személyére vonatkozó találgatások azonban feleslegesek, hiszen a Pécsi Egyházmegye tulajdonában lévő, teljesen egyedülálló dokumentum megkérdőjelezhetetlenül bizonyítja, hogy Pécsen a 15. század végén kiváló színvonalú, rendkívül tájékozott prédikátor töltötte be a hivatalos hitszónoki pozíciót.

FORRÁSOK

PÉCSI PRÉDIKÁCIÓ-
VÁZLATOK Roberto CARACCIOLUS: *Sermones de laudibus sanctorum*. Központi Antikvárium 117. aukciójának Katalógusa 114. tétel, kéziratos függelék

IRODALOM

MIHÁLYFI 1912 MIHÁLYFI Ákos: *Igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*. Budapest, 1912.

MIHÁLYFI 1918 MIHÁLYFI Ákos: *A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodás köréből*. Budapest, 1918.

TÓTHNÉ 2013 TÓTHNÉ Radó Cecília: Roberto Caracciolus De laudibus sanctorum kötete egy magyar prédikátor kezében. *Studia Litteraria*, 52. (2013):3–4. 51–57.

¹⁴ „Ez a beszéd f. B. stb. Ugyanő Pruder Penedek.” PÉCSI PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK 2. lap.

Oroszi Sándor

Megroppant pályáiv, töretlen emberi tartás¹ Töredékek egyetemünk néhai professzora, Abay (Neubauer) Gyula életéből és tudományos munkásságából

A Pécsi Tudományegyetem jogelődjének, a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem kiemelkedő személyiségének, Abay (Neubauer) Gyulának a váci börtönben írt könyve, az *Oeconomia Aeterna* 2016 decemberében jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. E sorokkal a tragikus sorsú tudósra emlékezünk, és rá kívánjuk irányítani a figyelmet a rendkívüli körülmények között keletkezett alkotás – szerzője meggyőződése szerint az örökkévalóságnak szóló – gondolataira.

*

A magyar közgazdasági gondolkodás kiemelkedő egyéniségeinek munkásságát feldolgozó, mértékadó könyvében Bekker Zsuzsa a következőket írja Abay (Neubauer) Gyuláról:

„a két világháború közötti közgazdász-generáció egyik legkiválóbb teoretikusa, az osztrák iskola híve, a határhaszon-elmélet kritikai továbbfejlesztője, a hazai közgazdaságtanban a matematikai-közgazdasági teóriák, köztük az általános egyensúlyelmélet lausanne-i iskolájának egyik első elemzője.”²

Hasonlóan elismerő hangnemben emlékezik meg róla a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) online Történeti Adattára is:

„Számos tanulmányban vizsgálta a világgazdasági válság hatását a nemzeti gazdaságokra, több írásában elemezte a magyarországi zsidóság helyzetét és a zsidótörvények gazdasági »eredményeit«. Nemzetiségi elv és magyarság (1943) című tanulmánya szerepelt a magyar béketárgyalások előkészítésében is: az utóállamok népszámlálásaiból vett, és magyar szempontból értékelt adatai a magyar kormányjegyzékek érvelésébe is bekerültek. Később, a Nemzetiségi Szemlében megjelent dolgozatai szintén a II. világháború utáni területi rendezést kívánták elősegíteni.”³

¹ Ez a meghatározhatatlan műfajú írás Abay (Neubauer) Gyula akadémiai levelező tag, dékán, tanszékvezető, de elsősorban tudós és oktató emléke, tevékenysége előtt kíván tisztelni születésének 125. évfordulóját alkalmából. Minden volt és jelenlegi egyetemi polgár elismerését fejezik ki e sorok az európai műveltségű, mélyesen humanista egyéniség előtt, aki egy lépésnyit sem távolodott el a független tudós számára a becsület által kijelölt ösvényről, nem engedett karrierje érdekében a politika nyomásának, csábításának. Nagyra értékeljük Abay (Neubauer) Gyula akaraterejét, felkészültségét, hihetetlen memóriáját, emberi tartását, aki a váci börtönben minden forrásanyag felhasználása nélkül öntötte formába régi elképzelését, az örök gazdaságtan rendszerét. Életének, munkásságának fordulópontjai a Pécsi Tudományegyetem, illetve tágabban a magyar társadalom vázlatos leírásává állnak össze.

² BEKKER 2002. 708.

³ Az Abay Gyuláról szóló bejegyzés az MTA Történeti Adattárában: <http://old.mta.hu/tortenetitar?PersonId=25758> [2017.05.02.]

Neubauer⁴ Gyula 1891-ben született Budapesten, elemi iskoláit Iglón (a mai Szlovákia területén) végezte, ott kezdte gimnáziumi tanulmányait is, az érettségi követelményeinek azonban már Budapesten tett eleget, 1909-ben. Még abban az esztendőben munkát vállalt, a Magyar Királyi Dohányjövédéki Központban dolgozott, 1942-től miniszteri tanácsosként, egészen egyetemi tanári kinevezéséig. E tevékenységből származó jövedelme tette lehetővé számára, hogy 1910-től beiratkozzon a budapesti kir. magyar tudományegyetem jog- és államtudományi fakultására. Hatékonyan és sikeresen egyeztetette hivatali elfoglaltságait az egyetemi követelményekkel, ennek eredményeként 1913 decemberében az államtudományok doktorává avatták.

1914 augusztusában bevonult a császári és királyi 3. számú tiroli császárvadászezredbe, majd decemberi sebesülését követően – többszöri felülvizsgálat után, 30%-os szolgálatképtelenséggel – 1918. február végén⁵ elbocsátották a fegyveres erők kötelékéből. Első publikációjá⁶ röviddel ezt követően, a bresloui *Nord und Süd* periodika áprilisi–júniusi számában jelent meg, feltehetően a szolgálati helyén kialakult kapcsolatoknak köszönhetően. Az írás alapját a jogi tanulmányait lezáró értekezésének egy része képezte.⁷

1923-ban megnősült, a nagykanizsai illetőségű Mathia Máriát vette nőül. A következő évben született első lánya, majd 1932-ben második lánygyermek. A következő időszakban a családi események mellett, hivatali teendőin túlmenően energiáit tudása kiterjesztésére, tanulmányok írására koncentrált.

A határhaszon-elmélet bírálatától a Le a sztálini magyar alkotmánnyal című újságcikkig

Érdeklődése határozottan gazdasági irányba fordult,⁸ több éves kutatást követően 1927-ben készült el *A határhaszonelmélet bírálata*⁹ című kiemelkedő munkája. A könyv alapján 1928. június 25-én a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem a közgazdaságtan magántanárává habilitálta. Művét és munkásságát Vasváry Ferenc dr. egyetemi ny. r. tanár véleményes jelentésében¹⁰ a következőképp méltatta:

4 Abay (Neubauer) Gyula nevének használatában nagyfokú „változatosság” tapasztalható. 1943-ig Neubauer Gyulaként szerepelt a hivatalos dokumentumokban, természetesen így jegyezte tudományos alkotásait is. Ekkor, magyarságát hangsúlyozandó, belügyminisztériumi hozzájárulással Abayra magyarosította nevét. *A világgazdaság újjáépítése a háború után* című tanulmányát a *Közgazdasági Szemle* 1943. áprilisi számában – nem akarván szakítani az ismert és elfogadott Neubauer névvel sem – azonban már Abay (Neubauer) Gyulaként publikálta. Az 1956-os forradalmi események alatt Abay Gyula néven szerepelt a sajtóban, nyugati publikációi esetében a Neubauer Gyula nevet kiegészítette az Abay név kezdőbetűjével. [Az egyes műveket az Abay (Neubauer) Gyula által aktuálisan használt név szerint hivatkozunk. – A szerk.]

5 Több lexikonban is 1915 olvasható leszerelésének dátumaként. Valószínűsíthető, hogy a családi levéltár dokumentumai alapján elterjedt 1918-as időpont a helyes.

6 NEUBAUER 1918.

7 NEUBAUER 1913.

8 Az MTA online Történeti Adattára a „szakmai besorolás” rovatban is egyértelműen közgazdásznak minősíti. <http://old.mta.hu/tortenetitar?PersonId=25758> [2017.05.02.]

9 Szeretném megfogalmazni sejtésemet a tanulmány címében szereplő „bírálat” kifejezés funkcióját illetően: ez a szó valószínűleg Neubauer Gyula távlati elképzelésében érlelődő *Oeconomia Aeterna* majdani kidolgozásának tervére utal.

10 A habilitációs eljárásban a bírálattal megbízott professzor állásfoglalása.

„a szerző alaposága, szabatos okfejtése, a tudomány magasabb követelményeinek megfelelő módszere dicséretesen kiemelendő (...). Egy további javaslatom oda terjed, hogy – miszerint a szerző a magyar társadalomgazdaságtani irodalom általában ismert és nagyraértékelt munkása, az egyetemi magántanári képesítő szabályzat 22 §-a alapján a szóbeli értekezés alól felmenteni méltóztatnék.”¹¹

A tanulmány tudományos kiválóságát az MTA 1932-ben Weisz Fülöp-díjjal ismerte el. Az 1890-es években már egyre inkább terjedt az a felfogás – miként Hermann Lehmann a határhaszon-elmélet történetével és elemzésével foglalkozó, átfogó, alapos monográfiájában írta –, miszerint a határhaszon-elmélet *„további fejlődésre már nem képes.”*¹² Bő harminc oldallal hátrébb a szerző megállapította: a *„határhaszon-elmélet már csak az egész közgazdaságtudomány egy területének, nevezetesen a fogyasztási cikkek kereslete elméletének magyarázatánál használható.”*¹³ Hasonló Friedrich Jonas véleménye a Bécsi Iskola egyik óriásának, Friedrich Wiesernek – egyébként a határhaszon-elmélet alapvető tételrendszerét alig érintő – könyvével¹⁴ kapcsolatosan, amelyet *„a szűkebb értelemben vett szubjektív iskola hatyúdálának”*¹⁵ tekintett. A szakirodalomban széles körben jellemző platform alapján szinte érthetetlen Neubauer Gyula témaválasztása, melynek indokait csak a következő két évtized kutatásai világították meg. A szerző ezt a problémát a következőképpen elemezte disszertációja első paragrafusában:

„A határhaszonelmélet érdeme most már, hogy ebben a helyzetben képes volt megteremteni az elméleti kutatás folytonosságát, képes volt az elméletet olyan új alapokra fektetni, amelyeket a klasszikus közgazdaságtan önellentmondásai nem érinthettek, s amelyekkel sem a szocializmus pártpolitikai egyoldalúságaiba, sem a gazdaságtörténeti iskola empirisztikus túlzásaiba bele nem esett.”¹⁶

Átgondolt és mélyenszántó a *Magyarország a XX. században* szerkesztőinek ezzel kapcsolatos álláspontja:

„Neubauer egy olyan elmélettörténeti pillanatban állt ki az irányzat mellett, amikor az általában visszaszorulóban volt, illetve jelentős átalakuláson ment keresztül, és az értékprobléma veszített vonzerejéből. Ennek ellenére színvonalas, számos részletében eredeti megközelítése a korszak egyik legjobb munkáját eredményezte.”¹⁷

¹¹ VASVÁRY 1928. 7.

¹² LEHMANN 1971. 251. A határhaszon-elmélet az értéket szubjektív értelmezésben ragadja meg. E felfogás alapján egy konkrét jószágegység gazdasági értékét egy adott fogyasztó szükségleteinek kielégítése, az egyén céltudatossága szempontjából vett jelentősége határozza meg. A teória szerint értékkel nemcsak az áruk, hanem a piacra nem kerülő termékek is bírnak. Használati értékek, ha a termékek fogyasztásra kerülnek, cseréértékek, amennyiben elidegenítik azokat. Matematikai felfogásban egy adott jószág határhasznán az összhaszonnak az a növekménye értendő, amit a jószág fogyasztásának végtelen kis egységnyi növekménye eredményez. Mivel a homogén jószágfajta újabb egységei egyre kisebb intenzitású szükségletre szelnek szembe, ezért az általuk kiváltott hasznosság fokozatosan csökken, a határhaszon-függvény tehát negatív hajlásszögű.

¹³ LEHMANN 1971. 289.

¹⁴ WIESER 1914.

¹⁵ JONAS 1964. 135.

¹⁶ NEUBAUER 1927. 9.

¹⁷ BAUER et al. 2000.

1927-től a szakmai közélet kiemelkedően aktív szereplőjévé vált, gyakorta jelentek meg terjedelmesebb tanulmányai,¹⁸ továbbá előadásokkal¹⁹ szerepelt a Magyar Közgazdasági Társaság fórumain. Az 1929/30-as tanévet állami ösztöndíjasként Berlinben töltötte, ahol Ladislaus Bortkiewicz kurzusát látogatta, majd a következő év londoni tanulmányokkal telt el. Angliában Lyonel Robbins előadásait kísérte figyelemmel. Ez a két esztendő kitűnő alkalmat teremtett számára az európai tudományos vérkeringésbe történő bekapcsolódásra, mely lehetőségeket sikerült is kihasználnia. Külföldi ajánlásra 1933-ban tagja lett a chicagoi The Econometric Society-nek, a londoni Royal Economic Society-nek, illetve a párizsi Institut International de Sociologie-nak. (A Magyar Statisztikai Társaságba csak egy esztendővel később nyert felvételt.) 1936-ban a Szent István Akadémia tagjai sorába léphetett.

Két év múlva nyilvános rendkívüli egyetemi tanári címet kapott. A Magyar Tudományos Akadémia 1939-ben választotta levelező tagjául, székfoglalóját *Gazdasági élet és közgazdasági tudomány*²⁰ címmel 1940. június 10-én tartotta. Neubauer Gyulát nem csak a hazai, hanem az európai tudományos életben is megbecsülés és tisztelet övezte, ennek ellenére jól csengő, ismert családnevét – magyar identitását hangsúlyozandó –, 1943-ban belügyminisztériumi hozzájárulással Abayra magyarosította.

1944 júliusában egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara Közgazdaságtan és Statisztika Tanszékére. Az őszi szemeszter a háborús események miatt hat hétre korlátozódott. 1945-ben az USA-ba távozott Surányi-Unger Tivadar helyett ő tartotta a Közgazdaságtan kurzust, emellett ellátta a tanszékvezetői feladatokat is.²¹ Faluhelyi professzor halálát követően átvette az egyetem Kisebbségi Intézetének vezetését, a *Nemzetiségi Szemle* szerkesztésével párhuzamosan. Hivatali teendői mellett nagyon aktívan vett részt a különböző fórumok által szervezett vitákon. Feladatai egyre növekedtek, ugyanis 1946-tól dékánként, majd prodékánként tevékenykedett.

1946-ig Abay (Neubauer) Gyula pályája töretlenül ívelt felfelé, sűrűn követték egymást a tudományos és hivatali elismerések, ezt követően azonban sajnos az ő életében is bekövetkezett a „fordulat éve”. 1948 szeptemberében a The Econometric Society hágai konferenciájának előadói között jegyezték, tervezett előadását *General equilibrium and economic planning* címen várta a fórum, de a kiutazáshoz már nem kapta meg az útlevelet. Még az év novemberében kényszernyugdíjazták. Később a zöldhatáron keresztül távo-

18 Abay (Neubauer) Gyula részletes publikációs jegyzéke megtalálható a *Névpont* internetes oldalon: www.nevpont.hu/view/26 [2017.05.02.]

19 Emlékezetes Rudas László 1945 őszén tartott előadására adott válasza, de sokak érdeklődését felkeltette Lukács György vitaindítójához fűzött korreferátuma is.

20 Érthetetlen, hogy a székfoglaló kiadására csak 1998-ban, családja finanszírozásában került sor, lásd NEUBAUER 1998.

21 Engedtessek meg, hogy utaljak e dolgozat írásának egy személyes motívumára. Abay (Neubauer) Gyula hajdani, a hetvenes évektől a pécsi egyetem Közgazdaságtudományi Karának szervezetébe integrálódott tanszékén kezdtem oktatói pályafutásomat, az ott töltött harmadfél évtizedből közel húsz esztendeig irányítottam is a szervezeti egység munkáját.

zott.²² Néhány havi külföldi tartózkodása során jelent meg tanulmánya a *Zeitschrift für Nationalökonomie* 1949. évfolyamában.²³

Miután hazatért, az őt érő atrocitások sűrűsödtek, a MTA megfosztotta szavazati jogától. 1951-ben elutasították a doktori fokozat megszerzésére irányuló kérelmét (témaként egyik kedves kutatási területét, a marxi antinómia megoldását jelölte meg). Korlátozott ellátmánya szükségessé tette, hogy munkát vállaljon (statisztikusként, könyvelőként dolgozott, majd tanfolyamokat vezetett). 1956 szeptemberében – a körülmények ismeretében nyugodtan kijelenthetjük, hogy meglepetésre – kiutazhatott az International Economic Association I. Közgazdasági Világkongresszusára, Rómába, melynek kiadványában megjelent Eric Lundberg előadásához kapcsolódó hozzászólása.²⁴ Nem sokkal ezt követően egy nagyon érdekes témát feldolgozó tanulmányát tette közzé a *Zeitschrift für Nationalökonomie*.²⁵

1956-ban bekapcsolódott a forradalom pécsi eseményeibe, a Nemzeti Tanács tagja lett: „Október 31-én megalakult Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Forradalmi Tanácsa. Elnökének dr. Szentágothai János orvosprofesszort (...) választották meg. (...) Olyan személyek exponálták magukat a forradalom mellett, mint dr. Esztergár Lajos, Pécs háború előtti polgármestere (...), vagy dr. Abay Gyula, a pécsi egyetem világhírű közgazdász professzora”.²⁶ A megjelent sajtótermékek között „üde kivételt jelentettek a forradalom fő ideológusának mondott dr. Abay Gyula volt közgazdász professzor írásai október utolsó és november első napjaiban, aki (...) elméleti, elvi-eszmei megalapozását szándékozott adni a forradalomnak.” – értékelte tevékenységét Rozs András, a forradalom pécsi eseményeinek kutatója.²⁷ Jogállamisággal kapcsolatos véleményét a *Le a sztálini magyar alkotmánnyal* című cikkében fejtette ki.²⁸

A forradalmi erők veresége után 1957. május 29-én őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték, a pécsi dr. Kertész Endre és társai ellen indított koncepciók perben ötödrendű vádlottként vonták felelősségre. A hatalom példát statuált: a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételéért az első fokon kirótt négyéves börtönbüntetést a másodfok megtoldotta még további két esztendővel. Ebben feltehetően szerepet kapott az is, hogy a kihallgatásokon következetesen kommunistaellenes magatartást tanúsított és bíráival is vitába szállt. (Mellékbüntetésként tíz évre eltiltották a közügyektől, és teljes vagyonek Kobzással sújtották, ami alapvetően meghatározta szabadulás után anyagi helyzetét.)

Várható volt az MTA „harcos” lépése is, mellyel 1958. október 17-én ténylegesen kizárta tagjai sorából. Már az is különleges kedvezménynek tekinthető, hogy gondolatait – minden forrásmunka használata nélkül – papírra vethette. Így született meg az *Oeconomia Aeterna*, amelynek kiadására azonban évtizedeket kellett várni. 1959. április

22 Külföldi tartózkodásának céljáról csak családtagjai megnyilatkozásaiból tudunk (BARCZA 1998a. 118.). Politikai menekültként jelentkezett az International Refugee Organisation bécsi képviselőjén, feltehetően külföldi kapcsolatai révén próbált méltó álláshoz jutni.

23 NEUBAUER 1949.

24 Erre a hozzászólásra Abay (Neubauer) Gyula unokája, Barcza Tibor hívta fel a figyelmet. BARCZA 1998a. 119.

25 NEUBAUER 1956.

26 ROZS 2009. 120.

27 ROZS 2009. 134.

28 ABAY 1956. Megjegyzendő, hogy a forradalmi események alatt az Abay Gyula nevet használta.

4-én amnesztiával szabadult, ezt követően teljes politikai jogfosztottságban, mellőzöttségben élt. Ennek ellenére nem adta fel a harcot, mint unokája írja: „*Személyes kapcsolatai révén mégis módja nyílott további tudományos tevékenység kifejtésére. A bécsi Zeitschrift für Nationalökonomie, illetve berlini Schmollers Jahrbuch közölte a hozzájuk eljuttatott kései munkáit, összesen mintegy 140 oldal terjedelemben. Ezek közül is az utolsót 1965-ben, 74 éves korában.*”²⁹ Abay (Neubauer) Gyula küzdelmes, sikerekben és megpróbáltatásokban bővelkedő élete 1978 augusztusában, Budapesten ért véget.

Az 1980-as években már lengedeztek a változások szelei. Az MTA 1989. május 8-i, 149. rendes közgyűlése rehabilitálta – a tudomány más kiemelkedő személyiségeivel együtt –, és akadémiai tagságát posztumusz folyamatosnak nyilvánította. Megindult a Heller-iskola világhírű tagjai műveinek újolagos (gyakran reprint) kiadása, de ez sajnos nem érintette Abay (Neubauer) Gyula munkásságát. Akadémiai székfoglalójának teljes szövege ugyan 1998-ban – először! – napvilágot látott,³⁰ unokája, Barcza Tibor szerkesztésében, a költségeket azonban a család viselte!

A Pécsi Tudományegyetem 2001-ben az *Oeconomia Aeterna* kiadásával törlesztette a vele szemben felhalmozódott nyomasztó adósság egy részét. (A könyv a pécsi közgazdász-képzés megindulásának 30. évfordulója alkalmából jelent meg.³¹) Méltó elismerést, jóvátételt azonban csak az Akadémiai Kiadó gondozásában 2016-ban kiadott, a (közgazdász) társadalom széles körei számára elérhető újabb kiadás jelentett.

Az *Oeconomia Aeterna* egyes szerzőkön, irányzatokon felülemelkedő tételrendszere

Abay (Neubauer) Gyula váci börtönben írt művének címe örök, változatlan gazdaságtanra utal, amely független a különböző korok uralkodó politikai rendszereitől, meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyaitól. A közgazdaságtudomány fejlődése szempontjából szerte azoknak az összefüggéseknek a felismerése, megfogalmazása a fontos, amelyek minden korszakban érvényesek. Lényegében ő is, mint sokan mások, „értékmentes” közgazdaságtant kívánt kidolgozni. „*A közgazdaságtan fejlődésének az elmúlt mintegy száz esztendő során – s különösképp a második világháború óta – az egyik legfeltűnőbb vonása az a következetes törekvés volt, hogy lehántsanak róla minden politikai, szociológiai és erkölcsi összefüggést.*” – írta az Angliában alkotó Balogh Tamás 1982-ben, majd hozzáfűzte: „*Az így visszamaradó desztillátum állítólag értékmentes (wertfrei) vagyis objektív elméleti képződmény.*”³²

A közgazdaságtan egyes, relatíve önálló fejezeteit korszakos jelentőségű gondolkodók „örökérvényűen” dolgozták ki, állapította meg Abay:

„Sémánk minden szakaszát egy jellegzetes névhez szeretnők kapcsolni; sajátos módon ezt pontosan az első szakasszal nem tudjuk megtenni. A második szakaszt méltán köthetjük egyszerre Marx és Walras nevéhez (...). A harmadik a Kondratyev-féle szakasz (...). Végül a negyedik ugyanígy Cassel szakasza, az aranytermelés emelkedésének és az aranyárak változatlanságának vizsgálatáért. Ha az első

²⁹ BARCZA 1998a. 122.

³⁰ NEUBAUER 1998.

³¹ ABAY (NEUBAUER) 2001.

³² BALOGH 1994. 47.

szakasznak egy nevet mégis akarnánk adni, megfontolhatjuk, hogy illessük Heller Farkas nevével.³³

Az adott szakaszok – mint szavaiból következik – alapvetően egy bizonyos alkotóhoz köthetők, de mások is megfogalmaztak – gyakran teljesen más problémakört elemezve – ehhez az ismeretrendszerhez logikusan illeszkedő, a már kialakult elméleti vázzal szerves kapcsolatot mutató tételeket. A professzor nem kisebb célt tűzött maga elé, minthogy homogén egységet teremtsen az egyes tudományterületeken belül, átemelje a „kompatibilis” összefüggéseket, megvalósítsa a fejezetek koherenciáját.

Művében – meggyőződésem szerint – az aeternális jelleg magasabb fokozatának elérését is célozta. Ambíciózusan felvállalta a már belső összhangot tükröző részek integrálását, a tudomány egészének hierarchikus felépítését, azaz egységes teória kialakítását.³⁴ Kimondatlanul – mai szóhasználattal – szinte a közgazdaságtan fő áramának politika-mentes kialakítását képzelte el. Munkája közben figyelmet fordított a tudományos tételek „tesztelésére”, valósággal való összevetésére. Nem polemizálni akart – ezért mert hozzákezdeni „könyvtár” nélkül a benne régóta érlelődő ismeretrendszer leírásához –, hanem szintetizálni, rendszert teremteni.

A fogságban papírra vetett gondolatai szerves folytatását képezik a habilitációja alapjául szolgáló, díjazott könyvének. Törekedett a bécsi iskola képviselőinek (Friedrich Wieser, Eugen Böhm-Bawerk) álláspontja közötti árnyalati eltérések bemutatása mellett az összhang kiemelésére, a másik két határhaszon-iskola³⁵ platformjával történő egyeztetésre. Kitért a többféle fogyasztási cikkből összetevődő készlet együttes értékének alakulására, számolva azzal a lehetőséggel is, hogy a volumenében növekvő készlet összértéke süllyedhet is.³⁶ A leírtakat egyértelműen tükrözi következő gondolata:

„Az 1930. évi felismeréseimből pedig felhasználom Jevons-nak egy felvetett, de elhanyagolt észrevételét (...), amit magasabbrendű készletfogalommal egybevetve nemcsak a magam gondolatmenetének hibáit küszöbölhetem ki, hanem a Wieser és Böhm-Bawerk gondolatmenetének hibáit is, és egyúttal közös nevezőre tudom hozni az elméletet és gyakorlatot is. Magyarázatomat a rendszeres szükségletkielégítés folytonossági tanának nevezem el, continuity law of ordinary satisfactions, hogy Jevons terminológiáját használjam fel.”³⁷

Ezzel kilépett a határhaszon-elmélet logikai kereteiből, és a marxi használati érték fogalmát újraértelmezve komplex, aeternális haszonelméletet alkotott, amelynek középpontjában a fogyasztó áll.

A fogyasztás, hasznosság elméleti elemzése mellett kitért annak egy gyakorlati dimenziójára is. 1958-ban az ökológusok még nem vizsgálták a Föld eltartási kapacitását,

³³ ABAY (NEUBAUER) 2016. 314.

³⁴ Hasonló gondolatokat fejtett ki egy bő húsz esztendővel korábbi dolgozatában is: NEUBAUER 1937.

³⁵ A William Stanley Jevons és Alfred Marshall nevével fémjelezhető cambridge-i, illetve a Marie-Ésprit Léon Walras által alapított lausanne-i iskola.

³⁶ Ez akkor következhet be, ha a készlet nagysága alacsonyabb ütemben emelkedik, mint ahogy egy árufajta határhaszna csökken.

³⁷ ABAY (NEUBAUER) 2016. 169.

az ökológiai lábnyom³⁸ problémáját (a kategóriát William E. Rees és Mathis Wackernagel vezette be az 1960-as években).³⁹ Abay (Neubauer) professzor, érintve ezt a kérdést, mai mércével mérve is kitűnő előrejelzést adott: „*földünk összes népessége a mainak még több mint a háromszorosát is elérhetné.*”⁴⁰ (A korabeli lélekszám a professzor memóriájában „tárolt” adatok szerint 2 737 millió főt tett ki, az ENSZ 2015-ös visszatekintő elemzése erre az évre 2 909 millió főről ad számot.)

Már érzékelt a jóléti állam kifejlődésének lehetőségét. Rámutatott arra, hogy „*a jóléti állam, a welfare state divatját éljük, s ha ez egyáltalán valósággá lesz, abban nagy része van annak, hogy a széles néprétegek az államra egyre nagyobb befolyást nyernek.*”⁴¹ Az utóbbi évtizedekben ezzel ellentétes folyamatok játszódnak le: a jóléti állam intézménye a legtöbb régióban visszaszorult, illetve a BRICS-országokban érdemben ki sem fejlődött. A prekariátus kialakulásával, a szélső jövedelmi decilisek közötti hányados dinamikus növekedésével erősödik a feltétel nélküli alapjövedelem követelése. Abay (Neubauer) Gyula csírájában észlelte a jelenséget, erre következtethetünk abból, hogy egyetértően foglal állást E. H. Carr gondolatával, aki könyvében⁴² „*egy abszolút létminimum feltétlen biztosításának általános programját*” hangsúlyozta.⁴³

Abay (Neubauer) Gyula teóriájában a termelés elmélete, az egyes részterületek kibocsátása, illetve a produktuma iránt más szektorokból megnyilvánuló kereslet Quesnay *Tableau économique*-jától induló, Adam Smith-en, Léon Walrason áthaladó íve egységes, homogén egészévé állt össze. Ez az ív magában foglalta a marxi újratermelési elméletet is. Nem fukarkodott a Marx teljesítményét illető dicsérettel: „*Marxnak az egyszerű és bővített újratermelésről adott leírása valósággal gyönyörű; szemléletes, helyes és tanulságos.*”⁴⁴ Hasonló szemléletmód jelentős európai szerzőknél is felfedezhető, példaként gondoljunk J. Robinson soraira: „*Ha egyáltalán van valami kis remény is a közgazdaságtan fejlődésére – írta elkeseredetten 1964-ben –, annak a Marx által felvetett problémák megoldásánál alkalmazott akadémiai módszerekben kell rejtenie.*”⁴⁵

Abay (Neubauer) Gyula életútja alapján nyilvánvaló, hogy Marxszal kapcsolatos elismerő-méltató gondolatai nem a börtön testi-lelki nyomorító hatásával kapcsolatosak. Ezt egyértelműen bizonyítja a már említett, a *Zeitschrift für Nationalökonomie* XVI. kötetében – még a büntetés megkezdése előtt – megjelent tanulmánya.⁴⁶ A „marxista-leninista” szerzők műveiből Marxon kívül más szerzők gondolatait nem használta fel az *Oeconomia Aeterna* építőköveiként, sőt, írásaikat éles kritikával illette. 1943-as tanulmányában így írt:

38 Az az ökológiailag produktív terület, amely adott népességet meghatározott nívón végtelen ideig képes eltartani.

39 REES–WACKERNAGEL 2001.

40 ABAY (NEUBAUER) 2016. 55.

41 ABAY (NEUBAUER) 2016. 70.

42 Abay (Neubauer) Gyula minden bizonnyal a következő könyvre gondolt (bár ez nem állítható teljes bizonyossággal, mivel a professzornak a börtönben nem álltak rendelkezésére forrásmunkák, amelyekre egyértelműen hivatkozhatott volna): Carr, E. H.: *Conditions of Peace*. London, 1942.

43 ABAY (NEUBAUER) 2016. 66.

44 ABAY (NEUBAUER) 2016. 121.

45 ROBINSON 1964. 338.

46 NEUBAUER 1956.

„A bolsevizmus gazdasági rendszere a termelésből az egyéni kezdeményezést, a fogyasztásból pedig a választási szabadságot zárja ki, márpedig az előbbi nélkül a termelés eredményessége, az utóbbi nélkül pedig a fogyasztás értelme hiányzik. Az egyéni kezdeményezés volt az, amely elsősorban a múlt században a gazdasági haladás mozgatója volt, a fogyasztási választás szabadsága pedig az évszázados kultúrfejlődés eszköze. Az új világgazdaság tehát ősi örökségét kótyavetyélné el, ha ezek nélkül akarna meglenni.”⁴⁷

Az összeilleszthetőség, az elméleti rokonság alapját a zárt rendszer jellegzetességei képezik. Az orvostudomány talán legjelentősebb – más tudományok, így a közgazdaságtan fejlődésére óriási befolyást gyakorló – felfedezése William Harvey nevéhez fűződik, aki 1616-ban gyökeresen átalakította a tudomány vérkeringésről vallott nézeteit. Felfedezte, hogy a szív pumpálja a homogén vért a szervezetben, táplálva a létfontosságú szerveket. A körfogás a testben, mint zárt rendszerben megy végbe. Ebből a szemléletből kiindulva „A fiziokraták természettudományt igyekeztek a politikai gazdaságtanból csinálni.”⁴⁸ A termékáramlást Quesnay számokkal is illusztrálta, elsősorban az 1766-os *Formule du Tableau Économique*-ben. A politikai célkitűzéseiben a fiziokraták törekvéseivel szöges ellentétben álló marxi teória ugyanúgy zárt rendszerre épül, annak „működtetése” alapján vonja le következtetéseit. A rendszer zártsága még nagyobb fontosságot kapott Marx teóriájában azt bizonyítandó, hogy minden jövedelemnek a munka a forrása.

Hasonlóan a fiziokrata modellből indult ki Walras, az általános egyensúlyelmélet teóriájának megalapozója is – megjegyzendő, hogy Marx alapművének, *A tőke* első kötetének a megjelenése (1867) mindössze pár évvel előzte meg Walras könyvének kiadását (1874). Nagyon érdekes Eric Beinhocker kritikus megállapítása:

„Tudtukon kívül és a legjobb szándék mellett a késői tizenkilencedik századi közgazdászok egy sor olyan gondolatot vettek kölcsön a fizikából, melyek a gazdaságot – alapvetően helytelenül – zárt egyensúlyi rendszernek minősítették. (...) Megközelítésük meghatározta napjaink hagyományos gazdaságtanának kereteit.”⁴⁹

Az *Oeconomia Aeterna*-ban Abay (Neubauer) Gyula is hasonló módszerekkel elemezte a termékáramlást, mint Quesnay, Marx és Walras. Számára is rendkívül szimpatikus volt a közgazdaságtan zárt rendszerként való felfogása. Az általa konstruált „csereegyenletek” lényegében a Walras-törvényre épülnek, mely szerint a gazdaság egészében a túlkereslet nagysága zérus. Feltehetőleg ez az alapállás az előidézője a keynesi forradalommal szembeni tartózkodásának, ugyanis Keynes éppen a gazdaság keresletkorlátos jellegével magyarázta, hogy az akár hosszú ideig is a félpangás állapotában működhet. Hangsúlyozandó, hogy az elméleti hasonlatosság Abay (Neubauer) szerint a „marxista-leninista” írások közül kizárólag Marx művei esetében mutatható ki. Erre utal – általánosítható – véleménye a szocialista közgazdasági irodalomról:

„Még a legújabb orosz Filozófiai Lexikon tömör fogalmi meghatározásai sem adnak a szocializmus és kommunizmus viszonyáról többet, mint amennyit már

47 ABAY (NEUBAUER) 1943. 325.

48 MÁTYÁS 1963. 43.

49 BEINHOCKER 2006. 74.

*Saint-Simon tanított, és ehhez az 1954. évi orosz politikai gazdaságtani tankönyvnek sincs érdemleges hozzátennivalója.*⁵⁰

Feltehetőleg hasonló megnyilvánulásai is szerepet kaptak korai nyugdíjazásában.

Nem csak a határhaszon-elméletek és a marxi hasznosságfelfogás, illetve az újratermelési arányok kialakulásának rokon vonásaira mutatott rá. J. B. Say nyomán kiemelte a három tényező – a munka, tőke és a föld – szerepét a hasznosság, közvetve az érték létrehozásában, sőt, a társadalmi fejlődés szakaszolásában is: „*A három termelési tényező tana most már a gazdaságtörténet öt szakaszának teljes értékű megalapozásához további fenntartások nélkül felhasználhatóvá válik.*”⁵¹ Ugyanakkor figyelmeztetett, hogy a tényezők terelésben betöltött funkciója nem szükségszerű meghatározója a jövedelemelosztás területén kialakuló arányoknak.

Bár a csökkentett nyugdíj kiegészítéseként könyvelői tevékenységet kellett vállalnia, ennek ellenére is távol állt tőle a számviteli költségfelfogás: „*A költség tulajdonképpen minden esetben a Davenport-féle opportunity cost-tal*⁵² *azonos, vagyis elszalasztott alkalmak, figyelmen kívül hagyott más felhasználási lehetőségek értéke.*”⁵³

Kiemelte a Böhm-Bawerk-féle termelési kerülőutak és a Marshall teóriájában szerepet játszó várakozás (waiting) rokon vonásait, lényegében mindkét elméletben az időtényező került előtérbe. Ezen alapul a kamat, mint költség gazdasági funkciója:

„Mihelyt azonban a kamatszámítás jogosultságát elismerjük, márpedig az időkülönbséget gazdasági értékét nehéz kétségbe vonni, abban a pillanatban megszűnik a munkabérszámítás egyeduralma s az értékkepletnek, a költségszámításnak a kamat a munkabérral egyenrangú tényezőjévé válik, még hogyha a munkabér mennyiségi túlsúlyát meg is tartja.”⁵⁴

Abay (Neubauer) Gyula elismerte Kondratyev⁵⁵ hozzájárulását a közgazdasági elmélet fejlődéséhez, az általa felismert ciklusok megjelenését a termelés hullámozásában, és Joseph Schumpeter gondolatait, téziseit ugyancsak beépítette művébe.

Érdekes és tanulságos elemzése a Marshall-segélyről:

50 ABAY (NEUBAUER) 2016. 52.

51 ABAY (NEUBAUER) 2016. 50.

52 Az opportunity cost (más elnevezéssel: használdozat-költség, alternatív költség, lehetőség-költség) logikája szerint, ha egy termelési tényező adott egységét egy bizonyos termék előállításánál alkalmazzák, emiatt le kell mondani azokról a termékekről, amelyek a második, harmadik, további legjobb felhasználási módokban megtermelhetők lennének. A használdozat-költség a feláldozott haszonlehetőségek közül a legmagasabb érték. A költségek e felfogásának alapja a szűkösség. A közgazdaságtan elmélete a költségek kategóriáját ebben a széles felfogásban értelmezi. A számvitel a költségeket csak szűkebben, bizonylatolt, pénzben megjelenő nagyságként kezeli.

53 ABAY (NEUBAUER) 2016. 103.

54 ABAY (NEUBAUER) 2016. 113.

55 Engedtetsek meg még egy személyes megjegyzés: e sorok írója 1971-ben végzett a Budapesti Corvinus Egyetem jogelődjén, de a képzési időszak alatt Kondratyev neve, munkássága említésre sem került. Hasonlóan „bánt” a tekintélyes orosz közgazdával Stefan Heretik is, aki *A modern polgári közgazdaságtan elméleti alapjai* címmel megjelent könyvében még a névmutatóban sem szerepeltette. (HERETIK 1973.) Az orosz közgazda világhírét a hosszú távú, fél évszázados ciklusok érvényesüléséről közzé tett tanulmányai alapozták meg. A jelenéget tárgyaló könyve majd egy évszázada jelent meg. Az 1780-as évek végétől három ciklust azonosított (a 19. század közepéig, majd innen a kilencvenes évek első feléig, ezt követően pedig az I. világháború időszakáig). A hullámozást konkrét történelmi jelenségekkel, azok következményeivel magyarázta, elméleti összefüggésekre

„Amerika vissztehermentes segélyként bocsátotta árufeleslegeit Európa rendelkezésére. Amerika ezeket eladni, Európa pedig megvenni nem tudta volna. (...) Az állam pedig (...) ugyanúgy vette meg és használta el azokat a termékeket, akár a háború költségei terhére a hadijavakat. Európának pedig megszűnt az áruínsége, meggyorsult háború utáni újjáépítése és újra fizetőképes vevővé válhatott a piacon.”⁵⁶

Ez a ma is helytálló, frappáns elemzés helyesen mutatja be a fejlett országok által nyújtott segélyek egyensúlyjavító, konjunkturális hatásait.

Abay (Neubauer) Gyulának a közgazdaságtan fő fejlődési irányaival kapcsolatos prognózisait nem igazolták a megfogalmazódó, érlelődő, majd visszaszoruló világháború utáni teóriák. Sokan ezt a domináns szerepet szerző társadalmi-gazdasági csoportok szerepére vezetik vissza. Közéjük tartozik Joseph E. Stiglitz is: „Úgy tűnik, a globalizáció jelenlegi formájában a nemzeti elitek régi diktatúráját a nemzetközi pénzvilág új diktatúrája váltja föl.”⁵⁷ Abay professzor – némi optimizmussal – úgy vélte, hogy „Egy világkormány körvonalai bontakoznak ki a távoli jövő ködéből.”⁵⁸

A közgazdaságtannak a gyökerekhez történő visszakanyarodása Beinhocker szerint a további fejlődés szükségszerű mozzanata, a közgazdaságtudomány rezilienciájának, valamint nyílt rendszerré alakításának feltétele lenne. Ehhez muníciót adhat az a sok gondolat, amelyet a klasszikus és a kortárs szerzők műveinek elemzése során Abay (Neubauer) Gyula leírt könyvében.

*

Az *Oeconomia Aeterna* a szerző által a büntetés megkezdése előtt elérhető szakirodalomnak igényes, alapos áttekintése, feldolgozása, a gondolatok egységes keretbe foglalása. Az azóta eltelt időszakban megjelent publikációk – még ha érintik is ezeket a témákat – többnyire csak átvett, közvetett hivatkozásokra alapoznak. Abay (Neubauer) Gyula könyvének elmélyült tanulmányozása visszarepíti az olvasókat, kutatókat ebbe a szellemiségbe, felkínálva a lehetőséget az eddig relatíve háttérben maradt összefüggések figyelembe vételére, gondolatvilágukba történő beépítésére.

Abay (Neubauer) Gyula széttört életpályája romjain írt művét a társadalmi haladásról vallott humanista felfogásának hangsúlyozásával zárja:

„a haladás mindig csak emberi haladás, az ember haladása ismeretlen cél felé. Értelmetlen a célfetisizmus és az embernek egy titokzatos cél előtt való feláldozása. (...) Tragikus az a szeretet, amely gyűlöletből fakad és tragikus az a szeretet is, amelyből gyűlölet fakadhat. Az integrális humanizmus nem ismerhet el mást, csak szeretetből szeretet. Ez a Hegel-Marx-féle dialektika diadala, a tézis, antitézis, szintézis jegyében.”⁵⁹

Az *Oeconomia Aeterna* 2001-es és 2016-os megjelenésével sokat törlesztett az utókor az Abay (Neubauer) Gyula professzorral szemben felgyülemlett adósságából. Könyve

nem mutatott rá. Követői az azóta eltelt időszakra is valószínűsítették a hosszú távú ciklusok érvényesülését, rámutattak a mögöttük rejlő okokra.

56 ABAY (NEUBAUER) 2016. 224.

57 STIGLITZ 2002. 247.

58 ABAY (NEUBAUER) 2016. 323.

59 ABAY (NEUBAUER) 2016. 322–324.

kiadását megelőzően, 1991-ben a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara egykori professzora, dékánja születésének 100. évfordulójáról tudományos ülésen⁶⁰ emlékezett meg, majd egykori lakóháza (Pécs, Király utca 1.) falán 1998-tól márványtábla őrzi emlékét.⁶¹ Jelen sorok szerzője Abay (Neubauer) Gyula tevékeny és magas színvonalú munkássága, embersége előtti tisztelgés első jeleinek egyikeként 1994-ben publikált írást a professzor közgazdasági munkásságáról.⁶² 2002-ben tiszteletére a Pécsi Tudományegyetem a magas szintű egyetemi tudományos kutatói munka erkölcsi és anyagi elismerésére Abay Neubauer Gyula-díjat alapított.

IRODALOM

- ABAY 1956 ABAY Gyula: Le a sztálini alkotmánnyal. *Szabad Dunántúl*, 1956. nov. 1. 3.
- ABAY (NEUBAUER) 1943 ABAY (NEUBAUER) Gyula: A világgazdaság újjáépítése a háború után. *Közgazdasági Szemle*, 67. (1947):4. 288–325.
- ABAY (NEUBAUER) 2001 ABAY (NEUBAUER) Gyula: *Oeconomia Aeterna*. Pécs, 2001.
- ABAY (NEUBAUER) 2016 ABAY (NEUBAUER) Gyula: *Oeconomia Aeterna*. Budapest, 2016.
- BALOGH 1994 BALOGH Tamás: *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?* Budapest, 1994.
- BARCZA 1998a BARCZA Tibor: Ki volt Abay (Neubauer) Gyula? *Pécsi Szemle*, (1998):3–4. 116–120.
- BARCZA 1998b BARCZA Tibor: Abay (Neubauer) Gyula emléktáblájának felavatása. Megemlékezés. *Közgazdasági Szemle*, (1998):11. 1057–1058.
- BAUER et al. 2000 *Magyarország a XX. században. V. Tudomány 2. Társadalomtudományok*. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szerk. BAUER Gábor et al. Szekszárd, 2000.
- BEINHOCKER 2006 BEINHOCKER, Eric D.: *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics*. Cambridge, 2006.
- BEKKER 2002 *A magyar közgazdasági gondolkodás: A közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig*. Szerk. BEKKER Zsuzsa. Budapest, 2002. (Gazdaságelméleti olvasmányok 2.)
- HERETIK 1973 HERETIK, Stefan: *A modern polgári közgazdaságtan elméleti alapjai*. Budapest, 1973.
- JONAS 1964 JONAS, Friedrich: *Das Selbstverständnis der ökonomischen Theorie*. Berlin, 1964.
- LEHMANN 1971 LEHMANN, Hermann: *Határhaszon-elmélet*. Budapest, 1971.

⁶⁰ E sorok szerzőjét Abay (Neubauer) Gyula hajdani hallgatói azzal tisztelték meg, hogy felkérték egy előadás tartására.

⁶¹ BARCZA 1998b.

⁶² OROSZI 1994.

- MÁTYÁS 1963 MÁTYÁS Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, 1963.
- NEUBAUER 1913 NEUBAUER Gyula: *A gazdasági érdekképviseletek parlamenti szerepe*. [Egyetemi doktori értekezés is]. Budapest, 1913.
- NEUBAUER 1918 NEUBAUER, Julius: Der Zukunftsstaat. Auch eine Wahlrechtsbetrachtung. *Nord und Süd*, (1918):165. 41–47.
- NEUBAUER 1927 NEUBAUER Gyula: *A határhaszon-elmélet bírálata*. Budapest, 1927.
- NEUBAUER 1937 NEUBAUER Gyula: A tökéletes gazdaság. In: *Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulóján*. Szerk. LAKI Dezső – SURÁNYI-UNGER Tivadar. Budapest,
- NEUBAUER 1949 NEUBAUER, A. Julius: Die große Wende der Volkswirtschaftslehre. *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 12. (1949):2–4. 244–253.
- NEUBAUER 1956 NEUBAUER, A. Julius: Die Lösung der Marxschen Antinomie: die Auflösung der marxistischen Theorie. *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 16. (1956):3–4. 376–391.
- NEUBAUER 1998 NEUBAUER Gyula: *Gazdasági élet és közgazdasági tudomány*. Akadémiai székfoglaló. (Elhangzott: 1940. június 10.) Szerk. BARCZA Tibor. Budapest, 1998.
- OROSZI 1994 OROSZI Sándor: Abay (Neubauer) Gyula közgazdasági munkássága. In: *Ünnepi dolgozatok Mátyás Antal tanszékvezetői kinevezésének 40. évfordulójára*. Szerk. HALÁSZ Géza – MIHALIK István. Budapest, 1994. 79–93.
- REES–WACKER-
NAGEL 2001 REES, William E. – WACKERNAGEL, Mathis: *Ökológiai lábnyomunk*. Budapest, 2001.
- ROBINSON 1964 ROBINSON, J. V. R.: Kalecki and Keynes. In: *Problems of Economic Dynamics and Planning: Essays in Honour of Michał Kalecki*. Ed. KOWALIK, T. Warszawa, 1964. 335–342.
- ROZS 2009 ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécssett. In: *A 2006. és 2007. évi Előadások Pécs történetéből c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. KAPOSÍ Zoltán – VONYÓ József. Pécs, 2009. 297–376. (Tanulmányok Pécs történetéből 20.)
- STIGLITZ 2002 STIGLITZ, Joseph E.: *Globalization and Its Discontents*. New York, 2002.
- VASVÁRY 1928 VASVÁRY Ferenc dr. egyetemi ny. r. tanár véleményes jelentése Neubauer Gyula dr., kir. pénzügyi titkár (...), egyetemi magántanári képesítés végett benyújtott „A határhaszonelmélet bírálata” című munkájáról. [Kézirat]. [Pécs], [1928].
- WIESER 1914 WIESER, Friedrich, Freiherr von: *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. Grundriß der Sozialökonomik. I.* Tübingen, 1914.

A középkori pécsi egyetem válogatott bibliográfiája¹

Összeállította: Kerekes Imre

Három bibliográfia felhasználásával készítettük irodalomjegyzékünket. Szabó Pál alapvető munkáját [6. tétel] néhány apróbb tétellel egészítettük csak ki, Fényes Miklóséból [60. tétel] és a Surján Miklós nevével fémjelzettből [126. tétel] bővebben válogattunk. Ehhez csatoltuk a legfrissebb irodalom jegyzékét.

1. PÓR Antal: Nagy Lajos : 1326–1382. – Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1892. – p. 604–606. – (Magyar történelmi életrajzok; 8.)

2. NÉMETH Béla: Városunk mely részében feküdt az egyetem? == Pécsi Napló. – 9:31 (1900. febr. 9.). – p. 2–3.

3. BÉKEFI Remig: A pécsi egyetem : Kivonat Békefi Remig rt. 1909. február 8-iki székfoglalójából == Akadémiai Értesítő. – 20:3 (1909. márc. 15.). – p. 109–121.

4. SZABÓ Pál: A régi pécsi egyetem. – Pécs : Erzsébet Tudományegyetem, 1933. – 28. p. – (Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából; 18.)

Az 1930-as években népszerűsítő előadásokat tartott, pl. A régi pécsi egyetem : Dr. vitéz Szabó Pál előadása a szabadliceumban == Pécsi Napló. – 44:13 (1935. jan. 16.). – p. 4.

5. A régi pécsi egyetem == Dunántúl. – 23:168 (1933. júl. 27.). – p. 3.
Szabó Pál művének ismertetése.

6. [SZABÓ Pál]: A régi pécsi egyetemre vonatkozó kéziratok és nyomtatványok bibliográfiája. – Pécs : Erzsébet Tudományegyetem, 1933. – 23. p. – (Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából; 19.)

7. LUKINICH Imre: Az egyetem alapításának története. – Pécs : Erzsébet Tudományegyetem, 1933. – 55 p.

8. DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora. – Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. – p. 74–82.

9. VARGHA Damján: A XIV. századi pécsi Nagy Lajos-egyetem fennmaradt beszédei a magyar szentekről. == A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1941–42. tanévi irataiból. – Pécs : Dunántúl ny., 1942. – p. 13–26.

10. KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora. – Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1955. – p. 65–66., 69–75., 81.

¹ Az egyes tételeket nem a folyóirat hivatkozási szokásai szerint, hanem a bibliográfiai leírás szabványainak megfelelően közöljük. – A szerk.

11. VÖRÖS Márton: A középkori pécsi egyetem kérdéseire. – Pécs : Szerző, 1956. – 15 p. *Különlenyomat „A Pécsi Orvostudományi Egyetem tájékoztatója a hallgatók számára 1955/56. tanév” című kiadványból. Ennek tervéről ad hírt: Dunántúli Napló. – 10:199 (1953. aug. 26.). – p. 4.*
12. KOVÁCS András: A középkori pécsi egyetem == Művelődési Tájékoztató. – (1963. jún.). – p. 144–145.
13. PUSZTAI József: Újabb adatok a pécsi egyetem történetéről == Dunántúli Napló. – 21:150 (1964. jún. 28.). – p. 10.
Beszélgetés dr. Petrovich Edével.
14. MAGYAR László: „Pécs városában ezentúl legyen egyetem” : Régi dokumentumok a pécsi egyetemről == Dunántúli Napló. – 21:166 (1964. júl. 17.). – p. 3.
V. Orbán pápa alapító levele; Bolognai Galvano professzor; Evlia Cselebi leírása.
15. CSIZMADIA Andor: A pécsi egyetem a középkorban. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1965. – 25 p. – (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata; 40.)
[Ugyanez német és francia nyelven. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1965. – (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata; 41–42.)]
16. MAGYAR László: Ki volt Veresmarthy Ipoly? : Újabb adatok a középkori pécsi egyetemről == Dunántúli Napló. – 22:281 (1965. nov. 28.). – p. 11. : ill. [1 fotó: Alsáni Bálint síremlékének felső része]
17. VETULANI, Adam : La fondation des universités dans l’ Europe centrale, aux temps du pontificat d’ Urbain V. == La Storia del diritto nel quadro delle scienze storiche : Atti del I Congresso internazionale della Società italiana di storia del diritto. – Firenze, 1966. – p. 361–367.
A közép-európai egyetemek alapítása V. Orbán pápasága idején.
18. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos szentbeszédnek kora == Irodalomtörténeti Közlemények. – 70:1–2 (1966). – p. 142–146.
19. KOLTA János: Pécs egyetemei és főiskolái : 1367–1967. – Pécs : Idegenforgalmi Hivatal, 1967. – p. 7–16.
20. V. Orbán pápa helybenhagyja a pécsi egyetem alapítását : Viterbo, 1367. szeptember 1. == A Pécsi Orvostudományi Egyetem ünnepi évkönyve : 1367–1967. – Pécs, 1967. – p. 9–10., 1 t. : ill.
21. CSIZMADIA Andor (szerk.): Jubileumi tanulmányok. 1. köt., A pécsi egyetem történetéből. – Pécs : Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 1967. – 285 p., 6 t.
Vetulani, Adam [Forintos György (ford.)]: A pécsi egyetem, valamint a krakkói és a bécsi testvéregyetemek alapításának körülményeiről. – p. 21–48.
Mezey László: A pécsi egyetemalapítás előzményei : a deákság és a hiteleshely kezdeteihez. – p. 53–86.

Kavka, František: A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején. – p. 87–95.

Fügedi Erik: Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja. – p. 97–109.

Csizmadia Andor: Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései. – p. 111–128. [Megjelent olaszul ugyanebben az évben az Akadémiai Kiadónál.]

Kardos Tibor: A pécsi Egyetemi Beszédék és a humanizmus. – p. 129–162.

Petrovich Ede: A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény. – p. 163–223.

22. KOVÁCS, Endre: „Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur” == Les Universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle : aspects et problèmes. Actes du Colloque international organisé à l’occasion du VIe centenaire de l’Université Jagellone de Cracovie, 6–8. mai 1964. – Genève, 1967. – p. 36–47.

23. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése == Dankó Imre (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1966. – Pécs : JPM, 1967. – p. 153–170. : ill.

24. HECKENAST Dezső: Hatszázéves a pécsi egyetem == Katolikus Szemle [Róma]. – 19:1 (1967). – p. 19–29.

25. SOMOS Ágnes: A hatszáz éves ifjú : A pécsi egyetem története == Magyar Ifjúság. – 11:5 (1967. febr. 4.). – p. 4.

26. CSIZMADIA, Andor: „The origins of University Education in Hungary” == Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 9:1–2 (1967). – p. 127–160.

27. FÉLEGYHÁZY József: Nagy Lajos pécsi egyeteme : 1367 == Teológia. – 1:2 (1967). – p. 92–106.

28. BABICS András: A középkori pécsi egyetem alapításának 600. évfordulójára == Pécsi Műszaki Szemle. – 12:3 (1967). – p. 4–7.

29. TAFFERNER, Anton: Die mittelalterliche Fünfkirchner Universität : Zu ihrer Gründung vor 600 Jahren == Südostdeutsche Vierteljahresblätter. – 4 (1967). – p. 208–211.

30. A középkori pécsi egyetemről == Dunántúli Napló. – 24:85 (1967. ápr. 13.). – p. 5. *Hanz Lentze cikkéről, amely egy osztrák folyóiratban jelent meg. Jogi fakultás.*

31. KOVÁCS András: A középkori pécsi egyetem == Dunántúli Napló. – 24:95 (1967. ápr. 23.). – p. 12. : ill. [1 fotó: „I. Lajos megalapítja a pécsi egyetemet” című festmény]

32. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai == Irodalomtörténeti Közlemények. – 71:3 (1967). – p. 290–296.

33. F. D.: A középkori pécsi egyetem : Megjelent a jubileumi tanulmánykötet == Dunántúli Napló. – 24:141 (1967. jún. 17.). – p. 5.
(Lásd 21. sz. tétel)

34. PETROVICH Ede: Adatok a középkori pécsi egyetem történetéhez == Felsőoktatási Szemle. – 16:9 (1967). – p. 518–522.

35. JAJCZAY János: Régi magyar egyetemek == Élet és Tudomány. – 22:36 (1967. szept. 8.) – p. 1683–1686. : ill.
36. „A pécsi egyetemek története 1367–1967” : Kiállítás a pécsi klinika márványcsarnokában == Dunántúli Napló. – 24:220 (1967. szept. 17.). – p. 1.
37. KOMLÓSI Sándor: A pécsi egyetem történetéből : Jubileumi tanulmányok, 1967. [Recenzió] == Jelenkor. – 10:10 (1967. okt.). – p. 952–954.
(Lásd 21. sz. tétel)
38. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem, 1–3. == Dunántúli Napló. – 24:232, 234, 238 (1967. okt. 1., 4., 8.). – p. 12., 5., 12.
39. SZALATNAI Rezső: A pécsi egyetem hatszáz éve == Magyar Nemzet. – 23:238 (1967. okt. 8.). – p. 11.
40. MOLNÁR Aurél: Hatszáz éve, Pécssett... == Tükör. – 4:41 (1967. okt. 10.). – p. 24–25. : ill.
41. HAJNAL József: A középkori pécsi egyetem és a Pécsi Orvostudományi Egyetem történetéből == Orvosi Hetilap. – 108:51 (1967. dec. 17.). – p. 2428–2431.
Nem zárható ki, hogy orvosi oktatás is volt a középkori pécsi egyetemen.
42. CSIZMADIA Andor (szerk.): A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből : 1367–1967 : A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából (1967. október 12.). – Pécs : PTE ÁJK, 1968. – 164 p. – (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata; 60.)
Bónis György: A Capella regia és a pécsi egyetemalapítás. – p. 21–26.
Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. – p. 89–108.
Székely György: A pécsi és óbudai egyetemalapítások helye a középeurópai egyetemalapítási hullámokban. – p. 117–129.
43. CSIZMADIA Andor: Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után a XIV–XV. században == Mérey Klára, T. (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete : értekezések 1967–1968. – Budapest : Akadémiai, 1968. – p. 207–223. – (Dunántúli tudományos gyűjtemény; 86. Series historica; 48.)
44. DEGRÉ Alajos: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből [Recenzió] == Levéltári Közlemények. – 39:1 (1968). – p. 148–149.
(Lásd 21. sz. tétel)
45. PETROVICH Ede: Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye == Baranyai helytörténetírás : A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1968. – Pécs : BML, 1968. – p. 161–176.
46. SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetemlétesítések összefüggéseiben == Dankó Imre (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1967. – Pécs : JPM, 1968. – p. 155–174.

47. VETULANI, Adam : 'Modus procedendi' bei der Gründung von Universitäten im Zeitalter des Pontificats Urbans V. == Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae 1968. – Bratislava, 1968. – p. 311–318.
A közép-európai egyetemek alapítása V. Orbán pápasága idején.
48. FÉNYES Miklós: Beszámoló a Pécsi Egyetemtörténeti konferenciáról == Jogtudományi Közlöny. – 23:4 (1968. ápr.). – p. 215–217.
49. PETROVICH Ede: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe == Irodalomtörténeti Közlemények. – 72:6 (1968). – p. 672–676.
Veresmarthy Ipoly 1431–32-ben Pécsen másolta a pécsi egyetemre vonatkozó adatokat tartalmazó kódexet.
50. GÁBRIEL Asztrik L. : The mediaeval universities of Pécs and Pozsony : Commemoration of the 500th and 600th anniversary of their foundation 1367–1467–1967. – Frankfurt am Main : Josef Knecht, 1969. – 87 p., 18 t. : ill.
51. Pécsi kutató érdekes megállapítása : A mohácsi vészig működött az egyetem == Dunántúli Napló. – 26:181 (1969. aug. 7.). – p. 5.
52. PETROVICH Ede: Új magyar egyetemi vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban == Filológiai Közlöny. – 16:1–2 (1970. jan.–jún.). – p. 158–163.
Ágoston rendiek kézíratos könyvének „Provincia Ungariae” című szakasza.
53. CSIZMADIA Andor: A pécsi egyetemalapítás 600. évfordulójára (1367–1967). – Pécs : PTE ÁJK, 1971. – 54 p. – (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata; 78.)
54. CSIZMADIA Andor: Tanulmányok a magyar egyetemtörténet kezdeteiről == Jogtudományi Közlöny. – 26:5 (1971. máj.). – p. 267–268.
55. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem épülete és címere == Dankó Imre (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1971. – Pécs : JPM, 1972. – p. 151–166. : ill.
56. KOVÁCS Endre: A pécsi egyetem == Uő.: Népek országútján. – Budapest : Magvető, 1972. – p. 594–614.
57. VÁRKONYI Nándor: Amerikai könyv Pécs és Pozsony középkori egyeteméről [Recenzió] == Jelenkor. – 15:4 (1972. ápr.). – p. 378–380.
(Lásd 50. sz. tétel)
58. KOLTA János: Egyetemalapítás Pécsen 1367-ben; A középkori pécsi egyetem szervezete; Mikor szűnt meg az első egyetem? : Fejezetek a pécsi felsőoktatás történetéből, 1–3. == Universitas. – 1:1, 2, 3 (1972. szept. 21., okt. 5., 19.). – p. 4.

59. KLANICZAY Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül == Irodalomtörténeti Közlemények. – 78:2 (1974). – p. 161–169. == Uő.: Hagyományok ébresztése. – Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976. – p. 136–165.
60. FÉNYES Miklós: Bibliographie selective de l'Université de Pécs (1368) == Bibliographie internationale de l'histoire des universités. 2., Portugal, Leiden, Pécs, Franeker, Basel. – Genève : Librairie Droz, 1976. – p. 143–177.
A középkori pécsi egyetem válogatott bibliográfiája.
61. Új „nyomok” a pécsi középkorba : Az első magyar egyetem maradványai == Dunántúli Napló. – 35:206 (1978. júl. 28.). – p. 2.
62. HERCZEGH Géza: La première université hongroise (1367) == Cahiers Européens : Notes from Europe : Special Number on Hungary. – 6:1 (1979. jan.). – p. 10–17. : ill.
63. TIMKOVICS Pál: A „Pécsi Egyetemi Beszéd” szellemi háttere == Irodalomtörténeti Közlemények. – 83:1 (1979). – p. 1–14.
A müncheni Staatsbibliothek „Sermones compilate in studio generali Qiunqueecclesiensi in Regno Ungarie” című kéziratáról.
64. SÁNDOR Mária, G.: Pécs várostörténeti kutatások tudományos előkészítése és eddigi eredményei : „...a Nagy Lajos által 1367-ben alapított egyetem” == Baranyai Művelődés. – 2 (1981). – p. 50–55.
65. KRISZTIÁN Béla: A pécsi egyetem keletkezése és fennmaradása == Baranyai Művelődés. – 3 (1981). – p. 42–47.
66. SÁNDOR Mária, G.: Újabb adatok a pécsi egyetem épületének topográfiájához == Baranyai Művelődés. – 3 (1981). – p. 55–57.
67. Hné: Kutatják az első magyar egyetem épületmaradványait a püspökvárban == Dunántúli Napló. – 38:38 (1981. febr. 8.). – p. 11.
68. Megtalálták a középkori pécsi egyetem épületét? : Nagy jelentőségű ásatás a Székesegyház mögött == Dunántúli Napló. – 38:244 (1981. szept. 6.). – p. 5. : ill. [2 fotó az ásatásról]
69. TÓTH István: Az első magyar egyetemről == Dunántúli Napló. – 39:19 (1982. jan. 20.). – p. 6.
70. PETROVICH Ede: Széljegyzet a székesegyház mögött föltárt épületmaradványhoz == Dunántúli Napló. – 39:33 (1982. febr. 3.). – p. 6. : ill. [1 fotó az ásatásról]
71. SÁNDOR Mária, G.: A középkori pécsi egyetem helye == Dunántúli Napló. – 39:61 (1982. márc. 3.). – p. 6. : ill. [1 fotó az ásatásról]
72. [GARAMI László] G. L.: Megkerült az elveszett egyetem == Magyar Hírek. – 35:7–8 (1982. ápr. 3.). – p. 34–35. : ill.
Az egyetem régészeti kutatásáról.

73. NÉMETHY Sándor: A pécsi egyetem sorsa == Magyar Nemzet. – 38:101 (1982. máj. 1.). – p. 14.
74. HÁRSFAI István: Legenda vagy valóság? : Beszélgetés Sándor Mária régész-kandidátussal a középkori egyetemről == Dunántúli Napló. – 39:159 (1982. jún. 12.). – p. 4. : ill. [1 fotó az ásatásról]
75. SÁRVÁRI Márta: Pécs középkori egyeteme : Nagy horderejű felfedezés == Magyar Nemzet. – 38:178 (1982. júl. 31.). – p. 7.
G. Sándor Mária a Püspökvárban folyó ásatásokról.
76. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi középkori egyetem feltárásának és kutatásának újabb eredményei == Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs (szerk.): Változatok a történelemre : Tanulmányok Székely György tiszteletére. – Budapest : Budapesti Történeti Múzeum : ELTE, 1983. – p. 79–83. – (Monumenta Historica Budapestiensia; 14.)
77. VIRÁGH Józsefné: Az első pécsi egyetem == Honismeret. – 11:1 (1983). – p. 41–43.
78. MAGYAR Ferenc: Megszólalnak a kövek == Új Ember. – 39:25 (1983. jún. 19.). – p. 4.
Beszélgetés G. Sándor Máriával.
79. SÁNDOR Mária, G.: The site of the medieval university of Pécs == New Hungarian Quarterly. – 25:93 (1984). – p. 185–187. : ill.
80. [HÁRSFAI István] H. I.: Előkerült a pécsi egyetem címere? : Anjou-liliomok, kereszt és kulcsok == Dunántúli Napló. – 41:270 (1984. okt. 1.). – p. 3.
81. SÁNDOR Mária, G.: Recent contributions concerning the site of medieval Pécs University == Fitz Jenő (szerk.): Alba Regia : Az István Király Múzeum Évkönyve, 22. – Székesfehérvár : Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985. – p. 7–9.
Újabb adatok a pécsi egyetem épületének topográfiájához.
82. SÁNDOR Mária, Gerő Győző: Püspökvári ásatások == Dunántúli Napló. – 42:231 (1985. aug. 24.). – p. 8.
83. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi püspökvár és a középkori egyetem kutatása == Műemlékvédelem. – 31:2 (1987). – p. 94–101.
84. BÖGNER Miklós: Hatvanöt éve : A pécsi egyetem első tanévnyitója == Dunántúli Napló. – 45:291 (1988. okt. 19.). – p. 3. : ill. [Dudits Andor „A pécsi egyetem alapítása 1367-ben” című festménye – Körtvélyesi László felvétele]
85. SÁNDOR Mária, G.: Die Bischofsburg zu Pécs und die erste ungarische mittelalterliche Universität == Fischer Ferenc (szerk.): A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének évkönyve, 1989. 2. – Pécs : JPTE, 1989. – p. 181–187.
86. BODA Miklós: Középkori egyetemünk és a kutatás == Új Dunántúli Napló. – 1:136 (1990. aug. 18.). – p. 11. : ill. [Laufer László felvételei az ásatásról]

87. BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem alapításának előzményei == Baranya. – 4:1–2 (1991). – p. 71–86.
(Lásd 119. sz. tétel)
88. RAJCZI Péter: A város ünnepe : Szeptember 1., a pécsi egyetem alapításának napja == Új Dunántúli Napló. – 2:93 (1991. ápr. 6.). – p. 11.
Orbán pápa levele.
89. VÖRÖS Márton: „Köröskörül kitűnő medresz van, amelynek leírására hiányos a nyelv” : Hol állt a középkori pécsi egyetem? == Új Dunántúli Napló. – 2:221 (1991. aug. 13.). – p. 8. : ill.
90. BODA Miklós: A középkori pécsi egyetem lokalizációjáról == Baranya. – 5–6:1–2 (1992–1993). – p. 5–33.
(Lásd 114. sz. és 119. sz. tétel)
91. RAJCZI Péter: Professzorok és diákok Nagy Lajos király pécsi egyetemén == Baranya. – 5–6:1–2 (1992–1993). – p. 131–136.
92. VÖRÖS Márton: Mi az igazság a pécsi ősi egyetem kérdésében? == Kapu. – 5:4 (1992. ápr.). – p. 65–68. : ill.
93. SZERI Árpád: Itt volt Nagy Lajos egyeteme? : Amikor a dominikánusok Pécssett főiskolát működtettek == Tolnai Népszerűség. – 3:172 (1992. júl. 22.). – p. 3.
94. [DUNAI Imre] D. I.: A hatszázhuszonötödik == Új Dunántúli Napló. – 3:257 (1992. szept. 17.). – p. 9.
A pécsi egyetemről mint ragyogó, de nem életképes kezdeményezésről.
95. RAJCZI Péter: A hatszázhuszonötödik (?) == Új Dunántúli Napló. – 3:271 (1992. okt. 1.). – p. 10.
Válasz D. I. cikkére az egyetemalapítás kapcsán. (Lásd 94. sz. tétel)
96. DUNAI Imre: Nemzetellenes vétek? == Új Dunántúli Napló. – 3:271 (1992. okt. 1.). – p. 10.
Válasz Rajczi Péternek az egyetemalapítás kapcsán. (Lásd 95. sz. tétel)
97. PETROVICH Ede (szerk.): Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Hungarie. – Budapest : Akadémiai Kiadó : Argumentum, 1993. – 484 p. – (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova; 14.)
(Lásd 106. sz. tétel)
98. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi Püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei == Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 1992. – Pécs : JPM, 1993. – p. 105–114. : ill.

99. HAJDÚ Éva: Küzdelem az első magyar egyetem megmentéséért : Kormánytámogatásban reménykedve == Magyar Nemzet. – 56:251 (1993. okt. 28.). – p. 7.
Beszélgetés G. Sándor Máriával.
100. KOSZTA László: [Szócikkek] == Kristó Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon : 9–14. század. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994. – 753 p.
Pécsi egyetem. Vilmos.
101. SZÉKELY György: A pécsi egyetem a középkorban == História. – 16:3 (1994). – p. 10–12. : ill.
102. SZÖGI László (szerk.): Régi magyar egyetemek emlékezete : Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez : 1367–1777. – Budapest : ELTE, 1995. – 232 p.
A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos oklevelek. – p. 53–63.
103. HORVÁTH J. Gyula: A pécsi egyetemi beszédekről : A Müncheni Kódex : Sermo-nes compilate in Studio Generali Quinque Ecclesiensi in Regno Ungarie == Benke József (szerk.): A 800 éves magyar orvostudomány : A honfoglalás 1100. évfordulójának tiszteletére a Pécsi Orvostudományi Egyetemen 1996. április 26-án rendezett tudományos ülés. – Pécs : POTE, 1996. – p. 93–120.
104. A magyar iskola első évszázadai : 996–1526 : Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. – Győr : Xántus János Múzeum, 1996. – 254 p., 8 t.
Székely György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás. – p. 79–85.
Sándor Mária, G.: A pécsi egyetem helye és épülete. – p. 87–92. : ill. (Lásd 108. sz. tétel)
105. MÁRFI Attila (főszerk.): Pécs ezer éve : Szemelvények és források a város történetéből : 1009–1962 : Történelmi olvasókönyv. – Pécs : Pécs Története Alapítvány, 1996. – 378 p.
Az egyetem alapítólevele : Viterbo, 1367. szeptember 1. – p. 49–51.
Doktorrá avatás Pécsen : Róma, 1369. ápr. 2. – p. 51. [Jegyzet: Koszta László]
106. MADAS Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek” [Recenzió] == BUKSZ. – 8:4 (1996. tél). – p. 415–419.
(Lásd 97. sz. és 114. sz. tétel)
107. GECSE Gusztáv: Középkori egyetemeink == Köznevelés. – 52:34 (1996. nov. 1.). – p. 11.
108. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi egyetem helye és épülete == Nagy Ferencné (szerk.): Per aspera ad astra : Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. – Pécs : JPTE, 1997. – p. 39–43.
(Lásd 104. sz. tétel)
109. SZÉKELY György: Egyetemi kancellárok a 14–15. századi Magyarországon == Századok. – 131:1 (1997). – p. 157–167.

110. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi Püspökvárban feltárt 1367-ben alapított egyetem == Műemléklap. – 2:5 (1998). – p. 7.
111. SÁNDOR Mária, G.: A középkori pécsi egyetem helye és épülete == Pécsi Szemle.– 1:3–4 (1998. ősz–tél). – p. 11–15. : ill.
112. Die Bischofsburg zu Pécs : Archäologie und Bauforschung = Pécsi püspökvár : Régészet és épületkutatás. – München : ICOMOS Nationalkomitee der Bundesrepublik Deutschland, 1999. – 151 p. : ill.
Sándor Mária, G.: A pécsi püspökvár : Településtörténeti és építéstörténeti áttekintés. – p. 15–20.
Sándor Mária, G.: Kutatástörténet. – p. 21–24.
Sándor Mária, G.: A pécsi püspökvár középkori épületei és épületmaradványai. – p. 25–47.
Fejérdy Tamás: A pécsi püspökvár és a műemlékvédelem. – p. 99–108.
113. BODA Miklós: Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében == Pécsi Szemle. – 2:1 (1999. tavasz). – p. 9–16.
(Lásd 119. sz. tétel)
114. A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. – Pécs : Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000. – 315 p.
Az egyetem alapítólevele : Viterbo, 1367. szeptember 1., szerda. – p. 16–18.
Madas Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek” [Recenzió]. – p. 19–28. (Lásd 106. sz. tétel)
Boda Miklós: A középkori pécsi egyetem könyvtárának helye. – p. 29–41. (Lásd 90. sz. tétel, annak részlete.)
115. BALTAVÁRI Bea: Első egyetemünk emléke : Kínában megmosolyogják, Amerikában álmélgodnak: 1367 == Népszabadság. – 58:219 (2000. szept. 18.). – p. 25. : ill.
116. FONT Márta, Szögi László (szerk.): Die ungarische Universitäts-bildung und Europa. – Pécs : PTE, 2001. – 235 p.
Zimmermann, Harald: Wilhelm von Koppenbach, der Gründer der Universität von Fünfkirchen. – p. 33–39.
Font Márta: Ede Petrovich, Forscher der mittelalterlichen Universität von Pécs/Fünfkirchen. – p. 75–85.
117. FONT Márta, Vargha Dezső (szerk.): Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére : A Petrovich Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai. – Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2001. – 141 p. – (Tanulmányok Pécs történetéből; 8.)
Boda Miklós: Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai. – p. 39–45. (Lásd 119. sz. tétel)
Horváth J. Gyula: Petrovich Ede és a pécsi egyetemi beszédek. – p. 47–57.
118. SÁNDOR Mária, G.: A pécsi középkori egyetem épülete : Az Aranyos Mária-kápolna szobrai == Műemléklap. – 1:1–2 (2001. jan.–febr.). – p. 7–8. : ill.
119. BODA Miklós: Stúdium és literatúra : Művelődéstörténeti tanulmányok. – Pécs : Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2002. – 194 p. – (Pécsi tudománytár)

A középkori pécsi egyetem alapításának előzményei. – p. 7–23.

Pécs középkori egyeteme a kutatások tükrében. – p. 57–67.

Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai. – p. 69–79.

(Lásd 87. sz., 90. sz. és 113. sz. tétel)

120. [A pécsi középkori egyetem] == Jelenkor. – 45:5 (2002. máj.)

Font Márta: A középkori pécsi egyetem. – p. 473–479.

[Németh Csaba (ford.)]: *Pécsi egyetemi beszédek, 79. beszéd.* – p. 480–483.

Sándor Mária, G.: A pécsi középkori egyetem feltárásának és kutatásának újabb eredményei. – p. 484–493. : ill.

Schönerné Pusztai Ilona, Schöner László: A pécsi középkori egyetem és a környező terület építészeti kérdései. – p. 494–504.

121. BENKE József: Példák és előzmények : A középkori pécsi egyetem mintaképei == Nagy Ferencné, Vonyó József (szerk.): *A város és egyeteme.* – Pécs : PTE, 2003. – p. 19–24.

122. FONT Márta (szerk.): *A középkori pécsi egyetem jelentősége és helyreállításának problémái.* – Pécs : Középkori Egyetem Alapítvány, 2005. – 56 p.

Székely György: A középkori pécsi egyetem jelentősége a hazai és közép-európai felsőoktatás történetében. – p. 11–20.

Lövei Pál: A középkori pécsi szoborlelet történeti–kulturális jelentősége. – p. 21–31.

Fejérdy Tamás: A pécsi középkori egyetem műemléki restaurálása – a konzerválás és bemutatás komplex példája. – p. 32–42.

Sándor Mária, G.: A középkori egyetem története és az Aranyos Mária-kápolna gótikus szobrai c. kiállítás tematikája. – p. 43–53. : ill.

123. PETROVICS István: *A középkori pécsi egyetem és alapítója* == *Aetas.* – 20:4 (2005). – p. 29–40. : ill.

124. BENKE József: *Oktattak-e orvostudományt a középkori pécsi egyetemen?* == *Baranyai Orvos.* – 11:3 (2005. nov.). – p. 10–11.

125. FEDELES Tamás: *Az ország első egyeteme* == *Sümei József (szerk.): A pécsi egyházmegye ezer éve : 1009–2009.* – Pécs : Fény Kft., 2008. – p. 44–45.

126. SURJÁN Miklós: *Pécs bibliográfiája : 1960–2005.* – Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2008. – p. 41., 295–300., 478.

127. *Középkori egyetem Pécssett* == *Örökség.* – 12:3 (2008. márc.). – p. 18. : ill.

128. MESTER Zoltán: *Kiállítóhely lesz a pécsi középkori egyetem* == *Népszabadság.* – 66:54 (2008. márc. 4.). – p. 10. : ill.

129. *Bemutatásra váró ősi falak : 2010-re készül a középkori pécsi egyetem rekonstrukciója : Az egyetem pontos helyét a püspökvárban csak ásatással lehetett meghatározni* == *Új Dunántúli Napló.* – 19:63 (2008. márc. 4.). – p. 11. : ill.

130. FEDELES Tamás: *Studium Generale Quinqueecclesiense* == Uő., Sarbak Gábor, Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története. 1. köt., A középkor évszázadai (1009–1543).* – Pécs : Fény Kft., 2009. – p. 557–572.
131. PETROVICS István: *A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása* == Fedeles Tamás, Kovács Zoltán, Sümegi József (szerk.): *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből.* – Pécs : Fény Kft., 2009. – p. 21–41. – (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből; 5.)
132. FEDELES Tamás: *Rudolf prépost, a pécsi egyetem tanára* == Uő.: *Püspökök, prépostok, kanonokok : Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből.* – Szeged : SZTE, 2010. – p. 21–28.
Első megjelenése: Pécsi Szemle. – 6:2 (2003. nyár). – p. 8–13.
133. ZSOLDOS Endre: *A „Pécsi Egyetemi Beszédek” csillagászati tartalmáról* == *Magyar Könyvszemle.* – 126:3 (2010). – p. 293–311.
134. SÁNDOR Mária, G.: *Pécs–Fünfkirchen : Az első magyar egyetem (1367) ásatása és épületkutatása* == *Pécsi Szemle.* – 13:3 (2010. ősz). – p. 13–25. : ill.
135. FEDELES Tamás: *„Eztán Pécs tűnik szemünkbe” : A város középkori históriája 1009–1526.* – Pécs : Pannónia Könyvek, 2011. – p. 150–155.
136. FEDELES Tamás: *A középkori pécsi egyetem* == *A pécsi felsőoktatás évszázadai.* – Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2011. – p. 13–31. : ill.
137. NAGY Imre: *A középkori pécsi egyetem és a „Pécsi egyetemi beszédek”* == Uő.: *Öt-torony : A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig.* – Pécs : Kronosz, 2013. – p. 25–35.
Első megjelenése: Pécsi Szemle. – 10:2 (2007. nyár). – p. 112–119.
138. [MÉSZÁROS B. Endre] M. B. E.: *Bejárható a középkori egyetem : Az országban első: életre keltették a középkori egyetemet : Március 21-től már csoportosan is megtekinthetők a tantermek és az oktatási kiállítás Pécssett* == *Új Dunántúli Napló.* – 25:59 (2014. márc. 11.). – p. 1., 2. : ill.
139. GÖTZ Eszter: *Keretbe foglalt múlt : Középkori egyetem környezete, Pécs* == *Régi-Új Magyar Építőművészet.* – 6 (2014). – p. 10–13. : ill.
140. PETROVICS István: *Az első magyarországi egyetem* == Font Márta (szerk.): *Pécs története. 2. köt., A püspökség alapításától a török hódításig.* – Pécs : Pécs Története Alapítvány : Kronosz Kiadó, 2015. – p. 253–267. : ill.
141. *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei.* – Pécs : Középkori Egyetem Alapítvány, 2015. – 113 p. : ill.
Font Márta: A középkori pécsi egyetem : Történeti összefoglalás. – p. 11–20.

Sándor Mária, G., Metzing Ferenc, Schönerné Pusztai Ilona: A püspökvár feltárásának és helyreállításának története. – p. 21–44.

Sándor Mária, G.: A püspökvár középkori története és az egyetem épülete. – p. 45–54.

142. SZABÓ Tibor (szerk.): Középkori Egyetem – Pécs. – Pécs : Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft., 2015. – 26 p. : ill.

143. SÁNDOR Mária, G., Schönerné Pusztai Ilona, Metzing Ferenc: A pécsi Püspökvár feltárásának és helyreállításának eredményei == Műemlékvédelem. – 59:4 (2015). – p. 197–236. : ill.

144. HEIDL György, Raffay Endre, Tüskés Anna (szerk.): Echo simul una et quina : Tanulmányok a pécsi székesegyházról. – Pécs : Kronosz, 2017. – 335 p.

Visy Zsolt: Pécs középkori székesegyháza régészeti kutatásának eredményei. – p. 36–37.

Buzás Gergely: A középkori pécsi püspökvár. – p. 92.

VISSZAPILLANTÓ

Egy pécsi irodalmár, veteránolvasó és városrajongó visszaemlékezése Interjú Nagy Imre professzorral

Meséljen a családjáról, szüleinről! A család tősgyökeres pécsi volt?

Pécsi vagyok és a családom is pécsi, „szaknyelven” szólva tükék vagyunk. A szüleim kézművesek voltak, apámtól, aki jó nevű szabómester volt, az életfogytig tartó szorgalmat tanultam meg. Jellemző volt rá, hogy amikor kiderült, irodalommal szeretnék foglalkozni, akkor azt mondta, hogy írjam össze szakmám folyóiratait és megrendelte azokat. Ragaszkodott hozzá, hogy minden évben, a haláláig ő fizesse elő ezeket az irodalmi, irodalomtörténeti folyóiratokat. Így segített engem. Anyám nagyatyádi lány volt, az ottani zárdában tanult, erre nagyon büszke volt. A gyerekkori nyarakat ott töltöttük Nagyatádon, a messzemamánál és messzepakánál. Amikor az iskolában feltették a kérdést, hogy ki tud R betűvel folyót mondani, akkor én nagyon jelentkeztem, s mondtam, hogy a Rinya. Óriási nevetés

volt, mert senki sem hallotta még ezt a folyónevet, és a Kedves Nővér is csodálkozott. Számomra, mivel Nagyatádon töltöttem a nyarakat, a Rinya volt a világ legfontosabb folyója. Anyámnak volt egy történelmi atlasza, amiből megtanította nekem Magyarország 63 vármegyéjét, azok székhelyét, vizeit, és én azt hittem, hogy még akkor is ez Magyarország. Amikor az iskolában kiderült, hogy a jelenlegi ország ennek csak egy csonka része, az nekem sokszerű csalódás volt.

Milyen gyermekkori élmények voltak meghatározóak az életében?

A világháború idején születtem, 1940 nyarán. (Mellékesen megjegyzem, hogy azóta nyolc rendszerváltást éltem meg.) Az egyik legelső emlékem, hogy a család áll az udvaron, de apám nem volt ott, mert elvitték katonának (csak 1948-ban jöhetett haza Szaratóvból, a hadifogságból), néztünk az ég felé, és halk zúgást hallottam, fényes pontokat láttam a magasban, és akkor nagyapám megszólalt, hogy az „angolok”. Egy angol repülőraj húzhatott el a város felett. Lefutottunk a pincébe, de én elbotlottam a pince küszöbén, és így bukfenchezve jutottam le. Elég sok időt kellett a pincében töltenünk a szomszédokkal együtt, én ekkor négyéves lehettem. Volt ott egy nagyobb kislány, aki tudott már írni, és színes hamudarabokkal a pinceajtóra írva megtanított engem a betűk ismeretére. Pécssett harci eseményekre nem került sor, de azért az idegen katonáktól féltünk. Egyszer anyámmal menekülnünk kellett, az egyik szomszédban rejtőztünk el, szerencsére bajunk nem esett. Később jobb lett a helyzet, mert az orosz tiszt, akit beszállásoltak hozzánk, békés,

barátságos ember volt, nem bántott, inkább védett bennünket. Azt mondta, akkora kisfia van otthon, mint én.

A legemlékezetesebb karácsonyom is egy pincében töltött ünnep volt. Mindössze egy kicsi fenyőfácskánk állt, amit nagyapám szerzett valahonnan, rajta két szem szaloncukor volt, egy a húgomnak és egy nekem. Szenteste anyám átölelt bennünket, és imádkoztunk apánkért, aki katona volt. Máig is ez nekem a karácsony. Kissé ironikusan szemlélem a mai karácsonyokat, a bevásárlási lázat, amikor a karácsony abból áll, hogy egyre drágább tárgyakkal ajándékozzuk meg egymást. Persze ez is a családi összetartozás megnyilvánulása. Az én lelkemben azonban a karácsony, az ott van a pincében. Nem volt semmi ajándék, de volt szeretet, összetartozás. Életre szóló lelki élményt kaptam.

Hol végezte az iskoláit?

Amikor hatéves lettem, anyám és nagyanyám beírtak a Pius Jezsuita Gimnázium alsó tagozatába. Számomra mindmáig ez jelenti az iskolát, az a rend, tisztaság, fegyelem és nemes szellemiség, ahol mindennek helye és szabálya volt. Reggel imával kellett kezdeni a napot, délben fel kellett állni, és el kellett mondani az Úrangyalát, vasárnap szentmisére kellett menni. Nyáron is volt egy füzetünk, azt magunkkal kellett vinni, bárhova mentünk, amibe pecsétet ütöttek bele a sekrestyében, mise után. Számomra ez egy kozmosz volt, amelyben otthonosan éreztem magam. Szívgárdista voltam. Amikor 1948-ban megtörtént az államosítás, és én mit sem tudva erről, mentem a Piusba, akkor döbbenet láttam, hogy nincsenek papok, nincs ott a Kedves Nővér, nincsenek a megszokott képek a falon, káosz és rendetlenség van. Sírva kerestem Mirjam nővért és Lenner pátert, de akkor rám szóltak, hogy hallgassak, mert sem a nővér, sem a páter nem lesz itt a továbbiakban. Ez nekem sokkélvány volt. Emlékszem, hogy az első napok egyikén, amikor délben harangoztak, automatikusan felállt az osztály, és együtt elkezdtuk mondani az Úrangyalát, mire az úttörővezető, aki éppen ott volt, dührohamot kapott. Sok ilyen és ehhez hasonló feszültség volt. Szét is dobták az osztályt, elképesztő külvárosi srácokkal keverték össze bennünket, akik gúnyoltak és bántalmaztak is minket, „piusistákat”.

Milyen volt a Pius, hogyan emlékszik vissza rá?

Korábban nem jártam óvodába, talán nem is volt, nekem nagyon új volt, hogy reggel nyolcra kellett menni, és ott kellett maradni egész délelőtt. Anyám eleinte kikísért a kapuig, de én fogtam magam, majd elkanyarodtam és csavarogtam. Egyszer csak jött hozzánk az osztálytársam, hogy Mirjam nővér kérdezi, az Ottóka beteg-e? (Én a keresztlevelem szerint Imre Ottó vagyok, s ott Ottónak szólítottak.) Akkor anyám megdöbben, de okos asszony volt, és nem szólt erről nekem. Másnap reggel figyelte, hogy merre megyek, és amikor látta, hogy letérek az útról, nem megyek tovább a Hadapród utcán a Pius felé, hanem bekanyarodom egy másik utcába, akkor utánam futott, és sírva vitt föl az iskolához. Egy bölcs páter állt a kapuban és azt mondta: „*Anyuka, adja csak ide a kisfiút*”. Bevitt a szobájába, én a legrosszabbra számítottam, de ő rám nézett és megkérdezte: „*Kisfiam, tényleg elszöktél?*” Nem volt mit tenni, bevallottam. Erre váratlanul azt mondta: „*Tudod kisfiam, mindenkivel van ilyen, még énvelem is. Fárasztó és nehéz a mindennapi munkát elvégezni. Most is milyen szépen süt a nap a parkban, milyen jó lenne oda kimenni, jobb talán, mint itt az irodában írogatni, de tudod, mindenkinek van kötelessége, és ezt teljesíteni kell,*

mert a Jóisten bízta ránk. Neked is van egy feladatod, és ennek eleget kell tenned.” Ezután bevitt az osztályba, és mondta Mirjam nővérnek, hogy a hiányzásaim igazoltak, ám ahogy léptem be az osztályba, még utánam szól: „*De többé ne szökj meg.*” Ezt annyira komolyan vettem, hogy most már majdnem hetven éve nem szöktem meg, hanem abban az épületben, ugyanazon a falak között tanultam tovább, dolgoztam, és élem ma is az életemet. A Pius épületéből állami iskola lett, majd főiskola, később egyetem: az intézmény neve változott, én maradtam. Úgy érzem, velem van a hely szelleme.

Az irodalom és a könyvek szeretete az egész családra jellemző volt?

Volt egy nagybácsim, aki építészként egy tervezőirodában dolgozott a Ferencesek utcájában, amelyet akkor, ez már az ötvenes évek, Sallai utcának neveztek. Volt abban az irodában egy könyvbizományos is, akitől könyvet lehetett vásárolni. Nagybátyám elkezdte a könyvtárát megalapozni, így minden héten hozta haza a frissen kiadott könyveket, én pedig elkezdtem ezeket lapozgatni. Apám ezt látta, azt mondta a nagybácsimnak, hogy „*Pityu, holnaptól kezdve mindenből két példányt hozzál.*” Az egyik darabot én kaptam, de ez meglepetésszerűen ért. Éppen a *Világirodalom Klasszikusai* sorozatban megjelent *A pármai kolostort* lapozgattam sóvárogva, amikor azt mondta nekem a nagybátyám, hogy „*Az a tied!*” Ekkor értesültem róla szívdobogva, hogy én is könyveket fogok kapni, Móricz Zsigmond akkor kiadott munkáit, Mikszáthot, Jókait. Ezeket meg is becsültem, mai könyvtáram alapját képezik, itt vannak velem.

A könyvek szeretete is a Piushoz köthető, mivel osztályelső voltam, könyvjutalmakat kaptam. Schmidtmayr *Gyermekek a szentség útján* című könyvét és Koszter atya *Fulgur* című fantasztikus kalandregényét, ezeket ma is őrzöm. Ez utóbbi valójában sci-fi, egy olyan zseniális mérnökről szól, aki évszázadokkal megelőzte korát, és felépít magának egy titokzatos, magasrendű erkölcsiséget ápoló, földalatti világot. Ez az utópisztikus történet gyerekkoromban nagyon megragadott engem. Kaput jelentett előbb Verne Gyulához, később Jókaihoz.

Volt-e olyan tanára, aki az irodalomtudomány felé telergette?

Aki a mi családukban tanult, az később mind műszaki pályára lépett. Amikor nyolcadikban megkérdezte az osztályfőnököm, Vörös György tanár úr, hogy hova szeretnék menni, beírtam, hogy a gépipari technikumba, mert ezt mondták otthon. Amikor Vörös tanár úr ezt meglátta, képes volt eljönni hozzánk, és egy egész délután gyözködte a szüleimet, hogy ez a kisfiú nem oda való. „*Ez a fiú versekkel foglalkozik, állandóan olvas, neki gimnáziumban van a helye*” – mondta. A szüleim végül elfogadták ezt a javaslatot, és így kerültem a Nagy Lajos Gimnáziumba, ahol 1958-ban érettségiztem. De ez még csak az irányt jelentette.

Milyen emlékei vannak a gimnáziumi évekről?

Amikor először léptem be az épületbe, és megláttam Nagy Lajos királyunk ülő szobrát, akkor megálltam, mert olyan tekintélyt parancsoló volt. Faludi Ferenc emléktábláját is nagy tisztelettel néztem. Az osztályfőnököm, Virág István Ludovikát végzett katonatiszt volt, akit egy baleset fél szemére megvakított, ezért lépett a tanári pályára. Minden reggel fél nyolckor szemlét tartott, napi parancsot adott nekünk, és úgy bánt velünk, mintha

kiskatonák lennénk. Történelmet tanított, s főként hadtörténettel foglalkozott. A magyartanárom, dr. Kászonyi István hihetetlenül kemény ember volt. Amikor először bejött az osztályba, ránk nézett, és azt mondta (ma már ez alig hihető), hogy „*Betegek és hülyék álljanak föl*”. Meg voltunk döbbenve. Persze, nem állt föl senki, mire így folytatta: „*Tehát itt se beteg, se hülye nincsen, csak lusta fráterek, azokért pedig nem kár.*” Elkezdett faragni bennünket, szigorúan megkövetelte az anyagot, betéve kellett tudni a verseket, tüzetesen ismerni a regényeket, nem lehetett bliccelni vagy mulasztani. Ez nekem fekdött, mert én a jezsuitáknál kezdtem, kedveltem ezt a fegyelmezett munkát. Nekem végig jelesem volt nála. Leginkább mégis Fábián Istvánra emlékszem, aki egyetlenegy órán jött be helyettesíteni, és azt az órát máig sem felejtettem el. Megkérdezte, hogy mi volt a lecke, mondtuk neki: a *Rokonok*. Hallgatott, majd azt kérdezte: „*Olvastátok?*” „*Igen, igen*” – válaszoltunk, mert akkor nem volt olyan, hogy valamit nem olvasunk el. Megint hallgatott, és jött az újabb kérdés: „*Tetszett?*” „*Igen*”, mondtuk neki, mert megszoktuk, hogy ami a tankönyvben van, annak szükségképpen tetszenie kell. Erre odaállt a katedra szélére, ránk szegezte a szemét: „*Fiúk, nektek tetszett ez a rossz regény?*” Azt hittük, hogy villámcsapás ért bennünket, ilyet még nem hallottunk egy kötelező olvasmányról. Pláne Móriczról. Elkezdte vesézni, bírálni ezt a regényt, de úgy ám, hogy mindig hivatkozott konkrétan a szövegre, amely a fejében volt. Itt tanultam meg, hogyha bírálunk valamit, akkor feltétlenül ismerünk kell behatóan a szöveget. Egyébként is egy műről csak úgy lehet véleményt alkotni, ha alaposan ismerjük a szöveget. Később, sokszor a szigorlatokon is megdöbentem, amikor kiderült, hogy az illető úgy beszél valamiről, hogy nem is olvasta. Ez számomra elképzelhetetlen volt, és ma is az. Volt egy doktoranduszom, akivel a témája kapcsán fél éven keresztül Gárdonyit olvastattam, mielőtt nekifogtunk volna a tulajdonképpeni témának, a félév végére a teljes életművet átvettük. Akkor azt mondtam, na, most jöhet az elmélet. Egy Bródy-szemináriumon csak öt-hat drámát vettünk, de az egész életművet megköveteltem, még a korai regényeket is.

1956-ban már középiskolás volt. Hogyan teltek a forradalom napjai itt Pécsen? A miniszterelnökkel való névrokonságot hogyan élte meg egy 16 éves fiatal?

Mindig mosolygok magamban, amikor ma hallom, hogy nálam jóval fiatalabbak el akarják magyarázni nekem, hogy mi is volt akkor. Sokan önmaguk jelenét próbálják visszavetíteni erre a nemes forradalomra, és ki szeretnék sajátítani. De nem lehet, mert a nemzet többszereplős fogalom, s akkor a különböző vektorok egy irányba mutattak. Mi az ablakból láttuk, amikor az orosz tankok bejöttek. Ott állt kettő vagy három a dzsámi előtt, az egyiknek a csöve rá volt szegezve a gimnáziumra. Atrocitás itt Pécsen nem volt, csak egy diáktüntetés, amit feloszlattak, a teherautót, amin álltunk, feltartóztatták. Virág tanár úr azt mondta: „*Forró szív, de hideg fej.*” Később aztán megjelent a gimnázium falán nagy, fehér betűkkel mázolja egy felirat, hogy „*Kötelet a hazaáruló Nagy Imrének!*”

Az én nevem Nagy Imre Ottó, és a Piusban valamiért szimpatikusabbnak tartották az Ottó nevet. Akkor én Ottó voltam, az akkori osztálytársaim a mai napig Ottónak szólítanak. Az állami iskolában egy tanárom azt mondta, hogy hagyjam ezt a germán nevet, és legyek csak Nagy Imre, ekkor elhagyták a bizonyítványomban az Ottó nevet. Sajnáltam, de beletörődtem, később pedig megszoktam. Tehát a változások nekem névváltozást is jelentettek. De a Pius templomban áll az egyik mellékoltáron egy Szent Imre szobor, így

a kötődés e téren is megmaradt. Amikor megjelent az a felirat a gimnázium falán, akkor az osztálytársaim kétértelműen célozhattak erre: szörnyű igazságtalanság ez, mi ismerjük, nem ezt érdemli, mondták rám utalva, de más valakire gondolva. Fedőnév lettem. Amikor később az első irodalomtörténeti könyvem megjelenőben volt, eszembe jutott, hogy talán fel kellene vennem az Ottó nevet az Imre mellé. Éppen Bécsben időztem ösztöndíjjal, ahol Szabó Magda vendégként szerepelt egy irodalmi esten. Elmondtam neki, milyen gondom van a nevemmel, mire ő azt válaszolta, hogy Debrecenben is minden tizedik lányt Szabó Magdának hívtak, ám ő arra gondolt, hogy vagy tud olyan Szabó Magda lenni, hogyha ezt a nevet hallják, akkor rá gondolnak, vagy pedig nem érdemes csinálni. Az Ottó név végül lemaradt a nevemről, és ezt ma már bánom, de késő lenne visszavenni. Engem már így ismer a szakma, az irodalmárok között én vagyok az egyetlen Nagy Imre.

Hogyan lett irodalomtörténész, és miért éppen a régi magyar irodalmat választotta?

A gimnáziumban sokáig nem tudtam, hogy mi legyek, sőt, igazából a történelem és a földrajz állt hozzám a legközelebb, nagyon tájékozott is voltam mindkettőben a jó memóriámnak köszönhetően. Azt hiszem, az átlagosnál jóval fejlettebb emlékezőképességem van. Árvai tanár úr másodikban „*a történelem tantárgy óriásának*” nevezett, pechemre, mert akkor én még eléggé elmaradtam a növésben, s az osztálytársaim nem győztek cukkolni: „*Óriás, óriás? Miféle óriás?*” – kérdezték. „*Na, jó – tették hozzá –, félbevágott óriás*”. Szóval tudtam a leckéket. Megjegyzek dolgokat. Még ma is. Egyszer egy szigorlaton megkérdeztem az egyik vizsgázótól, hogy hívták Odüsszeusz kutyáját? Meg voltak rökönnyödvé. Beláttam, hogy ez túlzás, de az én agyam így működik. Hogyan lett belőlem irodalmár? Abban három élménynek volt meghatározó szerepe.

Az egyik az, hogy kötelező orosz tanultunk akkoriban, és az önképzőkori irodalmi pályázatra lefordítottam Puskin *A fogoly* című versét, ma is tudom könyv nélkül [és szavai oroszul]. A fordításom utolsó versszakára is emlékszem, azt hiszem, így szólt:

*„Itt az idő már, rab sasok, útra,
Kék egen túlra, a fellegi csúcsra,
Csillan a tenger az ég peremén,
Hol csak a szél dala jár tova s én!”*

Túl szép akart lenni ez a fordítás, Puskin sokkal fegyelmezettebb, visszafogottabb volt, de akkor én csak egy tizenhat éves fiú voltam. Pályadíjat nyertem vele, és volt egy iskolai ünnepség, ahol a szakfelügyelő engem külön megdicsért, és kijelentette, hogy tehetséges vagyok, van érzékem az irodalomhoz. Akkor ezen elgondolkodtam.

De kellett még egy lökés. Harmadikos koromban, 1957-ben megjelent Szerb Antal *A világirodalom története* című könyve két kötetben. Ez számomra sorsdöntő volt, mert elkezdtem olvasni, és nem akartam hinni a szememnek, hogy így is lehet az irodalomról beszélni, ilyen magasrendű szellemiséggel és elragadó stílusban. Ez volt a varázsütés, és elhatároztam, hogy én is ezzel szeretnék foglalkozni. „Szerb Antal tanár úr” volt végül is az, aki engem az irodalom felé lökött, de majdnem a végzetemet is jelentette. Ezt a szellemtörténeti, idealista irodalomszemléletet annyira megtanultam, hogy saját nyelvemmé alakítottam. 1958-ban, amikor az Eötvösön [ti. az Eötvös Loránd Tudományegyetemen – a szerk.] felvételiztem, az írásbeli Juhász Gyula volt, és én nagyon otthon voltam ebben a témában, ismertem a verseit, és Szerb Antal nyelvén írtam meg a dolgozatomat,

„magyar finitizmus”, stb. Ezután a szóbelin hűvösen fogadtak, pedig én azt hittem, hogy nagyon jól írtam. Egyébként jó is volt. Tucatnyi Juhász-verset tudtam könyv nélkül, voltak épkézláb gondolataim. Megkérdezték, honnan vannak ezek a fogalmaid, mondtam, hogy Szerb Antaltól, és tettem hozzá, Juhász Gyulától; ismerem az életművét. Erre azt mondták, hogy Szerb idealista irodalomtörténész volt, azóta sokkal korszerűbb (marxista) elemzések vannak, azt kellett volna megtanulnom. Naiv voltam, mert megjegyeztem, hogy a tankönyv leegyszerűsíti Juhász világgképét. Szóval nem vettem fel „helyhiány miatt”. Nagyon el voltam keseredve. Amikor megkaptam az elutasítást, majd a fellebbezést is elutasították, akkor nem is mentem haza, hanem Alsóbélatelepre utaztam, ahol van egy kis villánk. Elkenődve sétálgattam este a Balaton partján, és mintha egy hangot hallottam volna: „Mitől fosztottak meg?”, kérdezte a hang. „Nem lehetek az ELTE hallgatója.” A hang újra megszólalt: „De hiszen magad is megtanulhatod mindazt!” Másnap felültem a pesti vonatra, mert emlékeztem, hogy a tanszékek előtti üvegszekrényekben ki volt téve, hogy mi a kötelező olvasmány és a szigorlati anyag. Ezeket a listákat lemásoltam, elmentem a könyvtárba, onnantól kezdve az ELTE olvasmányjegyzéke szerint haladtam, később ott szereztem diplomát. Persze az érettségi és a főiskola közötti üres évben dolgoznom kellett a régészeti múzeumban, a telekkönyvi hivatalban, az autóközlekedési vállalatnál, ez sok időmet elvette.

A harmadik élményem, ami szintén meghatározó volt: Ady Endre költészete. Kaptam egy Ady-összest a szüleimtől, azóta is, ma is „bibliám” ez a kötet. Az a nagy formátumú személyiség, aki megszólal ezekben a versekben, az a prófétaelkület, a magyar nyelvnek az a hallatlan, mélyről jövő ismerete! [Szavál]

*„Lovamra patkót senki nem veret,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:
Kocogok, lógok követlen úton
S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.*

*S a rossz úton, mert minden ellovan,
Felüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”*

Ez *A ló kérdez* című vers, ebben benne van a magyar sors: egy lovas, aki követlen úton halad – ami azt is jelenti, hogy nincs kikövezeve, egy ösvény inkább, de arra is gondolhatunk, hogy nem követik, hogy mások nem követték ezt a nyomvonalat –, a lovas tehát magányos. Majd megszólal a ló, mint a mítoszokban, az Iliászban vagy a mesékben, és megkérdezi gazdáját mint a társát: „Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?” Ez a kérdés szomorú, mégis vigasztaló, mert még sincsenek egyedül, hiszen ketten vannak. Ló és lovasa. Találunk a versben egy különös szót: „ellovan”, ezt Ady alkotta. Egy lovas ember lelkiületét és az idő múlását is ki tudja vele fejezni. De ez csak egy példa volt Adyra.

Később eljutottam Érmindszentre, ahová vittem magammal az egyik kedves Ady-kötetemet. Minden kötete külön is megvan, egy egész polcot kitöltenek a könyvei itthon, első kiadások is, gyűjtöm őket. Érmindszenten rátettem a kötetemet arra az ágyra, amelyben Pásztor Mária világra szülte a fiát. Meg is örökítették a jelenetet fényképen. Ez persze kultikus aktus, de nekem sokat jelentett.

A Pécsi Tanárképző Főiskolán, majd az ELTE bölcsészkarán végezte felsőfokú tanulmányait. Meséljen a két intézményről, az oktatásról, professzorokról!

Ez a főiskolai négy év nekem nagyon fontos volt, én egy otthon nevelt, egyházi iskolából indult, tapasztalatlan fiatal ember voltam, ezért jobb, hogy nem kerültem végül Pestre. Jobb volt nekem megmaradni otthon, a családi körben. A Hadapród utcában (ma Honvéd utcának hívják) 200 méterre laktunk a Pius épületétől, akkor már a főiskola volt benne. Oda sem volt sima ügy bekerülnöm, mert a gimnáziumi jellemzésem úgy zárult, hogy jogi és tanári pályára nem javasoljuk. Szerencsére egy-két rendes ember ezt a nehézséget áthidalta. A főiskolára magyar–orosz szakra vettek fel. Akkor lett háromszakos a főiskola, úgy mentem oda, hogy én azt sem tudtam, hogy három szak van. Selymes Ferenc tanár úr, aki az orosz tanszék vezetője volt, ismert engem és segített, azt tanácsolta nekem, hogy vegyem fel még a rajz szakot, ott művészettörténet is van, az kicsit olyan, mint az irodalom. A felvételin egy alakrajzot kellett készíteni, jól ment, felvettek. Furcsa lehet, de a főiskolai éveimből a rajz szakot emelem ki elsőként. Lehőcz Mária művészettörténet óráira szívesen emlékszem, alapos, szemléletes műalkotás-elemzéseket tartott. Jó festők voltak a tanárim: Kelle Sándor, Platthy György. Remekül korrigáltak. Egy-egy ecsetvonással „helyrerakták” készülő dolgainkat. Ők sokat meséltek is a festészeztől, főként a nagybányaiakról, mert a festők remek elbeszélők, kitűnően anekdotáznak. Kelle Sándornak például Réti István volt a mestere, nagyon sok mindent mesélt és mutatott meg Réti munkásságáról. Később, már tanárként többször is jártam a műtermében, egyszer a kollégáimat is magammal vittem. Ferenczy Károly művészetét Platthy György ismertette meg velünk. Azóta is bennem van a vonzalom a művészettörténet, a festészet iránt. Engem egyébként tehetségesnek mondtak, de később nem volt időm ezzel foglalkozni. Viszont a képzőművészet iránti szeretetem megmaradt. Ma is vannak festő barátaim.

Másodiknak kell említenem az orosz. Nyina Alekszandrovna rendes, jóindulatú csoportvezetőnk volt. Selymes Ferenc ruszisztika előadásait nagy kíváncsisággal hallgattam. Örülök, hogy megtanultam oroszul olyan szinten, hogy klasszikusokat tudok szótárral olvasni. A nagy orosz irodalom megismerése hatalmas élmény volt számomra. A hétköznapi életben is elboldogultam az orosz nyelvvel, de főként Puskin-idézetekkel tudtam operálni bizonyos helyzetekben.

Az irodalom tanszéken Péczely László és Nemes István volt a tanárom. Jártam Péczely verstanai szemináriumára, Nemes tanár úr Radnóti kollégiumára. De igazából a nyelvészet jelentett számomra egészen máig ható élményt. Egy nagy tanárszemélyiség, Temesi Mihály volt a professzor. A fonetikától kezdve, végig az általános nyelvészetig ő tartotta az előadásokat. Tehát egy koncepciót láttunk, egy nyelvészeti gondolkodás felépülését, a hangtántól kezdve a szófajtanon, a morfológián át a szemantikáig és a szintaxisig. Ez számomra nagyon nagy élmény volt, és amikor később az ELTE-n folytattam a tanulmányaimat, s nyelvészetből megtudták, hogy Temesi-tanítvány vagyok, akkor nem is kellett tulajdonképpen felelnem. Ott főként nyelvtörténeti órákat látogattam szívesen, mert az Pécssett nem volt hangsúlyos. Sokat tanultam Benkő Lorándtól és munkatársaitól, s az idős Bárczi Gézát is hallottam remekül előadni.

Amikor elvégeztem a főiskolát, a mohácsi gimnáziumba kerültem tanárnak. Nekem ez sok tapasztalatot jelentett, szeretettel emlékezem a kollégáim közül Kövesi Józsefre és feleségére, Ica néniére. A tanítványaimat nagyon megszerettem. Ma is tartom velük a

kapcsolatot. Amikor a Művészetek Házában rendeztek nekem egy évvel ezelőtt egy estet *Őn már a városunk része* címmel, akkor a mohácsi tanítványaim testületileg kivonultak. Most már többen közülük nagymamák, az akkori tündéri, aranyos kislányok. Éppen most hívtak ötvenéves érettségi találkozójukra. Hihetetlen.

Visszatérve az egyetemre, a legnagyobb élményem a világirodalom tanszék három oktatója volt: Szobotka Tibor, aki angol irodalomtörténetet adott elő, visszafogott, száraz stílusban, de szinte megidézte a nagy realistákat; Török Endre, aki 19. századi orosz irodalmat tanított; ez amúgy is a kedvencem, Tolsztojt ő ismertette meg velem, valamint Kardos László, aki a tanszék vezetője is volt. Később ő volt a doktori szigorlati bizottságom elnöke is. Egy halk modorú, jóindulatú úriember volt. A magyar irodalom tanszéken Nagy Miklós volt a legkedvesebb professzorom, a kiváló Jókai-kutató. Tulajdonképpen ő kapcsolt engem a 19. századi irodalom kutatásához. Nagy Miklós Jókai-könyve abban az időben jelent meg. Akkor az volt a szokás, hogy szociológiai megalapozású koncepciót építettek fel a kutatók, ő azonban a lélektani típusok bemutatásával kezdte. Ez nekem nagyon tetszett. Ő hívta fel figyelmemet a 19. századi drámákra, mivel ekkor ezzel a témával szinte senki sem foglalkozott. A szakdolgozatomat a romantikus drámáról írtam.

Amikor nem vettek fel az ELTE-re, akkor utána a Balaton-parton megfogadtam, hogy én tíz év múlva ott fogok doktorálni. Ezt be is tartottam. Pedig akkor a középiskolában nagy óraterheléssel dolgoztam. A disszertációm témavezetője Nagy Miklós volt; a számomra legkedvesebb romantikus drámaíró, Czákó Zsigmondot választottam témául. Őt ma már elfelejtették. Ebben a disszertációban Czákó Zsigmond tragédiáját próbáltam megírni, aki huszonhét éves korában öngyilkos lett. Ennek részben az volt az oka, hogy szerelmi konfliktusba keveredett, de főként az, hogy egyre jobb drámákat írt, ám egyre kevesebb sikert aratott velük. Túl sok volt az a keleti elemekkel társított romantikus filozófia a közönségnek, amely a *Leonát* áthatotta. Ezt a drámát 1846-ban sztárszereposztásban adták elő a Nemzeti Színházban; Egressy Gáborral Erast szerepében, Lendvay Mártonnal, aki Aquilt alakította, valamint Laborfalvi Rózával a címszerepben. Megbukott a darab. Ezt az érdekes író és ezt a tragédiát követtem nyomon a drámáit elemezve. Czákó „tépett lélek” volt, alapjában magányos ember, aki egy sassal lakott. Nagy Miklós biztatott, hogy foglalkozzam tovább a romantikus drámával.

Az egyetem befejezése után is középiskolai tanárként tevékenykedett? Ekkoriban került kapcsolatba a filmmel, éveken át filmkritikái és könyvei is jelentek meg a témában. Hogyan kezdődött ez a „filmkarrier”?

Igen, én tanári pályám korai szakaszában középiskolai tanár voltam. Három évig tanítottam a mohácsi gimnáziumban, majd Pécsre kerültem a Zipernowskyba. Azt hiszem, jól megvoltam a diákjaimmal. Ezt egy esettel példázom. Egyszer a tanulók tiltakozása ellenére dolgozatot írtam, mire ők összefogtak, és üresen adták be a füzeteket. Én pedig visszalőttem, és leosztályoztam a semmit 1-től 5-ig egymás után sorban. Az órán kiosztottam a füzeteket, s mondtam, diktálják be a jegyeket. Nagy volt az elképedés. A névsor közepén jártam, amikor az egyik fiú jelentkezett, és azt mondta, hogy hármast adtam neki, de négyest is megérdemelt volna. Mit lehet tenni, mondtam, hozza ki a füzetet, megnézzük. Ahogy néztük a semmit, bejött az igazgatóhelyettes valamit hirdetni, kérdi, mit csinálunk. Jeleztem a helyzetet... Ő rápillantott a füzetre, majd azt mondta, adjak négyest. De ami-

kor kísértem ki a teremből, aggódva megjegyezte, mennyire romlik a szeme, már közelről sem látja a szöveget. Én megértően sajnálkoztam. A diákokkal pedig jól neveltünk, szent volt a béke. A Zipernowskyban rájöttem, hogy az ottani diákoknak valami olyan dolgot kell ajánlani, aminek a technikához is köze van. Hirdettem egy filmklubot, amelyre 800 gyerek jelentkezett, szinte az egész iskola. Ki kellett bérelni a Park mozit. Ekkor arra gondoltam, ha ilyen sokan érdeklődnek, akkor nekem is meg kell tanulni a filmművészetről a legfontosabbakat. Így kezdtem foglalkozni a filmmel. Ennek is van egy nyomvonala az életemben, olyasféle, mint Kosztolányi *Ezüstbot* című novellájában, amelyben egy fiatal ember elveszti a botját, sajnálja nagyon, de aztán a bot előkerül. Majd még egyszer elveszti, megint sajnálja, de ismét meglesz. Akkor elgondolkodik azon, hogy ez a bot mindig megkeresi őt, ragaszkodik a gazdájához. Végül szándékosan otthagyja valami helyen, de utána hozzák napok múlva, nem tudott megszabadulni tőle. Én ugyanígy vagyok, az én ezüst botom a film, ami valahogy mindig velem van, utánam jött, megkeresett. Bécsy Tamás az általa vezetett intézetben [ti. a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar Művészettudományi Intézetében – a szerk.] kitalálta, hogy legyen egy filmkurzus. Azt mondta, hogy „*Imre, te, úgy tudom, értesz ehhez, csináld meg!*” Azt is felvetette, hogy kellené írni egy tankönyvet, mert a hallgatók tájékozatlanok a témában. Megírtam a tankönyvet *A mozgókép és a filmalkotás* címmel úgy, hogy középiskolában is lehessen használni. Azt gondoltam, hogy ezzel a könyvvel a filmmel kapcsolatos munkáimnak vége, de egyszer a *Dunántúli Naplótól* szóltak, hogy szeretnének indítani egy filmkritikai rovatot. Korábban is volt hasonló a lapban, de velem meg szeretnék volna újítani a rovatot. Én akkor azt feleltem Gárdonyi Tamás helyettes főszerkesztőnek, hogy nem ismerem az új filmeket, térjünk később vissza erre a felkérésre. Közben elmentem moziba, ahol Wim Wenders *Berlin felett az ég* című filmjét játszották. Ez olyan nagy hatással volt rám, hogy felhívtam az újságot, és azt mondtam, hogy csináljuk meg a filmrovatot. Először úgy gondoltam, hogy néhány hétig, esetleg néhány hónapig fogok filmkritikákat írni, de ebből 15 év lett, 15 éven keresztül minden héten megírtam egy filmkritikát az általam kialakított *Futnak a képek* rovatban, összesen kb. 850 cikket. Azért adtam a rovatnak ezt a címet, mert ez a mozgókép szó parafrázisa, ráadásul a *Fut-nak a ké-pek*: tá-ti-ti-tá-tá, azaz egy adoniszi sor, bele van kódolva, hogy ezt egy irodalmár írja. Valóban, én irodalmárként írtam ezeket a filmkritikákat. Amikor 10 éves lett a rovat, szerettem volna befejezni, de akkor nem hagyták, ám amikor 15 éves lett, abbahagytam a filmkritikák írását. Ekkor azt gondoltam, hogy végleg elhagytam az „ezüst botot”.

De történt egyszer, hogy átjött a filmtanszékről Tarnay László, hogy szeretnének egy olyan kurzust, amely az irodalom és a film kapcsolatáról szól. Sikerült rábeszélniük egy Krasznahorkai László – Tarr Béla kurzus tartására. (Tarr Bélát a legnagyobb magyar filmművésznek tartom.) Utána pedig kitalálták, hogy legyen egy filmkritika-írás tantárgy is, ezt a feladatot szintén én kaptam meg. Hat éven keresztül oktattam a tárgyat, szerettem is. Eltitkoltam, hogy nekem voltak filmkritikáim, a hallgatóim azonban kinyomozták. Azt javasolták, hogy ne az *Élet és Irodalomból* vigyek kritikákat megbeszélésre, hanem a sajátjaimat mutassam be. Én eleinte nem akartam ezt, mert, mondtam, nem olyan célból készültek a kritikáim, és nem szeretnék valamiféle mintakép lenni. De a hallgatóim erősködtek, hogy vigyem be írásaimat az órára. Amikor a feleségemnek elmeséltem, mire kértek a hallgatók, ő is azt mondta, vigyek be néhányat. Itthon dobozokban voltak évenként összegyűjtve ezek az írások, kinyitottam egy dobozt és a felső hármat bevittem az órára,

de mondtam a tanítványoknak, hogy inentől kezdve én már nem tanár vagyok, hanem egy a csoport tagjai között. Le is ültem közéjük a padba, hogy nehogy valami példaszzerű dolog legyen ez. Elkezdtünk beszélgetni, elemezgetni, és a lányok mondogatták, hogy milyen jók ezek a szövegek, majd egyre többet olvastak el belőlük. Azt mondták, hogy ezekben a kritikákban benne van az ezredforduló filmes világa, miért nem lesz ebből egy könyv? Így jött létre a *Lumière-örökség. Filmek az ezredfordulón* című könyv 2013-ban; a 850 napilapban megjelent filmkritikából az általam kiválasztott 400 cikk került a kötetbe. A könyvnek aránylag szép sikere volt, a *Filmvilág* nagy elismeréssel írt róla, sőt, második, bővített kiadásban is megjelent. Ez az „ezüst bot” történetének utolsó fázisa, mostanában már csak nagy ritkán járok moziba. A *Saul fiát* meg a *Testről és lélekről* című filmet például azért megnéztem. A minap az M5-ön *Az út vége* című Bergman-filmet vetítették. Ott ragadtam a képernyő előtt. Utána arra gondoltam, milyen ajándék a sorstól, hogy ezeket a filmeket én mind láttam, s hogy találkoztam ezzel a csodálatos művészettel, s a neorealistáktól eljutottam a nagyszerű iráni filmekig.

Hogyan lett végül a pécsi főiskola, majd az egyetem oktatója?

Nem volt egyszerű oktatóként a főiskolára kerülnöm. Az én életem meg van írva, hiszek a sorsszerűségben. Amikor egy ember megszületik, testet kap a szüleitől, lelket Istentől, és vele egy sorsot is kap. Egy felettes, mindenható lény megtervezi, megírja az életét, de nem kötelező erővel, ettől el lehet térni. De az ember igazán akkor lesz boldog, ha tudja, hogy abban az ideális szövegben mi van megírva róla, és azt teszi, ami ott olvasható. Ez nem valami eleve elrendelés, hanem ez egy lehetőség, mindenki maga dönt, lehet improvizálni, eltérni. De aki felismeri a sorsát, legjobban teszi, ha ahhoz tartja magát.

Számtalan példával tudom ezt alátámasztani. A szomszéd lányt vettem feleségül, nem kellett keresni a világban egy hozzám való lányt, ott lakott mellettünk. Ő Mathia Gyöngyi, aki több mint ötven éve a feleségem. A Bessenyei utcába költöztünk akkor, amikor én még nem tudtam, hogy Bessenyeiről három könyvet is fogok írni. De kaptam egy üzenetet. Egy jelzést. Ahogy alakultak a dolgok az életemben, mind-mind azt igazolja, hogy el vagyok én tervezve. Mint mindenki. De nem mindenki jön erre rá. Aki rájön, ha hibázik is, vagy letér az útról, van esélye, hogy javítson, visszatérjen. Érzem a Gondviselés erejét.

Hogyan kerültem a felsőoktatásba? Már nem voltam nagyon fiatal, teltek-múltak az évek, én továbbra is középiskolában tanítottam: Homérosztól József Attiláig. Harmincöt éves voltam, amikor a Pécsi Tanárképző Főiskola meghirdetett két tanársegédi állást. Gondoltam, hogy megpályázom az egyiket. Be is mentem Nemes tanár úrhoz, a tanszékvezetőhöz, aki engem tanított a főiskolán. Mondtam neki, hogy „Pista bácsi, ez a tervem”. Rám nézett elgondolkodva, és azt mondta, hogy „Imre, ne pályázz!” Megkérdeztem, miért, azt válaszolta, hogy már megvannak az esélyesnek ítélt pályázók. Megköszöntem az őszinteségét. Szomorú voltam. Kezet fogtunk, majd ekkor mintha egy őrangyal lépett volna közbe (mint máskor is életem fordulópontjain). Ahogy távoztam tőle, utánam szól, hogy álljak meg egy pillanatra. Nemes tanár úr azt mondta, hogy öt év múlva ő nyugdíjba megy, s azon lesz, hogy én kerüljek a tanszékre. Megköszöntem, elmentem, de azt hittem, hogy ezt csak afféle vigaszként mondta.

Eltelt öt év, egyszer csak csengett a telefon. Nemes tanár úr hívott, azt mondta, hogy volt a személyzeti osztályon, és nem látta a pályázatomat. Visszakérdeztem, hogy miről is

van szó? „Imre, ne viccelj! Emlékszel öt évvel ezelőtt megbeszéltük, ha nyugdíjba megyek, te jössz ide.” Én meg voltam döbbenve, hogy van ilyen ember a világon, hogy ígér valamit valakinek, egy tanítványának öt évvel későbbre, és azt meg is tartja. Meséltem a feleségemnek a telefonhívást, aki nem nagyon akarta, hogy a főiskolára menjek tanítani. A gép-
ipariban, ahol tanítottam, a tanároknak rangjuk, tekintélyük volt. Az igazgató, Lőrincz József látta, hogy nem elégít ki a munkám, és kedvelt engem, ezért kitalálta, hogy legyek szakfelügyelő, mivel Bécsy Tamás éppen leköszönt. Az igazgató úr az ott dolgozó felesége révén előkészítette ügyemet, s mivel nem volt rossz hírem, ment a dolog. Így neveztek ki megyei szakfelügyelőnek, ami nemes feladat volt, s egy-egy szabad napot is biztosított számomra, amikor foglalkozhattam a tudományal.

Nemes tanár úr telefonja (bizonyos bonyodalmak után, de ez most mellékes) hirtelen megnyitott előttem egy felsőoktatási tanári pályát. Az első évfolyam-előadásom tárgya a felvilágosodás és a romantika irodalma volt. Nagy lelkesedéssel tartottam az óráimat, a hallgatók az év végén megtapsoltak. Az egész évfolyam. Ez nekem nagyon nagy élmény volt, zavarba is jöttem. Két évvel odakerülésem után, 1982-ben lett a főiskolából egyetem. Drámai helyzetbe kerültem, mert én tapsot kaptam a hallgatóktól, de tudtam, hogy az egyetem más. Nemcsak több, hanem főként más. A főiskolán tanárokat kellett képezni, az egyetemen inkább a kutatásra kell a hangsúlyt helyezni. Nekem át kellett programozni magam. Ez nagy lelki és szellemi erőfeszítést jelentett. Olyan dolgoktól kellett megválnom, ami jó volt, és létre kellett hoznom valami másképpen jót. Persze, tévedtem is. Az 1980-as évek nekem így válságos időszak volt. Néha az óráim sem sikerültek igazán, mert még nem találtam meg új önmagam. Ebből a válságból a *Nemzet és egyéniség* című drámatörténeti könyvem jelentette a felszabadulást. Ez a könyvet 1986-ban fejeztem be, sikeresen szerepeltem a házi vitán, utána az országos vitán is, és kandidátus lettem. Mai napig erre a könyvemre hivatkoznak a legtöbbször, bár nem ez a főművem. Ez a könyv úgy jött létre, hogy megint elkezdtem a romantikus drámával foglalkozni, de rájöttem arra, hogy vissza kell menni a forrásokig, amely az 1810-es években van: Katona József és kora. Ez a kötet e korszakról szól, Katona Józsefről és Kisfaludy Károlyról. Csak 1993-ban jelent meg könyvformában. Hagytam érlelődni a témát, s tovább formáltam az anyagot. Szerencsére tartalmilag semmit nem kellett változtatni. Úgy mondhatnám tréfásan, hogy lefordítottam magyarra, mert a disszertációmát szaknyelven írtam, egy kicsit ebből vizszavettem.

A szakmai munkámban továbbra is foglalkoztam drámatörténettel, de egyre inkább bevontam a vizsgálódásokba a színházat is. Rájöttem arra, hogy még inkább vissza kell menni időben, mert az egésznek a gyökere a 18. században van. Ebből írtam meg – négy éven át dolgoztam rajta – az *Iskola és színház* című művem, amely egyben az akadémiai doktori disszertációm is volt. Ennek a vitáján éreztem úgy, hogy a helyemre kerültem. Én ezt a könyvet tartom a főművemnek. Az MTA doktora lettem, s Faludi Ferenc-díjat kaptam. Utána jött aztán az *Ötöröny*, a már említett *Lumière-örökség*, meg a Bertók László költészetéről szóló könyvem. Most pedig Várkonyi Nándorról írok egy művet, amelynek a vége felé járok.

Több egyetemi tisztséget is betöltött, tanszékvezető is volt. Hogyan emlékszik vissza ezekre az évekre? Tanítványai, kollégái közül kire emlékszik vissza szívesen?

Fontosabb egyetemi tisztségeim sora azzal kezdődött, hogy Horányi Özséb akkori dékán a Tanulmányi Bizottság elnökévé nevezett ki, majd jött a többi tisztség. A Kari Tanács tagja voltam két ciklusban, az MTA akkreditációs bizottságában is dolgoztam, az MTA Textológiai Bizottságának mindmáig tagja vagyok. Vezetem a PAB Irodalomtörténeti Munkabizottságát. A kilencvenes évek második felében, 1997-ben a pécsi egyetem felterjesztett egyetemi tanári címre, kinevezésem életemnek egyik legfontosabb eseménye. 2004-ben a Klasszikus Irodalomtörténeti Tanszék vezetője lettem, s országos elnöke az egyetemi képzést korszerűsítő professzori bizottságnak. Rengeteg tapasztalatot szereztem. De mindennél fontosabbnak tekintem oktatói munkámat. A *Felvilágosodás és a romantika irodalma* című kurzus mellett főként dráma- és színháztörténeti szemináriumokat tartottam, s előrementem a 20. századba: Bródy Sándor, Szép Ernő, Molnár Ferenc, Füst Milán lettek témáim. Lassan összeállt a fejemben a magyar dráma történetének képe. Tanítványaim közül Kucserka Zsófia a kolléganőm, Horváth Károly és Huszár Zoltán is a kollégám, de említhetem Szemes Pétert, aki már több kötetet publikált, vagy Karáth Anitát, akinek verseskötete jelent meg, s abban egy verset nekem ajánlott, és még sok hallgatómat említhetném. Az 1990-es évek közepétől tíz éven keresztül másodállású professzorként Veszprémben tanítottam. Bécsy Tamás létrehozott ott egy színháztudományi tanszéket, odahívott engem is oktatni. Így az életem két helyszínén folyt: Veszprémben és Pécsen. Úgy alakult, hogy mindkét helyen tanszékvezető lettem. Bizony, nem kis erőfeszítembe került ez a kétkarú élet. Őszintén megmondom, hogy Veszprémben a tanszékvezetést csak úgy tudtam végezni, hogy a fiatal kollégáim segítettek, ők intézték a praktikus ügyeket. Én a koncepciót dolgoztam ki, értekezletekre jártam, harcoltam a tanszékért és a kollégáimért. Azóta is megvan ez a szellemi és kicsit lelki kapcsolat is közöttünk, mert én eljöttem Veszprémből, amikor választani kellett egy miniszteri rendelet értelmében. Én Pécsen választottam. Hazajöttem, ez a veszprémi csapat pedig a Károli Gáspár Református Egyetemre került. Tíz éve minden őszi félévben elhívnak engem oda dramaturgiát tanítani. Egy általam kidolgozott drámaelméletet adok elő. Tehát azzal kecsegtetem magam, nem lehettem rossz főnökük, ha így megbecsülnek.

Nekünk, pécsieknek nagyon fontosak a pécsi irodalomtörténeti kutatásai is. Az Öttorony című kötet, is ezek közé tartozik. Küldetésének érzi, hogy a pécsi irodalom történetével foglalkozzon?

Igen, a *Pécsi Szemle* főszerkesztője, Romváry Ferenc kért meg arra, hogy írjam meg a pécsi irodalom történetét, melyet a folyóiratban hat év alatt 24 fejezetben közöltek is. Ez nagyon szerencsés szám. Végül ebből született meg az *Öttorony* című könyv szintén 2013-ban. Én pécsi „tüke” vagyok, ezért is döbbenett meg az a tájékozatlanság, ami – tisztelet a kivételeknek – a mai pécsi emberekben van, nem ismerik a saját városuk történetét, hagyományait. Városlajongó embernek tartom magam. A kultúrát, jelesül a polgári kultúrát nem falvakban, hanem városokban hozták létre. Én mindig mondogatom népi elkötelezettségű barátaimnak, hogy ti egy 300 éves, romantikus ideológiát képviseltek ezzel a népiséggel, falukultusszal. Én azonban a város iránti tiszteletemmel Athénig, sőt, a sumérokig tudok visszamenni, Ur városáig. Hiszek is abban, hogy a jövő urbs-centrikus világ lesz. Így kezdtem el a pécsi irodalommal foglalkozni, a kutatással párhuzamosan

írtam a fejezeteket. Mór püspöknél kezdtem és 1923-ig mentem el a történettel. A könyv címe – *Öttorony* – a jól ismert pécsi szimbólumra utal, másrészt kifejezi a koncepciót: öt olyan intézmény jött létre itt, amelyekben a város lelke lakozik. Ezek az intézmények inspirálták a kultúrát és az irodalmat: a püspökség, az egyetem, a könyvtár, a sajtó és a színház. Ezekre az intézményekre építettem a pécsi irodalmi műveltség történetét. 1923-ig írtam meg, mert akkor jött ide a Pozsonyból menekült Erzsébet Tudományegyetem, amely Pécssett egy szituációt hozott létre. És most ezzel foglalkozom. Úgy gondolom, itt nem lineárisan kell haladnom, hanem „in medias res” kell belevágni. A főszereplőt kell megvizsgálnom először, ez pedig Várkonyi Nándor. Nagy tudós, nemcsak irodalmár, hanem művelődéstörténész is. Gondoljunk csak a *Sziriat oszlopai* című hatalmas művére. És mellette egy írói kör jött létre: Kodolányi János, Weöres Sándor, Sásdi Sándor, Dénes Gizella, Rajnai László és még sokan. A kötetnek az lesz a címe, hogy *Várkonyi Nándor és íróbarátai*, alcíme pedig: *Portré és tabló*. Megpróbáltam Várkonyihoz kulcsot találni, az ő különleges életművéhez. Van ezzel kapcsolatban egy elgondolásom: ő a tudományos irodalmat és szépirodalmat összekapcsolta, tudós-író, vagy író-tudós volt. Hatalmas műveit ennek fényében interpretálok. Most a befejezéshez közeledek, éppen a Weöres Sándorral kapcsolatos alfejezetet írom. Ha elkészül a Várkonyi-könyv, utána e köré szeretném felépíteni a 20. századi Pécs kultúrájának, irodalmi műveltségének bemutatását.

Nagy hálával gondolok könyvtáros kollégáimra. Fehérvári Klárára például, aki előkerített számomra fontos könyveket. Bánfai Józsefre, hogy szinte velem gondolkodik, és felhívja a figyelmemet, hogy van itt még valami, ami biztos, hogy jó lenne a kutatásaimhoz. Vagy a Klimó Könyvtárban szintén sokat segítettek nekem a könyvtárosok, Pohánka Éva és mások.

Milyen tervei vannak még a közeli és távoli jövőben, min dolgozik jelenleg?

A jelenlegi legnagyobb munkám – a Várkonyi-könyv mellett – Katona Józseffel kapcsolatos. Elnyertem egy akadémiai OTKA-pályázatot, majd egy újabbat, melynek keretében az a feladatom, hogy Katona József *Bánk bán* előtti drámáit kritikai kiadásban sajtó alá rendezzem. Én filológus irodalomtörténész vagyok, készítettem már kritikai kiadást, Besenyey György *Tariménes utazása* című művét. Az is ötéves munka volt, mert a *Tariménes* regénynek nincs teljes autográf kézírata, csak egy töredék, és a másolatok is mind töredékek. Ezeket nekem fel kellett kutatnom, és utána fejezetről fejezetre kellett összeraknom a regényt. Nagyon komoly és szép munka volt, és ezután az én általam összerakott szöveg fog élni „az idők végezetéig”, mint minden jó kritikai kiadás. Van tehát némi rutinom ebben.

Katona József ezen drámái, amelyekről szó van, a „futtottak még” kategóriában vannak: létezik a *Bánk bán*, ami fontos, a többi mellékes – vélik. Én viszont azt állítom, hogy az életmű összképe bonyolultabb. Ezek a korai drámák másolatokban hagyományozódtak, csak egyetlen autográf szövegünk van. Textológusként tehát nyitott szövegfogalommal dolgozom. Katona József színházi ember volt, a színészek másolgatták le a szövegeket, mint Shakespeare-nél. Egy drámának adott esetben így három-négy másolata is van, különböző szövegekkel. Szakítottam az „egy dráma = egy szöveg” elvvel. Én azt gondolom, hogy például a *Jeruzsálem pusztulása* című igen jelentős dráma – benne van az egész zsidó történelem – több egymás után keletkezett kéziratban létezik, nem kész, hanem keletke-

zében lévő dráma. A régi magyar irodalomban egyébként Jeruzsálem emlékezete igen erős hagyomány, amit a 16. századi protestáns énekszerzők, valamint a prédikátorok, Bornemisza Péter és a [katolikus] Pázmány Péter rendkívül fontosnak tartottak. Katona tehát életerős tradíciót folytatott. A Jeruzsálem-kultusz részletei, a város és a templom tragikus pusztulása Kr. u. 70-ben, mind benne vannak a drámában, tehát nem lehet úgy megérteni, ha valaki ezeket nem tudja. El fogom mondani a kritikai kiadásban. Jeruzsálem tragédiája intő példaként is szolgált. Gyönyörű munka volt Kecskeméten vizsgálgatni a szerzői, töredékes fogalmazványt, összevetni ezt a cenzori példánnyal, majd az előkerült verses töredékeket beilleszteni a szövegbe. Katona a *Bánk bánt* verses tragédiaként írta meg, de már a *Jeruzsálemmel* kapcsolatban foglalkozott a szövegnek ezzel az átlényegítésével. Nem tudni, hogy mennyi maradt meg ebből. Ha hozzáteszem még, hogy Spiró Györgynek is van egy *Jeruzsálem pusztulása* átírata, akkor láthatjuk, hogy Katona drámájának az utóélete is számottevő. Ez a könyv készen van, az összes szövegkritikai jegyzet elkészült, ez lesz majd az első könyv ebből az ötkötetes sorozatból. A múlt héten átadtam Budapesten a Balassi Kiadónak.

Megjegyzem még, hogy amikor a többi szerző, például Kisfaludy Károly nemzeti témákról írt (ez is megbecsülendő), akkor Katona a francia Aubigny Klementiáról, a huszita Ziskáról, vagy a zsidó Jeruzsálemről írt. Másképpen tájékozódott ő, ezeket a drámákat már csak ezért is meg kell becsülni. Rendkívül fájdalmas, hogy a *Bánk bán* után írói pályája megtört. Színháztörténeti szempontból is tanulságosak ezek a drámák és a változatok, mert tükrözik, hogyan alakították át a szöveget egy adott előadáshoz, vagy egy társulat adottságainak megfelelően. Katona színházi ember volt, a Rondellában élt (és a könyvtárban), ebben a ma már nem létező Duna-parti erődítményben, amely a pesti társulat játszóhelye volt, színészként is fellépett. Dérynével, a jeles színésznővel volt is egy mélabús szerelmi története, melyet a szerintem kitűnő *A rózsza* című vígjátékában meg is írt. Késérű portré önmagáról, fanyar látélet a színészvilágról.

A Katona-féle kritikai kiadást – mint említettem – nyitott szövegfelfogás alapján valósítom meg. Nagyon érdekes a szöveg alakulásának folyamata. Színháztörténeti tanulságai is vannak a dolognak, a *Luca széke* című dráma esetében pedig folklorisztikai érdekességei. Ez olyan szövegvilág, ami tükrözi a kor irodalmi és színházi gondolkodását. Munka közben megerősödött az a felfogásom, hogy a drámát színdarabnak, színpadra képzelt alkotásnak kell tekinteni. Ezért, ha egy dráma utóéletére vagyok kíváncsi, abban nagyon nagy szerepet szánok a színházi utóéletnek. Amikor a *Bánk bán* utóéletével foglalkozom, akkor nem csak azt nézem, hogy teszem azt Gyulai Pál mit írt a *Bánk bánról*, hanem azt is, hogy a kiváló rendezők, Hevesi Sándor, Németh Antal vagy Major Tamás hogyan rendezte meg, milyen a rendezői példánya, és ott milyen megjegyzések találhatók.

Ebben a kutatásban is van sorsszerűség, hiszen az első monográfiámban is Katona Józsefről írtam, és most, pályám vége felé közeledve újra vele foglalkozhatom. Olyannyira beleolvastam magam a szövegvilágába, hogy arra gondoltam, ha most nem írom meg elképzelésemet a *Bánk bánról*, akkor később már nem fogom tudni ezt megcsinálni. Belevágtam tehát egy *Bánk bánról* szóló könyvbe is, amelynek a fejezetei már itt-ott megjelentek, az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, a *Jelenkorban* és máshol. Megpróbálom újraolvasni a drámát. Eddig a *Bánk bánt* egynyelvű szövegnek tekintették, egy szereplő felől nézték az egész drámai világot, ez leginkább a címszereplő volt. Szerintem azonban a dráma többnyelvű szöveg, vagyis a szereplők egymástól többé-kevésbé elkülönülő nyelvi

világokban élnek. Nem lehet csak egy szereplő látószöge felől megközelíteni. Véleményem szerint a kulcsot a nők jelentik a *Bánk bán*hoz. Mind a két főszereplő nőt brutális erőszak éri, az egyiket megölik, a másikat megerősokolják, és ezzel a drámai ténnyel számot kell vetni. Hogyan éli meg egy nő az erőszakot? Hogyan élte meg Melinda? „*Pokolbeli tűz ége csontjaimban*”, mondja, s ebben önvád is rejlik. Egy nő, Gertrúd, akit meg fognak ölni, hogyan viselkedik egy ilyen szituációban? Amikor Bánk átkot mond Ottóra, Gertrúd elmehetne, és ha ő kilépne az ajtón, megúszná, de azt hallja, hogy az átok végén Bánk megátkozta Merániát, a földet, ahol Gertrúd született. És ekkor a nő visszafordul, mert úgy gondolja, nem az élet a legfontosabb érték, hanem a szülőháza, amit a maga módján ő is szeret. Mind a kettő nagyon bonyolult jellem. Melinda mély érzésű nő, aki a beszennyezettségből képes kiküzdeni magát, megtisztulva visszajutni a férjéhez. Gertrúd sem egy alávaló perszóna, hatalmi eszmeköre téves gondolatokra épül, vétkes, de nem aljas. Mind a két nőt próbálom elmozdítani a hagyományban megrögzült helyéről, és akkor bontakozik ki előttünk Bánknak a tragédiája. Amikor megöli Gertrúdot, azt vágja a szemébe: *kerítő*. Azzal vádolja, hogy Ottó kezére játszotta feleségét. Biztosan így van ez? Bánk hallotta ugyan a színpalak mögött állva Gertrúd és Ottó jelenetét, de nem látta, fültanú volt, nem szemtanú. A királyné szavait félreérthette, mert megfigyelői pozíciója korlátozott volt, gondolom én. Ez csak egy példa arra, hogy a női szereplők felől hogyan lehet újraolvasni a *Bánk bánt*. Más ötleteim is vannak, de erről szóljon majd a könyv, ha Isten segítségével elkészül.

A 2016-os évben Ön és Ádám Antal professzor kapták meg a Tüke-díjat. Mit jelentenek Önnek a kitüntetések, elismerések? Melyikre a legbüszkébb?

Nem szeretnék hivalkodni egy felsorolással. A munka a fontos, nem a díjak. Ha az ember elég sokáig él, kaphat ezt-azt. A Faludi Ferenc-díjat a 18. századi kutatásaimért kaptam, a Martyn Ferenc-életműdíjat a pécsi dolgozókat. A Tüke-díj azért fontos számomra, mert a pécsi polgárok szavazatai alapján nyertem el.

Házuk falán Gebauer Ernő emléktáblája található. Mesélne a ház történetéről?

Ez a ház, amelyben idestova ötven éve lakunk, 1912-ben épült. Az első tulajdonostól, Schindler Aurél vásárolta meg, a legendás mérnök-tanár, majd ennek halála után Gebauer Ernő festőművész került ide. Ez a szoba, ahol most beszélgetünk, egykor az ő műterme volt, most az én könyvtárszobám. Több jeles képzőművész élt ebben a városban, Gebauernél jelentősebbek is, de minden háznak megvan a maga története, s ebben a házban Gebauer Ernő lakott. Örömmel egyeztem bele, hogy az emléktáblát elhelyezzék a ház falán. Szeretném, ha mások, más házaknál is követnék e példát. Ebben a könyvtárszobában élek, sokszor bezárok ide, mert számomra ez a könyvtár egy eszményi világot jelent, ahol nagy szellemek vesznek körül, és abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a tanárként közvetítőjük lehetek. Megpróbálom a magam szavaival átadni azt a fenséges, magasztos esztétikumot és szellemiséget, amit ők képviselnek, és nem szeretnék méltatlan lenni hozzájuk.

Mi az életfilozófiája?

Humoros példával kezdem válaszomat. Münchhausen báró kalandjai között szerepel az a történet, amikor postakocsin utazott, és a nagy hidegben a trombitába belefagytak a dallamok. A vendégfogadó melegében aztán a dallamok felolvadtak, és a postakürt magától megszólalt. Ez úgy vonatkozik rám, hogy hetvenéves korom után professzor emeritusként sokkal kisebb rajtam a teher, olyan lettem, mint ez a trombita. Felolvadtak bennem azok a dallamok, amik korábban belém fagytak, és így jöttek létre legutóbbi könyveim. Életkorom dacára tele vagyok tervekkel. Van egy bölcs mondás, amit először Bertók László barátomtól hallottam, később Herdernél is megtaláltam, és ezt a gondolatot a magamévá tettem: „*Úgy dolgozz, mintha örökké élnél, de úgy imádkozz, mintha a következő pillanatban meghalnál.*” Dolgozni kell addig, amíg az ember képes rá, a munka adja az élet értelmét. Szerencsés helyzetben vagyok, mert azzal foglalkozom, az a munkám, ami a kedvtelésem is. Amíg tehetem, addig dolgozom, vár rám Katona József kritikai kiadása, a pécsi irodalom 20. századi története, ezeknek szeretnék eleget tenni, és nagy öröm számomra, hogy tanítványaim és hallgatóim egy része becsül és szeret. Nemrég mondtam korábbi tanítványaimnak, hogy szeretném pótolni, amit annak idején nem tudtam elmondani nekik, ezért kitaláltam a „Veteránolvasó” szerepét. Esténként, pihenésül, kisesszéket írok olvasmányaimról, köztük kortárs szerzők műveiről. Ezek a *Jelenkor* online változatban jelennek meg, hogy azokhoz is eljusson, akik nem irodalmárok, s nem veszik meg a folyóiratot.

Meg tudná mondani, hogy hány könyv található a könyvgyűjteményében?

A könyveim tematikusan vannak elrendezve, és minden könyvembe ex librist ragasztottam. Egy hétlevelű gesztenyefalevél (kedves fáim tiszteletére) látható rajta, s két gesztenyeszem, az egyik már kibújt tüskés burkából, a másik éppen születik. Minden könyvembe beleragasztottam már egy ilyen ex librist, összesen 10.000 darabot készíttettem, tehát körülbelül ennyi könyvem van. Elég gazdag magángyűjtemény. Én hiszek a könyvben. Ha a polcra leveszek egy ötszáz évvel ezelőtt kinyomtatott könyvet, akkor épp úgy tudom olvasni, mint ötszáz éve bárki. A számítógépeim viszont időnként elavulnak.

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna,
fotó: Gergely Zsuzsanna;
Pécs, 2017. február 3.)

SZEMLE

Késő középkori külföldi egyetemjárások. Magyar diákok két szomszédos kelet-közép-európai egyetemen

HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525. I. kötet. Students from Hungary at the Universities of Prague and Krakow 1348–1525. Volume I.* Budapest, 2016. 152 oldal. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában több mint két évtizeddel ez előtt kezdődött meg az újkori peregrináció kérdéseinek kutatása. Ennek eredményeit a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című kiadványsorozat 23 kötet mutatta be. A magyarországi diákok peregrinációjának középkori története ugyancsak korán az érdeklődés középpontjába került, bár a korszak kutatóinak az újkori helyzetnél kétségtelenül rosszabb forrásadottságokkal kellett megküzdeniük. Az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport munkatársai által publikált munka ennek ellenére már a második kötete a *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken* című sorozatnak. A 2013-ban, elsőként megjelent műben Tüskés Anna a Bécsi Egyetemen kapcsolatos magyar vonatkozású adatokat dolgozta fel, míg jelen kötetben Haraszi Szabó Péter és Kelényi Borbála a magyar diákok másik két jelentős célpontjára, Prágára és Krakkóra koncentrált. Az összegyűjtött információk adattára és a hozzá tartozó mutatók megjelentetését a szerzők a közeljövőben tervezik.¹

¹ A kézirat lezárása óta az adattár megjelent: HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348–1525. II. kötet. Students from Hungary at the Universities of Prague and Krakow 1348–1525. Volume II.* Budapest, 2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.) – A szerk.

A projekt vezetőjének, Szögi Lászlónak rövid bevezetése után Haraszi Szabó Péter tanulmánya nyitja a kötetet, amelyben elsőként a Prágai Egyetemen kapcsolatos kutatások historiográfiai áttekintését kapja az olvasó, amit az universitas történetének áttekintése követ. A szerző(k) ezen eljárása mindenképpen üdvözlendő, hiszen a magyar vonatkozások értelmezése nem lenne lehetséges a kontextusba helyezés nélkül. A Prágai Egyetem belső szerkezetét Haraszi Szabó a párizsi és a bolognai helyzettel összehasonlítva elemzi, kitérve az intézmény Bécshez és Krakkóhoz fűződő viszonyára is. A szerző kiemeli továbbá az alapító, Luxemburgi Károly sikeres törekvését arra nézve, hogy megakadályozza, hogy Prága környezetében máshol is létrejöhessen teológiai kar. Az első birodalmi universitas nemzeti felosztásával kapcsolatban (cseh, lengyel, bajor és szász) a szerző a kezdeti német túlsúlyt hangsúlyozza, ami azonban már a 14. század végére a csehek dominanciájába váltott át az egyetemi kancellári tisztséget betöltő prágai érsekek hathatós támogatásával. A magyar diákokra vonatkozó adatok részletezése előtt betekintést kapunk John Wyclif tanainak prágai recepciójába, valamint annak hatásaiba, az 1409-es Kutna Hora-i dekrétumokat követő szecesszióba, illetve Husz János fellépésének és a huszitizmus terjedésének az egyetem életére gyakorolt hatásába is. Talán a legfontosabb ezek közül a prágai universitas régiókon átívelő jellegének elvesztése, aminek hatására háttérbe szorult Lipcse, Heidelberg vagy Krakkó egyetemei mögött.

A Prágai Egyetem magyarországi hallgatóit Haraszi Szabó két csoportra osztotta. Az elsőbe azok a személyek kerültek, akik minden kétséget kizáróan a Magyar Királyság területéről érkeztek, míg a második kategóriába a (például a névhasználat miatt) bizonytalan esetek mellett azok a személyek is beletartoznak, akik ugyan nem magyarországi származásúak, de prágai ta-

nulmányaik után a Magyar Királyságban éltek hosszabb-rövidebb ideig és futottak be ott karriert. A 252 rekordból 169 esetében bizonyos a magyarországi származás, bár számolhatunk olyan esetekkel is, amikor egyes személyek egyszerre jelentek meg a bölcsészettudományi és a jogi kar adatai között, vagyis kétszer is regisztrálásra kerültek. Haraszi Szabó ehhez kapcsolódva megállapítja, hogy a magyar hallgatókra általánosan jellemző volt, hogy túlnyomó többségük a szabad művészeti kart látogatta, míg a más területekről érkezők esetében nagyobb jelentőségű jogi és teológiai képzésre jóval kevesebben vállalkoztak. Felsorolásukból ezúttal is kitűnik, hogy a kutatónak sok esetben feltételezésekkel kell dolgoznia, az ismert személyek száma emiatt sem tekinthető azonosnak a valóságos létszámmal: a magyarországi hallgatók ennél feltehetően ötször-hatszor többen lehettek. Eloszlásuk természetesen nem volt egyenletes, a jelentős történelmi változások, mint az egyházszakadás és a huszitizmus is formáltak az aktuális hallgatói kört.

A magyarországi hallgatók esetében nem érdektelen a királyságon belüli származási hely vizsgálata sem. Ezzel kapcsolatban Haraszi Szabó joggal hívja fel a figyelmet a kutatás olyan nehézségeire, mint egyebek mellett a hiányzó adatok, több település létezése azonos névvel, vagy a bizonytalan névhasználat, ennek ellenére vizsgálódásai alapján sikerül megállapítania, hogy a legtöbb személy a Dunántúl területéhez köthető, főleg Buda, Pécs és Esztergom városok jelentősége miatt. A Felvidék némi meglepetésre csak ezután következik, de a bizonytalan adatok nagy száma tovább árnyalja a képet. Erdély területéről ugyancsak jelentős számban tűnnek fel hallgatók a forrásokban, ugyanez elmondható a déli tartományokról, míg a többi területet illetően már arányaiban kevesebb diákról tudunk.

Haraszi Szabó 135 hallgató esetében mutatta ki, hogy fokozatot is szereztek Prágában, közöttük 37 bizonytalan adathatóságú található. Néhányan ezen kívül több fakultást is látogattak, illetve volt, aki – fokozattal, vagy anélkül – később más egyetemen folytatta tanulmányait. A hallgatók mellett természetesen akadnak magyarországi származású tanárok is, ha nem is ismerjük ezt a helyzetet olyan részletesen, mint Bécs vagy Krakkó esetében. A szerző kitér munkájában továbbá a magyarok huszitizmushoz fűződő kapcsolatára, valamint a hallgatók társadalmi állására is, amit zárásképp – az összegyűjtött adatok felhasználhatóságát szemléltetendő – Perényi Imre példaként választott életpályával egészít ki.

Kelényi Borbála a középkorban a Krakkói Egyetemen járt magyarországi diákokkal foglalkozó fejezetét Haraszi Szabóhoz hasonlóan az universitasra vonatkozó kutatástörténet áttekintésével kezdi, amelyet az egyetem történetének alapításától kezdett bemutatása követ. Fontos eleme ennek a résznek a Krakkói Egyetem újraalapításának részletes ismertetése, hiszen Jagelló Ulászló szerepe volt talán a legjelentősebb az intézmény fennmaradásában, ahogyan a máig fennálló elnevezés is mutatja. Kelényi – áttérve a magyarországi származású hallgatók elemzésére – összehasonlító táblázat beiktatásával teszi szemléletessé azt a 15. század elején kezdődő folyamatot, amely alapján egyértelműen Krakkó vált a Magyar Királyságból elinduló tanulni vágyók egyik elsődleges célpontjává, beérve, illetve meg is előzve ebből a szempontból legnagyobb riválisát, Bécsset. A létszám növekedésének magyarozatát a szerző egyrészt a két ország közötti hagyományosan erős gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatokban, másrészt materiális megfontolásokban látja, Krakkó ugyanis közelebb feküdt, mint az itáliai egyetemek, és jóval olcsóbb is volt

azoknál. Kelényi ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a 15. század második felétől jellemzően ennek ellenére is sokan indultak krakkói fokozatszerzésük után további tanulmányok folytatására Itáliába, ahogy például Bakócz Tamás is tette. Érdeklődésre tarthat számot továbbá, hogy a 16. századi első magyar reformátor nemzedékből is sokan folytattak tanulmányokat a kis-lengyelországi központban.

A szerző külön fejezetet szentel a Bursa Hungarorum bemutatásának. A 15. századi bizonytalan alapítástól az 1558-as végleges bezárásig tárgyalja a Bursa történetét, amely a magyar diákok számára alapított tanulóház volt. Krakkóban nem ez volt természetesen az első és egyetlen hasonló intézmény, lévén a korábban jellemző *natiók* szerinti tagolódás nem alakult ki helyben, a hallgatók támogatására más módokat kellett találni. A magyar hallgatók ugyan nem mind laktak a közös házban, de az bizonyos, hogy nagyon népszerű volt körükben.

Krakkóval kapcsolatban általánosan megállapítható, hogy a külföldi hallgatók aránya 30 és 50% között ingadozott, tehát kifejezetten magas volt, akik között a magyarországiak kiemelkedő arányban voltak jelen a vizsgált időszakban (átlagosan 17%-ukat tették ki). Kelényi több grafikonon is ábrázolta a hallgatói létszám időbeli változásait, ahogyan kitért az ismert személyek származási helyeire is. Haraszi Szabóhoz hasonlóan ő is hangsúlyozza a meghatározással kapcsolatos nehézségeket, méghozzá több konkrét példán szemléltetve azokat. Az összegyűjtött adatokat ugyanakkor megyei bontású térképen is megjelenítette, amely önmagában is jól szemlélteti, hogy az észak-magyarországi megyékből látogatták a legtöbben a krakkói universitást. Ez feltehetően leginkább a földrajzi közelséggel, valamint a szász városok urbanizációs fejlettségével magyarázható. Ez játszhatott szerepet abban is, hogy a távolabbi megyék esetében nagyságrendekkel kevesebb hall-

gatóra vonatkozóan van adat, a városok listája pedig egyértelműen kapcsolódik a megyééhez, így nem kelt meglepetést Kassa és Lőcse előkelő helye. A hallgatók társadalmi állásával kapcsolatban Kelényi a városi polgárság részesedését, illetve a nemesség alacsony arányát emeli ki.

A könyvfejezet hátralévő részében a szerző az ismert fokozatszerzéseket mutatja be, amelyet ismételtén több diagram is szemléltet. Ezt követik a Krakkóban működő magyarországi tanárokkal, illetve a hallgatók más egyetemeken folytatott tanulmányaival kapcsolatos megjegyzései. Kelényi az adatgyűjtés alapján felvázolható életpályák közül is érint néhányat, illetve kitér a magyarországi káptalanok tagjainak krakkói tanulmányaira, míg végezetül a krakkói hallgatók, köztük a magyarok mindennapi életének részleteit villantja fel az olvasó számára.

A kötettel kapcsolatban összességében megállapítható, hogy felhasználhatóságát nagyban segítik a rendelkezésre álló számadatok alapján elkészített grafikonok. A munka értékét növeli, hogy mindkét elemzés – bár rövidítve, de – angolul is olvasható a kötetben, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az összegyűjtött eredmények a magyar tudományosságon kívül, elsősorban a Magyar Királyság utódállamainak történészei részéről is figyelmet kapjanak. Azt ugyanakkor a kötet értékeinek maximális elismerése mellett sem tartjuk a legjobb döntésnek (bár pontos okait nem ismerhetjük), hogy az elemzések nem az adattárral együtt kerültek kiadásra. Meggyőződésünk szerint a két kiadvány együtt használva lesz igazán nélkülözhetetlen a kérdéssel foglalkozó kutatók számára. A kötet valóban hiánypótló vállalkozás, amely már ebben a formában is megérdemli a kutatók figyelmét, ezt a helyzetet az adattár jövőbeni megjelenése csak tovább fogja erősíteni.

Barabás Gábor

Egyetemi jubileumokon innen és túl

University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship. Szerk. DHONDT, Pieter. Leiden – Boston, 2015. 255 oldal (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions 13.)

Egy közösség számára egy jubileum megünneplése elsőrangú alkalmat jelent, hogy meghatározza és megjelenítse azokat a múltbeli hagyományokat, amelyekre identitását, egyedi karakterét a jelenben és a jövőben építeni kívánja. Ennek megfelelően az ünnepségek idején rendszerint megnő az olyan történeti (jellegű), reprezentatív kiadványok száma, melyek a közös történelem említésre méltó csomópontjait járják körül. Nincs ez másként az évszázados hagyományokra visszatekintő egyetemi jubileumok esetében sem.

Az egyetemi jubileumok és az egyetemtörténet-írás kapcsolata azonban – ahogy az *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship* című tanulmánykötet szerkesztője, Pieter Dhondt bevezetőjében¹ részletesen taglalja – korántsem problémamentes, tekintve, hogy az önmagát ünneplő egyetem rendszerint igényt tart arra, hogy a megjelenő tanulmányok és szintézisek alkalmazkodjanak az intézményi emlékezet aktuális állapotához. Itt elég csak arra gondolni, hogy magának a megünneplendő jubileumnak a kiválasztása – s persze más évfordulók „elfelejtése” – is határozott üzenettel bírhat.

Az intézményi önlegitimáció igénye azonban akaratlanul is nehezíti az egyetemtörténet-írás mint tudományos aldiszciplína professzionalizálódását. Miközben ugyanis az utóbbi két évszázadban az

egyetemtörténet-írás a módszertani és tematikai útkeresés számos állomásán ment keresztül, az ünnepi intézménytörténet-írás dominanciája változatlan maradt. Az egyetemnek, ti. a jubileumi történetek „megrendelőjének” önlegitimációs igénye ugyanis mit sem változott, ráadásul ezen ünnepi történetek megírására és elmondására – kihasználva az időről-időről fellángoló érdeklődést – általában akadt (többé-kevésbé szakavatott) vállalkozó, rendszerint az intézményen belül „kéznél lévő” történészek vagy a tudományterületük története iránt érdeklődő oktatók személyében. Az alkalmi szerzők száma pedig mindig is meghaladta – s meghaladja ma is – a kifejezetten e kutatási terület iránt elkötelezett egyetemtörténészek számát. A fokozott figyelem egyes esetekben az adott intézmény történetének fontos epizódjait feltáró, valóban jelentős tudományos teljesítményeket eredményez, más esetekben az egységes koncepció, a módszertani eszköztár vagy éppen a kellő távolságtartás hiánya hullámzó minőségű kiadványok megjelenéséhez vezet, mely komoly terhet jelent az egyetemtörténet-írás mint tudományos aldiszciplína önmeghatározása számára.

A kötet egy másik recenzense, Pierre Verschueren egyenesen azt a kérdést teszi fel, egyáltalán miért is kellene részt venniük a történészeknek az egyetemek „szülinapi bulijain”?² A felvetés persze költői. Nemcsak azért, mert a jubileumok – legalábbis a tervezetések kezdetén – komoly és sok esetben nélkülözhetetlen anyagi háttérrel, infrastruktúrával és együttműködési lehetőségeket kínálnak az egyetem történetét kutatók számára, hanem azért is, mert az egyetemtörténet-írás professzionalizálódá-

¹ A kötet bevezetőjének fordítását jelen számunkban közöljük. – A szerk.

² VERSCHUEREN, Pierre: Pieter Dhondt (ed.), *University Jubilees and University History Writing: A Challenging Relationship*. Leiden: Brill, 2015. [Review]. *The British Journal for the History of Science*, 2016/1. 151–152.

sának kereteit az egyetemek (is) biztosítják. Ráadásul a jubileumi és a tudományos egyetemtörténet-írás nem szükségszerűen egymást kizáró fogalmak. Annak érdekében azonban, hogy a jubileumok ne használják ki az egyetemtörténet-írás – véli a „hivatás” egyetemtörténészekkel összhangban Dhondt –, a tudományterületnek emancipálódnia kell az egyetemi jubileumok kultúrájától. Ennek egyik lehetséges útja, ha az ünnepi kiadványok és az attól független egyetemtörténetek egyaránt egy olyan, „tisztá” mesternarratíva megalkotására törekednek, mely, ha kell, leszámol az adott egyetem történetének mégoly mélyen gyökeredző, korábbi mítoszaival is.

Jelen kötet ilyen történetek megírásához kíván segítséget nyújtani, s ennek érdekében vázolja fel három nagyobb tematikus egységben az egyetemi jubileumok és az egyetemtörténet-írás viszonyának múltját, jelenét és (remélt) jövőjét.

Tulajdonképpen magától értetődő, hogy a jubileumi történetírás hagyományával birkózó egyetemtörténészek egy része éppen magát a jubileumot választotta kutatása tárgyának, annak érdekében, hogy leleplezze az intézményi emlékezetkultúra egyetemtörténet-írással szemben jelentkező elvárásait. *Az egyetemtörténetírás mint a jubileumok része* elnevezésű, első nagyobb tematikus egység négy esettanulmánya ezért a 19–20. századi egyetemi évfordulós ünnepségek történetével foglalkozik. Marek Ďurčanský és Pieter Dhondt, Jorunn Sem Fure, valamint Ana-Maria Stan írásai az *eltérítés* fogalma köré szerveződnek. Elsősorban arra koncentrálnak, hogy milyen intézményen belüli és kívüli szereplők és szempontok befolyásolják egy-egy évforduló üzenetét. Tanulmányaik számos példát sorakoztatnak fel arra, hogy hogyan térítheti el egy jubileum eredeti eszmei-tudományos koncepcióját például a megjeleníteni kívánt intézményi identi-

tással egyet nem értő professzorok ellenkezése (mint a kristianiai (oslo) Frederik Egyetem 1911. évi ünnepsége során), vagy a fokozottabb figyelmet ideológiai üzenetek közvetítésére kihasználó kommunista politikusok gátlástalansága (mint a kolozsvári egyetem 100. éves fennállása alkalmával tartott 1972-es rendezvények kapcsán). Stan tanulmánya, mely a kolozsvári egyetem 20. századi jubileumait dolgozza fel, ráadásul nemcsak az egyetem magyar gyökerei, hanem a kommunista államberendezés hasonló keretei miatt is fokozottan irányítja a figyelmet arra, hogy ilyen jellegű kutatásoknak a magyar felsőoktatási intézmények vonatkozásában is lehetne létjogosultsága. A negyedik írás, Trude Maurer tanulmánya nem kifejezetten egyetemi évfordulókkal foglalkozik, hanem az orosz és német egyetemek 20. század eleji nemzeti jubileumokban való szerepvállalását veti össze. A tanulmány nemcsak azért tűnik ki az első rész esettanulmányai közül, mert az egyetemtörténet-írás amúgy is híján van a nemzeteken átívelő összehasonlító kutatásoknak, hanem azért is, mert Maurer számára az egyetemek reprezentatív szerepvállalásának vizsgálata nem cél, „csupán” eszköz arra, hogy a német és orosz tudományos elit eltérő világháborús várakozásainak és aktivitásának hátterét megrajzolja.

Méltán maradna azonban hiányérzet az olvasóban, ha a kötet a jubileumi egyetemtörténet-írás ma is élő hagyományait csak történeti távlatból vizsgálná. *Az egyetemtörténet-írás a jubileum alkalmával* című második rész ezért két közelmúltbeli évforduló – a Lipcei Egyetem 2009-es és a Trondheimi Egyetem 2010-es ünnepségei – kapcsán felmerült kihívásokkal foglalkozik, két, a projekteken szerepet vállaló történész szemzőgéből. Thomas Brandt tanulmányában a Trondheimi Egyetem történetének identitásképző csomópontjait keresi, rávilágítva, hogy a különböző felsőfokú intézmények

fokozatos integrációjával létrejövő, sokkarú egyetemek számára korántsem könnyű feladat, hogy az egyes tudományterületekhez és szervezeti egységekhez kötődő évfordulók közül kijelöljék azokat, amelyek az intézmény egésze számára is kiemelt jelentőséggel bírnak. Hasonlóan nehéz a dolga az egyetemtörténésznek is, ha a tudományos megalapozottságot is szem előtt tartva egy integrált egyetem mint egész történetének olyan narratíváját próbálja megalkotni, mely egyszerre az egyes karok, szervezeti egységek igényeit is kielégíti. Felmerül azonban a kérdés – ismeri el Brandt –, vajon kell-e az egyetemtörténet-írásnak ilyenfajta közmegelegedésre törekednie, s vajon a közös metszéspontokat kereső igyekezet nem járul-e maga is hozzá az intézménytörténeti mítoszok gyártásához.

Míg Brandt az intézménytörténeti narratíva megalkotásának problémakörével foglalkozik, Jonas Flöter tanulmánya a lipcsei egyetem 2009-es jubileuma kapcsán megvalósult komplex egyetemtörténeti kutatást mutatja be. Az egyetem hatszázadik évfordulójának apropójából egy szenátusi bizottság irányítása alatt majd' tíz évvel (!) az eseményt megelőzően megindított kutatás valamennyi egyetemi intézet, valamint német és külföldi múzeumok, levéltárak és könyvtárak bevonásával zajlott, s eredményeként mára elmondható, hogy a német egyetemek között a lipcsei egyetem története a legkutatottabb. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a mintegy száz közreműködő által írt, 2009 és 2011 között kiadott ötkötetes intézménytörténet megjelentetését olyan projektek előzzék meg, melyek ösztönözték és elősegítették az egyetem történetének feltárását. Ezt a szempontot például az egyetemi könyvtár is szem előtt tartotta digitalizálási projektjei tervezésekor, de a történeti intézet is rendszeresen hirdetett meg egyetemtörténeti témában pályatételeket, szakdolgozati vagy

éppen doktori témákat, melyek közül 2002 és 2011 között összesen huszonnégy jelent meg a *Beiträge zur Leipziger Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte* című sorozatban. A lipcsei az évezred eddigi legnagyobb szabású jubileumi intézménytörténeti vállalkozásának tekinthető, ugyanakkor a kezdeményezésre némiképp árnyékot vet, hogy az évfordulós ünnepek lezajlása után derült ki: az egyetem maga, saját történetének kutatását alkalomszerű projektnek tekintette, amelyet 2010-ben befejezettnek nyilvánított. El kell ismerni – véli Flöter, a szenátusi bizottság egykori koordinátora –, hogy a jubileumi „projektszemléletből” nemcsak rendkívüli tudományos teljesítmények fakadtak, de az a kétségtelen hiba is, hogy a folyamatos és szervezett egyetem-történeti kutatásokat az ünnepek elmúltával leállították.

Milyen alternatívák adódnak a jubileumi történetírás gyakorlatainak meghaladására? A válasz rendkívül sokrétű, ha mindazon tudományos kutatások eredményeit és megközelítéseit soroljuk, amelyeket kicsit sem kötöttek gúzsba alkalmi elvárások. Ha a kötet harmadik, *Az egyetemtörténet-írás a jubileumokon túl* elnevezésű része pusztán ilyen eredményekkel foglalkozna, az a téves következtetés adódhatna, hogy a tudományos egyetem-történet-írás számára csak jubileumi kereteken kívül nyílik tér. A harmadik részben ezért olyan tanulmányok kaptak helyet, melyek a jubileumi történetírás bizonyos megkérdőjelezhető gyakorlatainak, szemléletének kritikáján keresztül kínálnak alternatívát.

Ilyen terület például az intézmény-történeti mítoszok vizsgálata, mely Johan Östling tanulmányának témája. A szerző a német egyetem-történet legfontosabb narratívája, a humboldti eszme alapjaival kapcsolatos kutatások legutóbbi eredményeit mutatja be. Miközben ugyanis Humboldt nevének felemlgetése máig evidens mó-

don elmaradhatatlan része az egyetemi ünnepségeken elhangzó beszédeknek, a Humboldt-mítoszt az elmúlt évtizedekben számos kutatás árnyalta. Többen vitatták Humboldt jelentőségét, gondolatainak eredetiségét, vagy éppen rámutattak arra, hogy a humboldti eszme a 19. század egyetemi-akadémiai diskurzusának nem volt meghatározó része, a mítosz valójában a 20. század elején (nota bene: a berlini egyetem alapításának századik évfordulóján) született. Javaslatának folyamatos újraértelmezése dacára azonban Humboldt a század folyamán univerzális hivatkozási alappá vált, az egyetem- és tudománypolitikai érdekektől függően értelmezett „humboldti örökség” felvállalása pedig máig legitimációs erővel bír.

Míg Östling egy rendkívüli magyarázó erővel bíró mítosz árnyalásával foglalkozik, Emmanuelle Picard tanulmánya a jubileumi történetírás egy másik kedvelt megközelítését meghaladó projektet mutat be. Az évfordulós kiadványokkal kapcsolatban ugyanis gyakori kritika, hogy az egyetem mint intézmény történetét nagyrészt egyes professzorok jelentősebb tudományos teljesítményeivel azonosítják. A Picard által bemutatott projekt szerint azonban egy-egy intézmény kimagasló oktatóinak és kutatóinak felmutatása nem teszi megragadhatóvá az akadémiai professzió egészét, s kevésbé árulkodik a tudományos karrierutak általános vagy rendhagyó jellegéről, vagy épp e kiemelt képviselők adott tudományterületen belül elfoglalt helyéről, mivel az egyéni teljesítményeket a sokszor mesterséges intézményi kereteken belül értelmezi, nem pedig a teljes egyetemi-akadémiai közösség kontextusában. A projekt ezért a francia egyetemeken oktatók és kutatók olyan prozopográfiai adatbázisának létrehozására törekszik, melynek adatai lehetővé teszik a tipikus karrierutak, valamint az ezeket befolyásoló társadalmi, gazdasági, politikai

tényezők leírásával az egyéni teljesítmények pontosabb értékelését és az akadémiai közösség társadalomtörténetének feltárását.

A kötet záró tanulmányában a szerkesztő, Pieter Dhont a jubileumi intézménytörténetekre jellemző azon szemléletmódot kritizálja, mely a tudományos teljesítmények felsorolásával az egyetemet mintegy kutatóintézetként definiálja, s nem vagy alig – például csak a hallgatólétszámokat tekintve – tér ki az intézmény oktatási funkcióinak ellátására. Dhont azonban többre vállalkozik, minthogy bizonyítsa, hogy az eredendően elsősorban oktatási feladatokat ellátó egyetemeken a *Forschungsimperativ* 19. századi megjelenése óta nem csitulnak az egyetemi funkciók rangsorát érintő viták. Dhont úgy véli, ahhoz, hogy az egyetem oktatási szerepe megkaphassa az őt megillető figyelmet, az egyetemtörténet-írásnak jobban kellene támaszkodnia az oktatástörténet módszertanára és megközelítési módjaira, hiszen van mit tanulnia: az oktatási funkciók leírásához nélkülözhetetlen forrástípusok ugyanis, mint a tankönyvek, az oktatási-nevelési tervek, az iskolai sajtó vagy olyan építészeti és tárgyi emlékek mint az iskolaépületek és oktatási segédesszközök történeti forrásként való sokrétű felhasználása az oktatástörténészek kutatómunkájának már régóta nélkülözhetetlen része. Az oktatástörténet mindemellett azért is hasznos szövetségnek bizonyulhat – véli a szerző –, mert ennek a gyakran a prezentizmus vádjával illetett aldiszciplínának jóval régebbre visszatekintő tapasztalatai vannak arról, hogy kutatási eredményeivel hogyan éltek és élnek (viszsa) a döntéshozók, ennél fogva az oktatástörténet az emancipációval kapcsolatos vitáit és elméleti-módszertani útkeresését tekintve is az egyetemtörténet előtt jár (nem beszélve a tudományterület intézményesültségéről).

A Dhondt által szerkesztett kötet tanulmányai bizonyítják, hogy az a múltbeli gyakorlat, miszerint az egyetemi jubileumokat a döntéshozók különböző, az évforduló köntösébe bújtatott üzenetek közvetítésére használták fel, kétségteljesen folytatódik a jelenben, és semmi nem utal arra, hogy ne így lenne a jövőben is. Ugyanakkor a lipcsei projekt azt is tanúsítja, hogy egy ünnepi apropó önmagában nem gátja jelentős tudományos teljesítmények létrehozásának, s a pusztán helyzetelemzésen túl a kötetben közölt tanulmányok is többféle alternatívát kínálnak. Azok az írások, amelyek elmúlt jubileumokkal foglalkoznak, a tudományterület önreflexióját erősítik. A jövőben vi-

szont – foglalható össze a kötet ajánlásokat megfogalmazó, harmadik része –, amennyiben az egyetemtörténet-írás él az alkalmi érdeklődés kínálta lehetőségekkel, de nem szeretne ezen üzenetek kritikátlan közvetítőjévé válni, és ténylegesen az intézmény történetének legteljesebb leírására törekszik, le kell számoljon az intézménytörténeti mítoszokkal, és olyan elbeszélést kell alkotson, mely az egyetem(i közösség) működését és hatókörét mindhárom alapvető feladatkörének – ti. az oktatás, a tudományos képzés és a tudástermelés – területén³ is képes megragadni.

Polyák Petra

³ PALETSCHEK, Sylvia: Stand und Perspektiven der neueren Universitätsgeschichte. *Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*, 2011. 169–189., különösen: 172–179.

Egyetemtörténet-írás másképp

IRISH, Tomás: *Trinity in War and Revolution 1912–1923*. Dublin, Royal Irish Academy, 2015. 300 oldal.

Történészként a saját alma materről írni mindig nagy és nehéz feladat. Egy olyan intézmény esetében, amelyre az írek a 16. századtól a 20. század közepéig (sőt, néhányan még a mai napig is) mint a protestánsok angolhű elite kitermelő fellegrárára tekintettek, talán még nehezebb. Az olvasó szkeptikusan veszi kezébe a könyvet, hiszen nem tudja, hogy mire számíton. Szerencsére Tomás Irish személyében egy remekül felkészült és jó írói képességekkel rendelkező történészre bízták a munkát, így szerencsenmosdatás helyett egy mélyreható egyetemtörténeti elemzést kapunk.

Tomás Irish jelenleg 20. századi történelmet ad elő a Swansea Egyetem Történelem és Klasszika–Filológia Tanszékén. 2006-ban diplomázott kitüntetéssel a Trinity College Dublinban. 2012-ben doktorátust szerzett ugyanott, majd kutató munkatársként dolgozott az egyetem Háborús Tanulmányok Központjában (Trinity's Centre for War Studies) 2012 és 2015 között. Több tanulmány, valamint *Az egyetem háborúban 1914–25: Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok* című könyv szerzője. Az alábbiakban recenzált munkájához számos angliai és írországi levéltári forrást, politikusok levelezéseit, egykori hallgatók családi iratait, naplóit, napilapokat, egyetemi újságok cikkeit és egyetemi társaságok dokumentumait használta fel. Nagyon szerencsésen és egyedi módon dolgozta fel a hallgatók első, deklaráltan politikamentes lapja, a *T.C.D. College Miscellany*, valamint az 1929-től megjelenő, vállaltan nem politikamentes *The College Pen* számait.

Az I. Erzsébet által 1592-ben alapított Trinity College Dublin a 20. század első feléig a leghíresebb és azóta is az egyik legelismertebb felsőoktatási intézménye Írországnak. A történetéről a korábbiakban számos monográfia született.¹ Tomás Irish azonban nem hagyományos intézménytörténetet² írt, hanem – ahogy könyve bevezetőjében leszögezte – egy tágabban értelmezett közösség történetét dolgozta fel, beleértve az oktatói kar és a hallgatók mellett az egyetem minden rendű és rangú dolgozóját és végzett diákját világszerte.

A szerzőt társadalomtörténeti és szociológiai kérdések ösztönözték egy újabb történet megírására. Egyik központi témája a közösségi identitás mibenléte, elemeinek marandósága, folyamatossága, bővülése és/vagy módosulása, reakciója a politikai és

¹ MAXWELL, Constantia: *A history of Trinity College Dublin, 1591–1892*. Dublin, 1946.; BAILEY, Kenneth Claude: *A history of Trinity College, Dublin, 1892–1945*. Dublin, 1947.; DAGG, Thomas Sidney Charles: *College Historical Society: a history (1770–1920)*. Cork, 1969.; McDOWELL, Robert Brendan – WEBB, David Allardice: *Trinity College Dublin, 1592–1952: an academic history*. Cambridge, 1982.; WILLOUGHBY, Roger: *A military history of the University of Dublin and its Officers Training Corps, 1910–1922*. Limerick, 1989.; PAŠETA, Senia: *Trinity College Dublin and the education of Irish Catholics, 1873–1908*. *Studia Hibernica*, 30. (1998–1999) 7–20.; WEST, Trevor: *The bold collegians: the development of sport in Trinity College*. Dublin, 1991.; *Trinity College Dublin and the idea of a university*. Ed. HOLLAND, Charles Hepworth. Dublin, 1991.; LUCE, John Victor: *Trinity College Dublin: the first 400 years*. Dublin, 1992.; COX, Ronald: *Engineering at Trinity, incorporating a record of the school of engineering*. Dublin, 1993.; DEMPSEY, Pauric: *Trinity College Dublin and the New Political Order*. In: *The politics of independence 1922–49*. Ed. REGAN, John M. – CRONIN, Mike. Basingstoke, 2000. 217–231.

² Az egyetemtörténet-írás nemzetközi és hazai szakirodalmát Mikonya György 2014-ben kiadott munkájának bevezetőjében foglalta össze. Lásd MIKONYA György: *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. Budapest, 2014. 19–27.

társadalmi környezet változásaira. A szerző kísérletet tesz a különböző szociális, vallási háttérű, politikai hagyományú családokból érkező hallgatók, oktatók, végzetek, adminisztratív és fizikai dolgozók közösségtudatának meghatározására és a közös identitás kifejeződésének bemutatására békében, a belpolitikai válság közepette, a háborúban, a forradalomban és a polgárháborúban. Az egyetem, az egyetemi közösség fogalmának ez az értelmezése és kitágítása önmagában is izgalmas eredményekre vezethet, főként, ha a kutató olyan szerencsés, mint Irish, akinek munkája megírásához a megfelelő források is a rendelkezésére álltak.

A kollektív identitás vizsgálatával a nyolcvanas évek közepe óta számos tudományág – például a szociológia, a szociálpszichológia és a társadalomtörténet – több kutatója is intenzíven foglalkozik. Ezen belül már több felsőoktatási intézmény esetében sor került egyes hallgatói csoportok identitásvizsgálatára is.³ Irish remek érzékel alkalmazta ezen kutatások eredményeit, és ötvözte a történettudomány módszereivel annak érdekében, hogy egy teljesen új és friss egyetemtörténeti kiadványt adjon a szélesebb közönség kezébe.

A könyv szerkezetében is eltér a megszokottaktól. Irish a bevezető fejezet előtt, előszóval indítja könyvét, amelyben az egyetemi tricentenáriumi ünnepség ese-

ménysorozatának (1892) és szimbolikájának felelevenítésén keresztül mutatja be olvasóinak, hogy hogyan látta és láttatta magát a Trinity a 19. század végén és a 20. század elején.

Ezt követően a szerző a bevezetőben a fogalmi keretek tisztázása és a historiográfiai értékelés mellett először megpróbálja körbeírni a közösségi identitás mibenlétét, felhívva a figyelmet egy alapvető különbségre a hasonló korú, vagy korábban alapított egyetemek és a Trinity között. Utóbbi esetében ugyanis hiányzik a közösségi identitásképzés egyik fontos eleme, hiszen a hallgatóknak csak csekély hányada élt a campus területén, ami Oxford és Cambridge esetében adott volt. Irish utal arra is, hogy a hallgatók és végzetek egyfajta hálózat tagjaiként tekintettek magukra, akiket az eltérő politikai vagy vallási nézetek ellenére összekötöttek a közös élmények, a mindennapok rítusai és maga a Trinity. Ez a kötődés számukra nemcsak szakmai, társadalmi, hanem érzelmi tartalommal is bírt. További fontos elemként értékelte a másság, a társadalom más tagjaitól való eltérés érzésének kifejeződését, amelyet leginkább olyan, a hallgatóság számára fontos eseményekben vélt megragadhatónak, mint a sportversenyek vagy az éves karneválszerű felvonulás Dublin központjában.

Ugyanebben a fejezetben azokról a többfelől érkező kihívásokról is általános vázlatot kapunk, amelyek az egyetemet a századfordulón érték, mint például a nők egyetemi tanulmányainak engedélyezése, helyzetük és helyük a hallgatói társadalomban; a természettudományok erősödése; az egyetemi oktatással szembeni új társadalmi igények megfogalmazódása, valamint a modern nyelvek oktatásának felértékelődése. A kihívások nemcsak kívülről, hanem belülről is érkeztek, amelyek az egyetem vezetésének, oktatói struktúrájának átalakulását is magukkal hozták. Ennek fő mozgatórugói

³ A teljesség igénye nélkül: WILTON, Gary: Paradigm, Community and Theological Education: A Study of Theological Education with Reference to the Work of Thomas S. Kuhn and David H. Kelsey. In: *Community Identity: Dynamics of Religion in Context*. Ed. KIM, Sebastian – KOLLONTAI, Pauline. Bloomsbury Publishing, 2007. 5–107.; DAHAN, Yitzhak: University, community, identity: Ben-Gurion University and the city of Beersheba – a political cultural analysis. *Israel Affairs*, (2016):1. 189–210.; BERNASCONI, Andrés – de WIT, Hans – VÉLIZ-CALDERÓN, Daniela: *Catholic Universities, Identity and Internationalization. A Pilot Project*. Boston, 2016. (CIHE Perspectives 3.)

az oktatói gárdán belül jelentkező feszültségek voltak, melyek főként honoráriumbeli különbségekből, valamint az intézményvezetői pozíciók megszerzésének egyenlőtlen feltételeiből fakadtak. Ekkor, a századfordulón még lassú folyamatokról volt szó, amelyeket a külső körülmények a következő két évtizedben tovább erősítettek és felgyorsítottak.

A fejezet további részében Irish azokat az elemeket ismerteti, amelyek az ír katolikus többség szemében a Trinity negatív, általános ír- és katolikusellenes megítéléséhez vezettek. Mint például a korszak egyik meghatározó professzorának és egyetemi vezető személyiségének, John Pentland Mahaffynak az ír nyelv tanításával kapcsolatos negatív véleménye, valamint több, az egyetemet érintő, megosztó és nagy feltűnést keltő újságcikke. Az 19. század eleje óta jelentkező kulturális nacionalizmus és az ír nyelv felélesztése érdekében tett törekvések a 20. század erősödő politikai nacionalizmusával összekapcsolódva már korántsem jelentettek egy egyszerűen kezelhető kérdést. A Trinity és az ír katolikus egyetem felállításának szintén itt tárgyalt problémája további adalékkal szolgált az egyetem falak mögé zárkózó, a város és a szélesebb társadalomtól elkülönülő képének erősödéséhez.

A szerző az 1912–1923 közötti időszakot öt fejezetben tárgyalja, amelyeknek a vezérfonala főként a politikai változások és ezek egyetemi életre gyakorolt hatásai. Az 1912–1914-es rövid periódust a Home Rule-törvény⁴ körüli politikai küzdelmek jellemezték. Irish ebben a fejezetben nagyon világosan és lényegretörően mutatja

⁴ Az 1870-es évektől az ír nacionalizmus meghatározó törekvése volt az önkormányzat elérése, saját parlamenttel Nagy-Britannián belül. 1911-ben a felsőházi vétőjog megváltoztatását követően a törvényt elfogadták, de bevezetését az első világháború végéig elhalasztották.

be a kialakult helyzetet, a Home Rule-t egyértelműen elutasító ulsteri unionistákat, a déli unionistákat és a más okokból, de azt szintén elutasító ír nacionalistákat. Irish egyértelműen bebizonyítja, hogy az egyetem vezetőségének az a törekvése, hogy a Trinityt kivetesse a törvény hatálya alól, illetve az egyetem egyik parlamenti képviselőjének ilyen irányú módosító indítványa mennyire nem egyezett az intézmény közösségének álláspontjával, mely végül is el tudta érni a javaslat visszavonását.

Szintén új elem az egyetemmel foglalkozó korábbi munkákhoz képest, hogy Irish tárgyalja az 1913-as dublini munkássztrájkot, valamint annak az intézményre gyakorolt közvetlen és közvetett hatását is. A nem oktató személyzet és a városi lakosság életkörülményeinek összehasonlításából az olvasó olyan információkhoz jut, amelyek tovább árnyalják a képet, hogy mit is jelentett az egyetem közösségéhez tartozni. Az oktatók sztrájk alatti jótékonysági erőfeszítéseiből és közvetítési törekvéseiből ugyanis egyértelműen kirajzolódik, hogy a Trinity nem zárkózott el a társadalmi felelősségvállalástól, és az intézményt ért vádak ellenére nem izolálódott a városon belül. A szerző arra is emlékeztet, hogy a Dublin Civil League, amelyből később az Irish Citizen Army létrejött, épp az egyik egyetemi oktató szobájában alakult meg egy találkozó során.

Az első világháborút feldolgozó fejezetben Irish ismét több szinten elemzi az egyetemet érő politikai és társadalmi kihívásokat és az azokra adott válaszokat. Sok kortárs újságcikk, levél és naplórészlet segítségével idézi fel az intézmény helykeresését a megváltozott körülmények között. Felhívja a figyelmet arra, hogy a háborús célok meglehetősen felértékeltek a természettudományos kutatásokat, de minden elfogultság nélkül tárja az olvasó elé a Trinity viszonylag szerénynek mondható eredmé-

nyeit. A közösségnek a háború kitörésére adott reakcióit vizsgálva azt boncolgatja, hogy mi ösztönözte a hallgatókat, oktatókat és a nem oktató személyzetet a tömeges, önkéntes hadba vonulásra. Természetesen számos, politikai természetű indítékot említ, de legmeghatározóbbnak az egy közösséghez tartozás érzésének szerepét találja, ami – kutatása szerint – a fronton még jobban felértékelődött, háttérbe szorítva az esetleges politikai vagy vallási nézetbeli különbségeket. Irish minden alkalommal, mikor forrásadottságai megengedik, megpróbálja felvázolni a Trinity-alumniak közti kapcsolati hálót, amelyet természetesen minden egyes esetben igénybe is vettek, akár az egyetemet érintő kérdések elintézéséről, akár egy sebesült frontszolgálatos hallgató svájci kórházba juttatásáról volt szó. Igaz, közben a szerző néha elveszik a feltárt forrásokban, és kevésbé releváns, bár kétségtelenül érdekességszámba menő részletkérdésekre is kitér, amelyek teljesen elhagyhatók lettek volna.

Míndeközben a szerző nem feledkezik meg a hátországról, az otthonmaradt hallgatói közösség életének, hangulatának, érzelmi reakcióinak elemzéséről sem. Ismét a *T.C.D. College Miscellany* számaiból követhetjük nyomon a „valami végleg elveszett”-érzést és a háborús beszámolókon keresztül a harctéri realitás, a gyász megjelenését és közös megélését az egyetemi falakon belül. Ez a fejezet – a kötet egészére kevésbé jellemző módon – meg van terhelve számadatokkal. Ezeket, például a hadbavonultak és a hősi halottak, valamint a különböző egységekben szolgálatot teljesítők adatait, célszerű lett volna az áttekinthetőség érdekében táblázatba rendezni.

A következő fejezet az ír belpolitikai élet radikalizálódását és az 1916-os Húsvéti felkelést tárgyalja, melynek tavalyi, sokszor és sokféleképpen ünnepelt évfordulóját természetesen számos kiadvány kísérté. Mos-

tanra létrejött egy helyi történészszakmai konszenzus arról, hogy a felkelés vezetői a kezdetektől tisztában voltak a sikertelen kimenetellel, de úgy tekintettek magukra és a felkelésre, mint egy eszközre, amely felrázza az ír társadalmat. Az 1916-os felkelés, amelynek célja az eseményeket közvetlenül követő időszakban a kortársak többsége és a Trinity közössége számára is rejtély volt, és amelynek megértése és feldolgozása több hónapot vett igénybe, az 1922-ben megalakuló ír állam szemében fontos viszonyítási ponttá vált. Mint ahogyan viszonyítási ponttá vált a Trinity szerepe is az eseményekben. Irish a kortársak visszaemlékezései alapján ismét remekül érzékelteti az olvasóval az egyetem vezetésének és az intézmény szélesebb közösségének félelmeit és bizonytalanságait, amely a kapuk bezárásához és a védekezésre való berendezkedéshez vezettek. Abban, hogy az angol hadsereg a felkelés felszámolásának központjává tette a campust, elsődlegesen stratégiai oka volt, és csak másodlagos szerepet játszott, hogy az intézmény tradicionális birodalmi értékeket vallott. A szerző szerint a szélesebb közösség egyértelműen „emberi és politikai tragédiaként” élte át és értékelt az eseményeket, nem látva annak későbbi konzekvenciáit. A Trinity önértékelésében új elemként megjelenő „hűség a kormányzathoz és a koronához” rövid távon megerősítette az intézmény politikai helyzetét és szerepét Dublinon belül és a végzett hallgatók körében egyaránt. Ugyanakkor a helyzet a felkelés vezetőinek kivégzése után gyökeresen megváltozott, és a kapuk bezárása a közvéleményben csak tovább mélyítette az egyetem korábbi, „izolált sziget”-képét.

Az 1914 és 1919 közötti politikai változásoknak és a Trinity politikai befolyásvesztésének Irish külön fejezetet szentel. A Trinity ugyanis 1917-ben még egyszer utoljára megpróbálta alakítani az eseményeket

azzal, hogy tárgyalási helyszíneként ajánlotta fel egyik épületét az ír helyzet rendezését célul kitűző gyűlés számára. Az ulsteri unionisták – élükön az egyetem saját parlamenti képviselőjével, Sir Edward Carsonnal – ezen nem vettek részt, és ugyancsak távol maradt a Sinn Féin is, így az alkotmányos monarchisták és a déli unionisták gyűlése a kezdetektől sikertelenségre volt ítélve. A déli unionisták nyugtalanságát és az egyetemnek az elszigetelődéstől és a vezető szerepből megtűrt kisebbségi szerephez kényszerüléstől való félelmét a Sinn Féin elsőprő győzelmével végződő 1918-as választás csak megerősítette.

Az utolsó fejezet nagyon találóan *A régi bizonyosságok vége* címet viseli, és a függetlenségi háború és a polgárháború 1919–1923 közötti, zaklatott időszakát tárgyalja. Irish szerint a Trinity életében ez a háború utáni visszarendeződés időszaka, emelkedő hallgatói létszámokkal, a korábbi tradíciók felelevenítésével (mint a Trinity-hét és a Gael Társaság visszaállítás) és új tradíciók meghonosításával (mint a fegyverszünet napjának megünneplése felvonulással és az első világháborús hősök előtti tisztelgés). Ez az időszak azonban nem tartott soká, hiszen az 1921-es évben a dublini parlament felállítását követően a fegyveres konfliktusok tovább éleződtek. Az IRA fenyegetése hatására például a Trinity-hét eseményeit is fel kellett függeszteni, és a közösségben eluralkodott a félelem. Az 1921 decembere és 1923 májusa között zajló polgárháborúban a Trinitynek alkalmazkodnia kellett az új állami keretekhez és hozzászoknia a gondolathoz, hogy az Ír Szabad Állam parlamentjében nincs olyan súlya képviselőinek, mint korábban a Westminsterben volt. A szerző ezt az átmeneti periódust a vezetés szintjén a csendes diplomácia időszakaként jellemzi, amikor a Trinity képviselőin keresztül óvatos lobbyzással próbálta meg biztosítani helyzetét és latba vetni korábban nem hasz-

nált kapcsolatait. Irish ismét nyilvánvalóvá teszi, hogy a vezetés megnyilvánulásai vagy céljai nem mindig estek egybe az egész közösség céljaival. Az egyetem fiatalabb, kevésbé jól fizetett oktatói, akik a választók és választhatók köréből is ki voltak zárva, szintén sikeres lobbytevékenységbe kezdtek.

Az epilógusban tárgyalt időszak már kívül esik a könyv fő témáján, és a Trinity beilleszkedésének, az intézmény átalakulásának 1952-ig tartó nagyobb ívű képét vázolja fel. Az új kormányzattal kialakított kapcsolatot Irish a „hűvös, de tiszteletteljes” jelzőkkel illeti, és mintegy keretet adva munkájának a kapcsolatok bonyolultságát az ünnepi események (például a tiszteletbeli doktori címek adományozása) szimbolikájának elemzésével teszi teljessé. A helyzet komplexitását jól jellemezte például, hogy az angol nemzeti himnuszt 1939-ig énekeltek az egyetemi ünnepeken alkalmából.

A szerző itt foglalja össze a hallgatói identitás általa korábban már részletesen elemzett 1912 előtti lényegét és annak folyamatos változását a megtapasztalt események alapján 1923-ig. Hangsúlyozza, hogy az átmenet traumatikus volt, ebben a két legmegrázóbb élménynek az első világháborút és Észak-Írország létrejöttét tartja. A hallgatói társadalomban bekövetkező változások fontos elemének tekinti az 1929-ben létrejött hallgatói újság, a *College Pen* megjelenését, amely magát a hallgatói kisebbség hangjának deklarálta, és nyíltan felvállalta politikai kérdések tárgyalását is.

A harmincas évektől az egyetemi identitás elemévé vált azoknak az alumniknak az elismerése, akik az ország nemzeti hagyományainak felelevenítésében, megerősítésében játszottak történelmi szerepet. A Trinity nem feledkezett meg az első világháborúban elhunytakról: a College Green-en évenként ismétlődő megemlékezés a közösségi identitás fontos részét képezte, olykor

a hallgatók részéről megnyilvánuló, provokatív formában. Ezzel szemben az állami megemlékezés egyre inkább átpolitizálódott, majd felerősödött az a marginalizációs törekvés, amely az ünnepséget és a tervezett emlékművet a város központjából egy kevésbé frekvenciált helyre költöztette. A könyvet de Valera és a Trinity 1930–1940-es évekbeli kapcsolatának elemzése, illetve a második világháborút követő időszakra utaló rövid kitekintés zárja le.

A kétségtelenül lendületesen és nagy szakmai hozzáértéssel megírt kötetet a kortársak levelei, naplórészletei, újságcikkei teszik teljessé és élővé. A könyv adatait néhány esetben táblázatba foglalva találjuk, bár több helyen éreztük, hogy az idézett adatok további táblázatba rendezése még dinamikusabbá tehetné volna a szöveget. A könnyebb visszakereshetőséget a források és irodalomjegyzék után tárgy- és névmutató segíti. A könyv egész megjelenése nagyon egységes stílusú, mely végigvonul a kötet külső és belső borítóján, az egyes fejezetek borítóin használt grafikákon, az illusztrációként szolgáló képeslapokon, plakátokon, levéltári dokumentumokon át.

A választott színek, betűtípusok egységben vannak a tárgyalt korszakkal, ami még érdekesebbé teszi a könyvet.

Tomás Irish ebben a könyvében nem pusztán egy intézmény történetét írta meg, és nem csak a tanszékek, intézetek, professzorok szűken vett eredményeire, életművére koncentrálnak, mutatta be a Trinity kulturális, történelmi és oktatástörténeti szerepét. Az egyéni és a közösségi identitás folyamatosan változó elemeinek feltárásával és eredményeinek világos és dinamikus történetbe foglalásával egy új, lehetséges utat mutatott, amely továbbgondolásra ösztönöz. Természetesen, ez az út nem minden esetben járható – például egy több száz éves intézménytörténet kapcsán és korlátozott forrásadottságok mellett kevésbé, de mindenképpen megfontolásra ajánlható az első világháború évfordulója, vagy az azt követő egyetem-költözések (ti. a kolozsvári egyetem Szegedre, illetve a pozsonyi egyetem Pécsre költözése) kapcsán esetlegesen megjelenő, 20. századi eseményeket tárgyaló feldolgozások számára.

Sztana-Kovács Adrienn

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

BARABÁS Gábor	PhD, egyetemi adjunktus PTE BTK TTI Közép- és Korai Újkori Történelmi Tanszék
BODA Miklós	ny. könyvtáros, irodalomtörténész
DEZSŐ Krisztina	könyvtáros Csorba Győző Könyvtár
DHONDT, Pieter	egyetemi adjunktus University of Eastern Finland Department of Geographical and Historical Studies
FEDÉLES Tamás	PhD, habil. egyetemi docens PTE BTK TTI Közép- és Korai Újkori Történelmi Tanszék; tudományos főmunkatárs MTA–PPKE Frankói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport
FONT Márta	DSc, habil. egyetemi tanár PTE BTK TTI Közép- és Korai Újkori Történelmi Tanszék
GERGELY Zsuzsanna	könyvtáros PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Digitális Tartalomszolgáltatási Osztály
G. SÁNDOR Mária	régész, kandidátus
HARASZTI SZABÓ Péter	tudományos segédmunkatárs MTA-ELTE Egyetem történelmi Kutatócsoport
KELÉNYI Borbála	PhD, tudományos munkatárs MTA-ELTE Egyetem történelmi Kutatócsoport
KEREKES Imre	ny. osztályvezető, főkönyvtáros Csorba Győző Könyvtár
OROSZI Sándor	egyetemi tanár, a közgazdaságtudomány habilitált kandidátusa PTE professor emeritus Kaposvári Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar
PETROVICS István	PhD, egyetemi docens SZTE BTK Középkori és Korai Újkori Magyar Történelmi Tanszék

POLYÁK Petra	levéltáros PTE Egyetemi Levéltár
SCHMELCZER-POHÁNKA Éva	PhD, osztályvezető Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya
SZÖGI László	habil., projektvezető MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport
SZTANA-KOVÁCS Adrienn	doktorjelölt PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
TÓTHNÉ RADÓ Cecília	PhD Karinthy Frigyes Gimnázium, Budapest
VONYÓ József	c. egyetemi tanár PTE BTK TTI Modernkori Történeti Tanszék